

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

برنامه دولت اقدام و تحول

استان قم

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

استان قم

سند راهبردی انقلاب اقتصادی زیر نظر دکتر
علی رضایی میرقائد تهیه و تدوین شده است.

ویراستار فنی: دکتر سید اسعد حسینی
همکاران پژوهشی: ناصر مولایی، اسماعیل لجمیری، حسن محمدیان مصمم،
عباس علی پور، مصطفی رشیدی، بهزاد همتی، سعید ضرغامی، میثم داوری، نواب
میرزایی، ایمان ارفعی مقدم، پرستو میمنی، سعید یوسفی، رزینا لطفی جبلی،
سعیده جلالی، مصیب قره بیگی، سمیه ملکی پور، حمید نصیر، سید رمضان
عقیلی، بهاره ایمانی، جمیله اسمعیلی، پویان کیانی و فاطمه شیخ زاده
طراح جلد و صفحه آرایی: محمود خستو، مهدی نجفی

بهار ۱۴۰۰

بهره برداری از مطالب پژوهش سند راهبردی انقلاب اقتصادی با ذکر منبع و نام پژوهشگران بلا مانع است.
حق چاپ محفوظ است.

بسمه تعالی

با توجه به برگزاری سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری، کاندیداها رویکردها و برنامه های مختلف خود را برای دولت آینده مطرح می کنند. یکی از طرح های اینجانب که از سالها قبل مدنظر قرار گرفته، ایجاد ایالت های اقتصادی است که حاصل آن تمرکززدایی از مرکز و توجه به مناطق و استان ها می باشد.

یکی از اقسام عدالت، عدالت سرزمینی است که در قالب طرح های آمایش سرزمین تجلی می یابد. آمایش سرزمین مدیریت خردمندانه و عالمانه فضا و نگرشی جامع به برنامه ریزی و مدیریت بهینه بهره برداری پایدار از سرزمین است. کاربرد آمایش سرزمین برای شناخت و رعایت قابلیت و استعداد زمین و منابع موجود در آن برای کشورهایی که در صدد حرکت در مسیر توسعه پایدار هستند، اجتناب ناپذیر است.

کشور ایران دارای قابلیت ها و ظرفیت های فراوانی برای پیشرفت است. با اجرایی کردن طرح های آمایش سرزمین و فعال نمودن مزیت ها و استعدادهای هر استان، دستیابی به ایران بزرگ اقتصادی و تعامل سازنده با دنیا به ویژه کشورهای آسیای جنوب غربی و در راس آنها، پانزده کشور همسایه ایران، می تواند ما را به یکی از بازیگران اصلی در عرصه اقتصادی و سیاسی جهان تبدیل نموده و استان ها و مناطق کشور را نیز به بالاترین حد پیشرفت برساند. در این راستا، چنانچه دولت اقدام و تحول موفق به کسب اعتماد مردم شود، در ابتدای فعالیت خود، سند اقدام و تحول را بر مبنای این کتاب، با استان ها امضا خواهد نمود تا تکلیف برنامه ریزی استانی و منطقه ای برای چهار سال آینده شفاف و قابل پیش بینی باشد.

در این مجموعه؛ اطلس استعدادهای، ظرفیت ها، تنگناها و آسیب ها شناسایی و ترسیم شده و درکی واقع بینانه از مناطق و استانهای کشور ارائه گردیده است. همچنین، راهبردها و سیاست های توسعه اقتصادی استان به تفکیک بخش های مختلف در دو فصل مجزا ارائه شده است. دولت اقدام و تحول، آماده پذیرش پیشنهادات برای افزایش کیفیت و کارایی این سند می باشد. امیداست؛ گردآوری این مجموعه که حاصل تلاش کارشناسان، صاحب نظران و مراکز و نهادهای متعدد کشور بوده، گامی بزرگ برای تحقق آرمان پیشرفت در کشور عزیزمان باشد.

محسن رضایی

کاندیدای سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری

بهار ۱۴۰۰

فهرست مطالب

..... فصل نخست: کلیات	۰
..... ۱-۱- مقدمه	۱
..... ۲-۱- بیان مسئله	۱
..... ۳-۱- اهداف بنیادین سند	۳
..... ۴-۱- مواد و روش ها	۳
..... ۱-۴-۱- روش تحقیق	۳
..... ۲-۴-۱- استراتژی مطالعه موردی	۴
..... ۳-۴-۱- جمع آوری داده ها و منبع آن ها	۴
..... ۴-۴-۱- روش های تحلیل داده ها	۵
..... الف) کیفی	۵
..... ب) کمی	۶
..... فصل دوم: تحلیل محیط بیرونی	۷
..... ۱-۱- احصاء و تحلیل سیاست های کلان ملی در ابعاد مختلف	۸
..... ۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط زیستی و ارتباطی	۳۸
..... ۱-۲-۲- بررسی وضعیت	۳۸
..... ۲-۲-۲- توان اکولوژیک	۳۹
..... ۳-۲-۲- چالش های هیدروپلیتیک	۳۹
..... فصل سوم: تحلیل محیط درونی	۴۱
..... ۱-۳- تقسیمات کشوری و همجواری ها	۴۲
..... ۲-۳- بررسی نظام طبیعی و محیط زیستی	۴۳
..... ۱-۲-۳- ویژگی های توپوگرافی (ناهمواری ها)	۴۳
..... ۲-۲-۳- آب و هوا و اقلیم	۴۴
..... ۱-۲-۳- دما	۴۵
..... ۲-۲-۳- بارش	۴۶

- ۴۸ ..... ۳-۲-۳- منابع آب استان قم
- ۴۸ ..... ۳-۲-۳-۱- منابع آب سطحی
- ۵۰ ..... ۳-۲-۲- منابع آب زیرزمینی
- ۵۱ ..... ۳-۲-۴- بررسی پایداری منابع آب
- ۵۴ ..... ۳-۲-۵- پوشش گیاهی و جانوری
- ۵۵ ..... ۳-۲-۶- کشاورزی
- ۵۶ ..... ۳-۲-۷- وضعیت کانسارهای معدنی
- ۵۸ ..... ۳-۲-۸- مخاطرات محیطی
- ۵۸ ..... ۳-۲-۸-۱- زلزله
- ۶۰ ..... ۳-۲-۸-۲- سیل
- ۶۰ ..... ۳-۲-۸-۳- فرسایش
- ۶۱ ..... ۳-۲-۹- کاربری اراضی
- ۶۲ ..... ۳-۲-۱۰- زیستگاه‌های تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط‌زیست
- ۶۳ ..... ۳-۳- بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی
- ۶۳ ..... ۳-۱-۳- بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان قم
- ۶۳ ..... ۳-۱-۳-۱- تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان قم
- ۶۴ ..... ۳-۱-۳-۲- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه
- ۶۵ ..... ۳-۱-۳-۳- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه
- ۶۵ ..... ۳-۱-۳-۴- وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان قم
- ۷۴ ..... ۳-۱-۵- سنجش سرمایه اجتماعی استان
- ۸۶ ..... ۳-۲- فقر و محرومیت
- ۸۷ ..... ۳-۲-۱- طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم
- ۹۲ ..... ۳-۲-۲- جمع‌بندی
- ۹۴ ..... ۳-۳- سکونتگاه‌های غیررسمی
- ۹۵ ..... ۳-۳-۱- نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی
- ۹۶ ..... ۳-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و به‌طور خاص استان قم

- ۹۸..... جمع‌بندی. ۳-۳-۳
- ۹۹..... بررسی ویژگی‌های جمعیتی. ۴-۳-۳
- ۱۰۰..... تغییرات تعداد جمعیت ۱-۴-۳-۳
- ۱۰۳..... تراکم جمعیت ۲-۴-۳-۳
- ۱۰۴..... سهم جمعیت استان از کشور ۳-۴-۳-۳
- ۱۰۶..... میزان شهرنشینی و روستانشینی ۴-۴-۳-۳
- ۱۰۷..... متوسط رشد سالانه جمعیت ۵-۴-۳-۳
- ۱۰۹..... هرم سنی جنسی جمعیت ۶-۴-۳-۳
- ۱۱۲..... گروه عمده سنی جمعیت ۷-۴-۳-۳
- ۱۱۵..... نسبت جنسی جمعیت ۸-۴-۳-۳
- ۱۱۷..... متوسط بعد خانوار ۹-۴-۳-۳
- ۱۲۰..... موازنه مهاجرتی ۱۰-۴-۳-۳
- ۱۲۲..... مبدأ اقامت قبلی مهاجران ۱۱-۴-۳-۳
- ۱۲۴..... الگوی مهاجرت ۱۲-۴-۳-۳
- ۱۲۵..... ولادت‌های ثبت شده ۱۳-۴-۳-۳
- ۱۲۶..... میزان باروری کل ۱۴-۴-۳-۳
- ۱۲۶..... مرگ و میرهای ثبت شده ۱۵-۴-۳-۳
- ۱۲۷..... امید به زندگی ۱۶-۴-۳-۳
- ۱۲۸..... پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵ ۱۷-۴-۳-۳
- ۱۲۹..... جمع‌بندی ۱۸-۴-۳-۳
- ۱۳۱..... وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی- عمومی در استان قم ۵-۳-۳
- ۱۳۱..... تعلیم و تربیت رسمی- عمومی ۱-۵-۳-۳
- ۱۳۱..... آمار و اطلاعات ۱-۱-۵-۳-۳
- ۱۳۲..... مهم‌ترین مسائل آموزش و پرورش استان قم ۲-۱-۵-۳-۳
- ۱۳۳..... راهکارهای پیشنهادی ۳-۱-۵-۳-۳
- ۱۳۳..... وضعیت سواد در استان قم ۲-۵-۳-۳

- ۱۳۴..... ۳-۵-۲-۱- آمار و اطلاعات
- ۱۳۴..... ۳-۵-۲-۲- مهم ترین مسائل سوادآموزی
- ۱۳۴..... ۳-۵-۳- راهکارهای پیشنهادی
- ۱۳۵..... ۳-۵-۳- وضعیت آموزش عالی در استان قم
- ۱۳۵..... ۳-۵-۳-۱- داده‌ها و اطلاعات
- ۱۳۶..... ۳-۵-۳-۲- مهم ترین مسائل آموزش عالی
- ۱۳۶..... ۳-۵-۳-۳- راهکارهای پیشنهادی
- ۱۳۷..... ۳-۴- بررسی نظام اقتصادی و تولید
- ۱۴۸..... ۳-۵- نظام سکونتگاهی
- ۱۴۸..... ۳-۵-۱- نظام شهرنشینی
- ۱۵۳..... ۳-۵-۱-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان قم
- ۱۵۴..... ۳-۵-۱-۲- وضعیت نخست شهری در استان قم
- ۱۵۵..... ۳-۵-۱-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان
- ۱۵۹..... ۳-۵-۱-۴- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان
- ۱۶۲..... ۳-۵-۲- نظام روستانشینی
- ۱۶۳..... ۳-۶- نظام زیربنایی
- ۱۶۳..... ۳-۶-۱- نظام حمل و نقل و ارتباطات
- ۱۶۴..... ۳-۶-۱-۱- حمل و نقل جاده‌ای استان قم
- ۱۶۵..... ۳-۶-۱-۲- پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری
- ۱۶۶..... ۳-۵-۱-۳- حمل و نقل ریلی
- ۱۶۸..... ۳-۵-۱-۴- فناوری اطلاعات و ارتباطات
- ۱۶۸..... ۳-۶-۲- نظام انرژی و تأمین آب
- ۱۶۸..... ۳-۶-۱-۱- زیرساخت‌های مرتبط با برق
- ۱۶۹..... ۳-۶-۲-۲- زیرساخت‌های نفت و گاز
- ۱۶۹..... ۳-۵-۲-۳- استحصال و تأمین آب
- ۱۷۰..... ۳-۷- بررسی نظام مدیریتی

۱۷۰	۳-۷-۱- وضع موجود و مدل مفهومی
۱۷۴	۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود
۱۸۰	۳-۸-۱- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها
۱۸۰	۳-۸-۱-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی
۱۸۱	۳-۸-۲- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی
۱۸۱	۳-۸-۲-۱- موقعیت استان قم در ارتباطات با کریدورهای بین‌المللی
۱۸۵	۳-۸-۲-۲- ظرفیت‌های اقتصادی استان
۱۸۷	۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی
۱۸۹	۳-۸-۴- شناخت قابلیت‌های گردشگری قم
۱۹۱	فصل چهارم: رویکرد راهبردی
۱۹۲	۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی
۲۰۴	۴-۲- تدوین اهداف بنیادین
۲۰۵	۴-۳- تدوین چشم‌انداز
۲۰۶	۴-۴- مأموریت‌های اصلی
۲۰۶	۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید
۲۱۶	فصل پنجم: تدوین راهبردها و سیاست‌ها
۲۱۷	۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها
۲۲۳	منابع و مأخذ

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت ۹
- جدول ۲- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد ۱۲
- جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی ۲۳
- جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور نظام سکونتگاهی ۲۶
- جدول ۵- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی ۲۹
- جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست ۳۳
- جدول ۷- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان قم ۵۱
- جدول ۸- شاخص فالکن مارک و وضعیت منابع آبی استان قم و ایران ۵۲
- جدول ۹- شاخص سازمان ملل برای بحران آب ۵۳
- جدول ۱۰- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن ۵۳
- جدول ۱۱- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان قم ۶۳
- جدول ۱۲- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر ۶۶
- جدول ۱۳- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی ۶۶
- جدول ۱۴- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت ۶۷
- جدول ۱۵- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان قم ۶۷
- جدول ۱۶- نسبت طلاق به ازدواج در استان قم ۶۸
- جدول ۱۷- تعداد مراکز تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده ۶۸
- جدول ۱۸- میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی ۶۹
- جدول ۱۹- میزان شاخص‌های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی ۶۹
- جدول ۲۰- درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی ۷۰
- جدول ۲۱- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران ۷۰
- جدول ۲۲- انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده ۷۱
- جدول ۲۳- دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم ۷۱
- جدول ۲۴- نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) ۷۲
- جدول ۲۵- نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت (در هر ده هزار نفر) ۷۲
- جدول ۲۶- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد) ۷۳
- جدول ۲۷- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت (در ده هزار نفر) ۷۳

- جدول ۲۸- جرائم واقع شده در حوزه استحقاقی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع ۷۴
- جدول ۲۹- نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحقاقی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران ... ۷۴
- جدول ۳۰- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان قم و کل کشور ۷۵
- جدول ۳۱- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان قم و کل کشور ۷۶
- جدول ۳۲- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان قم و کل کشور ۷۷
- جدول ۳۳- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان قم و کل کشور ۷۷
- جدول ۳۴- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان قم و کل کشور ۷۸
- جدول ۳۵- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان قم و کل کشور ۷۹
- جدول ۳۶- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان در استان قم و کل کشور ۷۹
- جدول ۳۷- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان قم و کل کشور ۸۰
- جدول ۳۸- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان قم و کل کشور ۸۰
- جدول ۳۹- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان قم و کل کشور ۸۱
- جدول ۴۰- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان قم و کل کشور ۸۱
- جدول ۴۱- توزیع درصدی احساس امنیت در استان قم و کل کشور ۸۲
- جدول ۴۲- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان قم و کل کشور ۸۲
- جدول ۴۳- میانگین سرمایه اجتماعی در استان قم و کل کشور ۸۲
- جدول ۴۴- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته ۸۳
- جدول ۴۵- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته ۸۳
- جدول ۴۶- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی ۸۴
- جدول ۴۷- سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صد هزار نفر) ۸۴
- جدول ۴۸- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی ۸۵
- جدول ۴۹- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صد هزار نفر) ۸۵
- جدول ۵۰- مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی ۸۵
- جدول ۵۱- سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی (صد هزار نفر) ۸۶
- جدول ۵۲- تعداد پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵ ..... ۸۶
- جدول ۵۳- سرانه پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵ ..... ۸۶
- جدول ۵۴- شاخص‌ها و ابعاد فقر چندبعدی ۸۸
- جدول ۵۵- مناطق کمتر توسعه یافته استان قم ۹۰
- جدول ۵۶- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گراناها (روش ضریب همبستگی) ۹۱

- جدول ۵۷- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی ۹۵
- جدول ۵۸- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۱
- جدول ۵۹- تغییرات تعداد جمعیت استان قم به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۲
- جدول ۶۰- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان قم از جمعیت شهری و روستایی کشور ۱۰۵
- جدول ۶۱- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان قم با کشور ۱۰۶
- جدول ۶۲- درصد رشد سالانه جمعیت استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۰۸
- جدول ۶۳- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان قم و کشور برحسب گروه‌های عمده سنی ۱۱۳
- جدول ۶۴- نسبت جنسی جمعیت استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۶
- جدول ۶۵- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۸
- جدول ۶۶- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۰
- جدول ۶۷- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۲۲
- جدول ۶۸- تعداد و توزیع درصد مهاجران وارد شده به استان قم برحسب الگوی مهاجرت ۱۲۴
- جدول ۶۹- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، ۱۲۵
- جدول ۷۰- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، ۱۲۷
- جدول ۷۱- مقایسه امید به زندگی کل کشور و استان قم به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ ..... ۱۲۸
- جدول ۷۲- پیش‌بینی تعداد جمعیت کشور و استان قم، بر اساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵ ..... ۱۲۹
- جدول ۷۳- آمار و اطلاعات بخش آموزش و پرورش استان قم ۱۳۲
- جدول ۷۴- وضعیت نرخ باسوادی در استان قم ۱۳۳
- جدول ۷۵- نمای کلی وضعیت استان قم در مقایسه با کشور در سال ۹۸ ..... ۱۳۸
- جدول ۷۶- تولید ناخالص داخلی (میلیون ریال) ۱۳۹
- جدول ۷۷- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن استان قم از کشور ۱۴۰
- جدول ۷۸- وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور ۱۴۱
- جدول ۷۹- سهم ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان استان قم از کشور ۱۴۲
- جدول ۸۰- وضعیت شاخص‌های بخش صنعت در مقایسه با کشور ۱۴۳
- جدول ۸۱- سهم استان قم از ارزش افزوده بخش خدمات کشور ۱۴۴
- جدول ۸۲- ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان ۱۴۶
- جدول ۸۳- ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان ۱۴۶
- جدول ۸۴- ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان ۱۴۷
- جدول ۸۵- مقایسه تغییرات جمعیت کشور و استان قم طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۴۹

- جدول ۸۶- مقایسه تغییرات جمعیت شهری کشور و استان قم طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۵..... ۱۵۲
- جدول ۸۷- میزان جمعیت و نرخ رشد جمعیت کانون‌های شهری استان قم ۱۵۳
- جدول ۸۸- شاخص‌های نخست شهری در استان قم در سال ۱۳۹۵..... ۱۵۴
- جدول ۸۹- روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۵..... ۱۵۶
- جدول ۹۰- مقایسه تغییرات جمعیت روستایی و عشایری کشور و استان قم طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۵..... ۱۶۲
- جدول ۹۱- مقایسه شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای استان و کشور ۱۶۴
- جدول ۹۲- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲..... ۱۷۰
- جدول ۹۳- سهم مکانی شهرهای استان قم..... ۱۸۸
- جدول ۹۴- جاذبه‌های انسان‌ساخت، طبیعی و فرهنگی- تاریخی استان قم ۱۸۹
- جدول ۹۵- مسیرهای گردشگری استان قم ۱۹۰
- جدول ۹۶- تعیین مسائل راهبردی نظام مدیریتی ۱۹۴
- جدول ۹۷- شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی ۱۹۷
- جدول ۹۸- تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی- اجتماعی- آموزش ۱۹۸
- جدول ۹۹- شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی- جمعیتی و آموزش ۱۹۹
- جدول ۱۰۰- مسائل راهبردی در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی ۱۹۹
- جدول ۱۰۱- شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی ۲۰۰
- جدول ۱۰۲- تعیین مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست ۲۰۱
- جدول ۱۰۳- شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست ۲۰۲
- جدول ۱۰۴- تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی ۲۰۲
- جدول ۱۰۵- شرح مسائل راهبردی استان قم در عرصه اقتصادی ۲۰۳
- جدول ۱۰۶- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه قم ۲۰۴
- جدول ۱۰۷- عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان ۲۰۸
- جدول ۱۰۸- عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی ۲۱۰
- جدول ۱۰۹- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط زیستی توسعه فضایی استان ۲۱۱
- جدول ۱۱۰- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی- جمعیتی و آموزشی توسعه فضایی استان ۲۱۲
- جدول ۱۱۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان ۲۱۵
- جدول ۱۱۲- راهبردها و سیاست‌های سند توسعه استان قم در محورهای مختلف ۲۱۹

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱- شاخص فناوری اطلاعات در استان قم ۱۳۹۹ ..... ۱۶۸
- شکل ۲- مسیر فعلی و آتی ارتباط بندر بمبئی و مسکو ۱۸۲
- شکل ۳- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور ۱۸۳
- شکل ۴- کریدور منطقه‌ای اسلام آباد-تهران-استانبول (ITI) ۱۸۴
- شکل ۵- ارتباط ایران با کریدور بین‌المللی تراسیکا و موقعیت استان قم ۱۸۵

فهرست نمودارها

- نمودار ۱- میانگین دمای سی ساله استان‌ها ۴۵
- نمودار ۲- میانگین بارش بلندمدت کشور به تفکیک استان؛ ۴۷
- نمودار ۳- تعداد منابع زیرزمینی در استان قم ۵۰
- نمودار ۴- درصد میزان تخلیه آب از منابع زیرزمینی در استان قم ۵۰
- نمودار ۵- میزان ذخایر مواد معدنی استان‌ها ۵۶
- نمودار ۶- درصد میزان ذخیره قطعی گروه‌های اصلی مواد معدنی در استان قم ۵۷
- نمودار ۷- سهم اراضی استان قم ۶۲
- نمودار ۸- تغییرات تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۱
- نمودار ۹- تغییرات تعداد جمعیت استان قم، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۲
- نمودار ۱۰- تغییرات افزایش تعداد مطلق جمعیت استان قم، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۳
- نمودار ۱۱- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان قم، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۰۴
- نمودار ۱۲- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان قم از جمعیت شهری و روستایی کشور ۱۰۵
- نمودار ۱۳- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان قم، در سال‌های ۹۹-۱۳۵۵ ..... ۱۰۷
- نمودار ۱۴- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان قم و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۸
- نمودار ۱۵- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان قم و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۰۹
- نمودار ۱۶- هرم سنی جنسی جمعیت استان قم، در سال ۱۳۷۵ ..... ۱۱۰
- نمودار ۱۷- هرم سنی جنسی جمعیت استان قم، در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۱۱
- نمودار ۱۸- هرم سنی جنسی جمعیت استان قم، در سال ۱۳۹۵ ..... ۱۱۱
- نمودار ۱۹- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴- ساله استان قم و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۱۴
- نمودار ۲۰- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان قم و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۱۴
- نمودار ۲۱- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان قم و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ ..... ۱۱۵
- نمودار ۲۲- مقایسه نسبت جنسی جمعیت استان قم به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۷
- نمودار ۲۳- متوسط بعد خانوارهای نقاط شهری استان قم و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۹
- نمودار ۲۴- متوسط بعد خانوارهای نقاط روستایی استان قم و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۹

- نمودار ۲۵- خالص مهاجرت استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵..... ۱۲۱.
- نمودار ۲۶- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۲۳.
- نمودار ۲۷- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۲۳.
- نمودار ۲۸- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰..... ۱۲۴.
- نمودار ۲۹- میزان باروری کل استان قم و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶..... ۱۲۶.
- نمودار ۳۰- روند تحولات سهم جمعیت استان از کل کشور طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۵۰.
- نمودار ۳۱- مقایسه تطبیقی افزایش نسبی جمعیت استان و کشور، ۹۵-۱۳۶۵..... ۱۵۰.
- نمودار ۳۲- تغییرات جمعیت شهری استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۵۲.
- نمودار ۳۳- روند تغییر سهم جمعیت شهری استان از جمعیت کل کشور طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۵۲.
- نمودار ۳۴- روند تغییرات نرخ رشد جمعیت کانون‌های شهری استان در مقایسه با استان قم..... ۱۵۴.
- نمودار ۳۵- تغییرات جمعیت روستایی و عشایری کشور طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵..... ۱۶۳.
- نمودار ۳۶- سهم جمعیت روستایی و عشایری استان از کشور طی سال‌های ۹۵-۱۳۹۵..... ۱۶۳.
- نمودار ۳۷- چارچوب مفهومی نظام مدیریت آمایش و توسعه فضایی استان..... ۱۷۴.

فهرست نقشه‌ها

- نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان نسبت به استان های همجوار ۴۲
- نقشه ۲- طبقات ارتفاعی استان قم ۴۴
- نقشه ۳- اقلیم استان قم ۴۵
- نقشه ۴- خطوط هم دما استان قم ۴۶
- نقشه ۵- خطوط هم بارش استان قم ۴۷
- نقشه ۶- حوزه‌های آبریز استان قم ۴۸
- نقشه ۷- رودخانه‌ها و آبره‌های استان قم ۴۹
- نقشه ۸- پراکندگی مواد معدنی در استان قم ۵۷
- نقشه ۹- موقعیت گسل های اصلی استان قم ۵۸
- نقشه ۱۰- نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین لرزه کشور- استاندارد ۲۸۰۰ ..... ۵۹
- نقشه ۱۱- پهنه‌های سیل خیزی استان قم ۶۰
- نقشه ۱۲- کاربری اراضی استان قم ۶۲
- نقشه ۱۳- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان قم ۶۳
- نقشه ۱۴- سطح‌بندی سکونتگاه‌های شهری استان قم ۱۵۷
- نقشه ۱۵- پهنه‌بندی دسترسی پذیری در استان قم ۱۶۶
- نقشه ۱۶- شبکه حمل و نقل استان قم ۱۶۷

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

در سراسر تاریخ، نیل به کشوری آباد و پیشرفته که در آن اجتماعی کامل و سعادتمند، فرصت‌های عادلانه، شکوفایی استعدادها و تأمین نیازهای مادی و معنوی را میسر می‌سازد اصلی‌ترین دغدغه و نیرومندترین انگیزه تکاپوی اغلب ایرانیان بوده است. قریب به هفتاد سال است که این اندیشه، چهره تقریباً نظام‌مند به خود گرفته و در پرتو رهیافت‌های نوین مدیریت و برنامه‌ریزی، در قالب برنامه‌ها و طرح‌های مختلف دنبال می‌گردد. با این حال، هنوز کشوری که آرزومند آن هستیم شکل نگرفته و بسیاری از مسائل و مشکلات به قوت خود باقی است. مسائل اجتماعی-جمعیتی، مسائل فرهنگی، تمرکزگرایی، کم‌توجهی به اقتصاد فضا و نظام اقتصادی ضعیف، نابودی کارکردهای سامانه‌های طبیعی پشتیبان حیات، نظام سکونتگاهی نامتوازن و فقر و محرومیت و حاشیه‌نشینی تنها برخی از این مسائل و مشکلات است. شکی نیست که گذار از این وضعیت مستلزم انداختن طرحی نو تمرکز بر آبادانی و توسعه از نوعی دیگر است. آبادانی و پیشرفت در جهان به شدت پیچیده، رقابتی و فشرده، مستلزم، نگرش سیستمی و دگرسان‌ساز، هماهنگی اثرات فضایی سیاست‌های بخشی، فرایندهای باز ساخت فضایی-اقتصادی، ظرفیت‌سازی نهادی در میان ذینفعان، تدوین چشم‌اندازی جسورانه، مقیاس‌بندی مجدد و تمرکززدایی (که نیازمند فرم‌های نوین حکمروایی چند سطحی و شیوه‌های جدید یکپارچگی سیاست قلمروی است) است که از طریق تمرکز بر تنوع ویژگی‌های خاص مکان‌ها و روابط اجتماعی ویژه فضا، اهداف یکپارچگی و انسجام، مشارکت، کارآفرینی، نوآوری، رقابت‌پذیری، خلاقیت، حکمروایی شایسته و پایداری را برآورده سازد. در این راستا، این گزارش بر آن است که با بهره‌گیری از رویکردی راهبردی-فضایی سپارده و شناخت پتانسیل‌های اقتصادی و اجتماعی استان‌های کشور و برنامه‌ریزی بر مبنای آن بتواند گامی مهم در گذار از چالش‌ها و مسائل بردارد. این گزارش مشتمل بر پنج فصل است. بدین ترتیب که در فصل نخست به کلیات پرداخته شده و در فصل دوم و سوم محیط درونی و بیرونی استان بررسی و تحلیل می‌گردد. در فصل چهارم به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری پرداخته شده و در نهایت در فصل پنجم راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌ها تدوین و اولویت‌بندی می‌گردند.

۱-۲- بیان مسئله

استان قم با جمعیت ۱ میلیون و ۲۹۲ هزار نفری با سهم جمعیتی ۱/۶ درصد از کل کشور در مساحتی بالغ بر ۱۱۵۲۶ کیلومتر مربع (رتبه ۳۰ بین استان‌ها) گسترش یافته است. قرارگیری در موقعیت ارتباطی مناسب و دسترسی به کریدورهای بین‌المللی و وضعیت مناسب شهرک‌های صنعتی و صنایع به این استان قابلیت ویژه‌ای

اعطا کرده است. علاوه بر این، وضعیت مناسب محورهای آزادراهی و ریلی، دسترسی به فرودگاه امام خمینی (ره)، وجود چشمه و قنات، داشتن آب و هوای مطلوب در فصول گرم سال در برخی محدوده‌های استان، استفاده از بازار مصرف تهران، امکان ایجاد پیوند صنعتی با تهران، امکان صادرات محصولات همچون کفش، صنایع پلاستیک، صنایع فلزی و مبلمان، ایفای نقش تمرکززدایی از مرکز کشور، تخصیص شدن استان در صنایع حمل و نقلی و بهره‌گیری از موقعیت ممتاز جغرافیایی استان با توجه به همجوار به تهران و اصفهان از دیگر قابلیت‌های استان است. با وجود این قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان از لحاظ توسعه یافتگی و پیشرفت در سطح مطلوبی قرار ندارد.

نظام مدیریتی متفرق و چند پارچه، تفرق کارکردی، هماهنگی محدود بین بخشی، محدودیت‌های مربوط به ظرفیت‌های نهادی و ضعف جامعه مدنی و بخش خصوصی، مدیریت توسعه در استان را با مشکلات زیادی مواجه کرده است. محدودیت منابع آب و کم‌آبی مطلق، تغییر اراضی کشاورزی به سایر کاربری‌ها به خاطر عدم صرفه اقتصادی در بخش کشاورزی و شرایط ویژه استان، تهدید دائمی خشک‌سالی و کمبود نزولات جوی و بالا بودن پتانسیل لرزه‌خیزی شهر دشواری‌هایی ایجاد نموده است و کم‌توجهی به رهیافت تاب‌آوری و مدیریت پایدار بحران موجب شده که بسیاری از مناطق آن با خطر آسیب‌پذیری بالا مواجه باشد.

نرخ فقر مطلق (درصد فقرا) در استان قم برابر با ۲۹/۹۶ بوده و ۱۱ منطقه حاشیه‌نشین با جمعیت ۲۷۰,۰۰۰ نفری (نزدیک به یک‌چهارم جمعیت قم) در این استان سکونت دارند. نظام سکونتگاهی و به‌ویژه نظام شهری استان نامتعادل است شهر اول ۹۸ درصد جمعیت نقاط شهری استان را در خود جای‌داده است؛ سهم استان از اقتصاد کشور با توجه به جمعیت، پایین است و بخش کشاورزی رمق زیادی ندارد و کارکرد استان بیشتر خدماتی-صنعتی است. در این استان ارزش‌های فرهنگی همچون تلاش و جدیت رو به زوال است و آسیب‌ها و مسائل اجتماعی همچون انواع شرارت‌ها، فقر و محرومیت رو به فزونی است. از نظر جمعیتی نیز استان در وضعیت مهاجرپذیر با تراکم بالا و تمرکز نامتوازن جمعیت روبرو است.

با وجود این چالش‌ها و مسائل در استان قم، گشتن به دنبال رهیافت جهت عبور از وضع نامطلوب شاید یادآور این ضرب‌المثل باشد که تا ریشه در آب است امید ثمری هست! واضح است که گذار از این چالش‌ها و مشکلات مستلزم شناخت موشکافانه‌تر مسائل، تعیین قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و در نهایت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نظام‌مند و ژرف‌اندیشانه است. بر این اساس گزارش حاضر بر آن است که با مطالعه و شناخت استان قم در ابعاد مختلف، مسائل راهبردی را شناسایی کرده و در نهایت راهبردها و سیاست‌هایی را در جهت توسعه و آبادانی ارائه دهد.

۱-۳- اهداف بنیادین سند

اهداف بنیادین یا به بیانی علمی‌تر، اهداف راهبردی به دنبال نیل به اهداف طرح راهبردی در مدت زمانی معین هستند و به عنوان پلی یا پله‌هایی برای تحقق چشم‌انداز و مأموریت‌های یک سازمان یا منطقه عمل می‌کنند. این سند می‌تواند افق زمانی ۲۰ ساله داشته باشد و هدف بنیادین آن پیشرفت و آبادانی جاوید و در برگیرنده استان‌های کشور است. در چارچوب این هدف اصلی، اهداف بنیادین زیر را نیز دنبال می‌کند:

- ایجاد چارچوب کلی عمل برای اقدام در جهت پیشرفت و آبادانی؛
- رونق و شکوفایی اقتصادی و ارتقای رقابت‌پذیری و کیفیت تولیدات داخلی؛
- ریشه‌کنی فقر و محرومیت و تأمین معیشت پایدار برای تمامی مردم؛
- شناخت قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان‌های کشور و ایجاد توازن و سازگاری بین قابلیت‌ها و عملکردها؛
- جلوگیری از هدر رفت منابع و ایجاد توازن و کارآمدی در تخصیص منابع؛
- شناسایی مسائل راهبردی استان‌ها در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی، کالبدی و مدیریتی؛
- مشخص ساختن کارآمدترین راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های پیشرو محرک؛
- اولویت‌بندی برنامه‌های پیشرو محرک استان‌های کشور

۱-۴- مواد و روش‌ها

۱-۴-۱- روش تحقیق

پژوهش علمی، تحلیلی نظام‌مند، کنترل‌شده، تجربی و یا واکاوی انتقادی مفروضات، فرضیه‌ها و تکاپوی برای پاسخ‌دهی به سؤالاتی است که با بهره‌گیری از روش علمی منجر به توسعه تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌ها می‌گردد. با توجه به ماهیت و چارچوب میان رشته‌ای سند حاضر، به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و همچنین نیل به اهداف، روش تحقیق کمی و کیفی برگزیده شده است که در ادبیات جهانی به روش ترکیبی یا آمیخته مشهور است. اگرچه تعریف جامعی از این روش وجود ندارد؛ ولیکن می‌توان گفت که روش تحقیق ترکیبی، روشی است که در آن محقق عناصر رویکردهای تحقیق کمی و کیفی (برای نمونه استفاده از دیدگاه‌های کمی و کیفی، جمع‌آوری داده، تحلیل) را برای درک ژرف‌تر و گسترده پدیده مورد نظر خود، ترکیب می‌کند و (Johnson et al, 2007; Teddlie & Tashakkori, 2010). ترکیب روش‌ها شامل، جمع‌آوری، تحلیل، و یکپارچگی داده‌های کمی و کیفی در مطالعه‌ای تک یا چندمرحله‌ای است (Hanson et al, 2005). جانسون و آنوکبوزی (۲۰۰۴) و برایمن (۲۰۰۷) بعدها، اصل یکپارچگی روش تحقیق ترکیبی مطرح ساختند که به

موجب آن بایستی برآیندهای تحقیق بایستی در نقطه‌ای یکپارچه گردند و فراتر از مجموع نتایج بخش‌های کمی و کیفی باشد (Bryman, 2007; Johnson & Onwuegbuzie, 2004). در این سند در بند رویکرد راهبردی این عمل انجام می‌پذیرد.

دلیل استفاده از این نوع تحقیق، ویژگی کلیدی آن یعنی روش‌شناسی کثرت‌گرا و التقاط‌گرایی^۱ آن است که اغلب نتایج آن را برتر از رویکردهای تک‌روشی^۲ می‌سازد (Johnson & Onwuegbuzie, 2004). روش ترکیبی نقشی برجسته در رسیدگی به مسائل پیچیده‌ای ایفا می‌کند که ماهیت و راه حل قطعی نداشته و تبیین سیاست مستلزم شناخت و آگاهی سیستم‌های چندگانه در کنش متقابل باهم است. این روش با رفع کاستی‌های رویکرد تک-روشی و با تکمیل دو روش کمی و کیفی، امکان پاسخگویی نیرومندتر سؤالات سند را فراهم می‌کند.

۱-۴-۲- استراتژی مطالعه موردی

یکی از روش‌های مورد استفاده در این سند، مطالعه موردی است. روش مطالعه موردی نظامی کران‌دار یا موردی را طی زمان و با جزئیات مورد بررسی قرار داده و از منابع داده‌ای مختلفی که در خصوص بستر وجود دارد استفاده می‌کند. این رویکرد از طریق به هم ربط دادن حقایق مختلف به یک مورد واحد، ویژگی یگانه‌ای به داده‌های مورد مطالعه می‌بخشد (Reinharz, 1992). علاوه بر این، فرصت تحلیل فشرده بسیاری از جزئیات ویژه‌ای که ممکن است با دیگر روش‌ها مورد غفلت واقع شود را فراهم می‌کند. از جمله اهداف اصلی رویکردهای مطالعه موردی به مشکلات می‌تواند تولید و آزمون یک فرضیه یا نظریه، تحلیل تغییرات در یک پدیده در طی زمان، یا برای تحلیل روابط بین بخش‌های یک پدیده باشد (Reinharz, 1992). مطالعه موردی این سند را استان‌های کشور تشکیل می‌دهند.

۱-۴-۳- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها

در هر پژوهشی به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و آزمون فرضیات، جمع‌آوری داده صورت می‌گیرد. در روش تحقیق ترکیبی محققان به منظور پاسخ به سؤالات و آزمون فرضیه‌ها داده جمع‌آوری می‌کنند. رویه جمع‌آوری

1- Methodological pluralism or eclecticism

2- Mono-method approach

داده بایستی با نوع طرح تحقیق ترکیبی تطابق داشته باشد. توجه به اینکه در روش تحقیق ترکیبی هر دو داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری و تحلیل می‌گردند. در این سند، جمع‌آوری داده به شکل ترتیبی^۳ بوده و در آن نوعی از داده‌ها پیش از داده‌های دیگر جمع‌آوری و تحلیل شده و سپس به عنوان ورودی مرحله بعد مورد استفاده قرار گرفته است. به بیانی، با داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری شده مستقل نبوده و با یکدیگر در ارتباط هستند. با توجه به ماهیت عنوان سند و همچنین روش تحقیق آن، بنابراین منبع داده‌ها چندگانه بوده و شامل اسنادی همچون طرح‌ها و برنامه‌های فرادست و موازی، مقالات، کتاب‌ها، گزارش‌های علمی، قوانین و مقررات است.

۱-۴-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها

الف) کیفی

پژوهش کیفی شامل بهره‌گیری از داده‌های کیفی از قبیل مصاحبه، اسناد و مشاهده به منظور درک و شرح پدیده‌های اجتماعی- فضایی است. دغدغه اصلی محققین در انتخاب روش کیفی بهره‌گیری از اندیشه‌های پژوهشگران از مکاتب مختلف، توصیف فریه، پذیرش رهیافت انعطاف‌پذیر و التقاطی و پروراندن مفاهیم و نظریه‌ها بوده است. در این راستا، از روش‌های کیفی تحلیل محتوا و توصیفی استفاده شده است که در زیر به شرح آن‌ها پرداخته شده است.

تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های تحقیق است که به منظور تحلیل داده‌های متنی بکار گرفته می‌شود. تحلیل محتوای کیفی از شمارش لغات فراتر رفته و با آزمون ژرف زبان به دنبال تولید دانش و درک پدیده مورد مطالعه (Weber, 1990) است. در این سند، از روش تحلیل محتوا کیفی به منظور تعیین وجود واژگان یا مفاهیم خاص در ادبیات جهانی و بنیان‌های فلسفی و نظری در ارتباط با سند استفاده شده است. منظور از متن یا متون، فصول کتاب‌ها، مقالات، گزارش‌ها و طرح‌ها است. به منظور انجام تحلیل محتوا، متون کد بندی شده، خردتر شده و دسته‌های قابل مدیریت در سطوح مختلف واژه، کلمه، جمله و موضوع تبدیل شده و با بهره‌گیری از تحلیل مفهومی^۴ تحلیل محتوا انجام شده است. تحلیل مفهومی بدین معناست که داده‌ها با بهره‌گیری از سیستم

3- Sequential
4- Conceptual analysis

کدبندی کاهش یافته و بدین سان مشخص‌سازی واژگان یا الگوهایی که با سؤال تحقیق در ارتباط بوده‌اند، تسهیل گشته است.

تحلیل اسناد^۵

تحلیل اسناد فرآیند نظام‌مند بررسی و ارزیابی اسناد (هم پرینت شده و هم الکترونیکی) است. همانند دیگر روش‌های تحلیل در پژوهش کیفی، تحلیل اسناد مستلزم نیازمند این است که داده‌های به منظور آشکار ساختن معانی، درک و توسعه دانش تجربی آزمون شده و تفسیر شوند (Corbin & Strauss, 2008). در این سند، سطح توصیفی شامل توصیفات داده‌های کیفی و کمی بود. در خصوص داده‌های کیفی، توصیفات برگرفته از بازگویی و نقل‌قول متون و نوشته‌های نهایی بود. علاوه بر این، سطح توصیفی تحلیل همچنین شامل شرح ویژگی‌های اصلی داده‌ها، خلاصه‌سازی روش‌شناسی، منطق‌های تحلیل و نتایج مقالات، کتاب‌ها، طرح‌ها و غیره بود. به طور کلی تحلیل توصیفی موارد زیر را فراهم آورد:

- برآوردهای اولیه و خلاصه‌سازی، آرایش جداول و اشکال به منظور برآورد اهداف؛
- اطلاعاتی در خصوص پویایی‌ها و تغییرپذیری داده‌ها؛
- نشانه‌ها و الگوهای غیرمنتظره که بایستی در تحلیل‌های اصلی مورد استفاده قرار می‌گرفت.

ب) کمی

تحقیق کمی، پژوهشی است که به تفسیر پدیده از طریق جمع‌آوری داده‌های عددی می‌پردازد؛ داده‌هایی که با استفاده از روش‌های ریاضی تحلیل می‌گردند (Creswell, 1994). روش‌های کمی مورد استفاده در این سند، آمارهای توصیفی و استنباطی، روش‌های کمی تحلیل جمعیتی و اقتصادی، روش‌های کمی تحلیل نظام سکونتگاهی و تحلیل‌های فضایی با بهره‌گیری از بسته نرم‌افزاری GIS بوده است. علاوه بر این از تحلیل SWOT، نیز استفاده شده است.

فصل دوم

تحليل محیط بیرونی

۲-۱- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف

شکی نیست که یکی از مهم‌ترین پیش شرط‌های موفقیت و تحقق‌پذیری یک سند، طرح یا برنامه، همسویی سیاست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های احتمالی آن با اسناد و طرح‌های فرادست می‌باشد. علاوه بر این، به هنگام تدوین طرح یا برنامه، آگاهی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران از اثرات فضایی طرح‌ها و برنامه‌های فرادست بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا که می‌تواند عدم قطعیت‌های برنامه‌ریزی را کاهش داده و توان برنامه‌ریزی یا سیاست‌گذار را بر کنترل بر نظام فضایی و به تبع آن نیل به نظم در سیستم فضایی را افزایش دهد. سند توسعه اقتصادی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و بر همین اساس به مطالعه اسناد فرادست و سیاست‌های اصلی آن پرداخته شده است.

در سطح ملی مهم‌ترین اسناد توسعه‌ای که جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های کلان ملی را مشخص می‌سازد شامل سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری ۱۳۹۰، سند چشم‌انداز توسعه ۱۴۰۴، طرح کالبدی ملی ۱۳۷۰، قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۶-۱۴۰۰)، طرح پایه آمایش سرزمین ۱۳۷۷، ضوابط ملی آمایش سرزمین مصوب هیئت وزیران ۱۳۸۳ و ضوابط ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۴، سند ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۹، سند ملی توسعه استان قم ۱۳۸۴، مسئله‌شناسی راهبردی در استان قم - مرکز بررسی‌های استراتژیک ۱۳۹۵، برنامه آمایش استان قم - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ۱۳۹۸ است.

جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد توازن در استقرار جمعیت - ارتقا و بهبود شاخص توسعه انسانی - جلوگیری از مهاجرت بی رویه به شهرهای بزرگ 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش عدم تعادل در نظام سکونت (به‌ویژه نخست شهری) با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های مناطق - ارتقای نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به‌عنوان مراکز تعدیل بخش نظام سکونتگاهی - جلوگیری از افزایش بی‌سوازی و سطح مرگ و میر با سازوکارها و برنامه‌های مختلف - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی و نابرابری در شرایط زیست و فعالیت در پهنه سرزمینی در چارچوب محدودیت‌های اکولوژیکی - تسهیل مهاجرت‌های اجباری و تداوم برنامه‌ها و سازوکارهایی در خصوص ارتقای مهارت‌های آن‌ها و تأمین نیاز مسکن
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع متوازن جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین - جستجوی منابعی جانسین و کاهش اتکا به منابع نفتی - حمایت و تشویق توسعه در مناطق دورافتاده و محروم - انجام اقدامات اساسی برای تجهیز و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی - جلوگیری از موج مهاجرت‌های جوامع روستایی به مناطق شهری و به تبع آن بروز مشکلات اجتماعی و زیست محیطی در شهرهای بزرگ 	<ul style="list-style-type: none"> - ترغیب توسعه مناطق روستایی و کمتر توسعه یافته و جلوگیری از افزایش نابرابری‌ها - متنوع سازی اقتصاد روستایی و حمایت کارآفرینی‌ها در شهرهای کوچک و نقاط روستایی - ایجاد توازن در پراکنش فضایی جمعیت در استان با توجه به ظرفیت‌های زیستی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی به منظور جذب مهاجرت‌های اجباری و جلوگیری از مهاجرت‌های مستقیم از روستاها به شهرهای بزرگ - حمایت و توسعه بخش خصوصی با سازوکارهای مختلف - حمایت و تشویق اقتصاد دانش بنیان و تولیدات صنعتی
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پرتراکم کشور - ایجاد تعادل در افزایش جمعیت و پراکنش آن در پهنه سرزمین - حمایت از اقتصاد مناطق مهاجر فرست - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش مهاجرت‌ها و تمرکز آن در کلان‌شهرها از طریق دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی و خدماتی و جذب سرمایه‌ها و توسعه اقتصاد دانش بنیان در نواحی دیگر - افزایش نرخ رشد جمعیت استان با برنامه‌ها و سازوکارهای مختلف (نرخ رشد ۱ درصد) - توسعه فرصت‌های شغلی و جذب نیروهای کارآفرین در مناطق مهاجر فرست
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - تعادل بخشی به توزیع جمعیت متناسب با توزیع منابع و فعالیت - ایجاد تعادل در ساختار و ویژگی‌های جمعیت - هدایت هدفمند مهاجرت در تناسب با برنامه‌های توسعه پایدار - تشویق و بازدارندگی به منظور کنترل و هدایت نرخ رشد جمعیت 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تعادل در نظام فضایی سکونت با توجه به ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها - جلوگیری از افزایش میانگین سن ازدواج با برنامه‌های مختلف - مدیریت نرخ باروری و افزایش ولادت برای نیل به نسبت جانسینی و سلامت - کاهش نرخ مرگ و میر و طلاق در استان

سند/طرح	سال	راهبر/اسیاست	حکم الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
		<ul style="list-style-type: none"> - تمرکززدایی از نقاط دارای تمرکز بیشتر جمعیت به پوزنه کلان شهرها 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تعادل در نسبت جنسی استان - جلوگیری از افزایش بیشتر نرخ سالمندی - حمایت و تشویق کار آفرینی و سرمایه گذاری در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - کاهش نرخ بیکاری و حمایت از اشتغال جوانان - توسعه گزینه های مسکن جوانان به پوزنه در شهرهای کوچک و میانی
<p>ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین</p>	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت های اقتصادی - ایجاد زمینه های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد - مهار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلان شهری - ساماندهی و هدایت هدفمند جریان های مهاجرت 	<ul style="list-style-type: none"> - برقراری توازن در توزیع جمعیت با توجه به محدودیت های اکولوژیکی و توان مناطق - حمایت و افزایش سرمایه گذاری در صنعت و خدمات عمومی در نواحی کمتر توسعه یافته - جلوگیری یا کاهش شتاب تمرکز جمعیت در شهر قم با سازوکارهای مختلف با بگرمی منطقه ای و سیستمی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی استان به پوزنه در عرصه های اقتصادی - حمایت، تشویق و رونق بخشی به اقتصاد مناطق روستایی
<p>مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین - مهندسان مشاور ستیران</p>	۱۳۵۵	<ul style="list-style-type: none"> - تسهیل مهاجرت از طریق کاهش فواصل مهاجرت و جذب مهاجران روستایی در مناطق جذب نزدیک - کاهش رشد منفرکز بزرگترین شهرها و هدایت بخشی از جمعیت آن ها به سمت شهرهای ماهواره ای - تقویت شهرهای کوچک و میانی به عنوان قطب خدمات رسان به نواحی روستایی - تثبیت جمعیت و کاهش مهاجرت از مناطق روستایی 	<ul style="list-style-type: none"> - رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به پوزنه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی (صنایع تبدیلی، بازرگانی و غیره) - ترغیب خود اکتافی اقتصادی-اجتماعی شهرهای اقماری - حمایت از طرح های مسکن اجتماعی در شهرهای کوچک و میانی به پوزنه برای نسل های جوان - ایجاد مراکز تسهیل گر جذب مهاجران در شهرهای میانی و کوچک
<p>طرح کالبد ملی - وزارت مسکن و شهرسازی</p>	۱۳۷۵	<ul style="list-style-type: none"> - عدم احداث شهرهای جدید - جلوگیری از تمرکز جمعیت در چند شهر بزرگ - گسترش شهرها در زمین های با قابلیت سکونت - جلوگیری از تخریب زمین از طریق طرح ریزی یکپارچه و با دقت گسترش شهری و صنعتی - تهیه طرح های تفصیلی منطقه ای و محلی برای منطقه ساحلی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از پراکنده رویی شهرها و مناطق روستایی و توسعه درون افزا و فشرده این مناطق - تقویت شهرهای میانی و کوچک به عنوان تعدیل بخش های نظام سکونتگاهی و به منظور جذب مازاد جمعیت در مناطق روستایی - توسعه فشرده و درون افزا در مناطق صنعتی موجود و اجتناب از ایجاد مناطق جدید در نواحی حاصلخیز - اجتناب از ایجاد و ساخت شهرهای جدید؛ - افزایش تراکم شهری (بیش از ۱۰۰ نفر در هکتار)
<p>سند ملی توسعه فرایندی: ساماندهی</p>	۱۳۸۵	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تعادل در توزیع جمعیت و فعالیت، متناسب با منابع، توان محیطی 	<ul style="list-style-type: none"> - حمایت و رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به پوزنه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی

سند/ طرح	سال	راهبردها/ سیاست	حکم الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
<p>سواحل کشور - سازمان مدیریت و برنامه ریزی</p>		<p>قانونمند کردن شیوه بهره برداری، استقرار فعالیت و جمعیت در مناطق ساحلی - جلوگیری از گسترش بی رویه شهرها نواحی ساحلی</p>	<p>(صنایع تبدیلی، بازاریابی و غیره) با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی - توسعه سکونت و فعالیت قانونمند و باضابطه در نواحی ساحلی - جلوگیری از تخریب سواحل ارزشمند به واسطه ساخت وسازها - ایجاد محدودیت‌های محیط زیستی به منظور حفظ منابع حساس اکولوژیکی در سواحل - استفاده از ظرفیت‌های ساحلی</p>
<p>برنامه ششم توسعه - مجلس شورای اسلامی</p>	۱۳۹۵	<p>- بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاههای غیررسمی و توزیع مهاجرت معکوس - توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع متناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - زمینه‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میلگین سن ازدواج - زمینه‌سازی جهت افزایش نرخ باروری (TFR) به حداقل ۲/۵ فرزند به ازای هر زن - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان - ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری</p>	<p>- ارتقای نقش اقتصادی - اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به‌عنوان مراکز تعدیل بخش نظام سکونتگاهی - سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال مولد به‌ویژه در نواحی روستایی و شهرهای کوچک و کمتر توسعه یافته - حمایت از طرح‌های کارآفرین در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - ارائه مشوق‌ها (معافیت‌های مالیاتی، زمین ارزان قیمت، اعتبارات کم بهره و...) به جوانان تحصیل کرده به منظور کارآفرینی در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - توسعه خدمات عمومی در مناطق کمتر توسعه یافته با توجه به سلسله مراتب عملکردی - کاهش جذابیت مهاجرت به شهرهای بزرگ از طریق ایجاد شرایط زیست و فعالیت عادلانه - سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های شغلی مولد برای نسل جوان به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه یافته و شهرهای کوچک و میانی - توسعه و تجهیز مراکز درمانی و ایجاد کلینیک‌های سلامت به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه یافته - جلوگیری از سوداگری و بورس بازی زمین و هدایت سرمایه‌ها به بخش مولد</p>

جدول ۲- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد

سند/نوع طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاخی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقاء بهره‌وری نیروی کار - ارتقای کارایی و بازدهی اقتصادی - تسهیل روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور - حفظ، احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها و منابع طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از تورم نیروی انسانی در بخش‌ها - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان آکولوژیکی - اصلاح و تکمیل زنجیرهای تولید صنعتی - ایجاد کارکردها و جریان‌های مکمل‌گر در استان به‌ویژه در شهرها و شهرک‌های صنعتی - جلوگیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد تهید کاری - ایجاد هماهنگی بین استعدادها- تحصیلات فردی و شغلی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و تأمین آن از محل درآمدهای مالیاتی - تنظیم سیاست‌های پولی، مالی و ارزی - ارتقاء ظرفیت و توانمندی‌های بخش تعاونی - توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی - ارتقاء بازار سرمایه ایران و اصلاح ساختار بانکی و بیمه‌های کشور - هم‌افزایی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌هایی دارای مزیت نسبی - ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری - افزایش بهره‌وری عوامل و منابع تولید در بخش کشاورزی - ایجاد رقابت‌پذیری در کالاها و خدمات کشور - متنوع سازی اقتصاد - رشد بهره‌وری عوامل تولید - پشتیبانی از کارآفرینی، نوآوری و استعدادهای فنی و پژوهشی - تأمین امنیت غذایی کشور با تکیه بر تولید از منابع داخلی - مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم درآمد و محروم - حرکت در جهت تبدیل درآمد نفت و گاز به دارایی‌های مولد 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از گرایش تعاونی‌ها به ارائه خدمات و ارائه مشوق و حمایت از تعاونی‌های فعال در بهربرداری بهینه از منابع - ارتقای ظرفیت‌ها و توانمندسازی تعاونی‌ها - تکمیل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - جلوگیری از افزایش فاصله بین دهک‌های بالا و پایین درآمدی - تنوع بخشی به اقتصاد استان - حمایت از کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در بخش صنایع کاربر به‌ویژه در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - جلوگیری یا کاهش خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - جلوگیری از افزایش اندازه بخش اجرایی و حذف دستگاه‌های موازی به منظور کاهش هزینه‌های عمومی استان - بهره‌گیری از فناوری‌های نوین به منظور ارتقای بازار سرمایه استان - حمایت و توانمندسازی بخش‌های تعاونی در استان - حمایت و ترغیب سرمایه‌گذاری در بخش‌های دارای مزیت رقابتی استان - کاهش هزینه‌های غیرضروری سازمان‌های اجرایی - جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و حمایت از نظام غذایی پایدار - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی بخش‌های دارای مزیت نسبی و رقابتی - ترغیب و حمایت از صادرات محصولات استان - واگذاری تأمین زیرساخت‌های اقتصادی به بخش خصوصی همگرا، هم‌افزا، مسئول، متعهد و آینده‌نگر

سند/طرح	سال	راهبردا/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
سیاست‌های کلی اقتصاد - مقاومت - حضرت آیت‌الله خامنه‌ای	۱۳۹۲	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی - پیشسازی اقتصاد دانش بنیان و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان - ارتقای بهره‌وری در اقتصاد - سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف - افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاها ی اساسی - تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی - اصلاح و تقویت همه‌جانبه‌ی نظام مالی کشور - حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها - افزایش قدرت مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور - توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور - افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز - افزایش سهم درآمدهای مالیاتی - تقویت فرهنگ جهادی در ایجاد ارزش افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری، کارآفرینی - افزایش پوشش استاندارد برای کلیه محصولات داخلی و ترویج آن - شفاف و روان‌سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری - صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش وابستگی به بودجه‌های عمومی و افزایش نقش بخش خصوصی - جلوگیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد اقتصاد استان - پرهیز از واردات کالاهای غیر ضروری به استان - تغییر فرایندهای تولید سنتی به تولید مدرن و دانش بنیان - سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات مدرن‌تر و کارآمدتر و منابع انسانی - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد - توسعه فعالیت گردشگری در استان - استفاده درست از نیروی انسانی - ترغیب سرمایه‌گذاری و تخصیص بیشتر اعتبارات به بخش‌های دارای مزیت نسبی و رقابتی در استان - جلوگیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد در استان - هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع دانش بنیان همچون صنعت فناوری اطلاعات، بیمه، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان، هوافضا - ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش بنیان - ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان - ارتقای معیار دانش کار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی - افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - تنوع بخشی به اقتصاد استان از جمله توسعه گردشگری - افزایش سهم همکاری در تحقیقات کاربردی بین صنعت و دانشگاه - تجاری‌سازی و بازاریابی دانش در استان - جلوگیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد تهدید کاری - جلوگیری از ناهماهنگی بین استنادها و تحصیل‌ات فری و شغلی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت - افزایش بهره‌وری در عوامل تولید آب، زمین، نیروی کار و غیره - تکمیل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - حمایت از نظام غذایی استان و جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی - حمایت از نقش آفرینی بخش خصوصی و نهادهای مردمی در عرصه اقتصادی - خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد - پرهیز از واردات کالاهای غیر ضروری به استان و حمایت از صادرات

سند/ طرح	سال	راهبردها/ سیاست	ملاحظات/ الزامات در محور اقتصاد
سازمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سازمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - تأکید بر توسعه صنایع شیمیایی و پتروشیمی، صنایع و معدنی با توجه به مزیت‌های نسبی کشور - توسعه صنایع تولید کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش پایه - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی - باز تعریف نقش وظایف مناطق آزاد تجاری - صنعتی و ویژه اقتصادی، با توجه به ویژگیهای مناطق کشور - گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه ای - تحول ساختار بخش کشاورزی در راستای دستیابی به کشاورزی پایدار، مدرن و رقابتی - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک - توسعه بهره برداری از قابلیت‌های معدنی کشور - افزایش ظرفیتهای اکتشاف و بهره برداری از ذخایر عظیم نفت و گاز - توسعه صنایع پشتیبان حمل و نقل، شامل صنایع خودرو سازی، واگن سازی، تجهیزات راه آهن و صنایع حمل و نقل هوایی درمراکز و نواحی مستعد - تأکید بر توسعه فعالیت‌های صنعتی مبتنی بر نفت و گاز در مناطق مرچه با محدودیتهایی برای توسعه سایر فعالیت‌های اقتصادی و برخوردار از اهمیت استراتژیک، از جمله مناطق کمتر توسعه یافته جنوب شرقی کشور، سواحل خلیج فارس و دریای عمان و مناطق کمتر توسعه یافته غرب کشور 	<ul style="list-style-type: none"> - حمایت و ترغیب کار آفرینی به ویژه در شهرهای کوچک و متوسط و مناطق روستایی - توسعه و تقویت خدمات و زیرساخت‌های باندر و محدوده پسگردانه ای باندر - جلوگیری و کاهش خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان اکولوژیک - ایجاد انطباق بین ویژگی‌های استان (از نظر اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیتی) و نقش مناطق آزاد و ویژه اقتصادی - تولید کالاهای و محصولات و ارائه خدمات بر اساس تقاضای محلی و منطقه‌ای و مزیت رقابتی و نسبی - توسعه گردشگری پایدار و اجتماع محور - نیازسنجی کالاهای و خدمات مورد نیاز محلی و منطقه‌ای به ویژه در عرصه دریایی - هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع و خدمات دانش بنیان همچون صنعت فناوری اطلاعات، بیمه، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان و هوافضا - ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش بنیان - ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان - ارتقای معیار دانش کار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی - افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - افزایش بهره‌وری در عوامل تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی - مطالعه و امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از منابع نفت و گاز منطقه - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه تعاونی‌های تولیدی - امکان‌سنجی در خصوص توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط زیستی و با توجه به مزیت‌های رقابتی و نسبی
مطالعات آمایش سازمین - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - گسترش فناوری‌های پیشرفته در تولید محصولات صنعتی - ارتقاء مهارت و تخصص نیروی شافل در بخش صنعت و معدن - توسعه بخش صنعت - اولویت استقرار صنایع صادراتی در نزدیکی کریدورها و مبادی ورودی و خروجی اصلی کشور - رعایت ملاحظات محیط زیستی در استقرار صنایع - ارتقاء عملکرد، اصلاح شبکه‌ها و تجهیزات مورد نیاز در مراکز تولید، نگهداری و 	<ul style="list-style-type: none"> - اجتناب از استقرار صنایع صادراتی در مناطق دور از کریدورهای اصلی - اولویت‌دهی به توسعه راه‌های متصل شونده به کریدورهای اصلی - توسعه صنایع صادراتی در مناطق آزاد تجاری - صنعتی آستارا و بندر انزلی - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و موسسات ارائه دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات - توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات در محور اقتصاد
		<p>توزیع کالا</p> <ul style="list-style-type: none"> - ایجاد زمینه‌های لازم جهت ارتقاء سهم و نقش ترانزیتی کشور - حفظ محیط زیست در راستای توسعه آکر توریسم - جلب سرمایه‌های خارجی و داخلی برای ایجاد تسهیلات و تجهیزات گردشگری - تشویق و حمایت از ایجاد تأسیسات اقامتی و تفریح‌گاہی - تحول ساختار بخش کشاورزی در جهت دستیابی به کشاورزی مدرن و رقابتی - افزایش کیفیت محصولات کشاورزی و توجه به صنایع تبدیلی و بسته‌بندی - طراحی و استقرار نظام سلسله مراتبی خدمات پشتیبان تولید - ایجاد مجتمع‌های دامپروری صنعتی و نیمه‌صنعتی - بالا بردن سهم صادرات محصولات صنعتی از کل صادرات کشور - ایجاد زمینه‌های مناسب جهت جذب سرمایه‌های خارجی - محدود نمودن صادرات مواد خام و اولیه و توسعه محصولات فرآوری‌شده و صنعتی - توسعه و ایجاد صنایع معدنی در جهت تکمیل زنجیره‌های تولید 	<p>خصوصی</p> <ul style="list-style-type: none"> - تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته - ایجاد دگرگانی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری به‌ویژه در بخش معدن و کشاورزی - جلوگیری از گسترش ساخت‌وسازهای خصوصی در مناطق و محوره‌های گردشگری و حفظ جاذبه‌ها - ترغیب و توسعه شیوه‌های نوین بازاریابی به‌منظور جلب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی - ایجاد امکانات و خدمات متمم گر گردشگری در نواحی حساس اکولوژیکی - افزایش ظرفیت‌های باندر استان - اجتناب از استخدام نیروی کار غیرمتخصص در بخش صنعت و معدن - اجتناب از توسعه صنایع در زمین‌های حاصلخیز و مناطق حساس اکولوژیکی - مدنرئیس‌ساز و بهره‌گیری از شیوه‌های نوین در بخش کشاورزی - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه تعاونی‌های تولیدی - ایجاد و توسعه خدمات پشتیبان تولید در مجاورت شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان یا در شهرهای نزدیک به آن‌ها - جلوگیری از حرکت سرمایه‌ها به‌سوی اقتصاد غیر مولد یا سازوکارهای مختلف - تقویت پیوندهای بین بخشی در صنایع استان و افزایش مکمل‌گری و سینرژی
<p>ضوابط ملی آمایش سوز زمین حصول هیات وزیران - مؤکرم ملی آمایش سوز زمین</p>	۱۳۹۴	<p>رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت‌های آن</p> <ul style="list-style-type: none"> - تخصصی کردن عملکرد اقتصادی بر اساس قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی به‌منظور تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - اولویت برداشت از مبادین مشترک نفت و گاز با مرزهای شمالی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی - سازماندهی بخش کشاورزی در بهره سوز زمین - تدوین الگوی کشت بهینه در دشت‌ها - محدودیت کشت محصولات با نیاز آبی بالا - ایجاد و توسعه مجتمع‌های کشت و صنعت متناسب با قابلیت‌ها - ساماندهی روابط بین بخش کشاورزی و صنعت 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش جمعیت و فعالیت‌ها در مکان‌های فاقد توان اکولوژیکی - جلوگیری از استفاده ناکارآمد از منابع اقتصادی - جلوگیری از نابودی منابع طبیعی و انسانی گردشگری - جلوگیری و کاهش فعالیت‌های اقتصادی فاقد مزیت نسبی و رقابتی - امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از صنایع نفت و گاز و توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط زیستی و با توجه به مزیت‌های رقابتی و نسبی - قطع کامل خام فروشی محصولات استان و ایجاد زنجیره‌ی ارزش افزوده محصولات - انعقاد قراردادهای تفاهم‌نامه‌های همکاری با سایر مناطق و نهادهای دولتی و مردم‌نهاد داخلی و خارجی در مناطق ویژه و آزاد - بازاریابی و تبلیغات گسترده به‌منظور جذب سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد و ویژه استان - جلوگیری از کشت و پرورش محصولات فاقد مزیت در استان - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی

سند طرح	سال	راهبردها/سیاست	سند طرح
توسعه آموزش و صید آبریان در آبهای دور و سرزمینی شناسایی و ایجاد خوشه‌های صنعتی با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و تکمیل زنجیره ارزش توسعه صنایع دریایی و تعمیر و خدمات وسایط حمل‌ونقل دریایی در جوار بندر اصلی ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اقم از شهرک‌ها و نواحی صنعتی توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب بر توسعه صنایع تولید کننده کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه استقرار صنایع فرآوری اولیه منابع معدنی در جوار ذخایر معدنی توسعه صنایع مبتنی بر فناوری‌های نوین و برتر ایجاد مناطق آزاد و ویژه اقتصادی جدید در پهنه سرزمین سیاست و استفاده از ظرفیت‌ها و چادریها به منظور رونق گردشگری عدم استقرار صنایع پرخطر در محدوده سکونتگاه‌ها و رعایت حریم‌های ایمنی و امنیتی توسعه فعالیت‌های پارک‌ها، مراکز رشد، کربودرهای علم و فن آوری و مراکز تخصصی ICT	۱۳۵۵	شهرهای کوچک ایجاد موسسات اعتباری در محیط روستایی و رساندن محصولات به بازار - آرایش گسترده تر صنایع نوین - توسعه فعالیت‌های نوین در شهرها متوسط - استفاده از توان گردشگری شهرهای کوچک و توسعه صنایع کوچک - کنترل دقیق برون ریزش‌های صنعتی و شهری در تمامی کرانه‌های دریای خزر	طرح کالبد ملی- وزارت سکون و
توسعه تعاون در روستاها از طریق تعاون‌های خدماتی و اتحادیه‌های تولیدی تنوع بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی حمایت از بهره‌برداران کوچک خانوادگی و بالا بردن کارایی آن‌ها استقرار واحدهای تولیدی کوچک در محیط‌های روستایی تسهیل توسعه فعالیت‌ها و مشاغل مستقل از بخش اول در محیط روستایی و شهرهای کوچک ایجاد موسسات اعتباری در محیط روستایی و رساندن محصولات به بازار - آرایش گسترده تر صنایع نوین - توسعه فعالیت‌های نوین در شهرها متوسط - استفاده از توان گردشگری شهرهای کوچک و توسعه صنایع کوچک - کنترل دقیق برون ریزش‌های صنعتی و شهری در تمامی کرانه‌های دریای خزر	۱۳۷۵	به حداقل رساندن هزینه‌های توسعه شهری از طریق سازگاری با اقلیم، توسعه درون افزا، مکانیابی مناسب - خلق سلسله مراتب مناسب به منظور جلوگیری از تمرکز فعالیت و جمعیت در	به حداقل رساندن هزینه‌های توسعه شهری از طریق سازگاری با اقلیم، توسعه درون افزا، مکانیابی مناسب - خلق سلسله مراتب مناسب به منظور جلوگیری از تمرکز فعالیت و جمعیت در
حکم الزامات در محور اقتصاد		حکم الزامات در محور اقتصاد	
ارائه مشق‌ها و حمایت از ساخت، تولید، تعمیر و نگهداری انواع مختلف تجهیزات شناسایی و ساماندهی زیرساختی، اثرسطحی، صنایع فراسطی به‌ویژه در نزدیکی بندر و مناطق آزاد حمایت از کارگاه‌ها و تولیدکنندگان مرتبط با صنایع دریایی کشور حمایت از مشاغل ایجاد شده حاصل از طرح‌های فن آوری و دانش بنیان در صنعت دریایی هدایت اعتبارات به سوی طرح‌های کارآفرینی و خود اشتغالی دریایی افزایش تسهیلات سرمایه در گردش تولیدکنندگان، سازندگان و شرکت‌های خدماتی فعال در صنایع دریایی جلوگیری از توسعه صنایع در مراکز حساس و رعایت حریم‌های ایمنی شناسایی تقاضای کالاهای و محصولات در منطقه و تلاش برای آورد آن‌ها بر اساس مزایای نسبی و رقابتی تکمیل زنجیره تولید و حلقه‌های ارزش افزوده بخش معدن استان هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی صنایع با فناوری برتر	جلوگیری از توسعه صنایع به‌صورت پراکنده اصلاح نظام مالکیت اراضی و حمایت و توسعه تعاونی‌های کشاورزی استفاده کارآمدتر از منابع آب و خاک تعمیر اقتصاد تک محصولی شهرهای کوچک و روستاها به اقتصادی متنوع و پویا جلوگیری از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی حمایت از صنایع دارای مزیت رقابتی و نسبی استان حمایت از توسعه صنایع کوچک و کارآفرین در نواحی روستایی توسعه بخش گردشگری در روستاها و شهرهای کوچک تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی مناطق روستایی جلوگیری از تمرکز خدمات در یک یا چند شهر اصلی و ضرورت ساماندهی توزیع و استقرار آن	ارائه مشق‌ها و حمایت از ساخت، تولید، تعمیر و نگهداری انواع مختلف تجهیزات شناسایی و ساماندهی زیرساختی، اثرسطحی، صنایع فراسطی به‌ویژه در نزدیکی بندر و مناطق آزاد حمایت از کارگاه‌ها و تولیدکنندگان مرتبط با صنایع دریایی کشور حمایت از مشاغل ایجاد شده حاصل از طرح‌های فن آوری و دانش بنیان در صنعت دریایی هدایت اعتبارات به سوی طرح‌های کارآفرینی و خود اشتغالی دریایی افزایش تسهیلات سرمایه در گردش تولیدکنندگان، سازندگان و شرکت‌های خدماتی فعال در صنایع دریایی جلوگیری از توسعه صنایع در مراکز حساس و رعایت حریم‌های ایمنی شناسایی تقاضای کالاهای و محصولات در منطقه و تلاش برای آورد آن‌ها بر اساس مزایای نسبی و رقابتی تکمیل زنجیره تولید و حلقه‌های ارزش افزوده بخش معدن استان هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی صنایع با فناوری برتر	ارائه مشق‌ها و حمایت از ساخت، تولید، تعمیر و نگهداری انواع مختلف تجهیزات شناسایی و ساماندهی زیرساختی، اثرسطحی، صنایع فراسطی به‌ویژه در نزدیکی بندر و مناطق آزاد حمایت از کارگاه‌ها و تولیدکنندگان مرتبط با صنایع دریایی کشور حمایت از مشاغل ایجاد شده حاصل از طرح‌های فن آوری و دانش بنیان در صنعت دریایی هدایت اعتبارات به سوی طرح‌های کارآفرینی و خود اشتغالی دریایی افزایش تسهیلات سرمایه در گردش تولیدکنندگان، سازندگان و شرکت‌های خدماتی فعال در صنایع دریایی جلوگیری از توسعه صنایع در مراکز حساس و رعایت حریم‌های ایمنی شناسایی تقاضای کالاهای و محصولات در منطقه و تلاش برای آورد آن‌ها بر اساس مزایای نسبی و رقابتی تکمیل زنجیره تولید و حلقه‌های ارزش افزوده بخش معدن استان هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی صنایع با فناوری برتر

سند/طرح	شهر سازی	سال	راهبردی/اسیاست
	چند نقطه - توان کم و نسبتاً کم توسعه صنعتی در نوار ساحلی خزر		
	جذب شرکت‌های معتبر جهانی و منطقه‌ای در زمینه تولید داخلی - حمایت حقوقی، مالی و نهادی لازم برای توسعه دانش و پیشرفت فناوری و نوآوری - تجهیز منابع مالی مورد نیاز سرمایه‌گذاری - همچنین قطع وابستگی بودجه به نفت تا پایان اجرای قانون برنامه ششم - افزایش و یا دریافت عوارض آلاینده‌گی و عوارض ارزش افزوده گاز طبیعی و عوارض شماره گذاری خودروها - عملیاتی کردن رویکرد تمرکززدایی و اثربخشی مدیریت اجرایی در مراکز استان‌ها و جهت زمینه‌سازی، تعادل‌بخشی، توازن و آمایش سرزمینی - گسترش و تمسّق نظام جامع تأمین مالی و ابزارهای آن (بازار پول، بازار سرمایه و بیمه‌ها) - افزایش سهم تعاون در اقتصاد به بیست و پنج درصد - تأمین امنیت غذایی و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی - توسعه کشاورزی حفاظتی، توسعه کشت نشانی، به‌زادگی و به‌زادگی - مصرف بهینه سبوم، دفع آفات نباتی و کودهای شیمیایی و استفاده بیشتر از کود آلی (کمپوست) - توسعه کشت محصولات سالم و محصولات زیستی (ارگانیک) - ممنوعیت هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته - حمایت از توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - ایجاد ردیف مستقل پرداخت خسارت به بیمه‌گذاران محصولات کشاورزی و صندوق بیمه کشاورزی - ایجاد زمینه گسترش و تکمیل زنجیره‌های ارزش، صنایع تبدیلی، تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی - ایجاد خوشه‌های صادراتی، نشانهای تجاری و اختصاص مشوق‌های صادراتی به صادرات محصولات کشاورزی	۱۳۹۵	ششم مجلس شورای اسلامی
حکم/الزامات در محور اقتصاد	کنترل و محدود سازی تمرکز جمعیت در شهر قم - ایجاد مناطق شهری (Urban region) مکمل گر و منسجم در سطح استان - جلوگیری از توسعه بی برنامه، فعالیت و سکونت در نوار ساحلی استان		بازاریابی گسترده به منظور جذب سرمایه‌گذاران و شرکت‌های معتبر جهانی در مناطق آزاد و ویژه استان - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و موسسات ارائه دهنده خدمات توانمندسازی کسب‌کار مبتنی بر فناوری اطلاعات - توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی - تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته - ایجاد دگرگونی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری به‌ویژه در بخش معدن و کشاورزی - جلوگیری از گسترش ساخت‌وسازهای خصوصی در مناطق و محوره‌های گردشگری و مایات - جلوگیری از کنترل و محدود سازی فعالیت صنایع آلاینده و اخذ فرات و مایات - جلوگیری از تمرکزگرایی مدیریتی در استان و تمرکززدایی تدریجی در کنار ایجاد ظرفیت‌های نهادی - حمایت و ترغیب تعاونی‌های تولیدی - جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و توسعه کشاورزی با رعایت ملاحظات محیط زیستی و مرزهای قلمرو - جلوگیری از استفاده بیش از حد از سموم و کودهای شیمیایی - ترغیب و حمایت از تولید کودهای ارگانیک - حمایت و ارائه مشوق و اعتبارات به تولیدکنندگان محصولات ارگانیک - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط - جلوگیری یا کنترل فعالیت‌های معدنی آلاینده - جلوگیری از خام فروشی مواد معدنی و تأمین خدمات و زیرساخت‌های مورد نیاز معادن و تکمیل زنجیره‌های ارزش

سند طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات در محور اقتصاد
		<ul style="list-style-type: none"> - افزایش سهم سرمایه گذاری در بخش کشاورزی در کل سرمایه گذاری ها - ایجاد شورای معادن در هر استان - منع هرگونه فروش و واگذاری پروانه قبل از بهره برداری با رعایت ملاحظات زیست محیطی - تکمیل زیربنایها و زیرساخت های مورد نیاز برای معادن 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش آگاهی های محیط زیستی و شغلی کشاورزان استان - ترغیب و گسترش بیمه محصولات کشاورزی - افزایش توانمندی، رقابت پذیری و صادرات کالاها و خدمات تولیدی
طرح جامع گردشگری ملی - سازمان ایاو اتگردی وجهاتگردی	۱۳۸۰	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه منابع گردشگری در روستاهای سنتی - توسعه بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی - توسعه محصولات گردشگری - توسعه نواحی گردشگری دارای اولویت 	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه بازارهای مرزی به منظور جذب گردشگر - جلوگیری از سفرهای کوتاه مدت با افزایش بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی - حمایت از طرح های ترکیب کننده گردشگری و تجارت - توسعه بازارهای علاقه مند به سفرهای دریایی - افزایش تسهیلات و خدمات گردشگری - جلوگیری از نابودی جاذبه های طبیعی - ایجاد آقامنگاه های ارزش قیمت متمرکز و پراکنده توسط افراد بومی
سند ملی توسعه استان قم	۱۳۸۴	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد و توسعه زیرساخت های گردشگری، تجهیز قطب های تفریحی و بستر سازی لازم در زمینه توسعه مراکز اقامتی سیاحتی، فرهنگی و هنری، تفریحگاهی و ورزشی و تقویت مناطق مستعد گردشگری و حفظ و احیاء آثار فرهنگی و تاریخی. - افزایش بهره وری تولیدات صنعتی، توسعه شهرک ها و نواحی صنعتی موجود با حفظ توان زیست محیطی استان، ایجاد شهرک های صنعتی جدید تخصصی مبتنی بر فناوری های برتر - توسعه صنایع غذایی و دارویی، معدنی، نساجی، پوشاک و قطعات خودرو - فراهم نمودن زمینه ها لازم برای جلب سرمایه های داخلی و خارجی در فعالیت های اقتصادی - اجتماعی - توسعه، تجهیز و استفاده بیشتر از قابلیت های موجود در منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان - توسعه و ترویج و بازاریابی صنعت فرش دستباف - توسعه گسترش زیرساخت ها و تأسیسات نگهداری و انتقال کالا - گسترش بهره برداری از معادن و توسعه صنایع فن آوری آن - جذب مشارکت و ارتقای نقش تشکل ها (اتحادیه ها و تعاونی ها و سازمان های غیردولتی) در فرآیند توسعه پایدار 	<ul style="list-style-type: none"> - ارتقا وضع زیرساخت های گردشگری شامل آقامنگاه ها و مجتمع های خدمات رفاهی و ایجاد بویایی در آن ها و ایجاد اطلس گردشگری استان - برنامه ریزی کاربری زمین برای شناخت پتانسیل زمین ها جهت احداث شهرک یا هر فعالیت اقتصادی و نوین سازی صنایع - ایجاد زنجیره صنایع تکمیلی در صنایع غذایی و دارویی، معدنی، نساجی، پوشاک و قطعات خودرو - جذب سرمایه بخش خصوصی برای ارتقا گردشگری و تبلیغ گسترده در داخل و خارج - توان سنجی و شناسایی مناطق استان جهت استقرار فعالیت ها - شبکه سازی برای فروش فرش دستباف و تسهیل صادرات آن - تخصیص بودجه برای توسعه گسترش زیر ساخت ها و تأسیسات نگهداری و انتقال کالا - نوین سازی کشف و استخراج از معادن - بسیج سرمایه برای حصول به توسعه - حمایت از تولید در استان - توانمندسازی جمعیت جهت ریشه کنی فقر و بیکاری - جذب مشارکت جوانان و زنان در فعالیت های اقتصادی

سند/ طرح	سال	راهبردها/ سیاست	حکم الزامات در محور اقتصاد
<p>مسئله راهبردی در استان قم - بررسی های استراتژیک</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>- ایجاد سازوکارهای لازم و حمایت از افزایش بهره‌وری در بخش های اقتصادی و عوامل تولید - ریشه کنی فقر شدید و گرسنگی و بهره‌مندی همگانی از موهب توسعه اقتصادی و اجتماعی - حمایت مؤثر از تشکیل و توسعه تعاونی ها و ایجاد و گسترش شهرک‌ها و مجتمع های تعاونی - بستر سازی برای افزایش مشارکت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی زنان در روند توسعه استان</p>	<p>- اولویت بندی مالی بر حسب برنامه ششم توسعه در استان برای تقویت زیرساختهای ارتباطی و اقلیمی - افزایش مدت مدیریت ستاد عالی حمایت از سیاستگذاران - اولویت گذاری بر گردشگری بین تمام نهادها و ارگانها - تدوین برنامه با ضمانت اجرایی قوی برای احداث راه دسترسی به دریاچه نمک، با در نظر داشتن الزامات محیط زیستی - تدوین برنامه گردشگری با تأکید بر دریاچه نمک - جلب سرمایه برای توسعه گردشگری به‌ویژه بافت تاریخی - توسعه زیرساختهای بهداشتی و خدماتی جهت ارتقا وضعیت گردشگری - توسعه صنعت و حمایت بانکی از تولید کنندگان صنعتی - شناسایی بازار مصرف برای تولیدات استان - آموزش شیوه‌های بازاریابی برای تولید کنندگان - ایجاد صنایع فراوری و ایجاد ارزش افزوده بجای خام فروشی - واردات تکنولوژی و ابزار تولید به کمک حمایت های دولتی - احداث زیرساخت‌های پرورش ابری و ایجاد توان صادرات تولیدات آن - تغییر الگوی کشت به سوی تولیدات کم آب بر و استفاده از شیوه های نوین تولید برای افزایش بهره وری و حرکت به سوی گیاهان مقاوم به شوری - روی آوردن به کشت گلخانه ای - ایجاد پیوند تولید با دانشگاه</p>
<p>راهبردی در استان قم - بررسی های استراتژیک</p>	<p>۱۳۹۵</p>	<p>- تخصیص اعتبارات دولتی مورد نیاز استان در برنامه ششم توسعه در زمینه تقویت زیرساخت‌های ارتباطی اقلیمی. - گسترش دامنه اقدامات و اختیارات ستاد عالی حمایت از سیاست گذاران استان قم و پرهنز از جاه‌جایی‌های مدیران این ستاد در بازه‌های زمانی کوتاه‌مدت - ایجاد وحدت رویه بین ارگان و نهادهای مسئول استان در زمینه مضاف به توسعه‌ی صنعت گردشگری در این استان - احداث راه دسترسی به دریاچه نمک، با در نظر داشتن الزامات زیست‌محیطی. - این دریاچه بین سه استان قم، اصفهان و سمنان قرار دارد - تقویت و تسهیل دسترسی استفاده از منابع دریاچه نمک، گردشگری و کویر نوردی در نزدیکی کاروانسرای دیرگچین و احداث شهرک صنعتی نمک در این مجموعه که سبب رونق یافتن این حوزه گردد. - ترغیب سرمایه گذاری بخش خصوصی برای احداث هتل‌ها و مسافرخانه‌های مناسب با ارائه تسهیلات و مشوق‌های بانکی، مالیاتی و عوارضی - تشویق بخش خصوصی برای سرمایه گذاری در بافت تاریخی قم، در حال - برطرف کردن مشکلات چاده‌ای، بهداشتی و خدماتی مناطق گردشگری استان. در بسیاری از نقاط استان سرویس‌های بهداشتی و آب آشامیدنی و حتی تابلوهای راهشمار مسیر به اندازه کافی وجود ندارد - اعطای وام‌های با سود پایین، افزایش مدت زمان پرداخت تسهیلات و تشویق های مالیاتی و... جهت حمایت از سرمایه گذاران بخش صنعت و معدن استان اندیشه شود</p>	<p>- سرمایه گذاری لازم جهت تقویت زیرساخت‌های مورد نیاز بخش صنعت و</p>

سند/طرح	سال	واهبود/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		<p>معدن انجام گیرد.</p> <ul style="list-style-type: none"> - تصویب قانون‌های حمایتی و تشویقی از تولیدکنندگان و صادرکنندگان از قبیل جایزه صادرات، معافیت‌های مالیاتی و - ایجاد بازارهای مصرف جدید داخلی و خارجی از طریق رابترین‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای صادرات تولیدات صنعتی و معدنی استان - انجام اقدامات مؤثر در راستای جلب نظر مشتری به تولید داخلی مانند ترغیب واحدهای صنعتی به جذب حداکثری مشتریان با استفاده از خدمات پس از فروش، همچنین نظارت بر خدمات پس از فروش توسط سازمان استاندارد - تخصیص اعتبارات لازم و تسریع عملیات احداث جاده دسترسی به دریاچه نمک به‌واسطه اهمیت این جاده برای معادن و کارگاه‌های موجود در این منطقه با در نظر داشتن ارزایی‌ها و الزامات زیست‌محیطی - برطرف کردن مشکلات تأمین مواد اولیه تولیدکنندگان از قبیل ایجاد تضمین‌های لازم، جایگزین کردن عرضه‌کنندگان جدید به‌جای تأمین‌کنندگان موجود، بهبود وضعیت زیرساخت‌ها و تسهیل مناسبات اداری - انجام سرمایه‌گذاری لازم و توسعه صنایع تبدیلی و تلاش برای کاهش هرچه بیشتر خام‌فروشی مواد معدنی و صنعتی - تسهیلات رونق تولید در اختیار متقاضیان این بخش قرار گرفته - استفاده از شرایط پس‌اثرجام در جهت خرید و بکارگیری ماشین‌آلات و تکنولوژی‌های پیشرفته و نوین در صنعت و معدن استان - فرهنگ‌سازی جهت جلوگیری از برداشتهای غیرمجاز و مخالف محیط‌زیست از معادن - افزایش سرمایه‌گذاری‌های دولتی و خصوص در زمینه شیلات استان. - ساماندهی حرم رودخانه‌ها و مجتمع‌های پرورش ماهی و جلوگیری از ورود فاضلاب‌ها (مورد پالنگان). - ساماندهی بحث گردشگری و آبروی‌بری در استان. - تقویت و حمایت از ظرفیت صادرات انواع آبریان ماهی، میگو، ماهی تزیینی و... (از کردستان به عراق). - تغییر الگوی کشت و کاهش بهره‌گیری از اراضی کم‌بازده در راستای استفاده بهینه از منابع آبی (در همین راستا سطح زیر کشت گندم، جو و پونجه در استان قم کاهش یافته است) 	

حکم الزامات در محور اقتصاد	راهبردهای سیاست	سال	سند طرح
<p>-- برقراری سازوکار و کار گروه برای ساماندهی و ضمیمه کردن گردشگری -- برندسازی گردشگری و صنایع دستی استان در داخل و خارج -- ارتقا زیرساخت‌های کمک کننده به تولیدات دانش بنیان -- استفاده از فناوری در بازرگانی و صنعت و معدن -- ارائه الگوی کشت با بهره‌وری بالا -- احداث شهرک‌های کشت و صنعت و فراوری منابع معدنی -- نوین سازی شیوه‌های گسترش بهره برداری از ذخایر معدنی موجود در استان با توجه به تنوع قابلیتهای معدنی و کانسارهای موجود استان به ویژه نمک، منگیز و منیزیم (دریاچه نمک) و سنگها و مصالح ساختمانی -- ارتقا زیرساخت حمل و نقل ریلی</p>	<p>استفاده از سامانه‌های آبیاری کم فشار و همچنین انتقال آب با لوله، تسطیح و یکپارچه سازی اراضی، احداث و بهسازی کانال‌های آبیاری عمومی، احیاء و مرمت قنوات و به ویژه مدیریت در آبیاری با استفاده از سامانه‌های نوین آبیاری، اقدامات فنی و زیر بنایی جهت افزایش بهره‌وری آب و کاهش مصرف آن در بخش کشاورزی.</p> <p>- تدوین دستورالعمل کشت گیاهان مقاوم به شوری آب و اجرای کلاس‌های آموزشی در مناطق مستعد کشت این محصولات - فراهم کردن مجموعه‌ای از اقدامات حمایتی (از قبیل مشاوره‌های کارشناسان در تمامی مراحل کاشت تا برداشت، خرید تضمینی محصولات، بیمه‌های کشاورزی و...) جهت ترویج کشت گیاهان سازگار با تنش‌های محیطی، کم‌آبی و شوری آب و خاک قم.</p> <p>- افزایش سطح زیر کشت محصولات سازگار با تنش آبی قم از قبیل پسته و زعفران) بیش از ۹ درصد از اراضی قم قابلیت کشت زعفران را دارند. - توسعه و تشویق کشت گلخانه‌ای و کشت گیاهان دارویی (به عنوان مثال گل محمدی) به منظور استفاده بهینه از منابع آب و خاک، تولید پایدار و اشتغال‌زایی، افزایش تولید و عملکرد</p> <p>- توسعه مناطق مستعد گردشگری و حفظ و احیاء آثار فرهنگی، تاریخی و مذهبی - ایجاد زیرساخت‌های گردشگری پیشرفته متناسب با عملکرد ملی و فراملی استان - تقویت صنایع دستی و بومی استان در زمینه‌های تولید، معرفی و بازاریابی - سازماندهی و تقویت خدمات برتر و دانش بنیان در جهت پشتیبانی از فرآیند توسعه استان - نوین سازی بخش بازرگانی استان و ساماندهی اصناف و سایر واحدهای بازرگانی - افزایش بهره‌وری منابع پایه آب و خاک با استفاده از روش‌های علمی روزآمد - اصلاح الگوی کشت و تأکید بر توسعه باغات و فعالیت‌های متمرکز کشاورزی شامل کشتنای گلخانه‌ای، دامداری‌های صنعتی، پرورش طیور و آبی‌پروری - دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی در راستای تکمیل زنجیره‌های صنایع موجود و خوشه‌های صنعتی متناسب با طرح آمایش - گسترش بهره‌برداری از ذخایر معدنی موجود در استان با توجه به تنوع قابلیت‌های معدنی و کانسارهای موجود استان به ویژه نمک، منگیز و منیزیم (دریاچه نمک) و</p>	<p>۱۳۹۸</p>	<p>آمایش استان قم - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی</p>

حکم/ الزامات در محور اقتصاد	راهبردها/ سیاست	سال	سند/ طرح
<ul style="list-style-type: none"> - اجتناب از تمرکز گرایی در تعیین تعاملات اقتصادی فرامرزی - ایجاد شبکه نیرومند بازاریابی - توسعه و ارتقای تجارت و بازرگانی هوشمند - استفاده کارآمد از قابلیت‌های ترانزیتی ملی و منطقه‌ای - اجتناب از تصویب قوانین و مقررات با دارنده تولید و تجارت - ارتقای هوشمندی زنجیره‌های تولید و تأمین - رفع موانع جذب سرمایه‌گذاری - جلوگیری از توسعه فعالیت‌های ناسازگار با قابلیت‌ها - ارتقای تنوع فعالیت‌های اقتصادی بر مبنای قابلیت‌ها - اجتناب از رویه‌های ناپایدار کشاورزی - اجتناب از نابودی محیط زیست و پایدارسازی فعالیت‌های اقتصادی - ارتقای سبززی و مکمل گرایی صنایع - استفاده بهینه، کارآمد و رقابتی از منابع معدنی - توسعه صنایع و محصولات کشاورزی بر اساس قابلیت‌ها - استفاده بهینه از قابلیت‌های گردشگری - تکمیل زنجیره ارزش و تولید طیور و گوشت قرمز و عسل 	<ul style="list-style-type: none"> سنگ‌ها و مصالح ساختمانی - توسعه زیرساخت‌ها و ارتقای شاخص‌های بهره‌وری حمل و نقل زمینی (اعم از راه و راه آهن) با توجه به موقعیت ممتاز ارتباطی استان در حمل و نقل و ترانزیت مسافر و کالا - ایجاد شرایط، امکانات و بسترهای مناسب قانونی، مدیریتی و زیربنایی لازم برای پذیرش بخشی از فعالیت‌های تولیدی و خدماتی قابل انتقال از مجموعه شهری تهران به استان 	۱۳۹۹	<p>سند آمایش سرزمین ملی</p>
<ul style="list-style-type: none"> - اجتناب از رونق‌های پویاندا و مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با کشورهای منطقه و جهان - تقویت نقش مفصلی کشور در شبکه گذرگاه‌های ترانزیتی منطقه‌ای و بین‌المللی - شبکه‌سازی و ایجاد زنجیره‌های جدید تولید بین‌المللی و ارتقای جایگاه بین‌المللی کشور در بازارهای جهانی به‌ویژه در زمینه انرژی - تنوع بخشی به اقتصاد متناسب با مزیت‌ها، قابلیت‌ها و تخصص‌های سرزمین - تحول کشاورزی، اصلاح ساختار و نظام بهره‌برداری و استقرار کشاورزی هوشمند و پایدار با حصول اطمینان از امنیت غذایی، آب و محیط زیست - ارتقای بهره‌وری و کاهش انرژی بری و تنوع بخشی به منابع تولید انرژی - سازگاری توسعه با محیط زیست و منابع طبیعی - ساماندهی استقرار صنایع کشور و شکل‌دهی به زنجیره فعالیت‌های صنعتی - بازآرایی فضایی قلمروهای تولید محصولات کشاورزی - ارتقای گردشگری، آوازه‌میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی ایران - ایجاد و توسعه زنجیره ارزش گوشت قرمز، عسل، طیور - تجهیز زیرساخت‌ها و توسعه شبکه‌های یکپارچه گردشگری در پهنه‌های گردشگری کویری و محور گردشگری مذهبی قم 	<ul style="list-style-type: none"> - اجتناب از رونق‌های پویاندا و مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با کشورهای منطقه و جهان - تقویت نقش مفصلی کشور در شبکه گذرگاه‌های ترانزیتی منطقه‌ای و بین‌المللی - شبکه‌سازی و ایجاد زنجیره‌های جدید تولید بین‌المللی و ارتقای جایگاه بین‌المللی کشور در بازارهای جهانی به‌ویژه در زمینه انرژی - تنوع بخشی به اقتصاد متناسب با مزیت‌ها، قابلیت‌ها و تخصص‌های سرزمین - تحول کشاورزی، اصلاح ساختار و نظام بهره‌برداری و استقرار کشاورزی هوشمند و پایدار با حصول اطمینان از امنیت غذایی، آب و محیط زیست - ارتقای بهره‌وری و کاهش انرژی بری و تنوع بخشی به منابع تولید انرژی - سازگاری توسعه با محیط زیست و منابع طبیعی - ساماندهی استقرار صنایع کشور و شکل‌دهی به زنجیره فعالیت‌های صنعتی - بازآرایی فضایی قلمروهای تولید محصولات کشاورزی - ارتقای گردشگری، آوازه‌میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی ایران - ایجاد و توسعه زنجیره ارزش گوشت قرمز، عسل، طیور - تجهیز زیرساخت‌ها و توسعه شبکه‌های یکپارچه گردشگری در پهنه‌های گردشگری کویری و محور گردشگری مذهبی قم 	۱۳۹۹	<p>سند آمایش سرزمین ملی</p>

جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/اوامات در محور زیربنایی

سند/شرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/اوامات در محور زیربنایی
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - تعیین و گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی - تقویت شبکه ریلی و راه‌های ارتباطی اصلی و شرایی سرزمین و تبدیل کشور به مرکز عبور و مرور هوایی منطقه برای ترانزیت کالا و مسافر - انتخاب تعدادی از بنادر مستعد کشور و تجهیز آن‌ها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فراسی - استفاده بهینه از منابع طبیعی و حفظ محیط زیست 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش سهم انرژی‌های نو در بخش زیربنایی - جلوگیری از نابودی محیط زیست به هنگام توسعه زیرساخت‌ها - توسعه زیرساخت‌های سازگار با محیط زیست و سبز - استفاده بهینه از موقعیت استراتژیک استان در خصوص ترانزیت کالا و مسافر - ارتقای نقش خدماتی بنادر استان
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - تسهیل بهره‌گیری مؤثرتر و جایگزینی سوخت‌های سنتی - حفاظت از سلامت شهروندان در مقابل آلودگی هوا ناشی از احتراق سوخت‌ها - کاهش اثرات منفی ناشی از مصرف انرژی در گرمایش جهانی 	<ul style="list-style-type: none"> - به حداقل رساندن آلودگی‌های ناشی از مصرف سوخت‌های فسیلی - در پیش گرفتن سیاست‌های تقلیل و سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - افزایش سهم انرژی‌های نو - درپیش گرفتن سیاست‌های افزایش آگاهی‌های پایداری
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه و تجهیز گریده ای از محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل و نقل بین المللی - تأمین منابع آب و خدمات اجتماعی متناسب با سهم فعالیت و جمعیت پیش بینی شده - رفع تنگنای شبکه‌های زیربنایی مناطق مستعد - توجه ویژه به صنایع انرژی بر در تلفیق مزیت نسبی برخوردار از ذخایر معدنی و مزیت نسبی برخوردار از منابع انرژی، به‌خصوص گاز و استخر آن‌ها در نقاط واقع بر کریدورها و محورهای حمل و نقل بین‌المللی 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش عدم تعادل‌های زیربنایی در سازمان قضایی استان - استفاده بهینه و اقتصادی از موقعیت ترانزیتی استان - خلق دسترسی دربرگیرنده به زیرساخت‌ها به‌ویژه آب و خدمات اجتماعی در سطح استان - توسعه شبکه‌های زیربنایی مناطق با پتانسیل توسعه - توسعه صنایع انرژی بر در نزدیکی محورها و کریدورهای بین‌المللی - جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات
ملاحظات آمایش سرزمین - دفتر مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدور شمال-جنوب و شرقی - غربی - افزایش سهم شبکه بزرگراهی در شبکه جاده‌ای - توسعه هماهنگ شبکه ریلی همگام با افزایش ناوگان با اولویت شبکه راه آهن برقی - توسعه ارتباطات فیبر نوری با پهنای باند مناسب بین شهری و درون شهری - استفاده از فناوری‌های نوین و برتر ارتباطی و گسترش شبکه‌های مخابراتی در کشور - به کار گیری فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌عنوان ابزاری برای تمرکز زدایی از شهرهای بزرگ - توسعه کاربری‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات شامل: دولت الکترونیک، اقتصاد الکترونیک، بهداشت و 	<ul style="list-style-type: none"> - بهره‌گیری از موقعیت ترانزیتی استان با توسعه و تقویت زیربنای ارتباطی - تکمیل شبکه ریلی استان - کاهش سفرهای غیر اضطراری از طریق فناوری‌های نو - توسعه دورکاری و خدمات از راه دور - توسعه شبکه بزرگراهی در مناطق اولویت‌دار - جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به زیرساخت‌ها و تسهیلات

سند طرح	سال	واحد سیاست	حکم الزامات در محور زیربنایی
ضوابط ملی آمایش سوز زمین مصوب هیات وزیران - آمایش سوز زمین	۱۳۹۴	درمان الکتریکی، آموزش الکتریکی، تجارت الکتریکی - فراهم سازی زمینها، امکانات و زیرساخت های مورد نیاز به منظور ایفای نقش مؤثر ترانزیتی کشور در منطقه توسعه، تجهیز، ارتقا و اصلاح ساختار فضایی شبکه ریلی کشور - توسعه، تجهیز، تقویت و سطح بندی بنادر کشور در سواحل دریای خزر - تقویت و ساماندهی بنادر و اسکله های صیادی در سواحل شمال کشور - توسعه، تجهیز و تقویت شبکه حمل و نقل هوایی کشور - فراهم سازی بسترهای مورد نیاز برای توسعه شبکه ارتباطات و انتقال داده - تنوع بخشی در منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی های تجدید پذیر در تولید و تامین بهینه انرژی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی در مناطق دارای قابلیت - بازنگری و تجدید نظر در تخصیص آب از سد به نفع تقویت مخازن دریاچه ها و تالاب ها - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح های سد، آبخیزداری، آبخوان داری و شبکه آبیاری و زهکشی پایین دست	اطلاعات و ارتباطات - توسعه و تجهیز زیربنایها و تسهیلات مورد نیاز برای بهره گیری کارآمد و سودآور از موقعیت ترانزیتی استان - توسعه و تکمیل شبکه ریلی استان و افزایش سهم آن در جابجایی کالا و مسافر - توسعه بنادر ماهیگیری استان با توجه به پتانسیل ها - جلوگیری از مصرف بی رویه سوخت های فسیلی و افزایش سهم انرژی های پاک - جلوگیری از عدم تخصیص سهم منابع آب تالاب ها - جلوگیری از توزیع نامتعادل منابع آب - جلوگیری از تخریب سیدرود در سطح استان - افزایش بهره روری در استفاده از آب - اجرای طرح های آبخیزداری و آبخوان داری با هدف ارتقای منابع آبی استان
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سوز زمین - مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵	ایجاد شبکه راه های مناسب برای سکونتگاه های روستایی - توسعه زیربنای حمل و نقل در مناطق ممتاز	- ایجاد پهنه های نبرودند منطقه ای - کاهش تنگناهای دسترسی راحت بی روستایی - توسعه حمل و نقل زمینی به ویژه در مناطق اولویت دار
سند ملی توسعه فرایندی؛ ساماندهی سواحل کشور - سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور	۱۳۸۵	منوع کردن استفاده های اختصاصی از حریم سواحل و تامین دسترسی همگانی به آن - تجهیز اسکله ها و بنادر صیادی، ساماندهی و ارتقای کیفی ناوگان صیادی - توسعه و تجهیز مبادی ورود و خروج دریایی و افزایش ضریب بهره روری از بنادر	- جلوگیری از ساخت سازه های بی رویه و تملک اراضی ساحلی - توسعه ظرفیت و زیرساخت های بندری استان - افزایش ظرفیت صیادی استان با سازو کارهای مختلف - جلوگیری از نابودی و کاهش ظرفیت ذخیره گاه های محصولات دریایی همچون ماهی و ... - تجهیز و توسعه زیرساخت های حمل و نقل به منظور بهره گیری از پتانسیل های ترانزیتی

سند/طرح	سال	راهبردی/سیاست	حکم/الزامات در محور زیربنایی
ششم توسعه - مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	<p>ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری در مصرف آب و انرژی</p> <p>استفاده از منابع حاصل از اجرای هدفمندی یارانه‌ها برای افزایش تولید، اشتغال، حمایت از صادرات غیرنفتی، بهره‌وری، کاهش شدت انرژی، کاهش آلودگی هوا و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی</p> <p>تکمیل زیربنایها و زیرساخت‌های مورد نیاز برای معادن و زیرساخت‌های عمومی صنایع معدنی</p> <p>کاهش تلفات انرژی و جلب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی</p> <p>افزایش باردهی و ضریب بهره‌وری نیروگاه‌ها</p> <p>تشکیل بازار منطقه‌ای و ایجاد قطب (هاب) منطقه‌ای برق و اتصال شبکه برق کشور از شمال، جنوب، شرق و غرب به کشورهای همسایه</p> <p>افزایش سهم نیروگاه‌های تجدیدپذیر و پاک</p> <p>جذب سرمایه‌گذاران (داخلی و خارجی) و بهره‌برداری از بنادر اصلی با کارکرد بین‌المللی</p> <p>واگذاری حق بهره‌برداری و مدیریت بنادر کوچک و محلی به اشخاص حقوقی حرفه‌ای و معتبر غیردولتی</p> <p>جذب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی در احداث و بهره‌برداری از حمل‌ونقل ریلی</p> <p>حمایت از اقتصاد دانش‌بنیان و تقویت و توسعه صنعت هوایی</p> <p>تکمیل و اجرای طرح‌های (پروژه‌های) حمل‌ونقل ریلی، دوخطه کردن مسیرها و احداث خطوط برقی و سریع‌السیر</p> <p>اصلاح الگوی مصرف به‌ویژه مصرف انرژی در بخش ساختمان و مسکن</p>	<p>جلوگیری از مصرف بی‌رویه منابع آب و اصلاح الگوی مصرف</p> <p>جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی‌های اجتماعی</p> <p>کاهش سطوح آلاینده‌ها و آلودگی‌های انسانی</p> <p>جلوگیری از خام‌فروشی و تکمیل زنجیره ارزش بخش صنعت استان</p> <p>افزایش نقش بخش خصوصی در تأمین و عرضه انرژی</p> <p>افزایش ضریب بهره‌وری نیروگاه‌های استان با اتصال شبکه به کشورهای منطقه</p> <p>کاهش سهم سوخت‌های فسیلی و افزایش سهم انرژی‌های سبز و نو</p> <p>ارتقای نقش فراملی بنادر استان و جذب سرمایه‌گذاری‌ها</p> <p>توسعه حمل‌ونقل ریلی استان با مشارکت بخش خصوصی</p> <p>توسعه سیستم حمل‌ونقل ریلی برقی در استان</p> <p>ارتقای استانداردهای مصرف انرژی در بخش مسکن</p>

جدول ۴- راهبردها/سیاستها و حکم‌ها/انزومات در محور نظام سکونتگاهی

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم الزامات
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد شبکه بهم‌پیوسته مناطق اسکان و فعالیت‌های ملی و تعریف نقش و کارکرد فراملی هریک از آن‌ها - انتخاب تعدادی از کلان‌شهرها، بنادر و جزایر مستعد کشور و تجهیز آن‌ها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فراملی - برقراری تناسب کمی و کیفی جمعیت و استقرار جمعیت متعادل آن در پهنه سرزمین و تعیین گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی؛ - ساماندهی سطح خدمات و استقرار جمعیت در کشور با توجه به مدیریت سوانح طبیعی، حوادث و منابع آب و رویداد شرایط زمین‌شناسی - دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش پیوندها و مناسبات نابرابر و تک سویه - توسعه خدمات اطلاعاتی و ارتباطی
ضوابط ملی آمایش سرزمین- سه صوبت هیات وزیرون - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق در تراکم کشور - ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها - زمینه‌سازی لازم برای استفاده حداکثر از ظرفیت‌ها و توان‌ها مراکز جمعیتی کوچک (در حفظ و نگهداشت جمعیت و برقراری تعادل در الگوی استقرار جمعیت - تعادل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بومها - بهره‌داری از شبکه نسبتاً توسعه‌یافته مراکز زیست و فعالیت در این مناطق با اعمال تقسیم کار تخصصی بین آن‌ها، با تأکید بر توسعه فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، گردشگری و بازرگانی - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان پذیرش جمعیت متناسب با سرمایه‌گذاری‌های جدید تولیدی و خدماتی - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش‌پایه، با تأکید بر توسعه خدمات پشتیبان تولید، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، بانکی و بیمه‌ای، حمل‌ونقل و تفریح و استفاده از فن آوری‌های نوین در این بخش، متناسب با نقش و جایگاه بین‌المللی کشور 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش پدیده نخست شهری - ارتقای نقش شهرهای میانی و کوچک - کاهش بی عدالتی‌ها در دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها - جلوگیری از نابودی روستاها و تقویت بنیه اقتصادی آن‌ها - ارتقای مهارت‌های شغلی، به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی - جلوگیری از دلالتی و واسطه‌گری محصورات روستایی و توسعه بازاریابی
مطالعات آمایش سرزمین - مقدمه‌ای - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها به منظور پذیرش وظایف بالاتر در منطقه تحت نفوذ در راستای علم تمرکز در تقسیم کار ملی و منطقه‌ای - تبدیل روستاهای مستعد و دارای توان‌های رشد و استقرار فعالیت، به‌روستاشهر و ایجاد و تقویت زیرساخت‌های شهر در آن‌ها - ایجاد نقاط شهری جدید در مناطق مستعد گسترش فعالیت و فاقد ظرفیت کافی اسکان جمعیت جدید در مراکز شهری موجود - تقویت شهرهای کوچک و متوسط کوچک با قابلیت توسعه دارای مسافت مناسب از یکدیگر به‌عنوان منطقه‌های شهری در جهت هماهنگی بیشتر در ارائه عملکردهای مشخص در پهنه سرزمین - استقرار شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای موجود و نقاط شهری جدید در کشور - بازنگری و تغییر استخوانبندی الگوی نظام شهری با اولویت توسعه، تقویت و تجهیز شهرهای متوسط - توسعه پایدار و موزون روستایی و هماهنگی با توسعه کشور با توجه بخشی به فعالیت‌های اقتصادی سازگار با محیط روستایی، توسعه منابع انسانی و تجهیز فضاهای روستایی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از افزایش پدیده نخست شهری - ارتقای نقش شهرهای میانی و کوچک - کاهش بی عدالتی‌ها در دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها - جلوگیری از نابودی روستاها و تقویت بنیه اقتصادی آن‌ها - ارتقای مهارت‌های شغلی، به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی - جلوگیری از دلالتی و واسطه‌گری محصورات روستایی و توسعه بازاریابی

سند/ طرح	سال	راهبردها/ سیاست
صوابط ملی آمایش سوز زمین مصوب پ هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سوز زمین	۱۳۹۶	<p>توسعه منابع انسانی محلی با استفاده از دانش و تکنولوژی نوین، افزایش سطح مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، توسعه بخش اطلاع‌رسانی برای تحرک اقتصادی بیشتر جوامع روستایی</p> <p>- بهره‌گیری از قابلیت‌های محلی مناطق روستایی به‌منظور سازماندهی نظام خدمات‌رسانی چندسطحی و اصلاح نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی</p> <p>- استفاده حداکثر از ظرفیت محیط‌های روستایی برای حفظ و نگهداشت جمعیت متناسب با اقتصاد منطقه‌ای، توان‌های اکولوژیک و بهره‌گیری مؤثر و معادل از منابع پایه برآکنده کشور در فضاهای روستایی</p> <p>- توانمندسازی و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی با تأکید بر توسعه فرصت‌های برابر از حیث دسترسی به‌منابع، امکانات و منابع میان شهر و روستا</p> <p>- توجه به شبکه‌های بازار و بازاریابی محلی روستایی و تکمیل پیوند آن‌ها با شبکه‌های بازارهای ملی و جهانی</p> <p>- سازماندهی شبکه سکونتگاهی کشور با هدف ارتقای بهره‌وری از سرزمین با ملاحظات محیط زیستی و کاهش مشکلات</p> <p>- به‌جهت لحاظ رویکردهای چون گسترش حوزه نفوذ اقتصاد کشور در منطقه و محیط آسیای جنوب غربی، سازمان فضایی مطلوب توسعه کشور، مؤلفه‌های نوین برنامه‌ریزی و تجارب جدید جهانی و تمرکززدایی از طریق انتخاب مراکز متعدد با اختیارات لازم، شبکه سکونتگاه شهری کشور در سه لایه طبقه‌بندی می‌شود:</p> <p>۱- لایه پیرامونی، شامل استان‌های مرکزی کشور به‌عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق راهبردی اقتصادی و سیاسی آن‌ها در خارج از مرزهای کشور</p> <p>۲- لایه مرکزی، شامل مراکز منتخب مناطق ۹ گانه به‌عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی کشور با جامعه بین‌المللی در حوزه‌های علم و فناوری، آموزش، تحقیق و توسعه، تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات و گسترش کسب‌وکار با بازارهای جهانی؛</p> <p>۳- لایه میانی، شامل مراکز استان‌ها و شهرهای برخوردار از توانمندی و یا استقرار در موقعیت‌های مناسب نسبت به ابرمناطق شهری و روستایی به‌عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی بین این مراکز با حوزه نفوذ خود، با سایر مراکز منتخب لایه میانی و نیز با لایه مرکزی فعالیت می‌نمایند.</p> <p>- تقویت و ساماندهی سکونتگاه‌ها و عرصه‌های روستایی با هدف حفظ ارتباط پویا و سازنده بین نواحی شهری و روستایی و تقویت زنجیرهای ارزش با تأکید بر استقرار صنایع کوچک و اشتغال‌زای</p> <p>- انتظام بخشی به فرایندها و رویه‌های تبدیل و الحاق سکونتگاه‌های روستایی به شهر با هدف ماندگاری جمعیت در روستاها و حفظ بهره‌وری از اراضی قابل کشت؛</p> <p>- ساماندهی سکونتگاه‌های غیر رسمی پیرامون شهرها به‌ویژه کلان‌شهرها</p> <p>- بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس از طریق آمایش سرزمین، توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی در این مناطق با ایجاد شغل و سکونتگاهی مناسب در روستاها</p> <p>- سامان‌بخشی مناطق حاشیه‌نشین تعیین شده توسط شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از طریق تدوین و اجرای سازوکارهای حقوقی، مالی و</p>
برنامه ششم توسعه - مجلس	۱۳۹۵	<p>- جلوگیری از پراکنده‌رویی و توسعه درون‌افزا</p> <p>- جلوگیری از مهاجرت‌های روستا-شهری</p>

سند/ طرح	سال	راهبرد/ سیاست	حکم الزامات
شورای اسلامی		فرهنگی و توانمندسازی ساکنان بافت‌های واقع در داخل محدوده‌های شهری با مشارکت آن‌ها - تأمین منابع مالی و تسهیلات ارزانه‌قیمت و زمین مورد نیاز برای روستاییان - توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت و تأمین ناوگان و تجهیزات قطار شهری شهرها و حومه آن‌ها - بهسازی و نوسازی در بافت‌های فرسوده و ساماندهی و احیاء شهرهای آسیب‌دیده از جگک‌تصمیمی و استفاده از اراضی رهاشده و ساختمان‌های مخروبه	با سازوکارهای منطقی و منصفانه - کاهش آسیب‌های اجتماعی - ارتقای ظرفیت‌های شغلی و مهارتی - حمایت از مسکن اجتماعی و توسعه آن - کاهش انکاف به خودرورهای شخصی
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سوز زمین - مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵	ایجاد پوشش خدماتی مناسب برای روستاها به منظور دسترسی آن‌ها به نیازهای روزانه، فرهنگی و غیره .. - تنوع بخشیدن به فعالیت‌ها و ایجاد اشتغال در شهرهای کوچک - کاهش تمرکز در شهرهای بزرگ به نفع شهرهای ماهوارهای - حمایت از توسعه شهرهای متوسط در نواحی حاشیای و دور افتاده - توسعه شبکه ای از شهرهای کوچک برای تأمین پوشش خدماتی روستاها - تکمیل و بنا کردن شبکه شهری درجه بندی شده‌ای که بتواند میان مراکز تقویتی و محیط روستایی رابطه برقرار کند - پیوستن شهرهای متوسط به شبکه‌های بزرگ زیربنایی (شبکه بزرگراه، شبکه راه آهن، شبکه انتقال گاز و نفت و برق) - ایجاد تجهیزات خدمات تولیدی در شهرهای متوسط؛ - تسهیل جذب مهاجران روستایی و شهرهای کوچک به شهرهای متوسط از طریق آموزش مهارت به آن‌ها و اجرای سیاست‌های مسکن اجتماعی - تدوین طرح‌های جامع برای تمامی شهرهای متوسط - تقویت تجهیزات خدماتی در شهرهای حومه‌ای - توسعه تأسیسات زیربنایی و تجهیزات و خدمات عمومی و دستگاه‌های اداری در شهرهای متوسط دور از مراکز اصلی - توسعه صنایع کوچک و پیشه‌های تولیدی و همچنین کارکرد گردشگری در شهرهای متوسط دور افتاده - عرصه کشاورزی پیرامون شهرها حفظ شود - برنامه‌ریزی و هماهنگ کردن توسعه مناطق شهری - خلق چارچوب نهادی برای مناطق شهری با شهر منطقه‌ها (زیر نظر مستقیم استاندار) به منظور رسیدگی به مسائل برنامه‌ریزی و هماهنگی توسعه فضایی	- جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در دسترسی به خدمات - توسعه اقتصادهای محلی - ایجاد ساختار شبکه‌ای نظام شهری - توسعه زیربنای اصلی بر اساس سلسله مراتب جمعیتی - توسعه خدمات پشتیبان تولید در شهرهای کوچک و میانی - مبدل سازی شهرهای حومه‌ای به شهرهای اقتصادی خودانکاف - ایجاد چارچوب نهادی منطقه‌ای در کلان‌شهرها - جلوگیری از نابودی زمین‌های کشاورزی پیرامون شهرها

جدول ۵- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/انزومات در محور اجتماعی و فرهنگی

سند طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/انزومات
سیاست‌های کلی آمایش سوزمین ابلاخی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - تربیت انسان‌های سالم، با انگیزه، شاداب، متدین، وطن‌دوست، جمع‌گرا، نظم‌پذیر و قانون‌گرا - ارتقاء سطح آموزش، پژوهش و بهره‌وری نیروی کار - تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی - ایجاد و تقویت نهادهای و تشکلهای منطقه‌ای - بهبود شاخص‌های توسعه انسانی با تأکید بر تدبیر، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها، گسترش سلامت و ارتقای سطح دانش عموم - تعامل سازنده میان ارزش‌ها و مزیت‌های مناطق گوناگون کشور با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و انگیزه‌های ملی و اقدام در جهت تفویض اختیارات مناسب قانونی به سطح منطقه‌ای و محلی - تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس و ویژه 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از دین‌گریزی، قانون‌گریزی و آسیب اجتماعی - جلوگیری از نابودی انسجام ملی - ارتقای همکاری‌های منطقه‌ای - توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران ۱۴۰۴ افق	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - تمرکز دادن فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی به سمت و سوی عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد - حفظ وحدت، امنیت، یکپارچگی سوزمین - رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور - ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از فقر و محرومیت - جلوگیری از کاهش وحدت ملی - ریشه‌کنی فقر در نواحی روستایی - توسعه نظام تأمین اجتماعی
ضوابط ملی آمایش سوزمین-محصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سوزمین	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای در راستای تقویت همبستگی ملی - توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در مناطق مختلف کشور و برقراری تعادل در شاخصهای اصلی آن - توسعه علوم، آموزش، پژوهش و فن آوری و گسترش و تجهیز مراکز آموزشی، پژوهشی، شهرکها و پارکهای علمی-فن آوری کشور - تأکید بر استفاده از ظرفیتهای اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور، به ویژه شهرهای تهران، شیراز، اصفهان، مشهد، تبریز، اهواز و یزد - تأکید بر حفظ و پویایی هویت ایرانی - اسلامی در تعامل با برون‌نگری و اتکا بر این هویت برای تحکیم و انسجام وحدت ملی در ایجاد درونی - گسترش آموزش و بهداشت، به ویژه برای زنان و جوانان در مناطق کمتر توسعه یافته و گروه‌های اجتماعی در معرض خطر - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از کاهش همبستگی ملی - ارتقای رفاه اجتماعی و جلوگیری از افزایش عدم تعادل‌ها - جلوگیری از نابودی هویت ایرانی-اسلامی - استفاده بهینه از منابع فرهنگی - جلوگیری از طردشدگی گروه‌های محروم و آسیب‌پذیر

سند/اطرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - تأمین، حفظ و ارتقای سلامت افراد و جامعه؛ - ترویج الگوهای رفتاری سالم و افزایش آگاهی‌های بهداشتی مردم و کاهش رفتارهای پرخطر؛ - تقدم پیشگیری بر درمان، به منظور کنترل و ریشه‌کنی بیماری‌های واگیردار؛ - ایجاد و توسعه بیمه‌های سلامت نگر و تأکید بر روش‌های پرداخت سرانه و نظارت بر عملکرد نظام بیمه درمان کشور؛ - تقویت هماهنگی بین بخشی به‌خصوص برای گسترش کمی و کیفی نظارت بر بهداشت و امنیت مواد غذایی، دارویی، بهداشتی و آرایشی و ارتقای شاخص‌ها و عوامل مؤثر در بهداشت و امنیت محیط‌های خصوصی و عمومی با تأکید بر دسترسی آب آشامیدنی سالم و کنترل آلودگی‌های صوتی، شیمیایی، و نظیر این‌ها؛ - ایجاد و توسعه محیط‌های حمایتی سلامت جسمی، روانی و اجتماعی با تأکید بر حفظ کرامت انسانی و حقوق مدنی بیماران و مشارکت با سایر بخش‌ها برای تأمین نیازهای اساسی آن‌ها؛ - اصلاح ساختار نظام سلامتی جامعه در راستای ایجاد یک نظام پاسخگو برای ارائه خدمات سلامتی به آحاد مردم؛ - وضع قوانین برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر از قبیل زنان، افراد کم‌درآمد، معزنان و کودکان و نوجوانان؛ - تغییر الگوها و اولویت‌های سرمایه‌گذاری در زمینه منابع فیزیکی، نیروی انسانی و فناوری؛ - طراحی و عملیاتی کردن نظام جامع اطلاعات در بخش سلامت؛ - تأکید بر واگذاری ارائه خدمات سلامت به بخش غیردولتی با بهره‌گیری از نظام مناسب خرید خدمت، به منظور افزایش کارایی و بهبود مستمر کیفیت خدمات؛ - عادلانه ساختن دریافت خدمات سلامت برای آحاد جامعه و تأمین منابع مالی مورد نیاز برای مراقبت‌های اولیه بهداشتی؛ - طراحی و استقرار نظام جامع مدیریت درمانی کشور با تأکید بر تخصیص بهینه منابع و در نظر گرفتن سطح بندی، نظام ارجاع و ...؛ - توجه سرمایه‌گذاری بیشتر در دو بخش آموزش و پرورش و ارتقای پژوهش‌های علمی، کاربردی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از نابودی هویت ملی و ارتقای همگرایی - ایجاد سامانه بیمه دربرگیرنده - جلوگیری از ناهماهنگی و توسعه همبازی‌های بین بخشی - حمایت از سلامت گروه‌های آسیب‌پذیر - ایجاد پایگاه داده منسجم برای نظام سلامت - جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در دسترسی به خدمات و امکانات درمانی - ایجاد پیوند نیرومند بین پژوهش و بخش سلامت - جلوگیری از فعالیت‌های مخرب سلامت - تمرکز بر پیشگیری به جای درمان
ضوابط ملی آمایش سرزمین هویت و زیان - مؤثر ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی - تقویت انسجام ملی و ارتقای هویت اسلامی - ایرانی اقوام مختلف و مشارکت آنان در اداره امور، توسعه و امنیت مناطق مختلف کشور؛ - تقویت پیوندهای مناطق مرزی با داخل کشور با رویکرد وحدت و یکپارچگی اجتماعی و ارتقای سرمایه‌های اجتماعی ملی در پهنه سرزمین 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از نابودی هویت ملی و ارتقای همگرایی - ارتقای همبستگی و انسجام ملی بر مبنای رویکردهای مشارکتی - توانمندسازی و مقادرسازی مردم - تمرکز بر مهارت به جای مدرک - ایجاد هماهنگی بین قابلیت‌های منطقه‌ای و آموزش تخصصی

سند طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم الزامات
		<p>توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در نواحی مختلف کشور و زمینه سازی تحقق عدالت فرآگیر در پهنه سرزمین، کاهش فقر، نابرابری و آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر توانمندسازی و حداکثر استفاده از مشارکت مردم</p> <p>توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارت آموزی متناسب با عملکرد تخصصی هر قلمرو به‌ویژه نواحی مرزی و حاشیه شهرها؛</p> <p>توزیع جغرافیایی و ساماندهی دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی در سطح کشور و جذب دانشجوی آن‌ها بر اساس مقتضیات و اولویت‌های توسعه ملی، منطقه‌ای و استانی و کارویژه‌های هر منطقه</p> <p>تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور به‌ویژه کلان‌شهرها با محدود نمودن توسعه کمی سطوح پایین آموزش عالی به نفع سطوح بالاتر</p> <p>طراحی و ساخت فضاهای تربیتی متناسب با اقتضائات برنامه درسی، استانداردهای تربیتی، تحولات جمعیتی</p> <p>الزام به پیوست نیازمندی‌های نیروی انسانی برای طرح‌های توسعه‌ای، خدماتی و تولیدی عمده برای تعیین نیازهای آموزشی آن در منطقه</p> <p>توسعه و تقویت قطب‌های علمی-دانشگاهی در شهرهای منتخب</p>	<p>توسعه ارتباط دانشگاه با صنعت</p> <p>آمایش فضایی فضاهای آموزشی</p> <p>جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در حوزه‌های رفاهی و تأمین اجتماعی</p>
<p>فلسفه مهندسی</p> <p>فرهنگی کشور-</p> <p>دبیرخانه</p> <p>شورای عالی</p> <p>انقلاب فرهنگی</p>	۱۳۹۲	<p>بهداشت‌سازی فرهنگ تسسک به قرآن و عترت(امام عصر(عج)) و تبیین، ترویج، تقویت و ساماندهی شعار الهی، نمادها و آیین‌های اسلامی-ایرانی</p> <p>بازآفرینی نظام فکری، ساختارهای رسمی و غیررسمی و میراث تمدنی جامعه بستی بر جهانی‌بینی و تعالیم اسلام ناب محمدی(ص)</p> <p>تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و ابرین‌سازی خانواده</p> <p>جلوگیری از کاهش نرخ باروری کل و ارتقای آن</p> <p>مطالعات جمعیت‌شناختی و آمایش و پایش مستمر جمعیتی</p> <p>طراحی و نهادینه‌سازی آداب و سبک زندگی اسلامی-ایرانی</p> <p>انسجام‌بخشی و تقویت مشارکت و فرآگیر و نظام‌مند نهاد خانواده، نظام تعلیم و تربیت، سازمان‌های اجتماعی و اداری و سایر نهادهای مرتبط در گسترش نظم و انضباط، قانون‌گرایی و احساس امنیت عمومی و ظرفیت‌سازی و فرهنگ‌سازی برای رفع موانع فرهنگی، ساختاری و رفتاری</p> <p>تبیین، نهادینه‌سازی و ارتقای اخلاق و رفتار و نظام حقوقی اسلام در حوزه‌های اجتماعی و سیاسی</p> <p>طراحی و استقرار الگوی اسلامی اخلاق و فرهنگ کار و رفتار اقتصادی دولت و مردم در عرصه تولید، توزیع و مصرف</p> <p>تبیین، ترویج و نهادینه‌سازی هنر معتمد، تعالی‌بخش، شوق‌آفرین و استکبارستیز و تعمیق درک زیباشناختی‌سازانه عمومی و</p>	<p>توسعه فرهنگ قرآنی و سیره امامان و پیامبران</p> <p>جلوگیری از فروپاشی و نابودی نقش‌های خانواده</p> <p>افزایش نرخ باروری</p> <p>جلوگیری از نابودی سبک زندگی ایرانی-اسلامی</p> <p>توسعه مشارکت‌های مدنی</p> <p>جلوگیری از غربزدگی و توسعه فرهنگ بنابر و شهادت</p> <p>گسترش نقش فناوری‌های نو در توسعه فرهنگی</p> <p>صدور و توسعه فرهنگ ایرانی-اسلامی و ارزش‌های آن در سطح بین‌المللی</p>

حکم/الزامات	راهبرد/سیاست	سال	سند/طرح
<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات - افزایش سرمایه اجتماعی - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی اجتماعی - توسعه نقش جنبش‌ها و نهادهای مردمی - جلوگیری از افزایش سکونت‌گاه‌های غیر رسمی - توانمندسازی گروه‌های آسیب‌پذیر - توسعه مسکن اجتماعی - توسعه مراکز فرهنگی و فرهنگ توسعه و کتابخوانی - توسعه تولیدات فرهنگی - جلوگیری از فروپاشی نهاد خانواده 	<p>راهبرد/سیاست</p> <p>بهبودگیری از ظرفیت هنر در تحکیم فرهنگ اسلامی - ایرانی و گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانات امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله العالی)</p> <ul style="list-style-type: none"> - طراحی و استقرار نظام جامع و کارآمد اطلاعات، ارتباطات و رسانه‌های مبتنی بر آموزه‌های دینی، انقلابی و ارزش‌های اخلاقی، مقضیات راهبردی کشور و سیاست‌های کلی نظام - گسترش تأثیرگذاری و ارزش آفرینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - بازنگری و اصلاح اهداف و کارکردهای فرهنگی نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی - ساماندهی چهره فرهنگی انقلاب اسلامی، راهبری فعال جنگ نرم و ارتقای مؤلفه‌های قدرت نرم نظام اسلامی 	<p>۱۳۹۵</p>	<p>پروانه ششم مجلس شورای اسلامی</p>
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش ضریب ایمنی و تاب‌آوری جامعه، پیشگیری و کاهش خطرات ناشی از حوادث و سوانح - کمک به حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی با استفاده از توان و ظرفیت‌های مردمی و افزایش مشارکت‌های اجتماعی مردم - کاهش آسیب‌های اجتماعی - خدمات‌رسانی به‌موقع به افراد در معرض آسیب‌های اجتماعی - بسط و توسعه نقش مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه‌های مشارکت‌های گروهی و تأمین مالی - بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع مناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - حمایت و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار - مقابله با اعتیاد، ساماندهی کودکان کار و حمایت از بیماران روانی مزمن و سالمندان - تأمین نیاز اقشار آسیب‌پذیر و گروه‌های هدف سازمان‌های حمایتی به مسکن - توسعه فرهنگ کتابخوانی با اولویت کتابخانه‌های روستایی در مناطق کمتر توسعه‌یافته - حمایت از کتابفروشان، ناشران و مطبوعات و توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از اماکن مذهبی - حمایت از میراث فرهنگی و حمایت از صنایع دستی و تشویق و توسعه گردشگری - تقویت و تحکیم جامعه‌های خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن 			

جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست	حکم/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	<ul style="list-style-type: none"> - حفظ احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها، منابع طبیعی تجدیدشونده و حفظ محیط زیست در طرح‌های توسعه - تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس و ویژه با توجه به ملاحظات دفاعی، امنیتی، فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی و افزایش نقش و فعالیت مردم در فرآیند توسعه - دستیابی به تعادل‌های منطقی متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه - استفاده مؤثر از موقعیت، میراث تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی کشور در مسیر اهداف توسعه، تقویت گردشگری و حفاظت از سوابق تاریخی 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش وابستگی به منابع تجدیدناپذیر - حفظ مناطق حساس اکولوژیکی - جلوگیری از عدم توازن‌های منطقه‌ای - استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های گردشگری
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد و توسعه نظام ارزیابی، پایش و ارائه گزارش در زمینه تنوع - تدوین و اجرای راهبردهای بخشی توسعه پایدار مبتنی بر حفاظت از تنوع زیستی - تقویت و تعمیق ملاحظات تنوع زیستی در سطح زیست‌بوم‌ها و زیستگاه‌ها - تدوین اصول، سیاست‌ها و دستورالعمل‌های اعمال ضوابط تنوع زیستی در فعالیت‌ها - تدوین و تکمیل شاخص‌های پایداری و اعمال آن‌ها در فعالیت‌های مرتبط با تنوع زیستی - تدوین و اجرای برنامه جامع توسعه طبیعت‌گردی - اصلاح و تقویت مدیریت شبکه مناطق حفاظت شده - تدوین اصول، سیاست‌ها و ضوابط توسعه فناوری زیستی و به کارگیری آن در زمینه‌های مرتبط با تنوع زیستی - پیشگیری و مبارزه با تخریب سرزمین با تأکید بر استفاده از دانش بومی جوامع محلی - اصلاح نظام بهره‌برداری از منابع طبیعی (منابع پایه تولید) و مهار عوامل ناپایداری منابع - هماهنگی بین مجموعه دستگاه‌های اجرای اثرگذار بر عرصه‌های منابع طبیعی با اعمال مدیریت یکپارچه و نظام‌مند بر منابع طبیعی کشور - اعمال دیدگاه‌های آمایشی برای تعیین کاربری اصولی عرصه‌های جنگلی و مرععی در فرآیند توسعه کشور - ایجاد و تقویت سیستم‌های پایش و ارزیابی تغییرات ایجادشده در جنگل‌ها و مراتع 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از نابودی تنوع زیستی - کاهش فرآیندهای مخرب اکولوژیکی - ارتقای مدیریت محیط زیستی - ارتقای جایگاه دانش محلی در حفظ محیط زیست - استفاده بهینه و پایدار از منابع طبیعی - اجتناب از مدیریت چندپارچه و متفرق - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - ایجاد نظام پایش و دیدهبانی کارآمد
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مکر ملی	۱۳۸۳	<ul style="list-style-type: none"> - تعادل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست بوم‌ها - رعایت ملاحظات "امنیتی و دفاعی"، "حفاظت از میراث فرهنگی" و "حراست از میراث فرهنگی" در استقرار جمعیت و فعالیت - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنایع وابسته و تبدیلی مرتبط با آن - توجه به محدودیهای آب برای مصارف کشاورزی 	<ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از تمرکز جمعیت فراتر از ظرفیت تحمل زیستی - جلوگیری از نابودی میراث فرهنگی و طبیعی - اجتناب از رویه‌های ناپایدار در بخش

سند/طرح	سال	راهبردها/سیاست
آمایش سوزمین		
مطالعات آمایش سوزمین - دفتر مقدماتی - آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	<p>انجام برنامه های محیط زیستی با توجه به اصل توسعه پایدار برای جلوگیری از بروز صدمات محیط زیستی</p> <p>ارتقاء فن آوری های لازم جهت کاهش آلودگی های آب، خاک، هوا، سرو صدا در مناطق شهری، صنعتی و مناطق کشاورزی</p> <p>اجرای طرح های مدیریت پسماند و گسترش روش های بازیافت در شهرها و مناطق صنعتی</p> <p>ارتقاء آگاهی های عمومی و جلب مشارکت های مردمی در حفظ محیط زیست</p> <p>ارزیابی طرح ها و پروژه های ملی با معیارهای زیست محیطی قبل از تصویب</p> <p>ارتقاء کمی و کیفی دانش و مهارت های فنی نیروهای متخصص در مسائل زیست محیطی با توجه به شرایط محیطی کشور</p> <p>الزام صنعتی که باعث آلودگی آب می شود، به تجهیز به سیستم تصفیه فاضلاب</p> <p>بهره برداری از منابع طبیعی متناسب با ظرفیت و تحمل محیط و تجدید پذیری منابع طبیعی</p> <p>رعایت معیارهای زیست محیطی در توسعه یا ایجاد شهرها و شهرک های با عملکرد صنعتی</p> <p>رعایت معیارهای زیست محیطی در احداث راه های جاده ای و ریلی</p> <p>ایجاد و توسعه مناطق ویژه زیستی به عنوان چند منظوره برای حفاظت از گونه ها و مجموعه های طبیعی در مناطق حساس</p> <p>استفاده از انرژی های پاک و جانشین در شهرهای بزرگ و کاهش آلودگی هوا در این شهرها</p> <p>تقویت مدیریت ملی آب کشور بر اساس مدیریت جامع و توأمان عرضه و تقاضا در کل چرخه آب با توجه به اصول آمایش سوزمین و توسعه پایدار</p> <p>هماهنگ سازی طرح های آمایش سوزمین، توسعه کالبدی و برنامه های توسعه بخش آب با توجه به ظرفیت قابل تحمل حوضه های آبریز و امکانات توسعه منابع آب در مناطق مختلف کشور</p> <p>اصلاح و بهبود ساختار نظام مصرف آب و مدیریت؛</p> <p>اولویت بندی در سرمایه گذاری ها و طرح های در دست مطالعه انتقال بین حوزه ها و ایجاد سدهای مخزنی بر اساس استراتژی های توزیع جمعیت و فعالیت و الزامات آمایش سوزمین</p> <p>تمرکززدایی از ساختار مدیریت منابع آبی کشور و مشارکت گروه های ذی نفع در اطلاق برنامه های مدیریت پیشگیری</p> <p>اولویت ایجاد شبکه های آبیاری و زهکشی در پایین دست سدها و مسیرهای انتقال</p> <p>مهار، کنترل و بهره برداری روان آب های سطحی از طریق اجرای سدهای مخزنی، تأسیسات کوچک آبی و طرح های آبخیزداری</p>
ضوابط ملی آمایش	۱۳۹۴	<p>منوعیت تغییر کاربری زمین خارج از برنامه ها و طرح های مصوب و معابر با ملا حظات محیط زیستی</p> <p>توجه بخشی به منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی های تجدید پذیر (بهره یژه بادی و خورشیدی) در تولید و تأمین انرژی بهینه</p>
حکم الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست		
کشاورزی		
<p>جلوگیری از تخریب محیط زیست</p> <p>هوشمندسازی حفاظت از محیط زیست</p> <p>ایجاد چرخه بسته در مدیریت پسماند</p> <p>تمرکززدایی و افزایش مشارکت های مردمی در حفظ محیط زیست</p> <p>ارتقای مهارت و دانش مسئولان و کارکنان بخش محیط زیست</p> <p>جلوگیری از توسعه های فاقد ارزیابی های محیط زیستی</p> <p>کاهش وابستگی به سوخت های فسیلی</p> <p>مدیریت یکپارچه و پایدار منابع آب</p> <p>جلوگیری از هدر رفت منابع طبیعی</p> <p>رعایت حتابه های محیط زیستی</p> <p>جلوگیری از بی عدالتی ها در تخصیص و توزیع منابع آب</p>	<p>جلوگیری از تخریب زمین</p> <p>کاهش وابستگی به سوخت های فسیلی</p>	

سند طرح	سال	راهبردها/سیاست	مدیریت یکپارچه مناطق
<p>سوزمین مصوب هبات وزیوان - مركز ملی آمایش سوزمین</p>		<p>راهدرد/سیاست</p> <ul style="list-style-type: none"> - اعمال مدیریت یکپارچه بر منابع آب - ممنوعیت برداشت بی رویه و ناپایدار از منابع آب‌های زیرزمینی و سطحی کشور - مهار آب‌های مرزی و مدیریت کارآمد و بهینه آب‌های ورودی و خروجی کشور - رعایت نیازهای پایه محیط زیستی رودخانه‌ها، تالاب‌ها، دریاچه‌ها بر اساس میزان تجدید شوندگی آب و ظرفیت قابل تحمل حوضه‌های آبریز در مهار و کنترل آب‌های سطحی کشور - توجه به محدودیت آب در جانشینی و استقرار فعالیت‌های اقتصادی آن بر در قلمروهای مختلف کشور - رعایت ملاحظات ژئوپلیتیکی و آکولوژیکی در طرح‌های استحصال، توزیع و مصرف آب در سطح فراملی، ملی، منطقه‌ای و محلی - افزایش تراز مثبت آب مجازی در تجارت کالا - بازیگری و تجدید نظر در تخصیص آب از سدها به نفع تقویت مخازن دریاچه‌ها و تالاب‌ها در پایین دست و حفظ حثابه‌های محیط زیستی رودخانه‌ها و تالاب‌ها - کاهش نسبت حجم آب مصرفی کل کشور به حجم آبی منابع آب تجدید شونده متناسب با ظرفیت هر منطقه - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخیزداری؛ و شبکه‌های آبیاری و زهکشی پایین دست - تدوین الگوی بهینه کشت در دشت‌ها (واحدهای آکولوژیکی) با تأکید بر ارزش اقتصادی آب - ارتقای بهره‌وری آب و یکپارگی روش‌های مناسب آبیاری با شرایط اقلیمی و منطقه‌ای در راستای صرفه‌جویی و استفاده بهینه از منابع آب با توجه به محدودیت‌های ناشی از تغییرات آب و هوایی - حفاظت، پیشگیری و کاهش فرسایش خاک و تغذیه بخوان‌ها با اجرای عملیات آبخیزداری و آبخیزداری در حوضه‌های آبخیز کشور - محدودیت کشت محصولات آبی با نیاز آبی بالا در فضای باز و جایگزینی در موارد ممکن از طریق کشت گلخانه‌ای، مدیریت جامع و یکپارچه حوضه‌های آبخیز برای بهره‌داری از منابع آب پایه (آب، خاک و پوشش گیاهی) - توسعه، حفاظت و احیای جنگل‌ها و مراتع کشور - ارتقاء سطح تعاملات و همکاری‌های دو یا چند جانبه با کشورهای منطقه به منظور حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی - رعایت ملاحظات محیط زیستی (توان اکولوژیک و ظرفیت تحمل زیستی) در استقرار فعالیت‌های توسعه‌ای در پهنه سوزمین - پایان‌رسانی و جلوگیری از بیابان‌زایی و تثبیت شن‌های روان و مهار کانون‌های شکل دهنده ریزگردها - صیانت و استفاده بهینه از ظرفیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی 	<p>۱۳۵۵</p>
		<p>حکم الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست</p> <ul style="list-style-type: none"> - جلوگیری از برداشت ناپایدار منابع آب‌های زیرزمینی و سطحی - توسعه دیپلماسی آب - جلوگیری از عدم رعایت حثابه‌های محیط زیستی - توسعه صنایع و فعالیت‌ها بر اساس منابع آب و ظرفیت تحمل - جلوگیری از تخصیص و استفاده ناعادلانه و ناپایدار منابع آب - صرفه‌جویی در مصرف آب و ارتقای بهره‌وری آن - اصلاح الگوی کشت - سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - جلوگیری از فرسایش و تخریب خاک - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - جلوگیری از بیابان‌زایی و ریزگردها - جلوگیری از نابودی حثابه‌های طبیعی 	<p>مدریریت یکپارچه مناطق</p> <p>۱۳۵۵</p> <ul style="list-style-type: none"> - اجتناب از بهره‌برداری‌های ناپایدار در بخش کشاورزی

سند طرح	سال	راهبرداسیاست	حکم الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست
<p>ساحلی کشور: طرح کاربری مطلوب اراضی مناطق ساحلی کشور- وزارت راه و ترابری ۱۳۸۸</p>		<p>احیا و ضابطه مند نمودن بهره‌برداری از منابع طبیعی با تأکید بر صیانت اکوسیستم‌های ملی و ویژه استان - ضابطه‌مند نمودن ساخت‌وساز در اراضی ساحلی، جنگلی و حاشیه محوره‌های گردشگری - اختصاص اراضی ساحلی و جنگلی با کاربری عمومی با تأکید بر احیاء حفظ جنگل‌ها، حریم دریا و رودخانه - توسعه عمودی شهرها و بهره‌گیری از اراضی موات و بایر داخل شهرها</p>	<p>- اجتناب از نابودی اکوسیستم‌ها طبیعی - جلوگیری از ساخت‌وسازهای بی‌رویه در مناطق حساس اکولوژیکی - اجتناب از توسعه در حرایم - جلوگیری از پراکنده‌رویی شهرها</p>
<p>سیاست‌های کلّی محیط زیست- حضرت آیت خامنه‌ای</p>	۱۳۹۶	<p>مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی (از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست‌بوم به‌ویژه با افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های حثوفی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی - ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست - اصلاح شرایط زیستی به منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین‌نسلی - پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جرم‌انگاری تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده‌کنندگان و تخریب‌کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت - پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، آلودگی‌های صوتی، امواج و اتمسفرهای مخرب و تغییرات نامساعد اقلیم - تهیه اطلس زیست‌بوم کشور و حفاظت، احیاء، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدیدپذیر (مانند دریا، دریاچه، رودخانه، مخزن سدها، تالاب، آبخیزان زیرزمینی، جنگل، خاک، مرغ و تنوع زیستی به‌ویژه حیات وحش) و اعمال محدودیت قانونمند در بهره‌برداری از این منابع - مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست‌محیطی نظیر پیمان‌زایی، گرد و غبار و به‌ویژه ریزگردها، خشکسالی و عوامل سرایت‌دهنده میکروبی و رادیواکتیو - گسترش اقتصاد سبز - تعادل بخشی و حفاظت کفنی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، مدیریت عوامل کاهش بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی و تسخیر و کنترل ورود آلاینده‌ها - استقرار نظام حسابرسی زیست‌محیطی در کشور با لحاظ ارزش‌ها و هزینه‌های زیست‌محیطی (تخریب، آلودگی و احیاء) در حساب‌های ملی - حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط زیست با استفاده از ابزارهای مناسب ازجمله عوارض و مالیات سبز - تدوین منشور اخلاق محیط زیست و ترویج و نهادینه سازی فرهنگ و اخلاق زیست‌محیطی مبتنی بر ارزش‌ها و الگوهای سازنده ایرانی - اسلامی</p>	<p>زیستی - ارتقای مدیریت منابع آب کشور - توسعه فناوری‌های سبز - ارتقای آگاهی‌های محیط زیستی - ارتقا و کارآمدسازی دیپلماسی محیط زیستی</p>

سند/ طرح	سال	توسعه - شورای اسلامی
<p>ارتقاء مطالعات و تحقیقات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآورانه زیست‌محیطی و تجارب سازنده بومی در زمینه حفظ تعادل زیست بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست</p> <p>گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست‌محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسؤلیت‌پذیری اجتماعی</p> <p>تقویت دیپلماسی محیط زیست</p>	<p>واهبوردا سیاست</p>	<p>حکم الزامات در محور منابع طبیعی و محیط زیست</p>
<p>ارزیابی راهبردی محیط‌زیست (SEA) در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (EIA) طرح‌های بزرگ کلیه دستگاه‌های اجرایی و بخش‌های خصوصی و تعاونی، نهادهای عمومی غیردولتی در پهنه سرزمینی</p> <p>اجرای برنامه عمل حفاظت، احیاء، مدیریت و بهره‌برداری مناسب از تالاب‌های کشور</p> <p>اجرای طرح‌های جامع مدیریت پسماند به‌ویژه در سواحل دریاها، رودخانه‌ها، جنگل‌ها و دشتهای حاشیه تالاب‌ها</p> <p>تهیه و اجرای طرح جامع پیشگیری و اطفای حریق در عرصه تحت مدیریت سازمان جنگلها، مراتع و آبخیزداری و سازمان حفاظت محیط‌زیست</p> <p>تکمیل و اجرای تأسیسات جمع‌آوری، تصفیه، بازچرخانی و مدیریت سبب و فاضلاب در شهرها و شهرکهای صنعتی و خدماتی</p> <p>احیاء، توسعه و غنی‌سازی جنگلها</p> <p>اجرای عملیات آبخیزداری و حفاظت از خاک و آبخوان</p> <p>پایان‌دزایی و کنترل کاربن‌های بحرانی آن</p> <p>تهیه نقشه‌های جنگل‌کاری (کاداستر) منابع طبیعی</p> <p>اجرای برنامه مدیریت سبز شامل مدیریت مصرف انرژی، آب، مواد اولیه، تجهیزات و کاغذ، کاهش مواد جامد زائد و بازیافت آن‌ها در ساختمان‌ها و وسائط نقلیه</p> <p>احیای رویشگاههای مرتعی و توسعه و فرآوری گیاهان دارویی</p> <p>تبدیل پسماند به کود یا انرژی برای شهرهای مختلف</p> <p>اقدامات سیاسی، اقتصادی و عمرانی لازم برای تثبیت، استمرار و افزایش حلقه به رودخانه‌های مشترک و مرزی</p> <p>تهیه، تدوین و اجرای برنامه عمل حفاظت و مدیریت از مناطق چهارگانه محیط زیست و گونه‌های در معرض تهدید و خطر انقراض حیات وحش کشور</p> <p>جلو‌گیری از تغییر کاربری، تهاژ و تصرف، مبارزه با قاچاق چوب، استقرار مدیریت پایدار جنگل</p>	<p>برنامه ششم</p> <p>توسعه - مجلس شورای اسلامی</p> <p>۱۳۹۵</p>	<p>اجتناب از توسعه بدون ارزیابی محیط‌زیستی</p> <p>جلو‌گیری از نابودی تالاب‌ها</p> <p>جلو‌گیری از هدررفت پسماندها و مدیریت پایدار پسماند</p> <p>ایجاد چرخه‌های بسته آب</p> <p>جلو‌گیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع</p> <p>جلو‌گیری از پایان‌زایی</p> <p>جلو‌گیری از نابودی خاک و آبخوان‌ها</p> <p>مدیریت سبز منابع طبیعی و سوخت‌ها</p> <p>توسعه جنگل‌ها و مراتع</p> <p>رعایت حلقه‌های محیط‌زیستی</p> <p>جلو‌گیری از نابودی تنوع زیستی</p>

۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی

۲-۲-۱- بررسی وضعیت

از منظر جغرافیایی، استان قم از شمال با استان تهران، از غرب با استان مرکزی، از جنوب با استان اصفهان و از شرق با استان سمنان همسایه است. قم با ۱۱۲۳۷ کیلومتر وسعت، ۰/۷ درصد از مساحت کشور را تشکیل می‌دهد. استان قم را به لحاظ ناهمواری می‌توان به سه قسمت به شرح زیر تقسیم کرد:

۱) نواحی کوهستانی استان که عموماً در جنوب غربی، غرب و جنوب متمرکز است. مساحتی اندک از شمال و شمال شرق استان نیز با کوه‌های سیاه، مره و کورابلاغ پوشیده شده است. در جنوب استان ارتفاعات اردهال با قله‌هایی بیش از ۳۰۰۰ متر کشیده شده که کوه غلیق به ارتفاع ۳۱۷۶ متر یکی از ارتفاعات اردهال است. در غرب استان بخش‌هایی از دامنه‌های شرقی ارتفاعات تفرش با قله‌هایی به بلندی بیش از ۲۵۰۰ متر قرار دارد که کوه گوجه از این ارتفاعات به بلندی ۳۱۴۱ متر در جنوب غرب، ارتفاعاتی با بیش از ۲۵۰۰ متر وجود دارد، که کوه سخت حصار به ارتفاع ۲۷۵۶ متر و کوه خستک به ارتفاع ۲۷۷۷ متر بلندترین آن‌ها به شمار می‌آیند. در شمال غرب، غرب و شمال شهر قم نیز کوه نمک به بلندی ۱۲۳۵ متر کمر کوه به ارتفاع ۱۶۰۹ متر و کوه چرخ سفید به ارتفاع ۱۰۰۰ متر قرار دارند.

۲) نواحی پای کوهی استان که غالباً در دامنه کوه‌های جنوب و غرب استان دارای بلندی بیشتری هستند و به شکل مخروطه افکنه‌های بزرگ و کوچک و از رسوبات ریز و درشت تشکیل یافته و دارای سفره‌های غنی آب‌های زیرزمینی هستند. نواحی پای کوهی، به ویژه به سبب امکان حفر قنات در آن‌ها از مناطق قابل سکونت و مساعد برای توسعه کشاورزی استان به شمار می‌آیند.

۳) نواحی هموار استان که دشت‌ها و قسمت وسیعی از ناهمواری‌های استان را در بر می‌گیرند (جغرافیای استان قم، ۱۳۹۹: ۱۹).

دشت قم که از طریق قم رود آبیاری می‌شود و بستری برای رشد و توسعه شهر قم است. دشت سلفچگان و نیزار که در جنوب غرب استان قرار دارد و محصور در میان ارتفاعات اردهال در شرق و کوه سخت حصار در غرب است. پدیده برجسته دیگری که در گستره جغرافیایی استان قم مشاهده می‌شود، دریاچه حوض سلطان در کناره جاده تهران - قم است که در منابع جغرافیایی، تاریخی و سفرنامه‌ها درباره پیدایش آن روایت‌های مختلفی نقل شده است. استان قم از جمله استان‌های استثنایی کشور است که اکثریت قریب به اتفاق جمعیت آن، شهرنشین هستند. استان قم در منطقه زلزله‌خیز با خطر خیلی بالا، بالا و متوسط قرار دارد و در مجموع تعداد هفت گسل در اطراف شهر قم، به‌ویژه در جنوب آن به چشم می‌خورد (سازمان نقشه‌برداری کشور، ۱۳۹۹: ۴).

سرزمینی که اکنون استان قم را تشکیل می‌دهد، در گذشته در تقسیمات عصر مغول، همراه با کاشان و چند شهر دیگر، تومان پنجم از نُه تومان آن عصر را تشکیل می‌داده است. در دوره قاجار، قم یکی از ولایت‌های ایران به شمار می‌آمده و در تقسیمات کشوری در ۱۳۱۶ش جزو استان شمال، سپس از شهرهای استان دوم محسوب می‌شده است. در ۱۳۲۶ش، شهرستان قم همراه با تهران، قزوین، ساوه، دماوند و محلات، استان مرکزی را تشکیل دادند. در ۱۳۵۶ش مرکز استان مرکزی به اراک منتقل شد و شهرستان قم همچنان زیر پوشش آن قرار داشت. مدتی بعد این شهرستان به استان تهران به مرکزیت شهر تهران ملحق شد و بالاخره در ۱۳۷۵ش، استان قم به مرکزیت شهر قم بنیاد گرفت (دفتر تقسیمات کشوری، ۱۳۹۴: ۶).

۲-۲-۲- توان اکولوژیک

دشت قم که از طریق قم رود آبیاری می‌شود و بستری برای رشد و توسعه شهر قم است. دشت سلفچگان و نیزار که در جنوب غرب استان قرار دارد و محصور در میان ارتفاعات اردهال در شرق و کوه سخت حصار در غرب است. قم رود پس از ورود به استان، از میان این دشت عبور می‌کند. دشت جعفریه در شمال غرب، دشت کَهک در جنوب، دشت خَلجستان در غرب از دشت‌های حاصلخیز استان قم هستند که از طریق چند رودخانه که به قم رود یا قره چای می‌پیوندند آبیاری می‌شوند. سرانجام دشت مسیله که پست‌ترین قسمت استان است و در غرب دریاچه نمک و در منطقه‌ای با آب و هوای بیابانی واقع شده است. استان قم دارای جاذبه‌های مختلف طبیعی در کویر و کناره‌های دریاچه نمک به‌ویژه برای پژوهشگران است. اماکن مذهبی و تاریخی شهر قم و اطراف آن سالانه هزاران تن از زائران و سیاحتگران را به سوی خود فرا می‌خواند (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۷: ۵).

۲-۲-۳- چالش‌های هیدروپلیتیک

استان قم به دلیل قرار گرفتن در حاشیه کویر با مسئله کم‌آبی شدید مواجه است. قسمت زیادی از آب‌های زیرزمینی قم به دلیل گذشتن از سفره‌های نمکی، شور شده و قابل استفاده نیست. به همین دلیل آب مورد نیاز این استان از طرح‌های انتقال آب بین حوضه‌ای تأمین می‌شود. از این‌رو، قم بزرگ‌ترین طرح انتقال بین حوضه‌ای آب را در طول تاریخ ایران تجربه کرده است. طرح انتقال آب از سرشاخه‌های دز به قم که از نظر مقدار و طول تونل‌ها و سدها یکی از پیچیده‌ترین طرح آبی خاورمیانه محسوب می‌شود ابتدا قرار بود آب شرب مورد نیاز مردم قم را تأمین کند. اما تأمین آب شرب و مصارف صنعتی ۱۰ شهرستان و ۳۰ روستا به هدف این

طرح اضافه شد. بیش از ۷۰ درصد آب آشامیدنی استان قم از سرشاخه‌های دز تأمین می‌شود. با روند مصرف فعلی آب، تأمین آب شرب قم از منابع موجود در افق ۱۴۰۵ پاسخگوی نیاز نخواهد بود. سهم بخش کشاورزی ۷۶ درصد، سهم شرب ۱۹ درصد و سهم بخش صنعت و خدمات ۵ درصد از منابع آب زیرزمینی و سطح است (وزارت نیرو، ۱۳۹۸: ۸).

فصل سوم

تحلیل محیط درونی

۳-۱- تقسیمات کشوری و همجواری‌ها

از نظر تقسیمات سیاسی استان قم دارای یک شهرستان، پنج بخش و ۹ دهستان است؛ همچنین این استان دارای شش شهر است که شهر قم به عنوان کلانشهر، بزرگ‌ترین شهر استان است و بیش از ۹۲ درصد جمعیت استان را در خود جای داده است. استان قم از شمال به استان تهران، از جنوب به بخشی از استان مرکزی و اصفهان، از غرب به استان مرکزی و از مشرق به بخشی از استان اصفهان و سمنان همجوار است، بیشترین طول مرز مشترک استان (۲۵۲ کیلومتر) با استان مرکزی است و پس از آن استان تهران با ۱۱۸ کیلومتر بیشترین مرز مشترک را دارد.

نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان قم نسبت به استان‌های همجوار

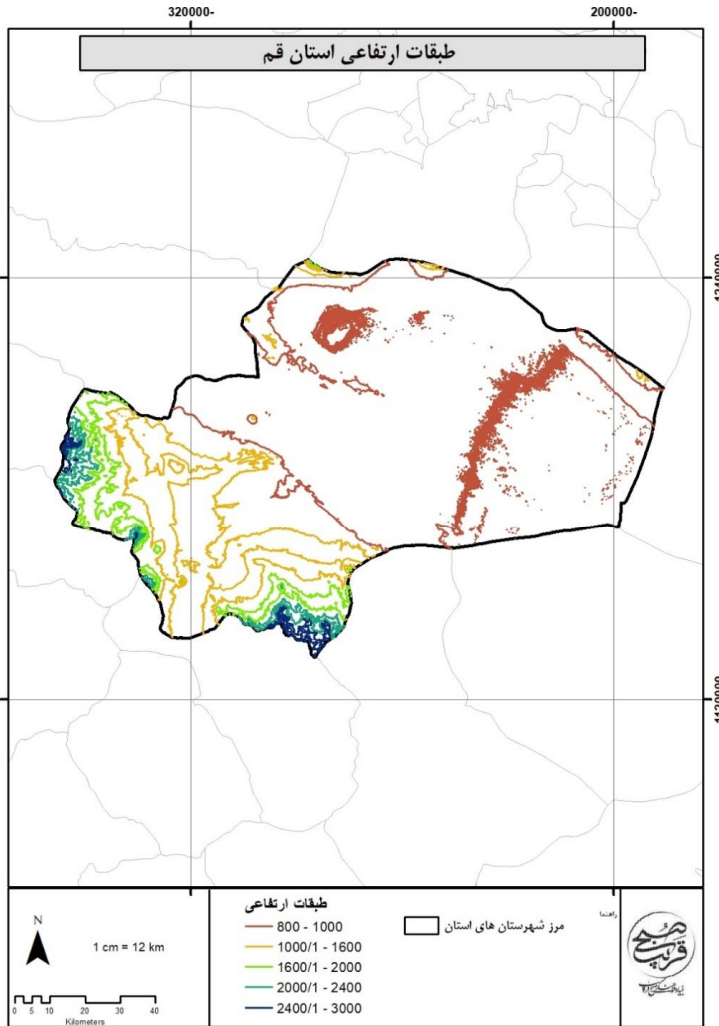
منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸

۳-۲- بررسی نظام طبیعی و محیط زیستی

۳-۲-۱- ویژگی‌های توپوگرافی (ناهمواری‌ها)

از لحاظ مورفولوژی استان قم به دو بخش کوهستانی و دشتی تقسیم میشود که حدود ۲۰ درصد از وسعت استان را مناطق کوهستانی و کوهپایه‌ای تشکیل داده و بقیه مناطق به صورت دشت هستند. ارتفاع مرکز شهرستان از سطح دریا ۹۲۸ متر و ارتفاع بلندترین نقطه استان ۳۱۵۳ متر در حوالی امزاده بوده و پست‌ترین نقطه آن در حاشیه دریاچه نمک قم حدود ۸۰۸ متر است.

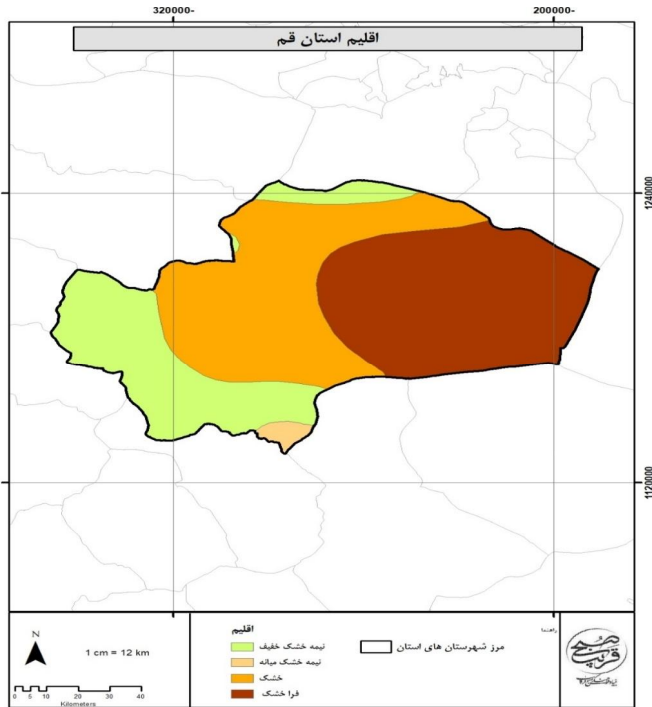
این نوع خاص اکوسیستم را عمدتاً در نواحی جنوب و جنوب باختری استان میتوان یافت. نواحی کوهستانی ارتفاع بیش از ۱۵۰۰ متر از سطح دریا را شامل میشود و بیشترین حجم بارش استان در این مناطق بوده و منشأ جریان رودهای فصلی و در واقع پایگاه تمرکز جمعیت روستایی استان هست. درختچه‌های بادام کوهی، ازگیل و پسته وحشی از شاخص‌های گیاهی این مناطق به شمار میرود. از جانوران منطقه می‌توان به کل و بز، گربه وحشی، گرا، شرال، روباه، تشی، خوک وحشی و... اشاره کرد. از مهمترین نواحی کوهستانی استان میتوان به منطقه شکارممنوع پلنگ دره اشاره کرد که با وسعتی معادل ۳۶،۰۰۰ هکتار در جنوب باختری قم و در ۵۰ کیلومتری این شهرستان قرار دارد. وجود ارتفاعاتی از جمله کوه آله و سخت حصار از ویژگی‌های توپوگرافی منطقه محسوب می‌شود. نواحی کوهستانی در استان قم بیشتر در قسمت‌های جنوب و جنوب غربی استان واقع شده‌اند و به علت جذب رطوبت و دمای پایین‌تر، اهمیت بسیاری دارند.

نقشه ۲- طبقات ارتفاعی استان قم

۳-۲-۲- آب و هوا و اقلیم

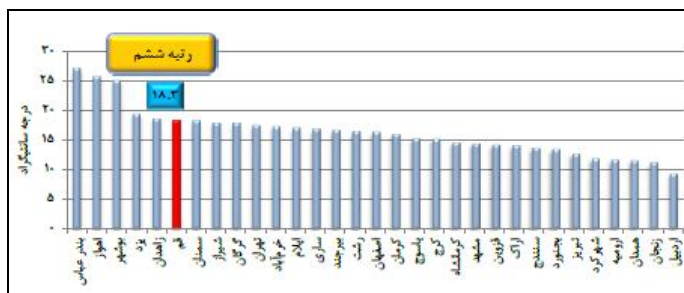
استان قم از نظر آب و هوا، دارای آب و هوای نیمه بیابانی است. به طور مثال میزان بارش سالانه آن در اطراف حوض سلطان کمتر از ۱۰۰ میلیمتر است که این بارش هم، بیشتر در فصل سرد سال (پاییز و زمستان) صورت میگیرد و در فصول گرم به ویژه تابستان، بارشها بسیار کم است.

نقشه ۳- اقلیم استان قم

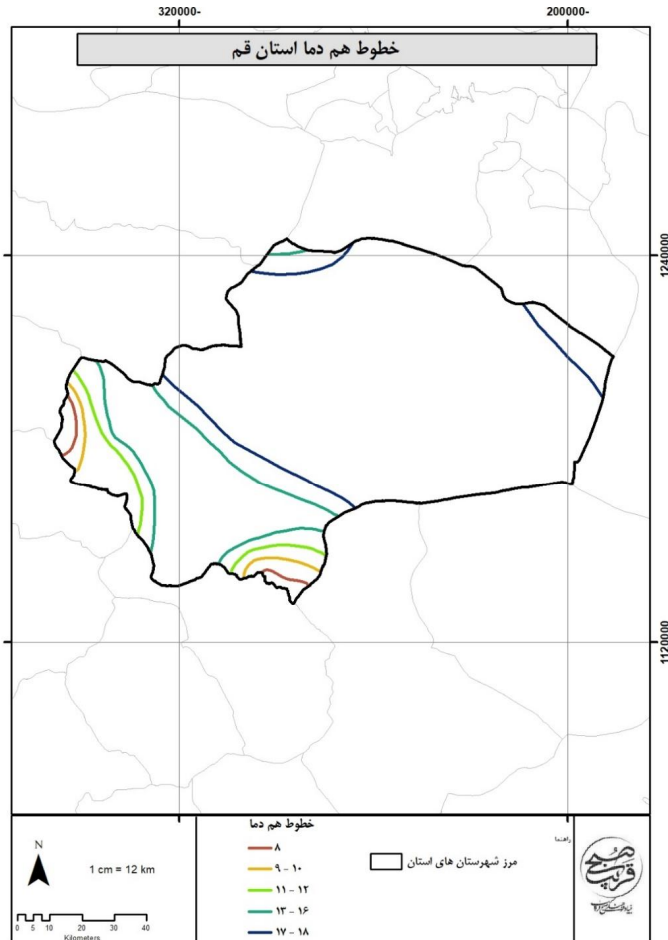
۳-۲-۲-۱-۵۶

دما متوسط درجه حرارت سالانه استان حدود ۱۹ درجه سانتی گراد است، بیشترین درجه حرارت با ۳۱/۶ درجه به تیرماه و کمترین آن با ۴/۱ درجه سانتی گراد است. در دوره سی ساله میزان درجه حرارت قم ۳۰.۱۸ درجه سانتیگراد بدست آمده و رتبه ششم استان های گرم کشور را به خود اختصاص داده است.

نمودار ۱- میانگین دمای سی ساله استان ها

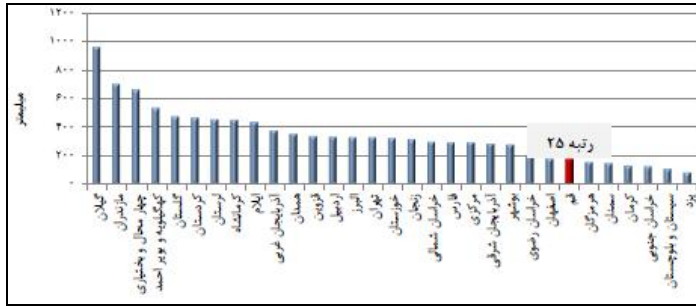
نقشه خطوط هم دما در استان نشان می‌دهد که بیشترین دما در قسمت باختری استان یعنی منطبق در مناطق کوهستانی است، به طوری که هر چه به سمت شرق پیش می‌رویم میزان درجه حرارت بالا رفته و از میزان بارش کاسته می‌شود.

نقشه ۴- خطوط هم دما استان قم

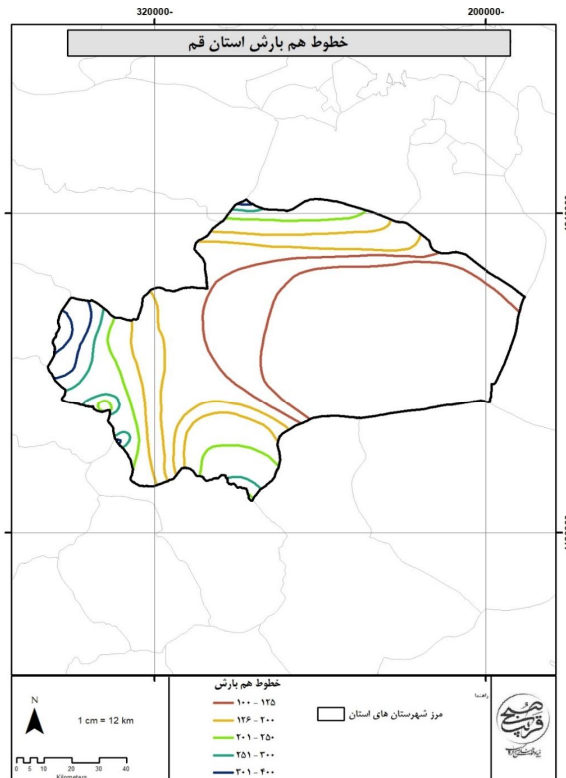
۲-۲-۲-۳- بارش

مقدار متوسط بارش بلندمدت استان قم (۱۶ ساله) ۱۷۵ میلی متر است که در سال‌های اخیر به ۱۵۰ میلی متر کاهش یافته است. میزان بارش استان قم در دوره بلندمدت به میزان ۱۷۵ میلیمتر بوده است و از این لحاظ استان در رتبه ۲۵ کشور و جزو استان های کم بارش می‌باشد

نمودار ۲- میانگین بارش بلندمدت کشور به تفکیک استان؛

نقشه خطوط هم بارش در استان نشان میدهد که بیشترین بارش در قسمت باختری استان یعنی منطبق بر مناطق کوهستانی است. به طوری که هر چه به سمت شرق پیش میرویم میزان درجه حرارت بالا رفته و از میزان بارش کاسته می شود.

نقشه ۵- خطوط هم بارش استان قم

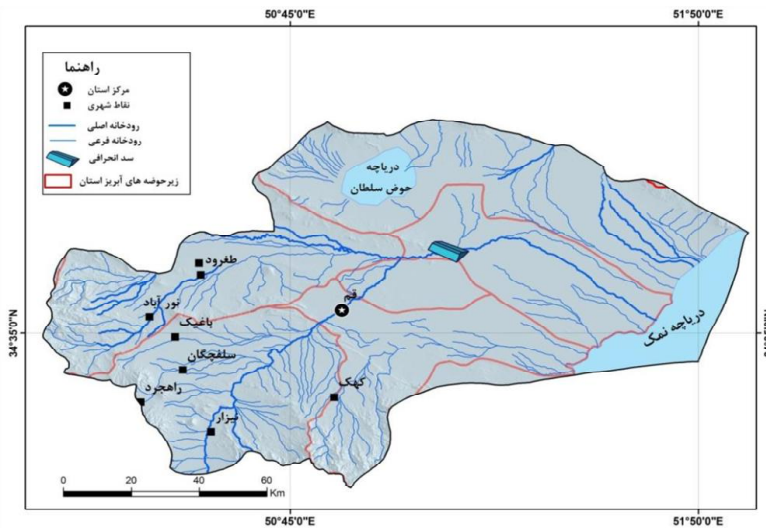

۳-۲-۳- منابع آب استان قم

در این بخش منابع آب استان در دو گروه اصلی سطحی و زیرزمینی به طور خلاصه بررسی می شود.

۳-۲-۳-۱- منابع آب سطحی

در تقسیمبندی حوزه‌های آبریز شش گانه کشور استان قم (طبق تقسیم‌بندی شرکت مادر تخصصی مدیریت منابع آب ایران) در محدوده حوزه آبریز دریاچه نمک گرفته است.

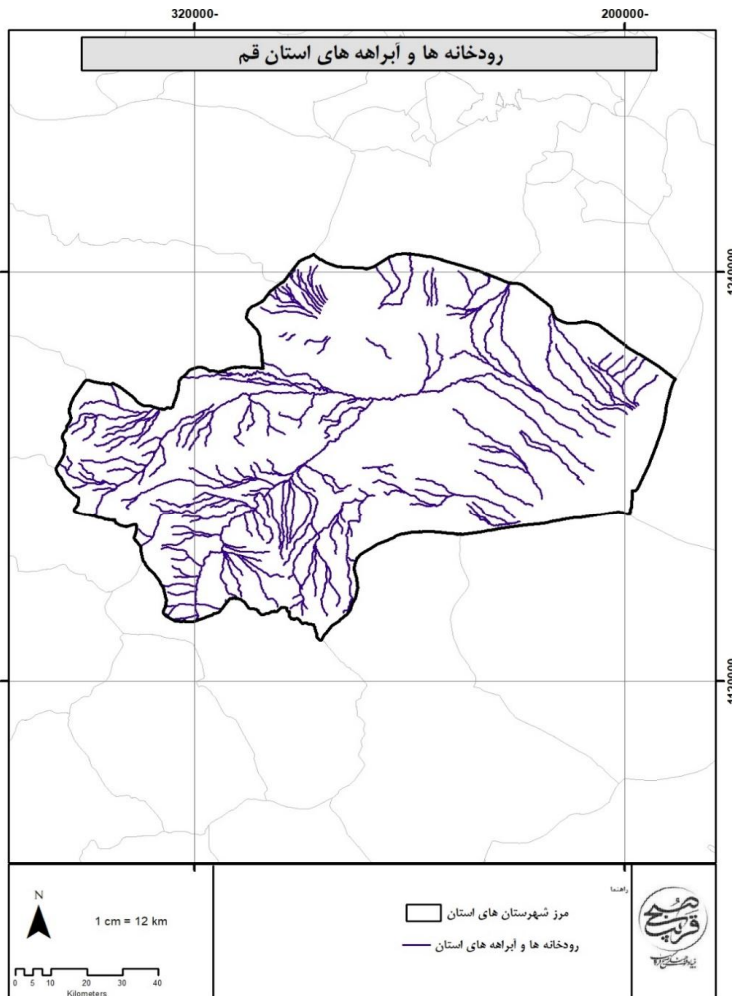

نقشه ۶- حوزه‌های آبریز استان قم

استان قم بر اساس ویژگی‌های آب و هوایی (گرم و خشک) از رودخانه‌های بزرگ و قابل توجهی برخوردار نیست. با این وصف رودخانه‌هایی در این استان جاری است که دو رودخانه قمرود و قره‌چای مهم‌ترین آن‌ها به‌شمار می‌رود.

قم رود: این رودخانه که به نام‌های گلافسان، اناربار، لهل رود و لعل بار نیز معروف است، از زردکوه بختیاری سرچشمه می‌گیرد و پس از طی 277 کیلومتر به دریاچه نمک می‌ریزد. این رودخانه در ابتدا به نام دربند معروف بود و در محل اخته خون در جنوب باختری گلپایگان سدی بر روی آن احداث شده است. قم رود در محدوده شهرستان‌های گلپایگان، خمین، محلات، دلیجان و قم جاری است و اراضی این نواحی را آبیاری می‌کند.

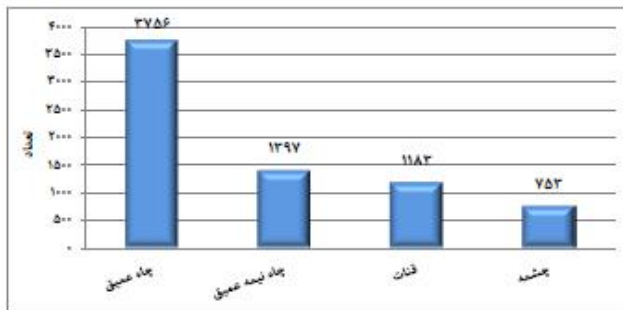
رودخانه قره چای: از سراب‌های هفت عمارت، باغ جم، عباس‌آباد و پنجه‌علی در منطقه سرپند اراک سرچشمه می‌گیرد. این رود بعد از عبور از دهستان شرا از استان همدان، وارد شهرستان اراک شده، پس از آبیاری نمودن اراضی کشاورزی شهرستان اراک، در مسیر خاور به باختر وارد شهرستان تفرش می‌شود و پس از دریافت آب رودخانه‌های گذار و هزلقان و با عبور از جنوب ساوه، در ناحیه‌ای به نام پل دلاک به قم رود پیوسته و به دریاچه قم می‌ریزد.

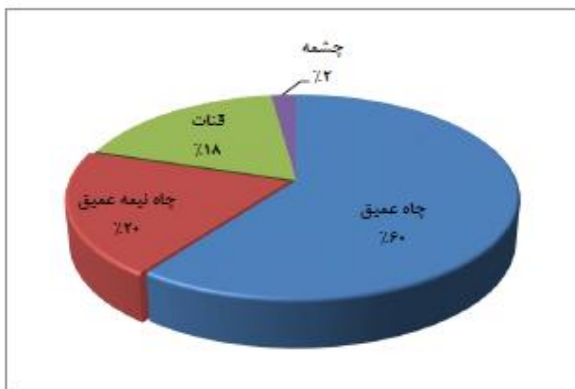
نقشه ۷- رودخانه‌ها و آبره‌های استان قم

۳-۲-۲- منابع آب زیرزمینی

از دیرباز مردم قم به احداث قنات‌ها و چاه‌ها به علت وضعیت خاص اقلیمی استان و آبیاری بخش عظیمی از مزارع به وسیله چاه‌ها و قنات‌ها و چشمه‌سارها توجه ویژه‌ای داشته‌اند. بر اساس اطلاعات سالنامه آماری ایران، از میان منابع مختلف آب‌های زیرزمینی، چاه عمیق بیشترین تعداد را با ۱۱۸۳ حلقه و چشمه‌ها کمترین تعداد این منابع را به خود اختصاص داده است. بر این اساس استان قم در رتبه ۲۴ کشور از نظر تعداد منابع آب زیرزمینی قرار گرفته است. همچنین بیشترین برداشت از آب‌های زیرزمینی استان، از چاه‌های عمیق استان صورت می‌پذیرد که این موضوع باعث کاهش سطه ایستایی آب در استان، کاهش منابع آب زیرزمینی و در نتیجه کم‌آبی و فرونشست دشت‌ها خواهد شد، میزان تخلیه چاه‌های عمیق استان برابر ۵۴۳ میلیون مترمکعب (۶۰ درصد) بوده و استان قم در رتبه ۲۱ از لحاظ تخلیه منابع آب زیرزمینی قرار گرفته است.

نمودار ۳- تعداد منابع زیرزمینی در استان قم

نمودار ۴- درصد میزان تخلیه آب از منابع زیرزمینی در استان قم

۳-۲-۴- بررسی پایداری منابع آب

استان قم در حوزه آبریز اصلی فلات مرکزی قرار دارد و حجم کل منابع آب تجدیدشونده برابر با ۲۷۴ میلیون مترمکعب در سال است که از این مقدار ۱۶۵ میلیون مترمکعب مربوط به آب‌های زیرزمینی و ۱۰۹ میلیون مترمکعب برای آب‌های سطحی است.

جدول ۷- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان قم

مشخصات جغرافیایی و اقلیمی		
عنوان	واحد	مقدار
نوع اقلیم	-	خشک
مساحت	کیلومتر مربع	۱۱۵۱۰
جمعیت	نفر	
تعداد و نام حوضه‌های آبریز اصلی	حوضه	۱ فلات مرکزی
تعداد و نام حوضه‌های آبریز فرعی	حوضه	۲ دریاچه نمک- کویر مرکزی
میانگین سالانه نزولات جوی	میلیمتر	۱۵۹
متوسط سالانه حجم نزولات جوی	میلیون مترمکعب	۱۸۲۷
حجم کل منابع آب تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۲۷۴
منابع آب سطحی		
عنوان	واحد	مقدار
حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۱۰۹
تعداد رودخانه‌های مهم	رودخانه	۴
تعداد رودخانه‌های مرزی	رودخانه	
حجم سالانه آب رودخانه‌های مرزی	میلیون مترمکعب	
حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان، با ورودی به دریاچه ها، کفه ها و کویرها)	میلیون مترمکعب	۸
حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان	میلیون مترمکعب	۶۰
منابع آب زیرزمینی		
عنوان	واحد	مقدار
حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۱۶۵
تعداد چاه‌ها	حلقه	۴۹۴۰
حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها	میلیون مترمکعب	۷۰۰
تعداد چشمه‌ها	دهنه	۱۳۹۷
حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها	میلیون مترمکعب	۱۸
تعداد قنوت	رشته	۷۵۳
حجم سالانه تخلیه از قنوت	میلیون مترمکعب	۱۶۴
میزان کل برداشت و مصارف		
عنوان	واحد	مقدار
میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۵/۸۴۴
اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۳۵
میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان	میلیون مترمکعب	۱/۹۴
حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)	میلیون مترمکعب	۶/۹۳۸
مصارف سالانه کشاورزی	میلیون مترمکعب	۸/۸۵۰
مصارف سالانه شرب	میلیون مترمکعب	۸/۷۸
مصارف سالانه صنعت	میلیون مترمکعب	۹/۸

شاخص فالکن مارک

فالکن مارک دانشمند سوئدی در مطالعات خود بحران آب را بر اساس مقدار سرانه منابع آب تجدیدپذیر سالانه هر کشور تعریف کرده است. فالکن مارک میزان سرانه آب ۱۷۰۰ مترمکعب در سال را به عنوان شاخص کمبود معرفی کرده است. بر این اساس کشورهایی که دارای سرانه منابع آب سالانه تجدیدپذیر بیش از ۱۷۰۰ مترمکعب هستند، مشکل بحران آب ندارند و کشورهایی که دارای سرانه منابع آب تجدیدپذیر بین ۱۰۰۰ تا ۱۷۰۰ مترمکعب هستند جزو کشورهای با تنش آبی محسوب می‌شوند و کشورهایی که دارای سرانه آب تجدیدپذیر کمتر از ۱۰۰۰ مترمکعب در سال هستند جزو کشورهای با کمبود آب هستند و سرانه آب کمتر از ۵۰۰ مترمکعب در سال، فشار بسیار شدیدی به آن کشور تحمیل می‌کند. با توجه به جمعیت کشور، در حال حاضر سرانه آب تجدیدپذیر ایران از مرز ۱۷۰۰ مترمکعب عبور کرده و کشور ما وارد دوره تنش آبی شده است. با توجه به تقسیم حجم آب تجدید شونده استان قم بر جمعیت در سال ۱۳۹۸ (۱۲۹۲۲۸۳ نفر) عدد ۲۱۲ به دست آمد. از این رو استان قم در محدوده کم آبی قرار دارد.

جدول ۸- شاخص فالکن مارک و وضعیت منابع آبی استان قم و ایران

تعیین وضعیت/دسته بندی	شاخص (سرانه/مترمکعب)	عدد شاخص برای ایران و استان قم
بدون تنش	بالاتر از ۱۷۰۰	-
تنش آبی	۱۷۰۰-۱۰۰۰	ایران و استان قم
کم آبی	۱۰۰۰-۵۰۰	-
کم آبی مطلق	کمتر از ۵۰۰	-

شاخص سازمان ملل

بنیاد کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل میزان درصد برداشت از منابع آب تجدیدپذیر در هر کشور را به عنوان شاخص اندازه گیری بحران آب معرفی کرده است. بر اساس شاخص مذکور هرگاه میزان برداشت آب یک کشور بیشتر از ۴۰ درصد کل منابع آب تجدیدپذیر آن باشد این کشور با بحران شدید آب مواجه است و اگر این مقدار در حدفاصل ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد بحران در وضعیت متوسط و چنانچه این شاخص بین ۱۰ تا ۲۰ درصد باشد بحران در حد متعادل و کمتر از ۱۰ درصد بدون بحران تلقی می‌شود. با توجه به اینکه در ایران هم اکنون ۷۰ درصد کل آب تجدیدپذیر کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد، ایران در وضعیت بحران شدید آبی قرار دارد.

جدول ۹- شاخص سازمان ملل برای بحران آب

شاخص‌ها	محدوده بحرانی
کمتر از ۱۰ درصد	بدون بحران
بین ۱ تا ۲۰ درصد	بحران در حد متعادل
بین ۲۰ تا ۴۰ درصد	بحران در وضعیت متوسط
بیشتر از ۴۰ درصد	بحران شدید آب

حجم آب تجدیدشونده استان قم برابر با ۲۷۴ میلیون متر مکعب است و حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی) ۹۳۸/۵ میلیون متر مکعب است. از این رو برداشت از منابع تجدید پذیر استان قم برابر با ۳/۴۲ است. بنابراین طبق این شاخص استان در وضعیت بحران شدید آب قرار دارد.

شاخص نسبت بحرانی

به منظور مقایسه سطح کم‌آبی در حوضه های آبریز متفاوت می توان از شاخص نسبت بحرانی استفاده کرد. آلکامو همکاران (۲۰۰۰) این شاخص را نسبت میزان آب برداشت شده برای استفاده‌های انسانی به کل منابع آب تجدیدپذیر تعریف نموده‌اند. هرچه نسبت بحرانی عدد بزرگتری باشد. فشار بیشتری بر منابع آب وارد می‌شود و به همان میزان هم کیفیت آب مصرف کننده‌گان پایین دست کاهش می‌یابد.

$$CR = W/WA$$

W = آب برداشت شده

WA = منابع آب در دسترس (منابع آبی تجدیدپذیر)

جدول ۱۰- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن

شاخص‌ها	محدوده بحرانی
بدون تنش	۰-۰/۱
تنش آبی کم	۰/۱-۰/۲
تنش آبی متوسط	۰/۲-۰/۴
تنش آبی زیاد	۰/۴-۰/۸

محاسبه شاخص نسبت بحرانی برای منابع آب استان قم در سال ۱۳۹۸

کل منابع آبی استان (سطحی و زیرزمینی) $CR=938/274=0/70$ تنش آبی زیاد

منابع آب سطحی استان $CR=94/274=0/34$ بدون تنش آبی

منابع آب زیرزمینی استان $CR=844/274=3/08$ تنش آبی زیاد

با توجه به نتایج به دست آمده از شاخص‌های ارائه شده در این قسمت مشخص شد که استان قم در مرحله تنش آبی قرار ندارد. شایان ذکر است که این استان در مرحله بحران شدید آب قرار دارد چراکه با توجه به دو شاخص سازمان ملل و همچنین شاخص نسبت بحرانی این استان در محدوده بحرانی شدید قرار دارد.

۳-۲-۵- پوشش گیاهی و جانوری

پوشش گیاهی استان قم با توجه به نوع آب و هوا، ناهمواری و خاک، در نقاط مختلف یکسان نیست. در بخش غربی، جنوب غربی و جنوبی استان، پوشش گیاهی از استپ‌های کوهستانی تشکیل یافته که در میان آن‌ها درخت، بوته‌زار و انواع گل‌های رنگارنگ دیده میشوند و هرچه به طرف شرق استان پیش می‌رویم، گیاهان شورپسند ظهور و ازدیاد می‌یابند.

در استان قم تاکنون ۷۰۰ گونه گیاهی شناسایی شده که این مقدار، ۱۰ درصد کل گونه‌های گیاهی کشور است و از این میان حدود ۱۵۰ گونه دارای ارزش دارویی است که از جمله آن میتوان به کاسنی، خارشتر، شیرین بیان و بومادران اشاره نمود. برخی از گونه‌های گیاهی همچون ریواس، کنگر، زرشک و سماق ارزش خوراکی دارند و گروهی نیز مانند گون، باریجه و اُشان، به عنوان گیاهان صنعتی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

جنگل

با توجه به اقلیم حاکم بر استان قم حدود ۵/۱ درصد از وسعت استان را جنگل‌ها تشکیل می‌دهند که می‌توان آن‌ها را به چهار گروه دسته‌بندی نمود:

الف) ذخیره‌گاه‌های جنگلی: این ذخیره‌گاه‌ها مناطقی با گونه‌های در حال انقراض، آسیب‌پذیر و دارای ویژگی‌های خاص میباشند که با مساحت ۲۰۰۰ هکتار در مناطق کوهستانی استان قرار دارند و شامل گونه‌های گیاهی چون بُنه و بادامچه میباشند.

ب) پارک‌های جنگلی: مهمترین پارک‌های جنگلی استان قم، پارک جنگلی اسلام‌آباد (در ۱۰ کیلومتر جاده قم- سلفچگان)، پارک جنگلی علوی (نزدیک شهرک مهدیه) و پارک جنگلی الردیر (در جاده نيزار) است. هدف از ایجاد این پارک‌های جنگلی، افزایش تفرجگاه‌ها و فیای سبز در استان بوده است.

ج) بیشه‌زارها: این مناطق با وسعت حدود ۱۱۱۰۰ هکتار، رویشگاه طبیعی گز است که در اطراف رود مسیله (نزدیک روستای مشک آباد)، حاشیه رودخانه قره چای و اطراف رود شور، واقع در جنوب کاروانسرای دیرگچین (شمال شرق استان قم) قرار دارد.

د) تاغزارها: تاغزارهای استان قم بیشتر در اطراف روستای حسینآباد میش مست قرار دارند. همچنین در سال‌های اخیر اداره کل منابع طبیعی استان قم به منظور تثبیت ماسه‌های روان، در کانون‌های فرسایش بادی از جمله منطقه کوه نمک در شمال غرب استان، منطقه حسینآباد میش مست واقع در جنوب شرقی و منطقه مسیله در شرق استان، به جنگل‌کاری و نهال‌کاری با گونه‌های تاغ، گز و اسفناج وحشی اقدام نموده که بیشه‌زارهای زیبایی در این مناطق به وجود آورده است.

مراتع

از دیگر رویشگاه‌های استان قم، مراتع میباشند که در حال حاضر وسعت آن ۷۲۳۰۱۹ هکتار بوده و از نظر موقعیت به سه دسته مراتع کوهستانی، تپه ماهوری و دشتی تقسیم می‌شوند. بخش غربی و جنوبی استان که از نظر فصل چرای دام جزو مراتع بیلاقی محسوب میشود، به دلیل شرای مناسبتر آب و هوایی، پوشش گیاهی آن از نوع استپ کوهستانی است. در بخش شرقی و مرکزی استان از نظر فصل چرای دام، مراتع از نوع قشلاقی بوده و پوشش گیاهی به دلیل شوری آب و خاک و کمبود بارش، بیشتر از نوع گیاهان شورپسند و خشکی‌پسند است. مراتع استان قم در حفظ آب و خاک و ایجاد تعادل در محی زیست از اهمیت بسزایی برخوردارند.

۳-۲-۶- کشاورزی

زراعت و باغداری: به دلیل شرای خاص اقلیمی، کشاورزی در استان قم در مناطق مختلف به صورت متفاوت دیده می‌شود. محور فعالیت کشاورزی در مناطق جلگه‌ای استان قم به صورت زراعت و در مناطق کوهستانی به صورت باغداری می‌باشد. روستاهای بخش جعفرآباد و مرکزی به علت جلگه‌ای بودن، دارای آب و هوای گرم هستند و محصولات آن‌ها بیشتر انار، انجیر، پنبه، سبزی، صیفی‌جات، گندم و یونجه است در مقابل روستاهای بخش کهک و خلجستان به دلیل کوهستانی بودن، دارای آب و هوای ملایم و برخی اوقات سرد

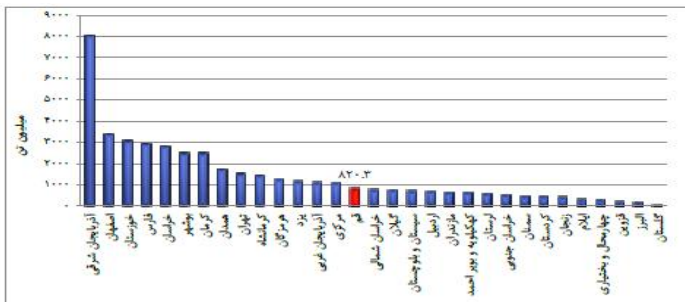

هستند که در آن‌ها درختان میوه سردسیری از قبیل گردو، فندق، بادام، زردآلو و گیلاس پرورش داده می‌شود. به طور کلی فرآورده‌های کشاورزی استان قم عبارت‌اند از آفتابگردان، پنبه، ذرت، جو، چرندر قند و گندم که از این میان، کشت جو از اهمیت زیادی برخوردار است. اخیراً تولید پسته و زیتون نیز در سطح استان در حال گسترش می‌باشد.

پرورش دام از دیرباز در استان قم رایج بوده و برخی از ایلات و عشایر استان‌های غربی کشور، زمستان‌ها را در این استان می‌گذرانند. علاوه بر این پرورش گاو، گوسفند و طیور به صورت صنعتی و سنتی، در سطح قابل توجهی رونق دارد.

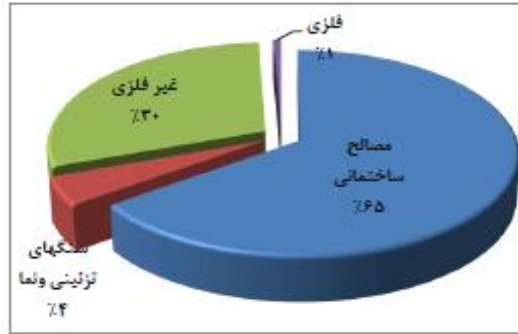
۳-۲-۷- وضعیت کانسارهای معدنی

بر اساس آمارهای وزارت صنعت، معدن و تجارت، استان قم با ذخیره ۷۲۱ میلیون تن (۲ درصد از کل ذخیره کشور) از لحاظ میزان ذخایر معدنی رتبه ۱۵ کشور را به خود اختصاص داده است.

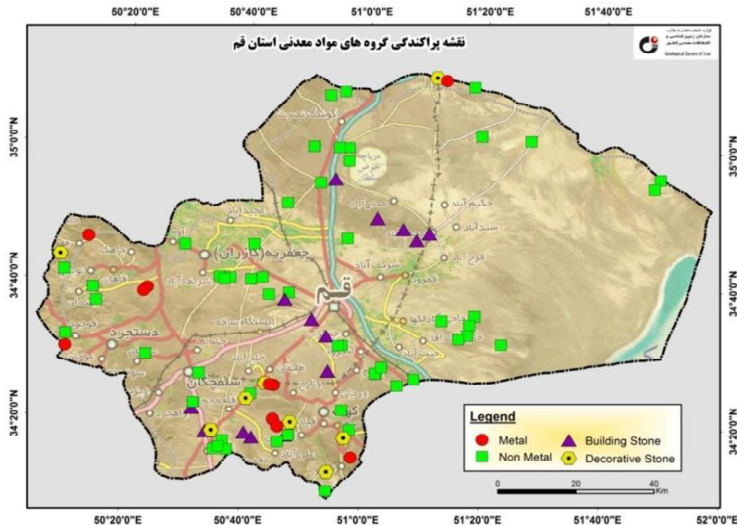
نمودار ۵- میزان ذخایر مواد معدنی استان‌ها

عمده ترین ذخیره استان در بخش مصالحه ساختمانی با ذخیره‌های بالغ بر ۵۳۲ میلیون تن (۶۵ درصد سهم کل ذخایر استان) بیشترین سهم از ذخایر استان را داشته و به ترتیب ذخایر غیرفلزی ۲۴۳ میلیون تن (۳۱ درصد) سنگ‌های تزئینی و نما ۳۶/۵ میلیون تن (۴ درصد) و گروه فلزی تنها با ۵/۴ میلیون تن (۱ درصد) کمترین سهم از ذخایر استان قم را شامل می‌شوند.

نمودار ۶- درصد میزان ذخیره قطعی گروه‌های اصلی مواد معدنی در استان قم

گروه های معدنی استان نشان می‌دهد که میزان ذخیره منگنز استان 5 میلیون تن بوده و 93 درصد از ذخایر فلزی استان را تشکیل داده است. براین اساس بیشترین میزان ذخیره غیرفلزی استان ماده معدنی نمک به میزان 239 میلیون تن بوده است، بیشترین میزان ذخیره سنگ‌های تزئینی و نمای استان، گرانیت و به میزان 32/6 میلیون تن بوده است، همچنین در گروه مصالح ساختمانی بیشترین ذخیره مواد معدنی مربوط به سنگ آهک به میزان 323 میلیون تن بوده و این ماده معدنی 61 درصد از ذخیره این گروه را تشکیل داده است.

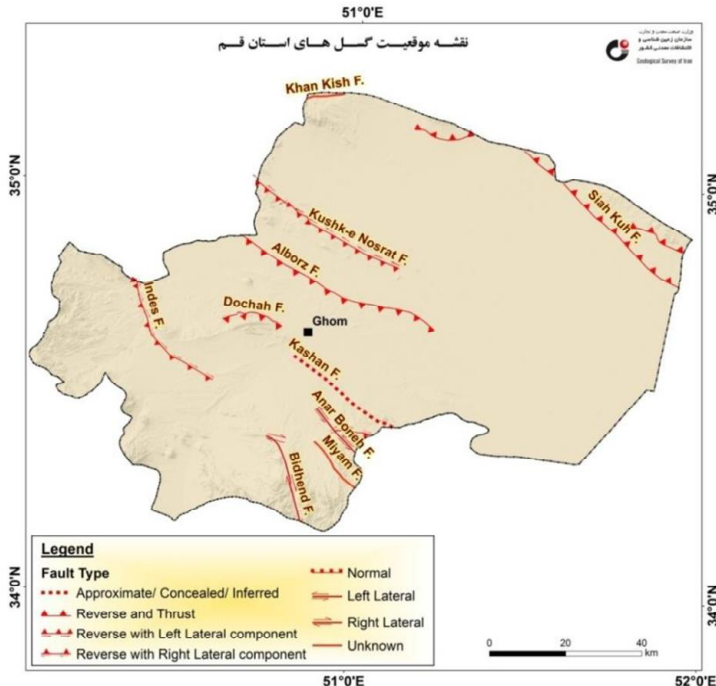

نقشه ۸- پراکندگی مواد معدنی در استان قم

۳-۲-۸- مخاطرات محیطی

۳-۲-۸-۱- زلزله

بخش عمده استان قم از نظر تقسیمات لرزه‌زمین‌ساختی در پهنه ایران مرکزی قرار گرفته است و اغلب ساختارهای موجود در محدوده دارای روندهای عمومی شمال باختری- جنوب خاوری و خاوری- باختری می‌باشند. استان قم در دشت همواری قرار گرفته که دارای شیب ملایمی از سمت جنوب و جنوب باختری به سمت شمال و شمال‌خاوری می‌باشد. گسل‌های متعددی که در محدوده شناسایی و معرفی گردیده‌اند، فعال محسوب می‌گردند و زمینساخت جنبای استان قم را تحت تأثیر قرار داده‌اند به گونه‌ای که در شکلگیری توپوگرافی و ریختشناسی زمین در این منطقه نقش مهمی را ایفا کرده‌اند. گسل‌های لرزه‌زای استان قم بیشتر در بخش‌های جنوبی آن متمرکز می‌باشند. گسل‌های موجود در منطقه باعث ایجاد تیریرات ناگهانی در روند لایه بندی‌ها و چین خوردگی‌ها شده‌اند. ساختارهای ایجاد شده در منطقه به واسطه عملکرد جنبش‌های فشاری - برشی فاز آلپین پایانی، شامل ساختارهایی با روند تقریبی شمال باختری- جنوب خاوری و ساختارهایی با روند خاور- باختری می‌باشند.

نقشه ۹- موقعیت گسل‌های اصلی استان قم

با توجه به مشخصات زمین لرزه‌هایی که قادر به ایجاد پارامترهای جنبش زمین می‌باشند، زمین لرزه‌های طراحی مطابق با آییننامه طراحی ساختمان‌ها در برابر زلزله (استاندارد ۲۸۰۰) مناطق مختلف کشور را از دیدگاه خطر لرزه‌ای به چهار قسمت تقسیم می‌نماید. این چهار قسمت عبارت‌اند از:

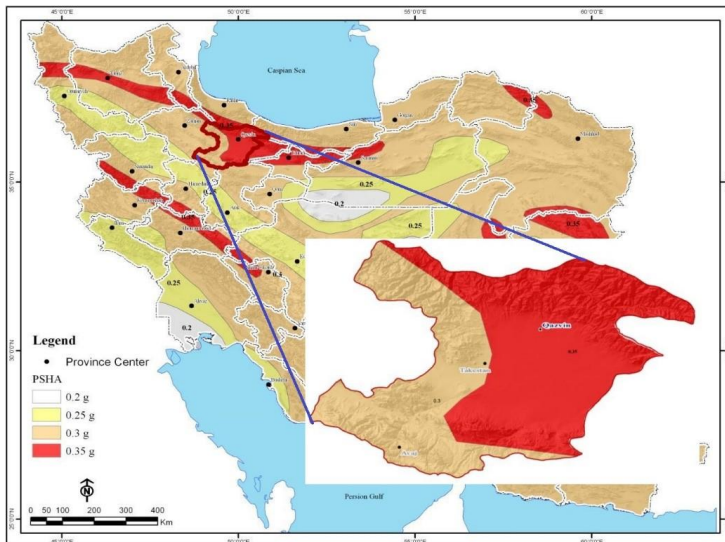
- مناطق با خطر نسبی خیلی زیاد (شتاب $\leq 0.35 g$)

- مناطق با خطر نسبی زیاد (شتاب $= 0.30 g$)

- مناطق با خطر نسبی متوسط (شتاب $= 0.25 g$)

- مناطق با خطر نسبی کم (شتاب $\geq 0.20 g$)

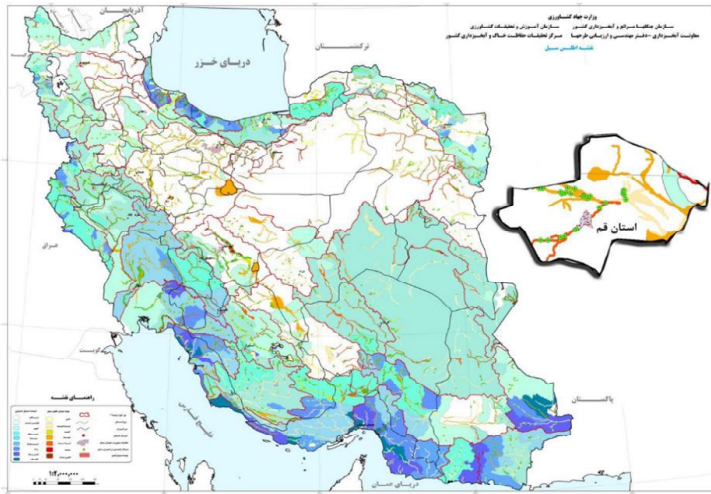
بر اساس نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین لرزه اکثریت گستره باختری استان قم در محدوده با خطر نسبی زیاد قرار دارد که تا حدودی از گستردگی گسل‌ها در محدوده استان تبعیت نموده است. بیشتر نقاط مسکونی استان در این پهنه قرار دارند و این خود نشان دهنده آسیب‌پذیری بالای استان می‌باشد. به سمت خاور استان، از میزان خطر زمینلرزه کاسته می‌شود به گونه‌ای که بخش کوچکی از خاور استان در پهنه با خطر کم زمینلرزه واقع گردیده است.

نقشه ۱۰- نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین لرزه کشور- استاندارد ۲۸۰۰

۳-۲-۸-۲- سیل

با توجه به موقعیت استان قم و قرار گیری در بخش های مرکزی ایران و با توجه به کمبود رودخانه های دائمی در استان کمترین فراوانی سیلاب های رخ داده مربوط به استان قم می باشد اما بنابر شواهد موجود بر اثر طریان رودخانه قمرود و قرار گیری در بخش هایی از حوزه آبخیز قمرود عامل بسیاری از خسارات ناشی از سیل در این استان می باشد که نمونه ای از آن در سیل فروردین ۱۳۸۸ در این حوزه آبخیز بوده است.

نقشه ۱۱- پهنه های سیل خیزی استان قم

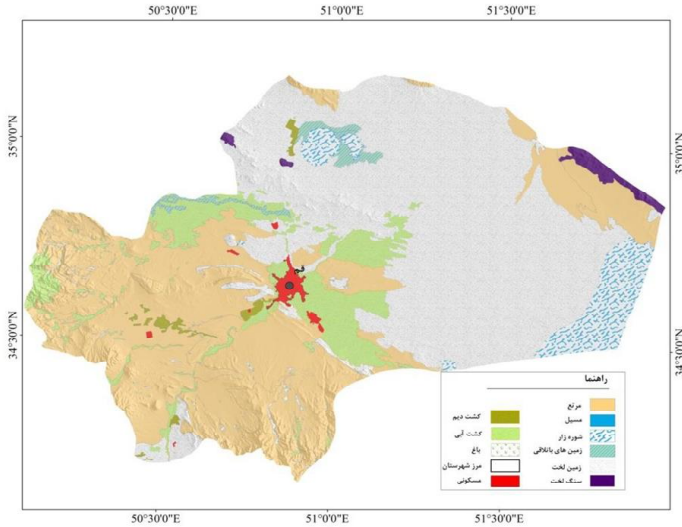
۳-۲-۸-۳- فرسایش

فرسایش آبی در اکثر تپه های دشت سر مذکور در نواحی مختلف استان قم مشاهده می شود. این رخساره به صورت شیارهایی که بر اساس نوع سازندها، اشکال گوناگون دارد، بر روی عکس ها مشاهده می شود. آبراهه ها پس از طی مسیر کوتاهی معمولاً به هم پیوسته و تشکیل چندین آبراهه را می دهند. فرسایش پذیر بودن سنگ های مارن، شیل و آهک سالسر سنگ در نواحی مرکزی و جنوبی استان سبب تشکیل بهترین رخساره شده است. مشهورترین شکل فرسایش خاک که منجر به کاهش توان تولید خاک و ایجاد محدودیت در کاربری اراضی شده و میتواند خطر جدی برای راهها، حصارها و سازه های مختلف باشد، فرسایش خندقی است. خندق به کانال یا دره ی کوچکی با شیب نسبی تند گفته می شود که به وسیله ی آب های سطحی بعد از بارش های شدید یا در طول ذوب برف در اثر فرسایش آبی ایجاد می شود.

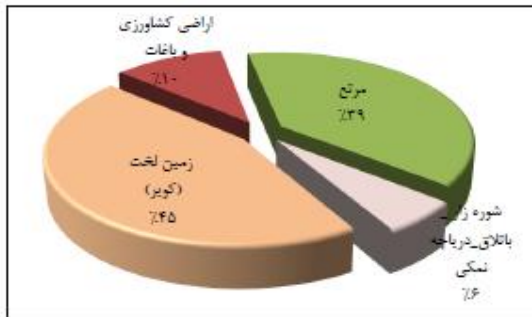
مهم ترین عواملی که فرسایش منطقه منتج شده است را میتوان در دو بخش طبیعی و انسانی خلاصه کرد که در این بین، مهم ترین عوامل طبیعی شامل قرار گرفتن استان در اقلیم گرم و خشک و بیابانی، حادث شدن خشکسالی‌های پی در پی در منطقه، بادخیز بودن منطقه، وجود عرصه‌های فرسایش پذیر وسیع و اراضی شور، بایر و فرسایش پذیر در بالادست مناطق مسکونی است. همچنین مهمترین عوامل انسانی فرسایش را شیوه‌های نادرست کشاورزی، دخالت در اکوسیستم های طبیعی، عدم شناخت از مناطق فرسایش پذیر و اقدامات غیراصولی در این مناطق از طرف بعضی دستگاه های اجرایی و بوته کنی و قطع درختان در مناطق روستایی به منظور تأمین سوخت عنوان نمود. برای جلوگیری و یا کاهش اثرات یاد شده، نیاز به برنامه ریزی و اجرای اقدامات حفاظت خاک و کنترل رسوب در چارچوب طرح‌های آبخیزداری می‌باشد. ولی لازمه برنامه ریزی و اتخاذ تصمیم درباره مهار فرسایش و رسوب، آگاهی از میزان فرسایش و تولید رسوب دریک حوزه آبخیز و شناسایی مناطق بحرانی و اولویت بندی آن‌ها برای اجرای برنامه ها و اقدامات آبخیزداری برای کاهش فرسایش و مهار تولید و حمل رسوب است. عدم وجود یا کمبود داده ها در زمان فرسایش خاک و تولید رسوب در بسیاری از حوزه‌های آبخیز کشور کاربرد روشهای تجربی و مناسب برای برآورد فرسایش خاک و رسوبزایی را الزام می نماید. سالانه حجم قابل ملاحظه ای رسوب وارد سد های کشور می گردد که باعث کاهش عمر مفید سد می شود

۳-۲-۹- کاربری اراضی

مطابق نقشه کاربری بخش کویر و بیابان، سهم ۴۵ درصدی از کل اراضی استان را به خود اختصاص داده است، ۱۰ درصد از کل مساحت استان زیر کشت محصولات کشاورزی (زراعی و باغات) است.

نقشه ۱۲- کاربری اراضی استان قم

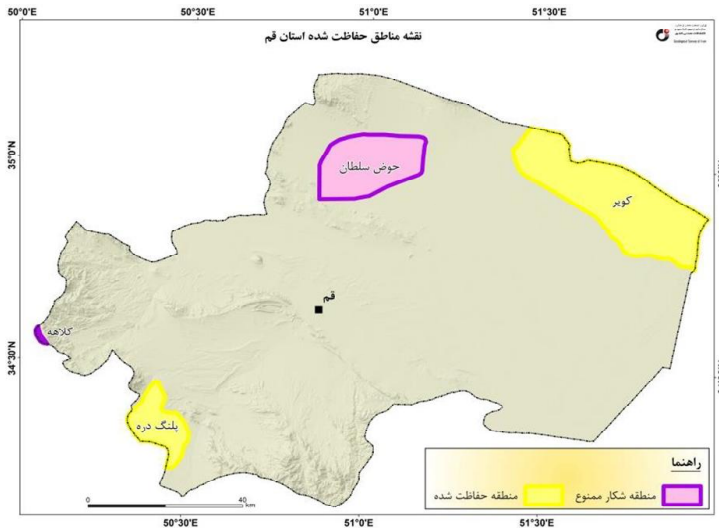
نمودار ۷- سهم اراضی استان قم

۳-۲-۱۰- زیستگاه های تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست

در استان قم سه منطقه حفاظت شده و سه منطقه شکار ممنوع وجود دارد که این مناطق از لحاظ ضرورت حفظ و تکثیر نسل جانوران وحشی با حفظ و احیای وضع طبیعی آنها دارای اهمیت خاصی بوده و به خاطر بااهمیت بودن این موضوع تحت حفاظت قرار گرفته اند.

جدول ۱۱- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان قم

نام	مساحت (هکتار)	موقعیت
منطقه حفاظت شده پلنگ دره	۳۱۷۳۵	جنوب باختری و پنجاه کیلومتری شهرستان قم
منطقه حفاظت شده کویر مرکزی	-	باختر کویر مرکزی ایران و شرق دریاچه نمک و قم رود در استان قم، پیشوا و دهستان ارادان و قشلاقی بزرا گرمسار و شمال دهستان ایوزیدآباد کاشان
منطقه شکار ممنوع کهک	۳۳۰۰۰	شهرستان قم
منطقه شکار ممنوع کهندان	۵۴۰۰۰	ضلع باختری استان قم
منطقه شکار ممنوع مسیله	۴۹۰۰۰	در ضلع شرقی استان و در کویرترین ناحیه
منطقه شکار ممنوع حوض سلطان	۲۸۰۰۰	در کیلومتر ۴۵ از اتوبان خلیج فارس (قم - تهران)

نقشه ۱۳- مناطق تحت حفاظت محیط زیست استان قم

۳-۳- بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی

۳-۳-۱- بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان قم

۳-۳-۱-۱- تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان قم

توسعه اجتماعی با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال،

آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت می‌باشد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، یک حوزه میان رشته‌ای و میان بخشی در جست و جوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌شود. از طرفی دیگر توسعه اجتماعی در برگزیده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تاکید می‌ورزد و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید. امروز طرح رویکرد اجتماع محورد در فرایند مدیریت و برنامه‌ریزی سبب شده که سنجش میزان توسعه یافتگی بر مبنای شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی بخش مهمی از جریان تحقیق در راستای رفع نابرابری‌های منطقه‌ای به حساب آید (سرور و خلیجی، ۱۳۹۴). به طور کلی در مسیر رسیدن به توسعه عواملی وجود دارد که مانع و عواملی نیز پیشبرنده توسعه است که پژوهشگران نیز در سدد شناخت این عوامل هستند؛ شناسایی عوامل مانع و یا پیشبرنده توسعه این امکان را فراهم می‌نماید که در شناخت و تحلیل روند تغییرات نیروهای پیشران توسعه در استان به یک چارچوب مشخص دست یافت. در واقع هدف از شناخت عوامل و فرایندهای فرهنگی و اجتماعی در نهایت دستیابی به چارچوبی جامع از این عوامل در ارتباط با توسعه استان است؛ اینکه روند تغییرات شاخص‌ها و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی استانی به طور کلی در راستای توسعه و به عنوان بستر ساز و محرک توسعه عمل می‌کنند یا اینکه در فرایند توسعه به عنوان اختلال ایجاد می‌کنند.

۳-۱-۲- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه

از مهمترین ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی پیشبرنده توسعه استان قم عبارت‌اند از:

- وجود حرم مطهر حضرت معصومه (س) و مسجد جمکران به عنوان دومین مرکز مذهبی کشور
- میزان بالای سرمایه اجتماعی در سطح خرد و همه‌ی متغیرهای آن
- میزان بالای سرمایه اجتماعی در سطح میانی و همه‌ی متغیرهای آن
- میزان بالای سرمایه اجتماعی در سطح کلان و همه‌ی متغیرهای آن
- میزان بالای سرمایه اجتماعی
- باید توجه داشت که اگر برنامه دقیق و مدونی در جهت حفظ و ارتقای سطح موارد بیان شده وجود نداشته باشد امکان کاهش میزان آن وجود خواهد داشت از طرف دیگر افزایش میزان آسیب‌های اجتماعی نیز از دیگر عواملی است که میزان عوامل یادشده را تحت الشعاع قرار خواهد داد.

۳-۱-۳- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه

از مهم‌ترین موانع توسعه در استان قم روند افزایشی آسیب‌های اجتماعی مانند: اعتیاد، سرقت، طلاق، شرارت، خودکشی و ... در استان قم است؛ در شرح آسیب‌های اجتماعی می‌توان بیان کرد که روند رو به رشد آسیب‌ها و مسائل اجتماعی مانند؛ انواع شرارت‌ها، خودکشی، قاچاق مواد مخدر، سرقت، طلاق، اعتیاد و ... تأثیر منفی بر وضعیت استان خواهد گذاشت و از مانع توسعه به حساب می‌آیند. وضعیت نامناسب این شاخص‌ها در استان قم نیز خود وابسته به عوامل دیگری است اما با وجود تداوم و ریشه دار شدن آن می‌تواند مبدل به سدی مهم در جهت توسعه شود. اگر بخواهیم این مسیر را توضیح دهیم می‌توان گفت؛ اگر روند بیکاری ادامه‌دار شود می‌تواند باعث افزایش آسیب‌ها و جرائمی مانند اعتیاد، سرقت، شرارت (چاقو و قمه‌کشی و ...) شود. بالا رفتن این آسیب‌ها نیز آسیب‌های دیگری در ارتباط با خانواده را تحت الشعاع قرار خواهد داد باعث افزایش مسائلی مانند طلاق، کودکان بی‌سرپرست، فرار از خانه، انواع بیکاری‌های روانی و به طور کلی از هم گسیختگی خانواده را به همراه خواهد داشت. افزایش میزان آسیب‌های بیان شده در حوزه خانواده خود مشکلات و موانعی را به همراه خواهد داشت که از جمله آن می‌توان به خودکشی، اعتیاد، ناامید، کاهش نشاط و ... اشاره کرد که از این مسیر بر توسعه تأثیرات زیان‌باری خواهد گذاشت.

مضاف بر مسائل بیان شده وضعیت نامناسب آسیب‌های اجتماعی در استان سرمایه‌های اجتماعی را تحت تأثیر خواهد گذاشت و میزان عواملی همچون، مشارکت، انسجام، اعتماد نهادی و اعتماد تعمیم یافته، رضایت از زندگی، تعلق و عرق ملی و ... را پایین خواهد آورد که این مسئله می‌تواند در دراز مدت موانعی دیگر در استان ایجاد کند.

۳-۱-۴- وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان قم

مسائل و مشکلات اجتماعی

بیکاری

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر تا سال ۱۳۹۷ استان قم را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در استان دارای نرخ سینوسی بوده است. باید به نکته توجه کرد که در تمام سال‌های بررسی شده نرخ بیکاری بالاتر از کل کشور نبوده است.

جدول ۱۲- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر

استان	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷
قم	۱۲/۶	۱۱/۱	۹/۸	۱۱/۲	۱۰/۸
کل کشور	۱۴/۲	۱۱/۳	۱۲/۳	۱۲/۴	۱۲

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول نرخ بیکاری در استان قم در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بالاتر بوده است؛ همچنین همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در مناطق شهری استان قم در سال ۱۳۹۸ برابر ۱۰/۳ درصد و در مناطق روستایی ۶/۶ درصد بوده است که در مقایسه با نرخ بیکاری کل کشور در مناطق روستایی و شهری وضعیت بهتری دارد.

جدول ۱۳- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی

سال	جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ
۱۳۹۴	قم	۱۱/۳	۱۷	۱۱/۴	۲۳	۱۰
	کل کشور	۱۱	-	۱۲/۲	-	۸/۱
۱۳۹۵	قم	۱۱/۲	۲۲	۱۱/۳	۲۷	۱۰/۱
	کل کشور	۱۲/۴	-	۱۳/۷	-	۸/۹
۱۳۹۶	قم	۱۰/۹	۱۹	۱۱/۱	۲۷	۶/۲
	کل کشور	۱۲/۱	-	۱۳/۴	-	۸/۲
۱۳۹۷	قم	۱۰/۸	۱۹	۱۱	۲۲	۷/۸
	کل کشور	۱۲	-	۱۳/۵	-	۷/۹
۱۳۹۸	قم	۱۰/۱	۱۶	۱۰/۳	۲۲	۶/۶
	کل کشور	۱۰/۶	-	۱۱/۸	-	۷/۳

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری زنان در همه سال‌های مورد بررسی نسبت به بیکاری مردان، در استان قم بیشتر بوده و نسبت به کل کشور در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ کمتر و از سال ۱۳۹۵ به بعد بیشتر بوده است.

جدول ۱۴- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر به تفکیک جنسیت

نرخ بیکاری زنان		نرخ بیکاری مردان		سال	
رتبه	نرخ	رتبه	نرخ		
۱۲	۲۱/۵	۱۵	۹/۷	قم	۱۳۹۴
-	۱۹/۴	-	۹/۳	کل کشور	
۱۸	۱۹/۵	۱۹	۹/۷	قم	۱۳۹۵
-	۲۰/۷	-	۱۰/۵	کل کشور	
۱۸	۱۹	۱۹	۹/۵	قم	۱۳۹۶
-	۱۹/۸	-	۱۰/۲	کل کشور	
۶	۲۲/۶	۲۰	۸/۹	قم	۱۳۹۷
-	۱۸/۹	-	۱۰/۴	کل کشور	
۶	۲۰/۳	۱۹	۸/۲	قم	۱۳۹۸
-	۱۷/۵	-	۹	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

طلاق

جدول زیر تعداد طلاق و ازدواج را به تفکیک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر میزان طلاق در تمام سال‌های مورد بررسی به جز سال ۱۳۹۷ افزایش داشته است و میزان ازدواج نیز از سال ۱۳۹۰ به بعد یک روند کاهشی را دنبال کرده است.

جدول ۱۵- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان قم

نقاط روستایی		نقاط شهری		جمع		سال
ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق	
۰	۴۷	۱۲۱۴	۹۷۰۴	۱۲۱۴	۹۷۵۱	۱۳۸۰
۰	۰	۱۷۷۸	۱۲۱۰۵	۱۷۷۸	۱۲۱۰۵	۱۳۸۵
۳۲	۱۰۸	۲۴۴۰	۱۳۵۹۲	۲۴۷۲	۱۳۷۰۰	۱۳۹۰
۳۸	۱۰۶	۳۴۸۶	۱۰۱۰۰	۳۵۲۴	۱۰۲۰۶	۱۳۹۵
۱۷	۶۳	۳۰۲۶	۷۵۵۲	۳۰۴۳	۷۶۱۵	۱۳۹۷
۱۱۴۹۰	۶۳۹۰۴	۱۶۴۱۲۴	۴۸۶۶۶۱	۱۷۵۶۱۴	۵۵۰۵۶۵	۱۳۹۷ کل کشور

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت طلاق به ازدواج در استان قم را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است؛ نسبت طلاق به ازدواج طی سال‌های مورد بررسی افزایش یافته است به گونه‌ای که از ۱۲/۴۵ در سال ۱۳۸۰ به ۳۹/۹۶ در سال ۱۳۹۷ رسیده است، و نسبت طلاق آن از میزان کل کشور بیشتر بوده است.

جدول ۱۶- نسبت طلاق به ازدواج در استان قم

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷	۱۳۹۷ کل کشور
تعداد طلاق به ازای هر ۱۰۰ ازدواج	۱۲/۴۵	۱۴/۶۹	۱۸/۰۴	۳۴/۵۳	۳۹/۹۶	۳۱/۹۰

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

بهبودی و تأمین اجتماعی

جدول زیر تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر در سال ۱۳۹۷، ۱۱۵۵۸ نفر در ۲۲ مراکز نگهداری افراد دچار آسیب اجتماعی هستند که این تعداد نسبت به سال ۱۳۹۵ هم در تعداد افراد تحت پوشش و هم در تعداد مراکز بیشتر شده است؛ همچنین در سال ۱۳۹۷، ۲۰۵ نفر در ۸ مرکز نگهداری کودکان تحت پوشش هستند که نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است.

جدول ۱۷- تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل

بهبودی و افراد خدمت‌گیرنده

سال	نگهداری کودکان بی سرپرست		آسیب‌های اجتماعی ^۶	
	تعداد مراکز	تعداد افراد	تعداد مراکز	تعداد افراد
۱۳۸۰	۲	۱۰۰	۵	۲۹۸۵
۱۳۸۵	۵	۱۰۰	۵	۳۰۴۵
۱۳۹۰	۶	۱۵۰	۲۳	۳۳۲۸۵
۱۳۹۵	۷	۱۷۲	۲۰	۳۳۱۹۰
۱۳۹۷	۸	۲۰۵	۲۲	۱۱۵۵۸

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

۶. شامل فعالیت واحدهای بازپروری زنان و دختران آسیب دیده اجتماعی، خانه سلامت، ساماندهی کودکان خیابانی، مداخله در بحران‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی، مداخله به منظور کاهش طلاق، مهمانسرای سلامت کودک و طرح تلفن کودک است که در سال ۱۳۹۰ اطلاعات پایگاه خدمات اجتماعی، اسکان موقت، خدمات سیار اورژانس اجتماعی و حمایت از مبتلایان به اختلال هویت جنسی را نیز شامل می‌شود.

جدول زیر میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشخص است استان قم در نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی رتبه ۲۴، نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی سرپرست رتبه ۱۳، تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور رتبه ۲۴ و تعداد افراد پذیرفته‌شده در مراکز آسیب‌های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی رتبه ۲۲ را داشته است.

جدول ۱۸- میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی

۱۳۹۸		استان	موارد
رتبه	شاخص		
۲۴	۰/۱۷	قم	نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی به تعداد افراد دارای آسیب اجتماعی
-	۰/۱۸	کل کشور	
۱۳	۳/۱۹	قم	نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی سرپرست به تعداد کودکان بی سرپرست
-	۲/۶۰	کل کشور	
۲۴	۲۴۴۰۱	قم	تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزیستی کشور
-	۱۷۱۰۴۷۵	کل کشور	
۲۲	۱۳۳۰۶	قم	تعداد افراد پذیرفته‌شده در مراکز آسیب‌های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی
-	۹۴۵۳۹۴	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول ذیل موارد مرتبط در خصوص کمیته امداد امام خمینی استان قم را در مقایسه با کل کشور نشان می‌دهد؛ همان‌طور که مشاهده می‌شود استان قم در تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی رتبه ۳۱، تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی رتبه ۳۰ و در سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی رتبه ۳ را دارد.

جدول ۱۹- میزان شاخص‌های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی

۱۳۹۸		استان	موارد
رتبه	شاخص		
۳۱	۷	قم	تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی
-	۸۳۲	کل کشور	
۳۰	۳۸۷۹۷	قم	تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی
-	۴۷۸۳۶۸۱	کل کشور	
۳	۳۷/۸	قم	سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی
-	۲۵/۱	کل کشور	

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در مجموع ۵۹/۶۸ درصد مردم در استان بیمه شده و مستمری بگیر هستند که این درصد از درصد کل کشور بالاتر است. در استان قم ۵۲/۹۴ درصد بیمه شده و ۶/۷۴ درصد مستمری بگیر هستند. که این درصد در کل کشور برابر با ۴۵/۶۱ درصد بیمه شده و ۸/۱۵ درصد مستمری بگیر می‌باشد.

جدول ۲۰- درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی

سال ۱۳۹۷			استان
مستمری‌بگیران	بیمه‌شدگان	مجموع	
۶/۷۴	۵۲/۹۴	۵۹/۶۸	قم
۸/۱۵	۴۵/۶۱	۵۳/۷۶	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت در سال ۱۳۹۷ در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در استان قم درصد افرادی که تحت پوشش بیمه سلامت ایران شده‌اند برابر با ۴۲/۵۹ درصد بوده است که از درصد بیمه‌شدگان پوشش سازمان بیمه سلامت در کل کشور (۵۱/۶۳ درصد) پایین‌تر بوده است.

جدول ۲۱- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران ۷

سال ۱۳۹۷	استان
۴۲/۵۹	قم
۵۱/۶۳	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

آسیب‌های اجتماعی

اعتیاد و قاچاق مواد مخدر

جدول زیر مربوط به انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده در استان قم می‌باشد؛ همان‌طور که در جدول قابل مشاهده است بیشترین مواد مخدر کشف شده مربوط به تریاک و شیره تریاک بوده است و همچنین در سایر مواد مخدر نیز بالاترین میزان کشف به آمپول قرص‌های روان‌گردان مربوط می‌شود.

^۷ از تاریخ ۱۳۹۱/۷/۱ سازمان بیمه خدمات درمانی به سازمان بیمه سلامت ایران تغییر نام پیدا کرده است.

جدول ۲۲- انواع مواد مخدر و روان گردان های کشف شده

سال					مواد مخدر (کیلوگرم)	
۱۳۹۷	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۸۰		
۱۳۵	۱۴۵	۴۴	...	...	هروئین (هروئین، کراک، کریستال)	مواد افیونی
۱۵	۸	۳	...	...	مرفین	
۵۵۲۸	۳۷۴۲	۴۶۷۷	...	...	تریاک و شیره تریاک	
...	...	...	...	...	سایر	
۸۶۵	۲۰۱۹	۱۰۸۳	...	...	حشیش	کانابیس
۳۰	۸۱۷	۱۰۶	...	...	گراس	
۶	۶	۶۵	...	...	شیشه (متا آمفتامین)	محرک ها
۳۸	۱۰	۷۲	...	...	سایر موارد	سایر موارد
۱۹۵۰۶	۵۰۵۹	۷۵۰	...	...	آپمول و قرص های روان گردان	
۴	۱۷۰۰	۰	...	...	مواد پیش ساز (لیتر)	

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

جدول زیر در خصوص دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم است؛ همان طور که در جدول مشاهده می شود تعداد دستگیرشدگان در ارتباط با مواد مخدر کشف شده یک روند افزایشی داشته و در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ میزان آن افزایش کرده است. این نکته نیز قابل توجه است که میزان دستگیری قاچاقچیان و عوامل توزیع کننده و همچنین معتاد به نسبت سال ۱۳۹۵ بیشتر و در موارد دیگر کاهش داشته است.

جدول ۲۳- دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم

سال	جمع کل	قاچاقچیان و عوامل توزیع کننده	معتاد و مصرف کننده	اتباع بیگانه
۱۳۸۰	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...
۱۳۹۰	۷۶۱۶	۷۲۸۶	۰	۳۳۰
۱۳۹۵	۱۴۴۵۹	۵۸۷۲	۸۰۳۰	۵۵۷
۱۳۹۷	۱۴۶۳۵	۶۵۱۸	۷۶۲۹	۴۸۸

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

جدول زیر نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) در استان قم را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است این نسبت در سال ۱۳۹۸ در استان برابر با ۵۴/۸۶ و در کل کشور ۱۱۴/۴۴ بوده است که این مسئله نشان از میزان متوسط رو به پایین مواد مخدر کشف شده در استان در مقایسه با کل کشور است که استان در این مسئله رتبه ۱۱ را دارا می‌باشد.

جدول ۲۴- نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱۱	۵۴/۸۶	قم
-	۱۱۴/۴۴	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت در استان قم را در سال ۱۳۹۸ نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است این نسبت در استان برابر با ۱۰۳/۲۵ و در کل کشور ۵۰/۲۵ بوده است و میزان بالای توانایی در دستگیری قاچاقچیان مواد را نشان می‌دهد استان قم در این رابطه رتبه دوم را در بین استان‌های دیگر داشته است.

جدول ۲۵- نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت (در هر ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۲	۱۰۳/۵۰	قم
-	۵۰/۲۵	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

سرقت

جدول ذیل سرقت‌های عادی بر حسب نوع را در استان قم نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود میزان سرقت‌های اتفاق افتاده در همه موارد در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است. میزان سرقت در سال ۱۳۹۷ از اماکن خصوصی برابر ۳۲۹۹، اماکن دولتی ۱۰۱، منزل ۱۹۲۱ و مغازه ۲۹۷ مورد گزارش شده است.

جدول ۲۶- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد)

احشام	سرقت انواع وسایل نقلیه و لوازم آن			سرقت از اماکن				Σ
	لوازم خودرو یا وسایل داخل آن	موتورسیکلت	اتومبیل	مغازه	منزل	اماکن دولتی	اماکن خصوصی	
۴۴	۴۲۷	۱۰۹۳	۱۵۴	۲۲۸	۶۲۱	۲	۱۴۱	۱۳۸۰
۴۱	۴۶۳	۲۴۶۱	۴۵۳	۹۹	۵۱۷	۲۰	۶۲۶	۱۳۸۵
۶۲	۱۴۷۹	۱۹۶۵	۳۱۰	۲۲۹	۸۸۶	۱۹	۲۹۷	۱۳۹۰
۱۰۴	۵۲۳۲	۳۵۳۹	۱۰۳۴	۲۶۱	۱۱۱۱	۶۴	۱۸۸۷	۱۳۹۵
۱۸۰	۸۶۴۴	۴۹۸۱	۱۶۸۱	۲۹۷	۱۹۲۱	۱۰۱	۳۲۹۹	۱۳۹۷

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

جدول زیر نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت را در هر ده هزار نفر نشان می‌دهد که این نسبت در استان قم برابر با ۵۶/۰۲ در ده هزار نفر می‌باشد که به نسبت کل کشور (۴۲/۸۲) بالاتر است و در این خصوص رتبه ۴ را دارد که این موضوع نشان از میزان بالای دستگیرشدگان در خصوص سرقت در استان قم است.

جدول ۲۷- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت (در ده هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۴	۵۶/۰۲	قم
-	۴۲/۸۲	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران

بنابر سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۹۷، میزان خودکشی در این سال در استان (۶/۴۲) در هر صد هزار نفر) بالاتر از این میزان در کل کشور (۵/۳) بوده است؛ همچنین میزان چاقو و قمه کشی و سایر شرارت‌ها نیز بالاتر از میزان کل کشور بوده است ولیکن در دیگر جرائم نسبت پایین‌تری را به کل کشور داشته است. نسبت

دستگیرشدگان در استان برابر ۸۷/۴۴ در صد هزار نفر بوده است که به نسبت کل کشور با نسبت ۹ میزان بالاتری را داشته است که این موضوع نشان از میزان بالای دستگیرشدگان در این خصوص در استان است.

جدول ۲۸- جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع (در صد هزار نفر)

سال ۱۳۹۷									
استان	قتل	مرگ‌های مشکوک		نزاع و درگیری		شرارت		دستگیرشدگان	
		خودکشی	سایر	فردی	دسته جمعی	زورگیری و باج‌گیری (اخاذی)	چاقو و قمه کنی		
قم	۱/۶۳	۶/۴۲	۵۱/۸۵	۳۶۴/۲۴	۴/۱۰	۰/۰۰	۴۷/۶۷	۵/۶۵	۸۷/۴۴
کل کشور	۲/۲۵	۵/۳۰	۲۸/۵۳	۹۴۳/۳۴	۸/۰۴	۰/۱۵	۷/۶۵	۲/۱۸	۹

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر در خصوص نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر) می‌باشد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر استان قم نسبت دستگیرشدگان در این مورد ۵۵/۲۱ در صد هزار نفر می‌باشد که به نسبت کل کشور (۷/۵۲) وضعیت بالاتری داشته و در بین استان‌های کشور رتبه اول را در این خصوص دارد.

جدول ۲۹- نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)

۱۳۹۸		استان
رتبه	نسبت	
۱	۵۵/۲۱	قم
-	۷/۵۲	کل کشور

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

۳-۱-۵- سنجش سرمایه اجتماعی استان

سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی مفهوم جدیدی نیست بلکه صرفاً مفهومی قدیمی در بسته‌بندی جدید است (شارع‌پور، ۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی جزئی جدا نشدنی از مجموعه داشته‌های یک جامعه است که نقش اساسی در توسعه پایدار و متوازن دارد. در این بخش از گزارش به مطالعه و بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در

سطوح کلان میانی و خرد و همچنین شاخص سرمایه اجتماعی کل بر اساس نتایج آخرین گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳ پرداخته شده است.

سرمایه اجتماعی سطح کلان

بر اساس گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳، سنجش سرمایه اجتماعی در سطح کلان از ترکیب ۴ مؤلفه زیر ساخته می‌شود که میانگین هر کدام از این مؤلفه‌ها در تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان و کل کشور مهم است.

۱. پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات
۲. پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف
۳. پنداشت نسبت به نکویی جامعه
  - مطلوب بودن جامعه
  - وجود عدالت و برابری
۴. ارزیابی نسبت به آینده

جدول زیر میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در همه متغیرها، میانگین استان قم بالاتر از میانگین کل کشور بوده است. و همچنین در پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف و ارزیابی نسبت به آینده میانگین بالاتری نسبت به طیف اصلی داشته است. به طور کلی وضعیت ابعاد سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان به نسبت کل کشور بهتر است.

جدول ۳۰- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان قم و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه‌ها
۲۰	۲۴/۴۸	قم	پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات (میانگین طیف ۳۰)
-	۲۳/۶۴	کل کشور	
۲۳	۳۰/۴۱	قم	پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف (میانگین طیف ۳۰)
-	۲۹/۳	کل کشور	
۲۷	۲۳/۰۵	قم	پنداشت نسبت به نکویی جامعه (مطلوب بودن جامعه) (میانگین طیف ۲۴)
-	۲۱/۹۱	کل کشور	
۲۹	۲۴/۱۹	قم	پنداشت نسبت به نکویی جامعه (وجود عدالت و برابری) (میانگین طیف ۲۷)
-	۲۲/۰۸	کل کشور	
۳۱	۲۴/۴۶	قم	ارزیابی نسبت به آینده (میانگین طیف ۲۱)
-	۱۸/۸۲	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر نشان‌دهنده شاخص سرمایه اجتماعی در سطح کلان در استان قم و همچنین کل کشور است؛ با توجه به اطلاعات جدول میانگین استان قم در شاخص سرمایه اجتماعی سطح کلان برابر با ۱۴/۴۸ است که از میانگین کل کشور با ۱۳/۱۸ بالاتر بوده است. استان قم در این شاخص دارای رتبه ۳۰ بوده و این مسئله بدین معنی است که استان قم دومین استانی است که در این رابطه میانگین بالایی داشته است.

جدول ۳۱- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان قم و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۱۵)	استان	مورد
۳۰	۱۴,۴۸	قم	سرمایه اجتماعی در سطح کلان
-	۱۳/۱۸	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح میانی

سرمایه اجتماعی در سطح میانی از ترکیب ۸ متغیر زیر ساخته می‌شود که مبتنی بر نظر پاسخگویان نسبت به نهادها و سازمان‌ها می‌باشد که این ۸ متغیر عبارت‌اند از:

۱. اعتماد سازمانی
۲. کیفیت خدمات سازمانی
۳. عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها به نیازها
۴. آمادگی مشارکت و کمک به سازمان‌ها در صورت نیاز
۵. اعتماد تعمیم یافته (اعتماد به گروه‌های شغلی و حرفه‌ای)
۶. دگرخواهی، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۷. عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۸. ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولین

جدول زیر مربوط به متغیرهای شاخص سرمایه اجتماعی در سطح میانی می‌باشد. همان‌طور که در جدول مشخص است میانگین استان قم نسبت به کل کشور فقط در متغیر ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین پایین‌تر بوده است و در دیگر متغیرها میانگین بالاتری را نسبت به کل کشور داشته است؛ و همچنین در میانگین اصلی طیف (به جز متغیرهای کیفیت خدمات سازمانی، عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها به نیازها و ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مثبت مسئولین) نیز میانگین بالاتری داشته است این موضوع نشان از وضعیت مناسب استان قم در متغیرهای شاخص سرمایه اجتماعی در سطح میانی است.

جدول ۳۲- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان قم و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه‌ها
۳۱	۶۹/۳۱	قم	اعتماد سازمانی (میانگین طیف ۶۹)
-	۶۴/۳۴	کل کشور	
۳۰	۵۸/۷۳	قم	کیفیت خدمات سازمانی (میانگین طیف ۶۰)
-	۵۵/۶۱	کل کشور	
۲۰	۵۳/۵۵	قم	عملکرد و پاسخگویی سازمان‌ها به نیازها (میانگین طیف ۵۴)
-	۵۲/۲۶	کل کشور	
۲۷	۴۸/۶۲	قم	آمادگی مشارکت و کمک به سازمان‌ها در صورت نیاز (میانگین طیف ۴۸)
-	۴۵/۵۴	کل کشور	
۲۵	۴۱/۴۱	قم	اعتماد تعمیم یافته (اعتماد به گروه‌های شغلی و حرفه‌ای) (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۹/۴۹	کل کشور	
۲۴	۴۱/۳۳	قم	دگرخواهی، پرهیزکاری و وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۹/۷۵	کل کشور	
۲۴	۳۹/۱	قم	عام‌گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)
-	۳۸	کل کشور	
۸	۱۹/۰۴	قم	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین (میانگین طیف ۱۸)
-	۱۹/۹۷	کل کشور	
۲۱	۱۳/۲۴	قم	ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مثبت مسئولین (میانگین طیف ۱۵)
-	۱۳	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان قم و کل کشور نشان می‌دهد که استان قم با میانگین ۲۷/۱۸ بالاتر از میانگین کل کشور با میانگین ۲۶/۳۶ و میانگین اصلی طیف قرار دارد و میانگین مناسبی نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۳۳- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان قم و کل کشور

رتبه	میانگین طیف (۲۷)	استان	مورد
۲۴	۲۷،۱۸	قم	سرمایه اجتماعی در سطح میانی
-	۲۶/۳۶	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح خرد

سرمایه اجتماعی در سطح خرد با ۸ مؤلفه زیر تعریف می‌شود که از مجموع این مؤلفه شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد ساخته می‌شود که این ۸ مؤلفه عبارت‌اند از:

۱. اعتماد عمومی
۲. ارزشها و ویژگی‌های اخلاقی
۳. عام‌گرایی اجتماعی (شعاع اعتماد و تعاملات نزدیک و دور؛ از اعضای خانواده تا غریبه‌ها)
۴. مشارکت اجتماعی
۵. بده‌بستان اجتماعی
۶. تعلق و عرق ملی
۷. رضایت از زندگی
۸. احساس امنیت

جدول زیر میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول میانگین استان قم در همه متغیرها به جز ارزش‌ها و ویژگی‌های اخلاقی منفی و عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با غیرهمشهری و غریبه‌ها بالاتر از میانگین کل کشور بوده و وضعیت مناسب‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۳۴- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان قم و کل کشور

رتبه	میانگین	استان	مؤلفه‌ها
۲۰	۲۴/۶۹	قم	ارزشها و ویژگی‌های اخلاقی منفی (میانگین طیف ۲۱)
-	۲۴/۹	کل کشور	
۱۳	۲۴/۳۷	قم	ارزشها و ویژگی‌های اخلاقی مثبت (میانگین طیف ۲۷)
-	۲۳/۷۶	کل کشور	
۱۲	۲۵/۴	قم	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با اعضای خانواده
-	۲۵/۱۱	کل کشور	
۲۱	۱۹/۶۳	قم	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با همسایه‌ها و آشنایان
-	۱۹/۱۱	کل کشور	
۷	۱۴/۷۴	قم	عام‌گرایی اجتماعی شعاع اعتماد و تعاملات با غیرهمشهری و غریبه‌ها
-	۱۵/۱۶	کل کشور	

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

اعتماد عمومی

قابل اعتماد بودن مردم

جدول زیر توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم از نظر پاسخگویان در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۲۴/۳ درصد از پاسخگویان استان قم میزان قابل اعتماد بودن مردم را زیاد و خیلی زیاد و ۲۷/۴ درصد کم و خیلی کم ارزیابی کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۱۷/۴ و ۳۵/۶ درصد بوده است؛ استان قم در رابطه با ارزیابی کم از این متغیر رتبه ۲۶ را در بین استان‌های دیگر دارد که نشان از میزان متوسط رو به بالای اعتماد به مردم در استان است.

جدول ۳۵- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان قم و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۲۶	۳/۶	۲۰/۷	۴۸/۲	۱۴/۸	۱۲/۶	قم
-	۲/۵	۱۴/۹	۴۷/۱	۲۳/۱	۱۲/۵	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت)

جدول زیر توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۱۸/۵ درصد از پاسخگویان استان قم این میزان را زیاد و خیلی زیاد و ۴۷ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۱۸/۲ و ۵۵/۸ درصد بوده است. استان قم در مقایسه با استان‌های دیگر در این خصوص رتبه ۱۹ را دارد و جزو استان‌هایی است که در حد متوسطی نسبت به این متغیر ارزیابی داشته‌اند.

جدول ۳۶- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان

مسافرت) در استان قم و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۱۹	۴/۲	۱۴/۳	۳۴/۵	۱۵/۱	۳۱/۹	قم
-	۲/۸	۱۵/۴	۲۶	۲۴/۴	۳۱/۴	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

مشارکت اجتماعی

مشارکت در فعالیت داوطلبانه

جدول زیر توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات مندرج در جدول زیر ۳۲/۷ درصد از پاسخگویان استان قم میزان مشارکت در فعالیت داوطلبانه خود را کم و خیلی کم و ۱۲/۵ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر با ۵۱/۳ و ۱۴/۱ درصد بوده است. استان قم در این خصوص دارای رتبه ۲۸ بوده که نشان از میزان مشارکت بالای پاسخگویان در فعالیت‌های داوطلبانه است.

جدول ۳۷- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان قم و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۲۸	۲/۸	۹/۷	۵۴/۸	۱۶/۲	۱۶/۵	قم
-	۳/۳	۱۰/۸	۳۴/۶	۲۷/۴	۲۳/۹	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تعلق و عرق ملی

افتخار به ایرانی بودن

جدول زیر توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۸۷/۴ درصد از پاسخگویان استان قم میزان افتخار به ایرانی بودن خود را زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۷۵/۵ درصد بوده است؛ استان قم در رابطه با این موضوع رتبه ۳۱ را داشته و در بین استان‌های کشور بالاترین میزان افتخار به ایرانی بودن را داشته است.

جدول ۳۸- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان قم و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۳۱	۶۹/۵	۱۷/۹	۱۰/۹	۱/۱	۰/۶	قم
-	۴۵	۳۰/۵	۱۵/۸	۵/۸	۳	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تمایل به مهاجرت

جدول زیر توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ باتوجه به جدول زیر ۶۵/۹ درصد از پاسخگویان استان قم تمایل به مهاجرت خود را کم و خیلی کم و ۱۱/۲ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۵۶/۹ و ۲۳/۱ درصد بوده است؛ استان قم در بین دیگر استان‌های دیگر کمترین میزان تمایل به مهاجرت از کشور را داشته و دارای رتبه ۱ است.

جدول ۳۹- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان قم و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۱	۳/۹	۷/۳	۲۲/۹	۱۲	۵۳/۹	قم
-	۹/۹	۱۳/۲	۲۰	۲۲	۳۴/۹	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

رضایت از زندگی

جدول زیر توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر قابل مشاهده است ۴۲ درصد از پاسخگویان استان قم میزان رضایت از زندگی خود را زیاد و خیلی زیاد و ۱۲/۲ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر با ۳۳/۶ و ۲۵/۹ درصد بوده است. باتوجه به رتبه استان (۲۹) نیز می‌توان عنوان کرد که استان قم در میزان رضایت از زندگی در بین دیگر استان‌های کشور دارای میانگین بالایی بوده و سومین استانی است که میزان بالایی از زندگی خود رضایت داشته‌اند.

جدول ۴۰- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان قم و کل کشور

رتبه	خیلی زیاد	زیاد	تاحدودی	کم	خیلی کم	استان
۲۹	۱۰/۵	۳۱/۵	۴۵/۷	۷/۱	۵/۱	قم
-	۷/۳	۲۶/۳	۴۰/۵	۱۷/۲	۸/۷	کل کشور

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احساس امنیت

جدول زیر توزیع درصدی احساس امنیت در استان قم و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر قابل مشاهده است ۴۶/۹ درصد از پاسخگویان استان قم میزان احساس امنیت خود را زیاد و خیلی زیاد و ۲۰/۵ درصد کم و خیلی کم بیان کرده‌اند که در مقایسه با میزان کل کشور به ترتیب برابر ۳۳/۹ و ۳۴/۴ درصد

بوده است. بر اساس اطلاعات جدول استان قم از استان‌هایی است که احساس امنیت در آن در حد متوسط رو به بالایی ارزیابی شده است.

جدول ۴۱- توزیع درصدی احساس امنیت در استان قم و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تاحدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
قم	۱۲/۲	۸/۳	۳۲/۵	۳۳/۶	۱۳/۳	۲۶
کل کشور	۱۴/۲	۲۰/۲	۳۱/۷	۲۶/۹	۷	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان قم و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد استان قم (۲۶/۷۴) بالاتر از میانگین کل کشور (۲۵/۲۳) بوده و در بین ۵ استانی قرار دارد که بالاترین میانگین را در این شاخص داشته‌اند.

جدول ۴۲- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان قم و کل کشور

مورد	استان	میانگین طیف (۲۷)	رتبه
سرمایه اجتماعی در سطح خرد	قم	۲۶,۷۴	۲۸
	کل کشور	۲۵/۲۳	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی کل

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی را در استان قم و کل کشور نشان می‌دهد با توجه به جدول، میانگین سرمایه اجتماعی استان قم (۲/۹۶) بالاتر از میانگین کل کشور (۲/۷۹) است و میزان سرمایه اجتماعی در استان بالا بوده است. رتبه استان در رابطه با این شاخص از نظر ارزیابی نسبت به سرمایه اجتماعی ۲۹ بوده است.

جدول ۴۳- میانگین سرمایه اجتماعی در استان قم و کل کشور

مورد	استان	میانگین (۱ تا ۵)	رتبه
سرمایه اجتماعی کل	قم	۲,۹۶	۲۹
	کل کشور	۲/۷۹	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

وضعیت سلامت و درمان استان قم

دو جدول زیر تعداد و سرانه (در هر صد هزار نفر) پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص را نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول در سال ۱۳۹۷ سرانه مجموع پزشکان شاغل در استان ۴۱/۴ در هر صد هزار نفر بوده است که در مقایسه با کل کشور ۶۱/۰۶ پایین‌تر بوده و به نسبت کل کشور وضعیت نامناسبی داشته است. استان قم در رابطه با پزشکان در همه سرانه‌ها به جز پزشک فوق متخصص وضعیت نامناسبی نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۴۴- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان پزشکی	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
۱۳۹۷ کل کشور	۴۸۱۰۶	۱۶۱۳۰	۵۲۲۲	۳۴۰	۲۴۰۶	۱۶۵۳۰	۲۶۲۶	۵۵۵۲
۱۳۸۰	۲۴۴	۱۰۹	۲۵	۰	۱۱	۹۹	۰	۰
۱۳۸۵	۳۲۹	۱۱۹	۲۷	۸	۱۴	۱۴۵	۱۴	۲
۱۳۹۰	۴۲۲	۱۴۵	۲۱	۲	۱۴	۱۹۳	۳۶	۱۱
۱۳۹۵	۵۲۱	۱۳۲	۵۳	۱	۲۴	۲۱۳	۴۸	۵۰
۱۳۹۷	۵۳۵	۱۳۱	۶۱	۰	۲۴	۱۹۹	۶۱	۵۹

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

جدول ۴۵- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص (صد هزار نفر)^۱

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان پزشکی	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
۶۱/۰۶ کل کشور	۲۰/۱۸	۶/۵۲	۰/۴۳	۳/۰۱	۲۰/۶۸	۳/۲۹	۶/۹۵	
۱۳۸۵	۳۱/۴۳	۱۱/۳۷	۲/۵۸	۰/۷۶	۱/۳۴	۱۳/۸۵	۰/۱۹	
۱۳۹۰	۳۶/۶۴	۱۲/۵۹	۱/۸۲	۰/۱۷	۱/۲۲	۱۶/۷۶	۰/۹۶	
۱۳۹۵	۴۰/۳۲	۱۰/۲۱	۴/۱۰	۰/۰۸	۱/۸۶	۱۶/۴۸	۳/۷۱	
۱۳۹۷	۴۱/۴۰	۱۰/۱۴	۴/۷۲	۰/۰۰	۱/۸۶	۱۵/۴۰	۴/۵۷	

دو جدول زیر تعداد و سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. سرانه بیمارستان‌های فعال استان قم در سال ۱۳۹۷ برابر با ۰/۷۷ بوده است که از سرانه

^۱ سرانه سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) محاسبه شده است.

کل کشور پایین تر بوده است؛ همچنین در تخت‌های فعال و مصوب وضعیت استان (۱۹۱/۸۳) در هر صد هزار نفر) در مقایسه با کل کشور (۲۰۸/۳۷) در هر هزار نفر) وضعیت نامناسبی است.

جدول ۴۶- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی

سال و شهرستان	مجموع		دولتی						غیردولتی		سایر			
	تخت مصوب	بیمارستان فعال	دانشگاه علوم پزشکی		تامین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خبریه		خصوصی			
			بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب		
۱۳۹۷ کل کشور	۱۶۶۵۴۳	۱۰۱۶	۶۲۹	۱۱۲۶۸۳	۷۵	۱۲۷۵۶	۶۹	۱۱۵۳۳	۳۵	۵۳۳۸	۱۷۴	۱۸۷۰۳	۲	۱۱۱۴
۱۳۸۰	۹۵۸	۸	۵	۶۰۱	۰	۰	۰	۰	۳	۳۵۷	۰	۰	۰	۰
۱۳۸۵	۱۲۹۱	۸	۶	۹۲۹	۰	۰	۰	۰	۲	۳۶۲	۰	۰	۰	۰
۱۳۹۰	۱۶۰۹	۹	۶	۱۲۶۸	۰	۰	۱	۶۰	۲	۲۸۱	۰	۰	۰	۰
۱۳۹۵	۲۲۶۰	۱۰	۶	۱۵۱۰	۱	۱۲۰	۱	۱۱۸	۲	۵۱۲	۰	۰	۰	۰
۱۳۹۷	۲۴۷۹	۱۰	۶	۱۷۴۷	۱	۱۲۰	۱	۱۱۸	۲	۴۹۴	۰	۰	۰	۰

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۴۷- سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صد هزار نفر)

سال	مجموع		دولتی						غیردولتی		سایر			
	تخت مصوب	بیمارستان فعال	دانشگاه علوم پزشکی		تامین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خبریه		خصوصی			
			بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب		
۱۳۹۷ کل کشور	۲۰۸/۳۷	۱/۲۷	۰/۷۹	۱۶۰/۹۸	۰/۰۹	۱۵/۹۶	۰/۱۳	۱۹/۹۵	۰/۰۴	۶/۶۸	۰/۲۲	۲۳/۴۰	۰/۰۰	۱/۳۹
۱۳۸۵	۱۲۳/۳۴	۰/۷۶	۰/۵۷	۸۸/۷۵	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۱۹	۳۴/۵۸	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۰	۱۳۹/۷۱	۰/۷۸	۰/۵۲	۱۱۰/۱۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۹	۵/۲۱	۰/۱۷	۲۴/۴۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۵	۱۷۴/۸۸	۰/۷۷	۰/۴۶	۱۱۶/۸۵	۰/۰۸	۹/۲۹	۰/۰۸	۹/۱۳	۰/۱۵	۳۹/۶۲	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۷	۱۹۱/۸۳	۰/۷۷	۰/۴۶	۱۳۵/۱۹	۰/۰۸	۹/۲۹	۰/۰۸	۹/۱۳	۰/۱۵	۳۸/۲۳	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰

دو جدول زیر تعداد و سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع تخت‌های فعال در استان قم در سال ۱۳۹۷ برابر ۱۸۴/۴۳ در هر صد هزار نفر

است که نسبت به کل کشور بالاتر است. استان قم در تخت‌های فعال بیمارستانی در همه سرانه‌ها به جز تخت‌های مراقبت نوزادان (ان آی سی یو) و سایر تخت‌ها سرانه پایین‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۴۸- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۳۸۱۱۷	۱۰۲۴۷	۹۲۱	۸۹۲۹	۵۹۳۰	۳۲۶۲	۱۰۸۸۲۸
۱۳۸۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۸۵	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۹۰	۲۱۶	۴۵	۱۶	۸۰	۵۳	۲۲	۰۰۰
۱۳۹۵	۱۶۴۲	۸۴	۱۶	۱۱۱	۶۶	۴۲	۱۳۲۳
۱۳۹۷	۲۱۲۴	۰	۴	۱۲۲	۶۶	۴۹	۱۸۸۳

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۴۹- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صد هزار نفر)

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۷۲/۸۱	۱۲/۸۲	۱/۱۵	۱۱/۱۷	۷/۴۲	۴/۰۸	۱۳۶/۱۶
۱۳۹۰	۱۸/۷۶	۳/۹۱	۱/۳۹	۶/۹۵	۴/۶۰	۱/۹۱	۰/۰۰
۱۳۹۵	۱۴۲/۵۸	۷/۲۹	۱/۳۹	۹/۶۴	۵/۷۳	۳/۶۵	۱۱۴/۸۸
۱۳۹۷	۱۸۴/۴۳	۰/۰۰	۰/۳۵	۱۰/۵۹	۵/۷۳	۴/۲۵	۱۶۳/۵۰

دو جدول زیر تعداد و سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی در استان قم در سال ۱۳۹۷ برابر ۱۵/۱۷ است که نسبت به کل کشور پایین‌تر بوده است.

جدول ۵۰- مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی

سال	مجموع	مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)						
		شهری	روستایی	شهری	روستایی	شبانه روزی	روستایی	پایگاه بهداشت
کل کشور	۲۹۴۶۵	۱۵۵۹	۲۶۴۵	۱۰۵۹	۲۴۴	۵۲۶۵	۱۷۷۴۶	۹۲
۱۳۸۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰
۱۳۸۵	۱۲۶	۲۸	۳	۰	۰	۳۶	۵۹	۰
۱۳۹۰	۱۲۲	۲۱	۷	۰	۰	۳۵	۵۹	۰
۱۳۹۵	۲۵۶	۴۷	۹	۰	۰	۱۳۶	۵۹	۰
۱۳۹۷	۱۹۶	۲۸	۹	۵	۰	۹۴	۵۹	۰

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۸

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۵۱- سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی (صد هزار نفر)

پایگاه مراقبت بهداشتی مرزی	تسهیلات زایمانی	خانه های بهداشت فعال	پایگاه بهداشت		مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)				مجموع	سال و شهرستان
			شهری	روستایی	شیانه روزی	شهری روستایی	روستایی	شهری		
۰/۱۲	۰/۲۷	۲۲/۲۰	۶/۵۹	۰/۴۱	۰/۷۰	۱/۳۲	۳/۳۱	۱/۹۵	۳۶/۸۷	۱۳۹۷ کل کشور
۰/۰۰	۰/۰۰	۵/۶۴	۳/۴۴	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۲۹	۲/۶۷	۱۲/۰۴	۱۳۸۵
۰/۰۰	۰/۰۰	۵/۱۲	۳/۰۴	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۶۱	۱/۸۲	۱۰/۵۹	۱۳۹۰
۰/۰۰	۰/۰۰	۴/۵۷	۱۰/۵۲	۰/۳۹	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۷۰	۳/۶۴	۱۹/۸۱	۱۳۹۵
۰/۰۰	۰/۰۰	۴/۵۷	۷/۲۷	۰/۰۸	۰/۰۰	۰/۳۹	۰/۷۰	۲/۱۷	۱۵/۱۷	۱۳۹۷

دو جدول زیر تعداد و سرانه پایگاه‌های اورژانس در هر صد هزار نفر را نشان می دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع پایگاه‌های اورژانس در استان قم در سال ۱۳۹۷ برابر ۳/۰۲ است که نسبت به کل کشور پایین تر است. باید توجه داشت که سرانه پایگاه‌های اورژانس در نقاط شهری بالاتر و در نقاط جاده‌ای پایین تر از سرانه کل کشور بوده است.

جدول ۵۲- تعداد پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

جاده‌ای	شهری	مجموع	سال ۱۳۹۷
۱۸	۲۱	۳۹	قم
۱۵۶۹	۹۶۷	۲۵۳۶	کل کشور

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۵۳- سرانه پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

جاده‌ای	شهری	مجموع	سال ۱۳۹۷
۱/۳۹	۱/۶۳	۳/۰۲	قم
۱/۹۶	۱/۲۱	۳/۱۷	کل کشور

۳-۲- فقر و محرومیت

محوریت موضوع فقر و محرومیت از جمله مهمترین مسائل کشور به خصوص در دوره پس از انقلاب اسلامی بوده است. فقر با تعابیری چون فقر مطلق (تعریف معیشتی و حداقلی) و فقر نسبی (به مثابه محرومیت نسبی) همواره مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و متخصصان کشور بوده است. با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به دلیل پشتوانه ایدئولوژیک انقلاب در بسط عدالت اجتماعی، اشتیاق برای تساهل، توازن و تعادل بین همه مناطق کشور و تعدیل شکاف میان شهر و روستا، دیدگاه‌های محرومیت زدایی رونق یافت. تلاش برای

محرومیت‌زدایی و توسعه مناطق محروم و دورافتاده کشور در دستور کار نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت. پس از آن برنامه‌های اول تا ششم توسعه نیز گواه اهمیت این موضوع در دولت‌های مختلف بوده است.

درواقع کاهش محرومیت و نابرابری منطقه‌ای به دلیل تبعات اقتصادی و سیاسی، موضوع مهمی در بیش‌تر کشورهای در حال توسعه است. کیفیت زندگی افراد دستخوش نابرابری‌های منطقه‌ای عظیمی است که در بسیاری موارد به سرعت در حال افزایش است. زیرا هرچقدر تفاوت‌های منطقه‌ای از ابعاد مختلف بیشتر باشد، منجر به حرکت جمعیت و سرمایه به سمت قطب‌های پرجاذبه می‌گردد.

در ایران یکی از اهداف مهم در برنامه‌های اقتصادی-اجتماعی پس از انقلاب، کاهش محرومیت و رفع نابرابری میان مناطق بوده است. توسعه منطقه‌ای در ایران در طول دهه اول بعد از انقلاب اسلامی، با توجه ویژه به مناطق محروم در کل کشور مورد توجه قرار گرفت. در دهه دوم بعد از انقلاب، جهت‌گیری جدیدی در برنامه ریزی منطقه‌ای ایجاد گردید؛ تغییر جهت برنامه ریزی منطقه‌ای از سطوح ملی و بین منطقه‌ای به سطوح منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، توجه به سازماندهی طرح‌های مناطق روستایی و توجه به شناسایی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های مناطق برای حصول توسعه از آن جمله است.

با این وجود علیرغم تلاش‌های صورت گرفته در برنامه‌ها و سیاست‌ها، در حال حاضر نابرابری‌های مشهودی میان مناطق مختلف کشور به لحاظ شاخص‌های توسعه و سطوح محرومیت موجود است. از این رو پژوهش‌های متفاوتی در راستای شناسایی و طبقه‌بندی مناطق محروم کشور و برنامه ریزی به منظور اتخاذ سیاست‌های مناسب جهت ارتقای وضعیت موجود صورت گرفته است.

۳-۲-۱- طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم

طرح مطالعاتی «نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران» توسط دفتر مطالعات رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی (بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۱)؛ «شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور» زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۶-۱۳۸۵) و «اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق» توسط بنیاد برکت (۱۳۹۶) از جمله مطالعاتی است که در زمینه شناسایی مناطق محروم کشور در سطوح شهرستان، بخش و دهستان در سطح ملی صورت گرفته است.

الف) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی به بررسی فقر چندبعدی در ایران پرداخته است. در این پژوهش با استفاده از فایل خام داده‌های طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار شهری و روستایی سال ۱۳۹۱ مرکز آمار ایران، محاسبات شاخص فقر چندبعدی انجام شده است. بدین منظور ۵ شاخص سلامت، آموزش، مسکن، استانداردهای زندگی و اشتغال به عنوان مشخصه‌های فقر چندبعدی در نظر گرفته شده است. سپس با استفاده از وزن دهی به شاخص‌ها و مؤلفه‌های هر یک، میزان اهمیت آن‌ها تعیین شده است.

جدول ۵۴- شاخص‌ها و ابعاد فقر چندبعدی

شاخص	وزن شاخص	مؤلفه	وزن مؤلفه‌ها
سلامت	۲۰	سوء تغذیه	۱۰
		عدم برخورداری از بیمه درمان	۱۰
آموزش	۲۰	خانوارهای دارای عضو کمتر از ۵ سال تحصیل	۱۰
		خانوارهای دارای کودک ۶ تا ۱۸ سال کمتر از ۸ کلاس سواد (متناسب با سن)	۱۰
مسکن	۲۰	مصالح بی‌دوام	۱۰
		سطح زیربنای کمتر از ۱۶ مترمربع	۱۰
		سطح دسترسی به آشپزخانه	۴
		عدم دسترسی به آب و برق	۴
		نداشتن حمام	۴
		نداشتن دارایی مانند اتومبیل، دوچرخه و...	۴
استانداردهای زندگی	۲۰	نوع سوخت خانوار برای پخت و پز	۴
		سرپرست بیکار	۱۰
اشتغال	۲۰	عدم برخورداری از بیمه اجتماعی	۱۰

شاخص‌های مذکور درصد خانوارهایی را که دچار فقر چندبعدی هستند به تفکیک استان نشان می‌دهد. بر این اساس ۹ درصد از خانوارهای مناطق شهری استان قم دچار فقر شهری هستند. همچنین ۱۹ درصد از خانوارهای مناطق روستایی دچار فقر چندبعدی هستند. در این گزارش میانگین محرومیت هر استان نیز مشخص شده است. میانگین محرومیت در مناطق شهری استان قم برابر با ۳۲/۹ و در مناطق روستایی برابر با ۳۶/۹ هست. مقدار عددی این شاخص هرچه بیشتر باشد به معنی فاصله زیاد خانوارهای دچار فقر چند بعدی از آستانه فقر است. این شاخص در واقع معادل شاخص شکاف فقر در محاسبه فقر درآمدی است.

علاوه بر این، بر اساس مطالعات انجام شده، ۵ اولویت اول هر استان جهت برنامه‌ریزی به تفکیک مناطق شهری و روستایی مشخص شده است.

۵ اولویت اول استان قم در مناطق شهری عبارتست از سلامت، اشتغال، مسکن، استاندارد زندگی و آموزش. اولویت های استان قم به تفکیک مناطق روستایی نیز عبارتست از: سلامت، مسکن، استانداردهای زندگی، اشتغال و آموزش (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، بی تا).

ب) طرح مطالعاتی شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور با هدف شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته و تهیه نقشه مرکب آن‌ها (چگالی شاخص، بیکاری، بی سواد، کمبود امکانات سکونتی، ارتباطی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی و ...) به منظور حمایت و تقویت توان منطقه‌ای صورت گرفته است.

در این پژوهش پس از انجام مطالعات اولیه و بحث و بررسی مراجع صاحب نظر ۲۵ شاخص به منظور سنجش میزان محرومیت در سطوح شهرستان، بخش و دهستان استفاده شده است. لازم به ذکر است برخی از شاخص‌ها به تناسب سطوح مورد بررسی (شهرستان، بخش و دهستان) متفاوت بوده است.

شاخص‌هایی نظیر نرخ بیکاری، نرخ بی سواد (به دلیل وجود رابطه مستقیم و شدید با محرومیت)، تراکم خانوار در واحد مسکونی (پایین بودن این نرخ بیانگر بهبود وضعیت اقتصاد و توسعه‌ای هر جامعه‌ای است)، نرخ مهاجرت (نشانگر عدم رضایت از مکان زندگی و بازتاب توزیع نامتوازن امکانات)، بار تکفل شغلی (بیانگر نسبت جمعیت شاغل به کل جمعیت)، نسبت مراکز بهداشتی و درمانی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت آموزشگاه متوسطه به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت تاسیسات ورزشی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای برخوردار از گاز، نسبت روستاهای دارای آب آشامیدنی سالم به کل روستاها (از مهم ترین شاخص‌های توسعه انسانی و اجتماعی که عدم برخورداری از آن سهم تعیین کننده‌ای در تشخیص محرومیت دارد)، نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت، چگالی جمعیت (نشانگر رابطه میان جمعیت و مساحت شهرستان، بخش و دهستان است)، فاصله مرکز شهرستان از مرکز (به منظور دسترسی یا عدم دسترسی مردم منطقه به خدمات مرکزی استان)، فاصله مرکز شهرستان از نزدیک ترین فرودگاه، فاصله مرکز شهرستان به ایستگاه راه آهن، نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای بهره‌مند از دفاتر پستی به تعداد روستا، نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا، نسبت شعب بانک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت کتابخانه‌های عمومی یا کانون پرورش فکری و ... در سه سطح شهرستان، بخش و دهستان مورد ارزیابی قرار گرفت.

درواقع شاخص‌ها ترکیبی از متغیرهای اجتماعی و فرهنگی و از سوی دیگر متغیرهای اقتصادی و زیرساختی بوده است. اهمیت شاخص‌های مذکور در میزان محرومیت و قابل سنجش بودن؛ در انتخاب آن‌ها نقش اساسی داشته است.

سنجش میزان محرومیت: در این طرح به دلیل محدودیت های موجود در دستیابی به شاخص های مذکور در محدوده های شهرستان، بخش و دهستان؛ از نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ استفاده شده است. در طی جلساتی با مسئولین استانداری ها و معاونین و همین طور متخصصین امر، فرآیند وزن دهی شاخص ها انجام شده است.

بر اساس روش ضریب همبستگی، میانگین وزن هریک از شاخص ها مشخص شده و برپایه آن پهنه بندی و سطح بندی بخش های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده است. از این رو با رتبه بندی شاخص ها از طریق وزن دهی جایگاه هر شهرستان، بخش و دهستان به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده است. بر این اساس مناطق محروم استان قم به شرح جدول زیر است:

جدول ۵۵- مناطق کمتر توسعه یافته استان قم

تابعیت تقسیماتی			ضریب دهستان	دهستان کمتر توسعه یافته
بخش	شهرستان	استان		
مرکزی	قم	قم	۶	قمرود

(شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور، ریاست جمهوری، ۱۳۸۶)

همان طور که مشاهده می شود تنها دهستان قمرود شهرستان قم با ضریب ۶ (کم ترین محیزان محرومیت) به عنوان مناطق کمتر توسعه یافته استان شناسایی شده است.

ج) پژوهش دیگر مربوط به اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح بندی و پهنه بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق توسط بنیاد برکت صورت گرفته است. در این طرح ۵۴ شاخص به منظور سنجش سطح محرومیت مورد استفاده قرار گرفته شده است.

سنجش میزان محرومیت: بر اساس روش مک گراناها (روش ضریب همبستگی) میانگین وزن هریک از شاخص ها مشخص شده و برپایه آن پهنه بندی و سطح بندی بخش های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده است. از این رو با رتبه بندی شاخص ها از طریق وزن دهی جایگاه هر استان، شهرستان و بخش به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده است.

شاخص های مذکور به شرح جدول زیر است:

جدول ۵۶- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گرانهان (روش ضریب همبستگی)

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۱	نرخ اشتغال (درصد)	۰/۰۸۳۵
۲	نرخ اشتغال زنان (درصد)	۰/۱۱۴۸
۳	نرخ فعالیت (درصد)	۰/۱۴۰۷
۴	بار تکفل شغلی (نفر به ازای هر نفر شاغل)	۰/۱۶۴۳
۵	نسبت شاغلان بخش کشاورزی به کل شاغلان (درصد)	۰/۱۹۱۶
۶	نسبت شاغلان بخش صنعت به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۲۲۳
۷	نسبت شاغلان بخش خدمات به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۴۳۳
۸	نسبت مساحت اراضی راعی به کل مساحت بخش	۰/۲۷۴۵
۹	نسبت مساحت اراضی زراعی آبی به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۰۲۳
۱۰	نسبت مساحت اراضی زراعی دیم به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۲۵۱
۱۱	نسبت مساحت اراضی باغی به کل اراضی (درصد)	۰/۳۵۸۸
۱۲	سرانه دام سنگین خانوار (راس)	۰/۳۹۳۰
۱۳	سرانه دام سبک خانوار (راس)	۰/۴۱۹۵
۱۴	تراکم تراکتور در هر ۱۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۵۰۲
۱۵	تراکم کمباین در هر ۱۰۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۸۱۵
۱۶	نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۰۲۷
۱۸	نسبت روستاهای بهره مند از گاز به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۳۶۰
۱۹	نسبت شعب بانک به ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۵۵۵۴
۲۰	فاصله مرکز بخش از مرکز شهرستان (Km)	۰/۵۸۵۹
۲۱	فاصله مرکز بخش از مرکز استان (Km)	۰/۶۰۳۷
۲۲	شدت فرسایش	۰/۶۳۷۴
۲۳	قابلیت اراضی	۰/۶۶۸۹
۲۴	ارتفاع	۰/۶۹۳۴
۲۵	کلاس شیب	۰/۷۲۳۲
۲۶	میزان بارش	۰/۷۴۶۲
۳۱	دما	۰/۷۶۹۱
۳۲	اقلیم	۰/۷۹۹۸
۳۳	منابع آب	۰/۸۲۷۱
۳۴	تعداد معدن	۰/۸۵۵۵
۳۵	پتانسیل زلزله	۰/۸۷۹۴
۳۶	پتانسیل سیل	۰/۹۰۵۹
۳۷	بعد خانوار	۰/۹۳۰۰
۳۸	نرخ رشد جمعیت (درصد)	۰/۹۵۸۹

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۳۹	نسبت جنسی (درصد)	۰/۹۸۵۰
۴۰	تراکم جمعیت	۱/۰۱۰۸
۴۱	نسبت شهرنشینی (درصد)	۱/۰۴۴۰
۴۲	نرخ باسوادی (درصد)	۱/۰۶۷۸
۴۳	نرخ باسوادی زنان (درصد)	۱/۰۹۸۱
۴۴	نسبت باسوادان با تحصیلات عالی به کل باسوادان (درصد)	۱/۱۲۲۸
۴۵	نسبت مراکز بهداشتی درمانی و خانه بهداشت به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۱/۱۴۶۵
۴۶	نسبت پزشک به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۱/۱۸۲۲
۴۷	نسبت مدرسه راهنمایی به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۰۴۲
۴۸	نسبت دبیرستان و هنرستان به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۳۰۶
۴۹	نسبت کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۵۸۸
۵۰	نسبت تاسیسات ورزشی به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۹۰۰
۵۱	نسبت روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم (درصد)	۱/۳۱۳۳
۵۲	نسبت روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا (درصد)	۱/۳۳۷۲
۵۳	نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت (درصد)	۱/۳۶۱۱
۵۴	نسبت روستاهای خالی از سکنه به کل روستاها (درصد)	۰/۰۳۴۶

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

بر اساس تصویب‌نامه مورخ ۱۲، ۱۲، ۹۱ هیات محترم وزیران، تعداد ۵۶۴ بخش محروم در ۲۷۱ شهرستان و ۲۸ استان در کشور شناسایی و معرفی شدند. نسبت تعداد بخش‌های محروم به کل بخش‌های کشور ۵۶/۸ درصد بوده است، یعنی بیش از نیمی از مناطق کشور، مناطق کم‌تر توسعه‌یافته یا محروم می‌باشند. نکته قابل ذکر آن است که؛ استان‌های تهران، قم و البرز بر اساس مصوبه مذکور فاقد بخش‌های محروم هستند (اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶).

۳-۲-۲-۳- جمع‌بندی

استان قم دارای مساحت ۱۱،۲۴۰ کیلومتر مربع و جمعیت ۱،۲۹۲،۲۸۳ نفر است (بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، مرکز آمار ایران). این استان از شمال به جلگه ورامین و شهر ری در استان تهران، از شرق به استان سمنان، از غرب به ساوه در استان مرکزی و از جنوب به کاشان در استان اصفهان و کویر نمک محدود است.

افزایش روزافزون جمعیت و اهمیت اقتصادی- اجتماعی شهر قم، موقعیت گردشگری مذهبی، شهرک‌های صنعتی، برخورداری از شبکه آزاد راه‌های ملی و ترانزیتی (بین‌المللی)، بزرگراه‌ها و سایر راه‌های ملی و بین منطقه‌ای، شبکه خطوط آهن، خطوط انتقال انرژی سراسری، منطقه ویژه اقتصادی و پایانه‌های مهم بازرگانی و روابط کارکردی آن‌ها از ویژگی‌های سازمان فضایی استان است. مهم‌ترین ویژگی استان یعنی موقعیت جغرافیایی آن در کشور و مرکزیت در شبکه‌های ارتباطی، منجر به تثبیت نقش استان به عنوان مرکز (هاب) مبادلات ترانزیتی جنوب کشور از نظر شبکه‌های حمل و نقل و جابه جایی کالا شده است (مطالعات آمایش استان قم، ۱۳۹۳).

علیرغم همه فرصت‌های موجود، استان قم در سال ۱۳۹۵ دارای ۳۳۳،۱۰۷ نفر شاغل و ۴۲،۰۶۶ نفر بیکار بوده است. در سال ۱۳۹۵ نرخ بیکاری استان قم ۱۱/۲ (رتبه نهم در کشور) بوده است. مقایسه روند تغییرات نرخ بیکاری استان قم با کل کشور حاکی از آن است که نرخ بیکاری استان در سال‌های قبل، از میانگین کشوری پایین‌تر بوده است اما از سال ۹۲ به بعد روند افزایشی پیدا کرده و حتی در سال ۹۴ از میانگین کشوری نیز کمی بالاتر رفته است.

از جمله مهم‌ترین دلایلی که در افزایش نسبی بیکاری در استان نقش داشته است؛ می‌توان به مشاغل از دست رفته در حوزه صنعت ساختمان، تداوم مهاجرت به استان -به دلیل انتظار بوجود آمده طی سال‌های گذشته برای یافتن شغل-، افزایش تعداد فارغ التحصیلان و عدم وجود شغل مناسب برای آن‌ها و افزایش زنان در سمت عرضه نیروی کار اشاره کرد. اما علیرغم کاهش رشد اقتصادی، روند مهاجرت به دلیل انتظارات شغلی بوجود آمده، تداوم یافته است. به واسطه وجود چنین روندی در مهاجرت در کنار حضور تبعه ۱۰۰ کشور مختلف در استان قم، ترکیب جمعیتی شهر قم تغییر قابل توجهی داشته است؛ به طوری که ترکیب جمعیتی قم (نسبت بومی به مهاجر) به حدود ۴۰ به ۶۰ رسیده است (خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار استان قم، ۱۳۹۶: ۷).

بر اساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، در رابطه با سنجش فقر ایران در سال ۱۳۹۵؛ نرخ فقر مطلق (درصد فقرا) در استان قم برابر با ۲۹/۹۶ بوده است. تعداد فقرا ۴۷۶،۳۴۲ نفر و تعداد خانوارهای فقیر ۱۱۳،۶۴۲ بوده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۷: ۳۱).

نرخ بالای رشد جمعیت، مهاجرپذیری، کمبود منابع آبی، سدسازی بر روی رودخانه‌های قره چای و قمرود و خشکسالی‌های همراه با آن، همچنین کاهش بهره‌وری کشاورزی منجر به رشد بیش از حد شهرنشینی و تمرکز جمعیت در شهر قم شده است. فقدان برنامه ریزی‌های لازم در سال‌های آینده منجر به افزایش نرخ بیکاری و

فقر در این استان خواهد شد. از این رو توجه ویژه جهت اشتغال زایی، مدیریت اسکان مهاجرین و تأمین زیرساخت های شهری اهمیتی دوچندان می یابد.

۳-۳-۳- سکونتگاه های غیر رسمی

سکونتگاه های غیررسمی به مثابه یکی از پیامدها و ویژگی های بارز شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران بوده است. این سکونتگاه ها یکی از عوامل تهدیدکننده کیفیت زندگی و برهم زنده تعادل اجتماعی در شهرها به حساب می آیند. اسکان غیررسمی در شهرها به طور اساسی ناشی از عوامل متعددی است. بخشی از آن سبب توسعه ناهمگون و نابرابر مناطق شهری و تفاوت های مکانی- فضایی (افتراق مکانی) نسبت به امکانات و تسهیلات موجود است.

تعاریف متعددی از سکونتگاه ها ارائه شده است که هر یک بر ملاک ها و معیارهای خاصی مانند کالبد، جغرافیا، اقتصاد، روابط اجتماعی و ویژگی های روانی تأکید کرده اند. برخی از نظر «بوم شناسی شهری» بر عواملی مانند نحوه استفاده از زمین، کمبود مسکن، قیمت و اجاره زمین توجه کرده و عده ای دیگر از چشم انداز «فقر شهری» و مسائلی مانند نابرابری های اقتصادی و اجتماعی و «تبعیض» نگریسته اند.

این پدیده به اشکال متفاوت در گوشه و کنار شهرها، حتی در بخش مرکزی شهرها در قالب محله هایی با عناوین زاغه، آلونک نشینی، حاشیه نشینی، سکونتگاه های خودرو و سکونتگاه های غیرمجاز، سکونتگاه های برنامه ریزی نشده و ... مشاهده می شود. فقدان مالکیت بر زمین، قرارگیری در اراضی نامناسب (حریم خطوط راه آهن و بزرگراه ها و ...)، در دسترس نبودن امکانات پایه زندگی، بی نظمی و نابسامانی کالبدی، اقتصادی و اجتماعی، وجود فضاهای بی دفاع، گم و بدون نظارت؛ از ویژگی های این سکونتگاه هاست.

مهمترین عوامل شکل گیری و گسترش سکونتگاه های غیررسمی؛ روند شتابان جمعیت شهری و عدم توسعه زیرساخت های ضروری، مهاجرت گسترده اعم از روستا به شهر و مهاجرت افراد از هسته داخلی شهر به حواشی آن، سطح پایین درآمد خانوار و بالا بودن بهای زمین و همچنین هزینه ساخت و ساز رسمی، فقدان منطقه بندی و کاربری نامناسب

زمین، ناکارآمدی سیاست ها و برنامه دولت ها، برنامه ریزی از بالا به پایین، توزیع ناعادلانه خدمات و امکانات بوده است.

۳-۳-۱- نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی

به دنبال شهرنشینی شتابان معاصر در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران، سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه جلوه‌ای کالبدی از فقر شهری در درون یا پیرامون شهرها شکل گرفتند. بنا به شرایط تاریخی و جغرافیایی و با توجه به مکاتب اقتصادی و سیاسی حاکم، از این پدیده برداشت‌های متفاوتی شکل گرفت و برای حل آن نیز رویکردهای متفاوتی اتخاذ گردید. از نادیده انگاشتن تا توانمندسازی، طیفی از اقدامات و سیاست‌ها را در برمی‌گیرد که به فراخور شرایط تاریخی و جغرافیایی مورد توجه قرار گرفته‌اند. این سیاست‌ها تحت تاثیر مکاتب، نظام‌های سیاسی و اجرایی و یا سازمان‌های بین‌المللی ترویج شده و کمابیش در بیش‌تر این کشورها تجربه شده‌اند. سیاست‌هایی چون نادیده گرفتن، تخریب و تخلیه اجباری، مسکن عمومی، بهسازی و توانمندسازی و ... نتایج متفاوتی را در کشورهای مختلف به همراه داشته‌است.

از اوایل سده بیستم که مسئله فقر و سکونتگاه‌های فقیرنشین مورد توجه جدی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفت؛ تمرکز بر سیاست‌های اقتصادی کلان از جمله سیاست‌های فقرزدایی و سیاست‌هایی برای افزایش متوسط درآمد و نیز ایجاد عدالت اجتماعی، همواره به مثابه راه حل ریشه‌ای فقر و محلات فقیرنشین مورد توجه بوده‌است.

جدول ۵۷- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی

رویکرد	دوره رواج و تسلط	نکات اصلی
نادیده گرفتن	تادهمه ۱۹۶۰	با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل خواهد شد. مشکل ساختاری است و با برنامه ریزی محلی حل نخواهد شد.
حذف و تخلیه اجباری	۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ برخی کشورها تاکنون	سکونتگاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند و باید برچیده شوند.
خودیاری	۱۹۷۰ و ۱۹۸۰	بهره‌گیری از نیروی کار، مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل
مسکن عمومی (اجتماعی)	۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰	دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است. نیاز به یارانه‌های هدف‌دار مسکن
مکان- خدمات	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰	تأمین زمین و زیرساخت‌های اولیه راه حل است.
ارتقاء بخشی (بهسازی)	۱۹۸۰ تاکنون	تأمین حق سکونت و زیرساخت‌ها با بهره‌گیری از وضع موجود
توانمندسازی	۱۹۹۰ تاکنون	ایجاد چارچوب سیاسی، اداری و محیطی استفاده از ظرفیت‌های درونی اجتماعات محل توسعه اقتصادی و اجتماعی
اجتماع محوری (تام)	از ۲۰۰۰	با ترکیبی از توانمندسازی و تاکید بر حکمروایی شایسته (به‌ویژه حق نگاهداشت مسکن) محور، اجتماع محلی دانسته شد.

(ایراندوست، ۱۳۸۹: ۱۳۹)

۳-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و به‌طور خاص استان قم

ایران از جمله کشورهای در حال توسعه‌ای محسوب می‌شود که با مشکل وجود سکونتگاه‌های غیررسمی روبروست. سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران پیش از سال ۱۳۳۰ به صورت محدود در چند شهر به وجود آمد. با این وجود تا قبل از اصلاحات ارضی، روندی بسیار آرام و کند داشته است. اما بعد از اصلاحات ارضی ۱۳۴۲ همراه با رشد مهاجرت، حاشیه نشینی نیز ابعاد وسیع‌تری پیدا کرد. چراکه اکثر خوش‌نشینانی که صاحب نسق نبوده و در نتیجه زمینی به آن‌ها واگذار نشد، همچنین کشاورزانی که مقدار ناچیزی زمین به آن‌ها رسیده بود مهاجرت نموده و در محلات فقیرنشین و حاشیه شهرها سکنی گزیدند. نکته قابل ذکر آن است که وجه اشتراک تمامی انواع سکونتگاه‌های غیررسمی دستیابی محدود و یا عدم دسترسی به امکانات و خدمات اساسی و زیرساختی است. اما در ایران سکونتگاه‌های غیررسمی به گونه‌ای متفاوت از سایر کشورهای شکل گرفته است. بطوری که در غالب سکونتگاه‌های ایران، تصرف و مالکیت به صورت ملکی است و شکل تصرف عدوانی و غصبی بسیار نادر است. ساکنان این سکونتگاه‌ها مسکن را خود بر روی زمینی که تملک کرده اند، ساخته اما ضوابط و مقررات رسمی را رعایت نکرده و در نتیجه این سکونتگاه‌ها بدون برنامه ایجاد شده است. از این رو سکونتگاه‌های بی ضابطه با سکونتگاه‌های ایران قرابت معنایی بیش‌تری دارد. در حال حاضر بیش از ۳۰ درصد از جمعیت کشورمان در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن هستند. متأسفانه این پدیده به سرعت در حال رشد و گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست محیطی فراوانی را در اغلب شهرهای ایران به وجود آورده است. استان قم از جمله استان‌هایی است که علیرغم مساحت پایین، تعداد زیادی سکونتگاه غیررسمی را در خود جای داده است.

طبق برآورد سال ۸۰-۷۹ جمعیت حاشیه نشین استان قم ۹۰,۰۰۰ هزار نفر است و ۱۷ محله دارای اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی است، این دو عدد عیناً برای به عنوان جمعیت دارای اسکان غیررسمی قم، در سال ۹۰؛ در گزارش حاشیه نشینی وزارت کشور و راه و شهرسازی (اردیبهشت ۹۵) هم تکرار شده است. این در حالی است که در تمامی این سال‌ها پیوسته نرخ مهاجرت به قم مثبت بوده است و قاعدتاً می‌بایست بر نرخ حاشیه نشینی نیز افزایش گردد (مسئله‌شناسی راهبردی در استان قم، ۱۳۹۵: ۱۲).

مدیرکل اجتماعی و فرهنگی استانداری قم (۹۵/۷/۹) جمعیت حاشیه نشین استان را ۲۸,۰۰۰ نفر و تعداد مناطق حاشیه نشین را ۷ الی ۸ منطقه اعلام می‌کند (۹۵/۲/۲۶)، شهردار قم (۹۵/۲/۲۶) معتقد است حاشیه نشینی چالش عمده و اصلی قم نیست. در حالی که رییس اداره عمران و بهسازی شهری اداره راه و شهرسازی قم (۹۵/۴/۱۰) معتقد است ۱۱ منطقه حاشیه نشین با جمعیت ۲۷۰,۰۰۰ نفری (نزدیک به یک چهارم جمعیت قم) در این استان

وجود دارد. آمار و ارقام فوق چیزی جز آشفتگی آماری و جدی تلقی نشدن موضع حاشیه‌نشینی در قم را به ذهن متبادر نمی‌کند. نتیجه این آشفتگی این می‌شود که مدیرکل بهزیستی قم (۹۵/۱۲/۱۰) از عدم هماهنگی سازمان‌های دولتی استان قم در شناسایی و درمان آسیب‌های اجتماعی گلایه نموده و معتقد است سال ۹۵ موفق‌تر در کاهش آسیب‌های اجتماعی برای استان قم نبوده است (مسئله‌شناسی راهبردی در استان قم، ۱۳۹۵: ۱۲).

عواملی مختلفی منجر به رشد و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در این استان شده است. برای مثال نرخ شهرنشینی در این استان بسیار بالاست. بطوری که حدود ۹۶ درصد از جمعیت استان در نقاط شهری زندگی می‌کنند. نرخ رشد جمعیت در این استان طی سال‌های ۹۰ تا ۹۵، ۲/۳۳ بوده است که جزء بالاترین نرخ رشد جمعیت در ایران بوده است.

همچنین مقایسه روند نرخ مشارکت اقتصادی استان با کشور بیانگر آن است که نرخ مشارکت اقتصادی استان همواره در سطحی پایین‌تر از کل کشور قرار داشته است؛ از دلایل این موضوع اختلاف زیاد نرخ مشارکت اقتصادی زنان استان با کشور بوده است، اما طی سال‌های اخیر، روند ورود زنان به بازار کار به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافته است و این موضوع بر افزایش نرخ بیکاری در استان نیز تاثیر داشته است (خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار استان قم، ۱۳۹۶: ۸).

کشاورزی استان قم نیز به دلیل اقلیم خشک، کویری و خشکسالی‌های اخیر نقش بسیار کمی در اشتغال و تولید ناخالص داخلی دارد و از این حیث جز رتبه‌های پایین کشور محسوب می‌شود. از سویی دیگر احداث سد ساوه بر روی رودخانه قره‌چای و احداث سد پانزده خرداد بر روی رودخانه قمرود، مشکل مذکور را مضاعف نموده است.

در حال حاضر قم یکی از سه استان نخست کشور در زمینه رویارویی با مشکلات تأمین آب است و کمتر از ۲۰ درصد نیاز آبی آن از داخل استان و مابقی از خارج از مرزهای استان تأمین می‌شود.

در این میان صنعت استان قم بعد از سال ۱۳۷۵ و استان شدن آن و راه اندازی چند شهرک صنعتی بزرگ، با رشد بسیار چشمگیری مواجه شد. وجود شهرک‌ها و نواحی صنعتی متعدد، قرار گرفتن در نزدیک‌ترین شعاع خارج از محدوده ممنوعه سرمایه‌گذاری تهران (۱۲۰ کیلومتر) و اعطای معافیت مالیاتی به واحدهای صنعتی در خارج از شعاع سی کیلومتری از مرکز استان، از جمله مزایایی بوده‌اند که موجبات توسعه صنعت در استان را فراهم آوردند. صنایع شیمیایی و سلولوزی، محصولات کانی غیرفلزی، صنایع الستیک و پالستیک، صنایع فلزی،

صنایع غذایی، نساجی، پوشاک و چرم، از جمله صنایع استان محسوب می‌شوند (خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار استان قم، ۱۳۹۶: ۱۰).

بنابراین مهاجران بسیاری به امید دستیابی به کار و حقوق مکفی رهسپار استان قم شده‌اند. علاوه بر مهاجران داخل کشور، جمعیت اتباع به این استان نیز قابل توجه است. به گفته مدیر کل اتباع و مهاجرین خارجی استان قم (۱۳۹۵/۱۰/۱۰)، ۱۵ درصد جمعیت استان قم را مهاجرین تشکیل می‌دهند که رقم قابل توجهی از آنان افغانستانی هستند (مسئله‌شناسی راهبردی در استان قم، ۱۳۹۵: ۹). بنابراین رصد سکونتگاه‌های استان قم و اتخاذ راه‌حلی جهت کاهش حاشیه نشینی، اهمیتی اساسی در حفظ امنیت و کاهش آسیب‌های اجتماعی این استان خواهد داشت.

۳-۳-۳- جمع‌بندی

استان قم به عنوان دومین شهر مذهبی کشور و خاستگاه انقلاب، طی بازه ۶۰ ساله، افزایش جمعیت نزدیک به هفت برابری را تجربه کرده است. وجود زیربناهای مناسب از قبیل خطوط گاز، برق، مخابرات، شبکه خطوط راه‌آهن، شهرک‌های صنعتی مناسب، نزدیکی به فرودگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، نیروگاه سیکل حرارتی، وجود خوشه‌های تخصصی در صنعت استان، وجود منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان و همچنین قرارگیری استان در شعاع ۷۰ کیلومتری منطقه ممنوعه سرمایه‌گذاری صنعتی تهران در کنار ظرفیت‌های قابل توجه ذخایر معدنی و تنوع محصولات فرصت‌های اقتصادی بسیاری را برای استان به ارمغان آورده است.

موارد مذکور به عنوان عوامل جاذب جمعیت منجر به مهاجرت از استان‌های دیگر و حتی کشورهای دیگر به استان قم شده است.

تاریخچه شکل‌گیری اسکان غیررسمی در شهر قم مانند دیگر نقاط ایران به سال‌های پس از اصلاحات ارضی و دهه ۱۳۵۰ برمی‌گردد. دوره‌ای که رشد شهرنشینی به‌ویژه شهرنشینی شتابان و بدون برنامه در کشور وجود داشته و اولین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر قم از این دهه شروع به شکل‌گیری نمودند (موسوی و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۸).

ابعاد رشد افقی شهر قم سبب اتصال روستاهای قدیمی به بافت اسکان غیررسمی شده است. رشد بی‌رویه جمعیت شهری قم سبب می‌شود که در سال ۱۳۶۵ شمسی، رتبه هشتم را در نظام شهری کشور داشته باشد. رشد جمعیتی ادامه یافته و در سال ۱۳۷۵ نزدیک به ۸۰۰,۰۰۰ نفر می‌رسد. رشد افقی شهر در جهت‌های مختلف، نمایانگر رشد طبقاتی شهر نیز است، چنانچه حومه نشینی بیش‌تر در جنوب و اسکان غیررسمی در شرق، غرب و

شمال آن به وجود می آید. در جهت غرب نیز توسعه بی رویه شهری، سبب جذب و اتصال روستاهای اطراف به بافت غیررسمی شهر شده و روستاهایی مانند شیخ آباد، علی آباد سدیکان و شادقلی چهره غیررسمی می یابند (فروودی و صابری، ۱۳۸۶: ۹).

طبق گزارش سازمان مسکن و شهرسازی استان قم، ۱۷ محله با ویژگی‌های اسکان غیررسمی در شهر قم وجود دارد (مهندسان مشاور طرح و معماری، ۱۳۸۶). برخی از محلات که در شهر قم به عنوان سکونتگاه غیررسمی شناخته می‌شوند بیش از دو دهه است که در داخل محدوده خدماتی شهر واقع شده اند و دارای ساکنین غیرایرانی هستند؛ از جمله شهرک قائم که ترکیب جمعیتی آن اغلب از افغانه شکل گرفته و یا محله یزدانشهر که تعداد زیادی از ساکنین آن را اعراب عراقی و افغانه تشکیل می‌دهند (موسوی و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۸).

از نکات قابل توجه در رابطه با استقرار مهاجرین و حاشیه نشینان در شهر قم، تبعیت آنان از محل اسکان و استقرار گروه‌های قومی و نژادی خود است. معمولاً هر گروهی با توجه به قرابت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خود، محله‌ی خاصی را در شهر به خود اختصاص داده است. به عنوان مثال مهاجرین افغان در محله شهرک قائم، عرب‌ها در محله چهارمردان و یزدان شهر و آذری زبان‌ها و همدانی‌ها در محله نیروگاه استقرار یافته اند (موسوی و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۸).

شهرک قائم، محلات شادقلی خان، علی‌آباد سعدگان، محمدآباد، سید معصوم، شیخ آباد، قلعه کامکار، یزدانشهر و .. از جمله محلات دارای اسکان غیررسمی در شهر قم به شمار می‌روند.

۳-۳-۴- بررسی ویژگی‌های جمعیتی

در برنامه‌ریزی‌هایی که در راستای پیشرفت و آبادانی یک منطقه صورت می‌گیرد، شناخت وضعیت گذشته آن منطقه یک اصل پذیرفته شده است و به طور معمول بخش قابل توجهی از مطالعات پشتیبان این نوع برنامه‌ریزی‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. از سوی دیگر در شرایطی که هدف‌گذاری‌های کمی در چارچوب یک برنامه‌ریزی لحاظ شوند، شناسایی روندها و ساختار تحولات متغیرهای مورد نظر، اهمیتی مضاعف خواهند یافت. به طور طبیعی در یک برنامه‌ریزی مرتبط با توسعه، تحولات جمعیتی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که وضعیت گذشته آن، باید مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین یکی از پیش‌نیازهای اساسی برنامه‌ریزی‌های ملی و منطقه‌ای آگاهی از تحولات و ساختار جمعیت فعلی و آینده است. این آگاهی از یک‌سو وضعیت و کیفیت منابع انسانی را روشن می‌کند و از سوی دیگر سطح نیازهای جامعه را برای سال‌های آتی مشخص می‌سازد.

عدم توجه به شاخص‌های جمعیتی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و ملی، موجب می‌گردد که توان منطقه و سرزمین با جمعیت آن تناسب نداشته و مشکلات بسیاری را جهت دستیابی به توسعه متوازن در سطح ملی بوجود آورد.

گزارش حاضر با استفاده از روش اسنادی و بهره‌گیری از منابع آماری از قبیل آمارهای توصیفی، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، سالنامه‌های سازمان ثبت احوال و ...، با تمرکز بر ساختمان جمعیت استان قم و مقایسه شاخص‌های مربوطه با میانگین‌های کشوری در صدد است که تصویری روشن از منابع انسانی استان را جهت دستیابی به توسعه‌ی عادلانه و متوازن ارائه دهد.

۳-۴-۱- تغییرات تعداد جمعیت

جمعیت استان قم از ۲۷۴۰۱۶ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۸۵۳۰۴۴ نفر در سال ۱۳۷۵ و سپس به ۱۲۹۲۲۸۳ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است و بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، بیستمین استان کشور به لحاظ جمعیت بوده است. این ارقام بیانگر آن است که طی ۴۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، جمعیت استان هر ساله به طور میانگین ۳٫۷ درصد رشد داشته است. این نرخ رشد در مقایسه با رشد متوسط ۲ درصدی کل کشور در همین بازه زمانی، نشان می‌دهد که افزایش جمعیت استان در قیاس با کل کشور، بسیار بالاتر بوده است. در واقع طی این بازه زمانی جمعیت استان قم ۴/۴ برابر و جمعیت کشور ۲/۴ برابر شده است. برآوردها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۹ نیز جمعیت استان نسبت به سال ۱۳۹۵ با رشد متوسط ۱/۹۹ درصد، به بیش از ۱ میلیون و ۳۹۸ هزار نفر رسیده است. با وجود افزایش مستمر تعداد جمعیت در دوره مورد بررسی، شتاب این افزایش در سطح استان کاهشی بوده است. با مشاهده تغییرات افزایش نسبی جمعیت در جداول ذیل به خوبی می‌توان به کاهش این شتاب پی برد. افزایش نسبی جمعیت از حدود ۱۱۰ درصد در دوره ۶۵-۱۳۵۵ به ۱۰ درصد در دوره ۹۰-۱۳۸۵ کاهش یافته و سپس در دوره ۹۵-۱۳۹۰، نسبت تغییر جمعیت، در مقایسه با دوره قبل، افزایش یافته و به ۱۲/۲ درصد رسیده است. لازم به ذکر است که همسو با تغییرات کل جمعیت استان، تعداد جمعیت نقاط شهری و روستایی نیز تغییر یافته است.^۹

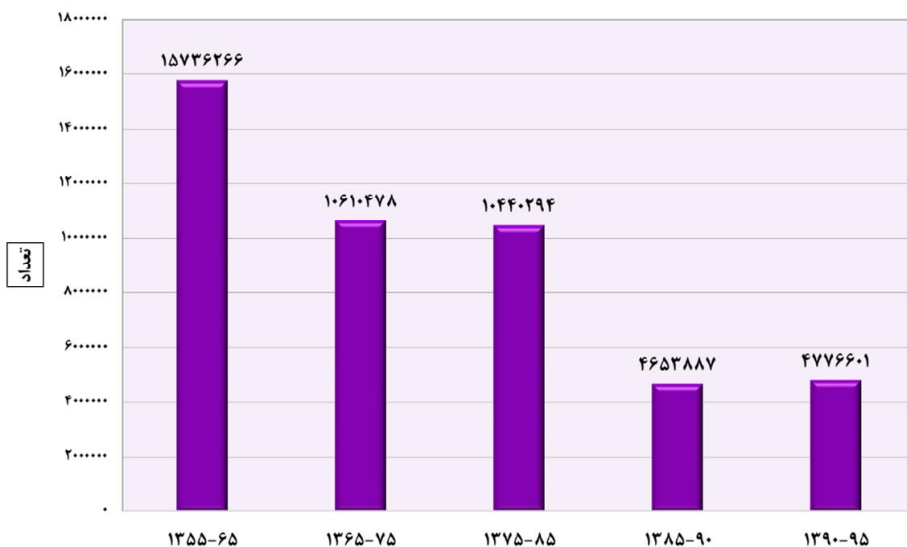
۹. بر اساس تقسیمات سیاسی کشور، تا پیش از سال ۱۳۶۵ شهرستان قم جزء استان مرکزی (اراک) بود که در این سال براساس مصوبه‌ی مجلس شورای اسلامی، از این استان جدا، به استان تهران الحاق و پس از ده سال در سال ۱۳۷۵ خورشیدی، به استانی مستقل تبدیل گشت. اطلاعات استان قم پیش از سال‌های ۱۳۷۵، در مبنای مرزهای سیاسی استان در سال ۱۳۹۵ بازسازی شده است.

جدول ۵۸- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	-	-	۱۵۸۵۴۶۸۰	-	-	۱۷۸۵۴۰۶۴	-	-
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۵۷۳۶۲۶۶	۴۶/۷	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۰۹۸۹۸۸۱	۶۹/۳	۲۲۶۰۰۴۴۹	۴۷۴۶۳۸۵	۲۶/۶
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۰۶۱۰۴۷۸	۲۱/۵	۳۶۸۱۷۷۸۹	۹۹۷۳۲۸	۳۷/۲	۲۳۲۳۷۶۹۹	۶۳۷۲۵۰	۲/۸
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۱۰۴۴۰۲۹۴	۱۷/۴	۴۸۲۵۹۹۶۴	۱۱۴۴۲۱۷۵	۳۱/۱	۲۲۲۳۵۸۱۸	-۱۰۰۱۸۸۱	-۴/۳
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۴۶۵۳۸۸۷	۶/۶	۵۳۶۴۶۶۶۱	۵۳۸۶۶۹۷	۱۱/۲	۲۱۵۰۳۰۰۸	-۷۳۲۸۱۰	-۳/۳
۱۳۹۵	۷۹۹۲۶۲۷۰	۴۷۷۶۶۰۱	۶/۴	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۵۰۰۱۸۶	۱۰/۳	۲۰۷۷۹۴۲۳	-۷۲۳۵۸۵	-۳/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

با توجه به نمودار زیر بالاترین و پایین ترین تغییر تعداد مطلق جمعیت کل کشور، به ترتیب مربوط به دوره های ۶۵-۱۳۵۵ و ۹۰-۱۳۸۵ بوده است. در دوره ۶۵-۱۳۵۵ تعداد ۱۵۷۳۶۲۶۶ نفر و در دوره ۹۰-۱۳۸۵ تعداد ۴۶۵۳۸۸۷ نفر به جمعیت کشور افزوده شده است.

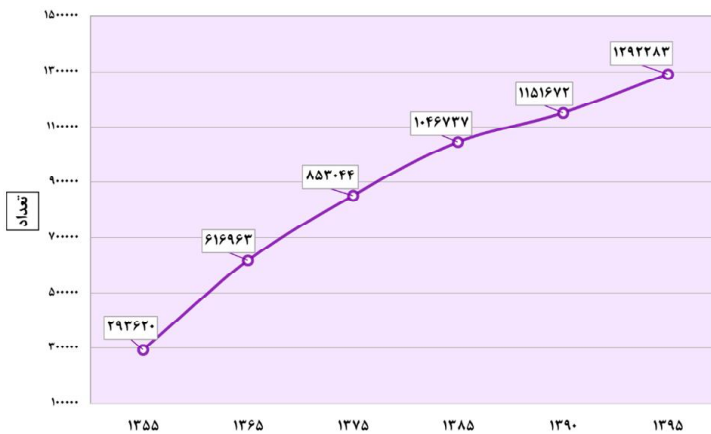

نمودار ۸- تغییرات تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال های ۹۵-۱۳۵۵

جدول ۵۹- تغییرات تعداد جمعیت استان قم به تفکیک وضع سکونت، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

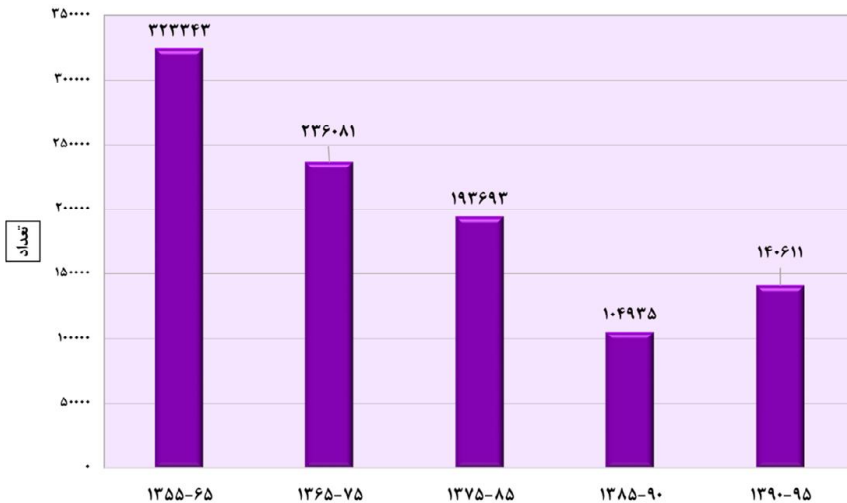
سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۵۵	۲۹۳۶۲۰	-	-	۲۴۷۲۱۹	-	-	۴۶۴۰۱	-	-
۱۳۶۵	۶۱۶۹۶۳	۳۲۳۳۴۳	۱۱۰/۱	۵۴۳۱۳۹	۲۹۵۹۲۰	۱۱۹/۷	۷۳۸۱۲۴	۲۷۴۲۳	۵۹/۱
۱۳۷۵	۸۵۳۰۴۴	۲۳۶۰۸۱	۳۸/۳	۷۷۷۶۷۷	۲۳۴۵۲۸	۴۳/۲	۷۵۳۶۷	۱۵۴۳	۲/۱
۱۳۸۵	۱۰۴۶۷۳۷	۱۹۳۶۹۳	۲۲/۷	۹۸۳۰۹۴	۲۰۵۴۱۷	۲۶/۴	۶۳۶۶۳	-۱۱۷۲۴	-۱۵/۶
۱۳۹۰	۱۱۵۱۶۷۲	۱۰۴۹۳۵	۱۰/۰	۱۰۹۵۸۷۱	۱۱۲۷۷۷	۱۱/۵	۵۵۸۰۱	-۷۸۴۲	-۱۲/۳۲
۱۳۹۵	۱۲۹۲۲۸۳	۱۴۰۶۱۱	۱۲/۲	۱۲۲۹۹۶۴	۱۳۴۰۹۳	۱۲/۲	۶۲۳۱۹	۶۵۱۸	۱۱/۷

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۹- تغییرات تعداد جمعیت استان قم، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

با توجه به نمودار زیر بالاترین و پایین ترین تغییر تعداد مطلق جمعیت استان قم، به ترتیب مربوط به دوره های ۶۵-۱۳۵۵ و ۹۰-۱۳۸۵ بوده است. در دوره های ذکر شده به ترتیب تعداد ۳۲۳۳۴۳ نفر و ۱۰۴۹۳۵ نفر به جمعیت استان اضافه شده است. در دوره ۹۵-۱۳۹۰ تحت تأثیر پدیده گشتاور جمعیتی، تعداد جمعیت استان نسبت به دوره ۹۰-۱۳۸۵ افزایش پیدا کرده است.

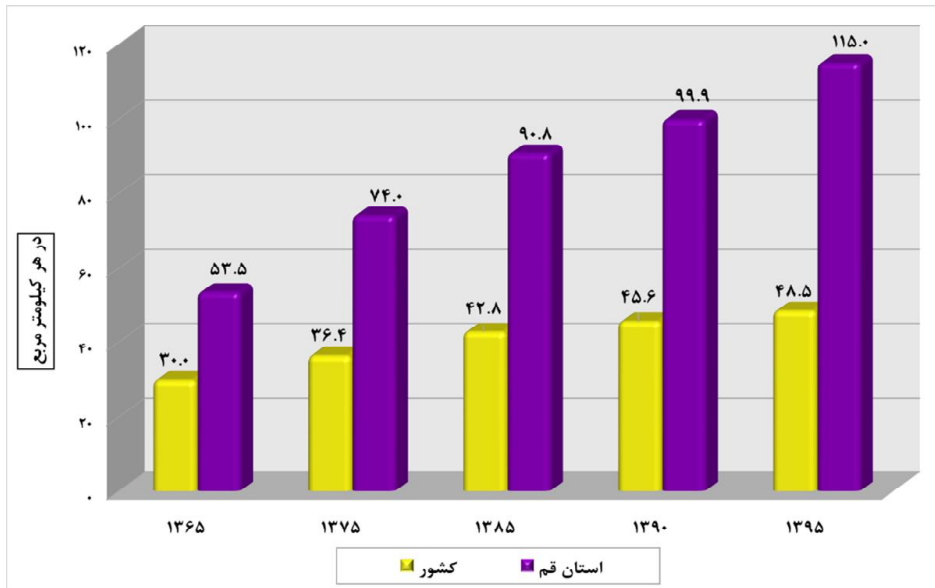
نمودار ۱۰- تغییرات افزایش تعداد مطلق جمعیت استان قم، در سال های ۱۳۵۵-۹۵

۳-۴-۲- تراکم جمعیت

جمعیت هر منطقه بر اساس عوامل متعددی نظیر آب و هوا، امکانات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سطح آن منطقه پخش و توزیع می شود. تراکم جمعیت را در اصطلاح عامیانه می توان به پرازدحام و کم ازدحام بودن هر سرزمینی تعبیر کرد. تراکم جمعیت از تقسیم جمعیت به مساحت، برحسب کیلومتر مربع بدست می آید. در کشور ایران تراکم حسابی جمعیت در سرشماری های متعدد رو به افزایش است و علت آن ثابت بودن مساحت کشور و افزایش روزافزون جمعیت است.

در سال ۱۳۶۵ تراکم جمعیت در کل استان ۵۳/۵ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است و این در حالی است که تراکم جمعیت در همان سال در کل کشور ۳۰ نفر در هر کیلومتر مربع است. بر اساس محاسبات به عمل آمده؛ طی ۳۰ سال بعد (۱۳۹۵) میزان تراکم جمعیت استان حدود ۲/۴ برابر بیشتر از میزان تراکم جمعیت در کل کشور بدست آمده است. تراکم جمعیتی استان قم در سال ۱۳۹۵ حدود ۱۱۵ نفر در هر کیلومتر مربع و تراکم جمعیتی کشور ۴۸/۵ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است. به علاوه؛ در سال ۱۳۹۵ رتبه استان قم به لحاظ شاخص تراکم جمعیت ۵ می باشد بعبارتی این استان در مقایسه با سایر استان ها، از تراکم بالایی در سطح کشور برخوردار است.

نمودار ۱۱- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان قم، در سال های ۹۵-۱۳۶۵

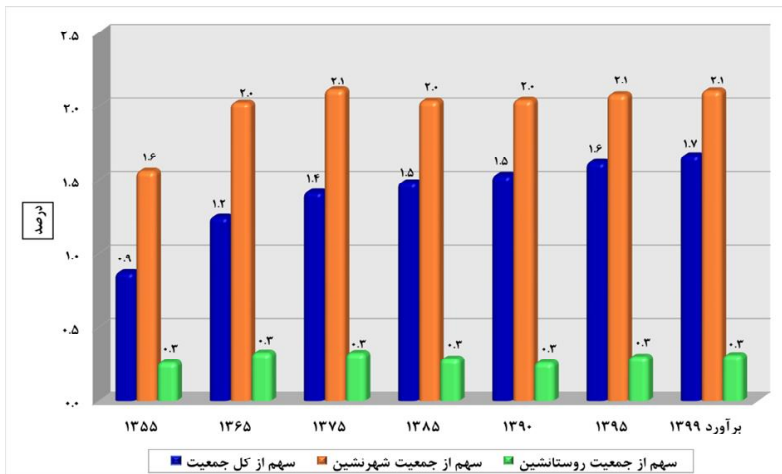
۳-۳-۳- سهم جمعیت استان از کشور

سهم جمعیتی هر منطقه نشان از نسبت جمعیت آن منطقه نسبت به جمعیت کل دارد. این سهم می تواند نشانگر میزان تأثیرگذاری بر جریان های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی در کل (استان یا کشور) باشد. لذا با توجه به تفاوت سهم جمعیتی در تأثیرگذاری روی روندهای ملی، توجه به این شاخص می تواند در برنامه ریزی های کشوری و منطقه ای راهگشا باشد؛ بنابراین با توجه به تفاوت تعداد جمعیت استان ها و نیز تأثیر تفاوت سهم جمعیتی مناطق بر میزان تأثیرگذاری آن ها بر کل کشور، سهم جمعیتی استان قم از کل کشور طی شش دوره سرشماری و همچنین برآورد سال ۱۳۹۹ به تفکیک وضع سکونت مورد بررسی قرار گرفته است. ملاحظه می شود که سهم کل جمعیت استان از جمعیت کشور همواره با روندی آرام، افزایشی بوده است. سهم جمعیت نقاط روستایی استان از جمعیت نقاط روستایی کشور، در طول سرشماری های مورد بررسی، بسیار پایین می باشد.

جدول ۶۰- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان قم از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال های ۹۹-۱۳۵۵

شرح	سال							
	برآورد ۱۳۹۹	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	
تعداد کل جمعیت	کشور	۳۳۷۰۸۷۴۴	۴۹۴۴۵۰۱۰	۶۰۰۵۵۴۸۸	۷۰۴۹۵۷۸۲	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۹۹۲۶۲۷۰	۸۴۰۳۸۰۰۰
	استان قم	۲۹۳۶۲۰	۶۱۶۹۶۳	۸۵۳۰۴۴	۱۰۴۶۷۳۷	۱۱۵۱۶۷۲	۱۲۹۲۲۸۳	۱۳۹۸۰۰۰
	سهم از کشور (درصد)	۰/۹	۱/۲	۱/۴	۱/۵	۱/۵	۱/۶	۱/۷
تعداد جمعیت شهرنشین	کشور	۱۵۵۵۴۶۸۰	۲۶۸۴۴۵۶۱	۳۶۸۱۷۷۸۹	۴۸۲۵۹۹۶۴	۵۳۴۶۶۶۶۱	۵۹۱۴۶۸۴۷	۶۳۳۹۰۰۰۰
	استان قم	۲۴۷۲۱۹	۵۴۳۱۳۹	۷۷۷۶۷	۹۸۳۰۹۴	۱۰۹۵۸۷۱	۱۲۲۹۹۶۴	۱۳۳۴۰۰۰
	سهم از کشور (درصد)	۱/۶	۲/۰	۲/۱	۲/۰	۲/۰	۲/۱	۲/۱
تعداد جمعیت روستانین	کشور	۱۷۸۵۴۰۶۴	۲۲۶۰۰۴۴۹	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۲۳۵۸۱۸	۲۱۵۰۳۰۰۸	۲۰۷۷۹۴۲۳	۲۰۶۴۸۰۰۰
	استان قم	۴۶۴۰۱	۷۳۸۲۴	۷۵۳۶۷	۶۳۶۴۳	۵۵۸۰۱	۶۲۳۱۹	۶۴۰۰۰
	سهم از کشور (درصد)	۰/۳	۰/۳	۰/۳	۰/۳	۰/۳	۰/۳	۰/۳

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۲- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان قم از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال های ۹۹-۱۳۵۵

۳-۳-۴- میزان شهرنشینی و روستائینی

میزان شهرنشینی و روستائینی به نسبتی از جمعیت یک محدوده اطلاق می‌شود که در نقاط شهری یا روستایی سکونت دارند. وجود نابرابری در امکانات خدماتی و رفاهی در نقاط شهری و روستایی موجب شده است تا طی چند دهه اخیر، حجم جمعیت ساکن در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی به طرز قابل توجهی افزایش یابد. این افزایش جمعیت در مناطق شهری به علل مختلفی ایجاد شده است؛ باروری و مهاجرت دو عامل اصلی در این روند بوده و هستند. ورود ارتباطات و تکنولوژی به روستاها علاوه بر ایجاد شناخت و آگاهی نسبت به مناطق شهری، موجب شد که در فعالیتهای روستایی مانند کشاورزی و دامداری مازاد نیروی انسانی رخ دهد که برای گذران زندگی و نیل به زندگی ایده‌آل، به سمت شهرها روانه شوند. این عوامل موجب شده است که در دهه‌های اخیر با نسبت‌های بالای شهرنشینی و در مقابل کاهش روستائینی مواجه باشیم.

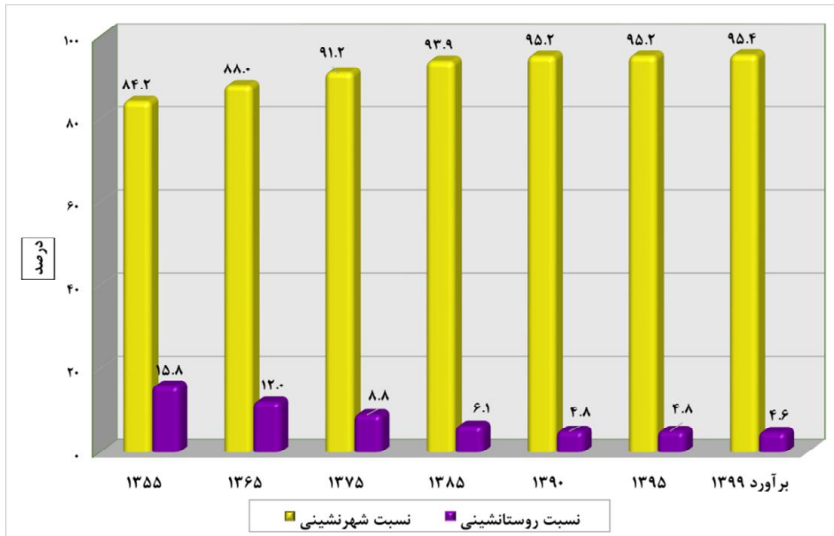
بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، نسبت جمعیت شهرنشین کشور ۷۴ درصد و نسبت جمعیت روستائین برابر با ۲۶ درصد بوده و در نتیجه میزان جمعیت شهرنشین در کشور در این سال، حدود ۳ برابر میزان جمعیت روستائین بوده است. جمعیت شهرنشین استان قم نیز طی بازه مورد بررسی (۴۴ سال) از حدود ۸۴/۲ درصد به ۹۵/۴ درصد افزایش یافته و در مقابل جمعیت روستائین از حدود ۱۵/۸ درصد به ۴/۶ درصد، کاهش یافته است، عبارتی نسبت جمعیت شهرنشین استان حدود ۱۱ واحد افزایش داشته و در مقابل نسبت جمعیت روستائین نیز حدود ۱۱ واحد تقلیل یافته است. بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، رتبه استان قم به لحاظ میزان شهرنشینی؛ ۱ و به لحاظ میزان روستائینی؛ ۳۱ می‌باشد، عبارتی این استان بالاترین نسبت جمعیت شهرنشین و پایین‌ترین نسبت جمعیت روستائین را در سطح کشور دارد. پیش‌بینی می‌شود که این وضعیت همچنان برای استان، در سال‌های آینده ادامه داشته باشد.

جدول ۶۱- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستائین استان قم با کشور، در

سال‌های ۹۹-۱۳۵۵

سال							شوح	
برآورد ۱۳۹۹	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	کشور	نسبت شهرنشینی
۷۵/۴	۷۴	۷۱/۴	۶۸/۵	۶۱/۳	۵۴/۳	۴۷	کشور	
۹۵/۴	۹۵/۲	۹۵/۲	۹۳/۹	۹۱/۲	۸۸/۰	۸۴/۲	استان قم	
۲۴/۶	۲۶	۲۸/۶	۳۱/۵	۳۸/۷	۴۵/۷	۵۳	کشور	نسبت روستائینی
۴/۶	۴/۸	۴/۸	۶/۱	۸/۸	۱۲/۰	۱۵/۸	استان قم	

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۳- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان قم، در سال های ۹۹-۱۳۵۵

۳-۴-۵- متوسط رشد سالانه جمعیت

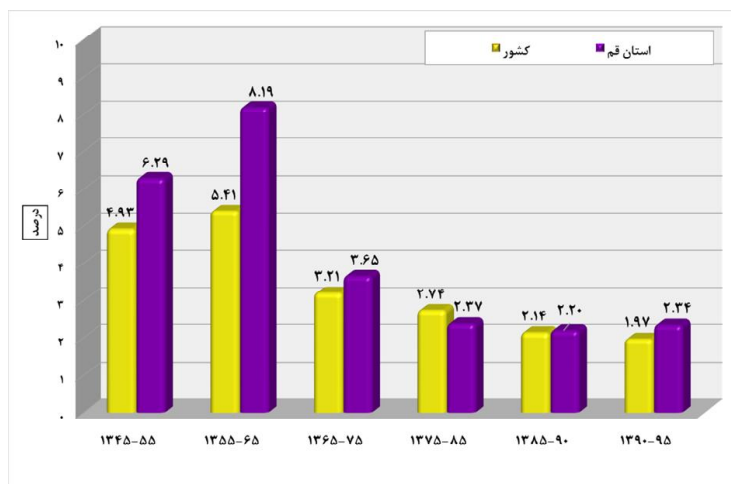
طی پنج دوره مابین سال های ۹۵-۱۳۵۵ رشد سالانه جمعیت استان قم در مناطق شهری و روستایی نوساناتی قابل توجه پشت سر نهاده است. همان طور که در جدول نمایش داده شده است؛ رشد سالانه جمعیت استان قم در دوره ۶۵-۱۳۵۵ بالاترین افزایش را داشته که بخش عمده آن، متأثر از افزایش میزان باروری های دهه ۶۰ بوده است. در دهه ۷۵-۱۳۶۵ شاهد افت شدید رشد سالانه جمعیت نسبت به دوره قبل هستیم که به نظر می رسد پایین آمدن میزان باروری، عامل مهم و اثرگذار در این موضوع باشد. در دوره های بعد رشد سالانه جمعیت استان با کاهش همراه بوده و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ درصد رشد سالانه جمعیت تحت تأثیر پدیده گشتاور جمعیتی، دوباره افزایش یافته است. طی سال های ۹۵-۱۳۹۰، رتبه استان قم، به لحاظ شاخص رشد جمعیت ۴ بوده است، عبارتی در رده استان های با رشد بالای جمعیتی قرار دارد. همچنین در مقایسه میان رشد جمعیت شهری و روستایی می توان اذعان نمود؛ به همان میزانی که از رشد جمعیت نقاط روستایی کاسته شده به رشد جمعیت نقاط شهری افزوده شده است، اما در دوره ۹۵-۱۳۹۰، رشد جمعیت نقاط روستایی و شهری استان نسبت به دوره قبل، افزایشی گزارش شده است.

جدول ۶۲- درصد رشد سالانه جمعیت استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری های ۹۵-۱۳۵۵

دوره سرشماری						شرح	وضع سکونت
۹۵-۱۳۹۰	۹۰-۱۳۸۵	۸۵-۱۳۷۵	۷۵-۱۳۶۵	۶۵-۱۳۵۵	۵۵-۱۳۴۵		
۱/۲۴	۱/۲۹	۱/۶۲	۱/۹۶	۳/۹۱	۲/۷۱	کشور	کل
۲/۳۳	۱/۹۳	۲/۰۷	۳/۲۹	۷/۷۱	۵/۰۲	استان قم	
۱/۹۷	۲/۱۴	۲/۷۴	۳/۲۱	۵/۴۱	۴/۹۳	کشور	نقاط شهری
۲/۳۴	۲/۲۰	۲/۳۷	۳/۶۵	۸/۱۹	۶/۲۹	استان قم	
-۰/۶۸	-۰/۶۳	-۰/۴۴	۰/۲۸	۲/۲۷	۱/۱۱	کشور	نقاط روستایی
۲/۲۳	-۲/۶۰	-۱/۶۸	۰/۲۱	۴/۸۵	۰/۱۸	استان قم	

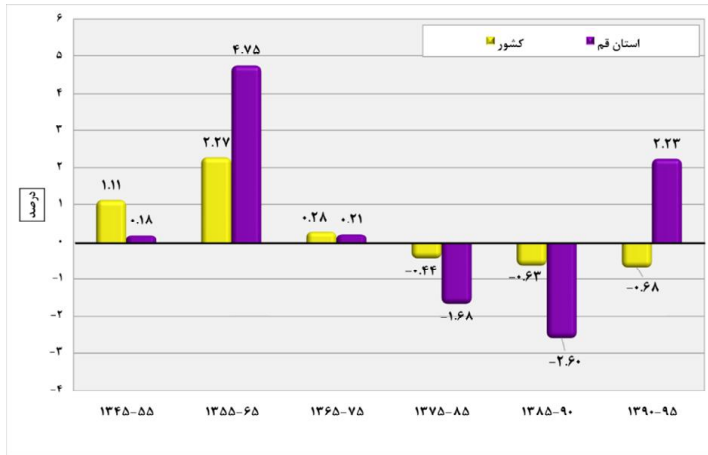
مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

در سال ۱۳۹۵، رتبه درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان قم برابر با ۹ بوده است، بعبارتی این استان در رده استان های با رشد جمعیتی بالا در نقاط شهری قرار دارد. همان طور که در نمودار زیر نیز مشاهده می شود در دوره ۹۵-۱۳۹۰ درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان، بالاتر از میانگین رشد جمعیت نقاط شهری کشور بدست آمده است.

نمودار ۱۴- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان قم و کشور، طی سرشماری های ۹۵-

در سال ۱۳۹۵، رتبه درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان قم برابر با ۱ بوده است، عبارتی این استان، بالاترین رشد جمعیتی در نقاط روستایی را در مقایسه با دیگر استان‌های کشور به خود اختصاص داده است. نمودار زیر نشان می‌دهد که در دوره ۹۵-۱۳۹۰، درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان، بیشتر از میانگین رشد جمعیت نقاط روستایی کشور بوده است.

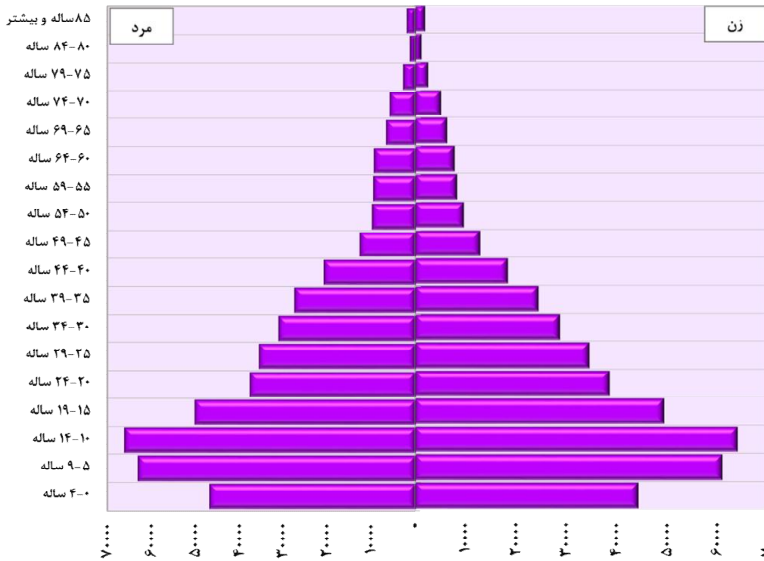
نمودار ۱۵- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان قم و کشور، طی سرشماری‌های ۱۳۵۵-۹۵

۳-۴-۶- هرم سنی جنسی جمعیت

ترکیب سنی جمعیت به صورت توزیع سنی و به تفکیک جنس با هرم سنی نشان داده می‌شود و به عبارت دیگر نمایش هندسی توزیع جمعیت بر حسب سن و جنس با هرم سنی امکان پذیر است. شکل هرم سنی جنسی یک منطقه به سه عامل بستگی دارد: تعداد مولید در هر یک از نسل‌ها، تقلیل تعداد افراد در اثر مرگ و میر، مهاجرت به یک منطقه یا مهاجرت از آن منطقه.

آنچه که از هرم سنی جنسی جمعیت سال ۱۳۷۵ در استان قم دریافت می‌شود این است که رشد جمعیت این استان مانند بسیاری از استان‌های کشور، کند شده است، زیرا که متولیدین ۴-۰ ساله استان در این سال، کمتر از گروه‌های سنی ۹-۵ ساله و ۱۴-۱۰ ساله بوده‌اند. حجم جمعیت گروه‌های سنی ۹-۵ ساله، ۱۴-۱۰ ساله و ۱۹-۱۵ ساله، نماینگر تأثیر میزان بالای باروری دهه ۶۰ و اوایل دهه ۷۰ استان، در هرم سنی جنسی جمعیت سال ۱۳۷۵ می‌باشد. به علاوه؛ این هرم نمایش دهنده تعداد زیادی از جمعیت در گروه‌های سنی کمتر از ۲۰ سال

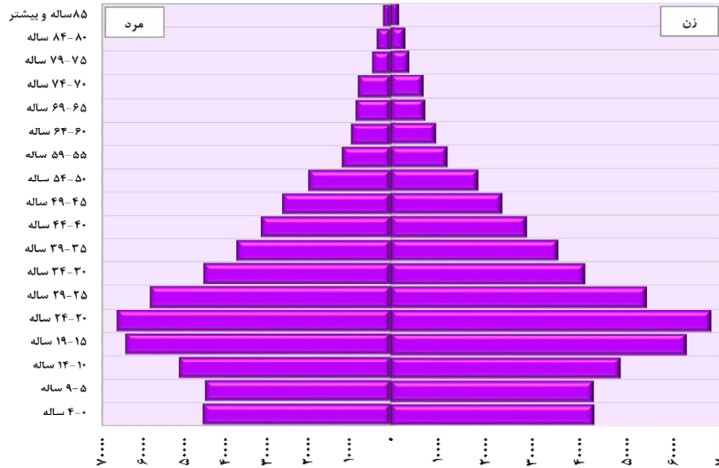
(بیش از ۵۲ درصد از کل جمعیت) است. در گروه‌های سنی نزدیک به رأس هرم هم تعداد جمعیت بسیار محدود می‌باشد و هم نابرابری تعداد مردان و زنان مشهودتر می‌باشد. مرگ و میر علت نابرابری تعداد مردان و زنان در گروه‌های سنی پایانی جمعیت است.

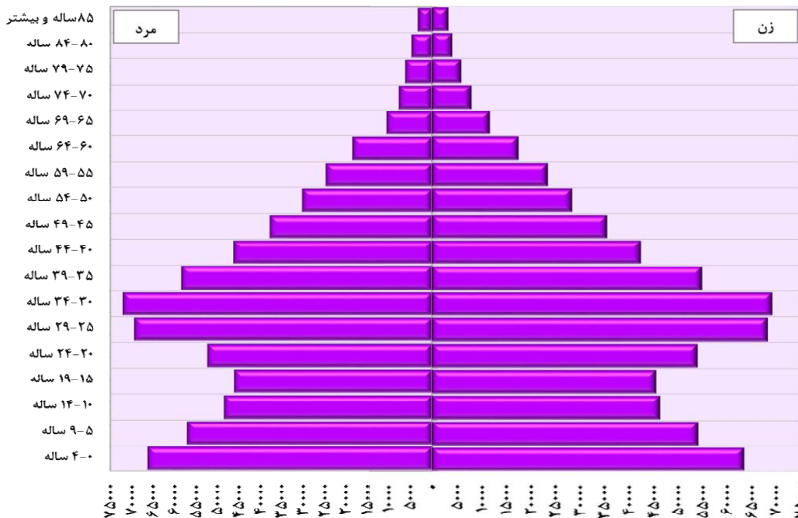
نمودار ۱۶- هرم سنی جنسی جمعیت استان قم، در سال ۱۳۷۵

مقایسه هرم سنی جنسی جمعیت استان قم در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که تعداد متولدین از سال ۱۳۹۰ به بعد رو به افزایش گذاشته است، در واقع هرم سنی جنسی جمعیت استان در سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که در این سال، تعداد جمعیت ۴-۰ ساله بیشتر از تعداد جمعیت ۹-۵ ساله و تعداد جمعیت ۹-۵ ساله بیشتر از تعداد جمعیت ۱۴-۱۰ ساله بوده است، این پدیده به اثر «گشتاور جمعیتی» معروف است. بروز گشتاور جمعیتی بدلیل رسیدن متولدین دهه ۱۳۶۰ به سن ازدواج و باروری است و در واقع باروری بالای گذشته را منعکس می‌کند. به علاوه هرم سنی جنسی سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که متولدین دهه ۱۳۶۰ که اکنون به سن بزرگسالی و فعالیت رسیده‌اند بخش قابل توجهی از تعداد جمعیت را نشان می‌دهند. در واقع پدیده‌ای به نام «پنجره جمعیتی» که در سطح کشور به وقوع پیوسته، در سطح استان قم نیز وقوع یافته است و اگر از این فرصت جمعیتی بهره برده شود، استان قم به سرعت راه‌های پیشرفت و توسعه را طی خواهد کرد. با توجه به هرم‌های سنی ارائه شده، می‌توان گفت که روند مذکور تا سال‌های زیادی ادامه خواهد یافت تا زمانی که نسل دهه ۶۰ تا ۷۰ از این سنین عبور

نماید. همچنین با توجه به هرم سنی جنسی کنونی، می‌توان گفت که جمعیت استان قم سالخورده نیست. نابرابری تعداد مردان و زنان در بسیاری از گروه‌های سنی در هرم سنی جنسی سال ۱۳۹۵ قابل مشاهده است. مهاجرت عاملی اثرگذار بر روی ساختار سنی جنسی جمعیت و در نتیجه تغییر شکل هرم سنی جنسی محسوب می‌شود.

نمودار ۱۷- هرم سنی جنسی جمعیت استان قم، در سال ۱۳۸۵

نمودار ۱۸- هرم سنی جنسی جمعیت استان قم، در سال ۱۳۹۵

۳-۴-۷- گروه عمده سنی جمعیت

وضعیت توزیع جمعیت در گروه‌های سنی یا سنین مختلف، همان نحوه پراکندگی جمعیت برحسب سن است. سن یکی از متغیرهای اصلی جمعیت است و توزیع آن در گروه‌های مختلف سنی از نظر اقتصادی و اجتماعی حائز اهمیت است.

به استناد نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، از کل جمعیت ۱۲۹۲۲۸۳ نفری استان قم، فقط ۳۳۵۲۳۲ نفر در گروه سنی ۰-۱۴ ساله قرار داشته‌اند که در نتیجه اندازه میزان جوانی جمعیت^{۱۰} این استان در حدود ۲۵/۹ درصد به دست می‌آید. بررسی این رقم و مقایسه آن با رقم مشابه در سال ۱۳۶۵ (معادل ۴۶/۲ درصد) حاکی از کاهش شدید میزان جوانی جمعیت استان در سال ۱۳۹۵ است. گفتنی است که در سال ۱۳۹۵، استان قم به لحاظ شاخص جوانی جمعیت، رتبه ۱۳ داشته و در رده استان‌های میانی کشور به لحاظ شاخص جوانی جمعیت قرار داشته است.

از دیگر ویژگی‌های جمعیتی، میزان کهنسالی جمعیت (سهم نسبی جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر در کل جمعیت) است. در مطالعه‌های جمعیت‌شناختی، سالمندی جمعیت به این معنا است که نسبت افراد سالخورده به کل جمعیت، در حال افزایش باشد. به عبارت دقیق‌تر، جمعیت رو به سوی سالمندی، جمعیتی است که بین ۷ تا ۱۴ درصد آن جمعیت را گروه‌های سنی ۶۵ ساله و بیشتر تشکیل دهند. با توجه به تعداد جمعیت واقع در این گروه‌های سنی، در سال ۱۳۹۵، اندازه میزان کهنسالی جمعیت استان قم معادل ۴/۹ درصد است. این میزان در سال ۱۳۶۵ معادل ۳/۱ درصد بوده است. مقایسه میزان کهنسالی استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ حاکی از افزایش سهم و شمار مطلق جمعیت این گروه سنی است، با این حال؛ نمی‌توان اذعان داشت که جمعیت استان، جمعیتی سالمند است. در سال ۱۳۹۵، رتبه استان قم به لحاظ شاخص سالمندی جمعیت، ۲۶ می‌باشد، عبارتی این استان در رده استان‌های با میزان سالمندی پایین قرار دارد.

مابه‌التفاوت جمعیت جوان و کهنسال از کل جمعیت، جمعیت میانسال را تشکیل می‌دهد که جمعیت در سن کار و نیروی بالقوه فعال استان را شامل می‌شوند. در سال ۱۳۹۵، میزان جمعیت میانسال استان در حدود ۸۹۳۳۷۵

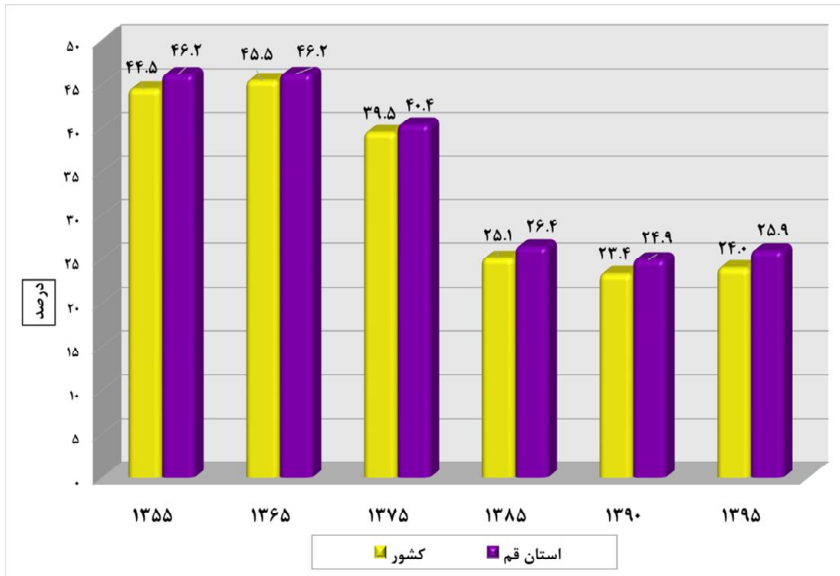
۱۰. نسبت گروه سنی کمتر از ۱۵ سال به کل جمعیت ضریب جوانی جمعیت نامیده می‌شود که به "نسبت ورتهایم" مشهور است و از تقسیم جمعیت ۰-۱۴ ساله به کل جمعیت به دست می‌آید و نتیجه را جهت سهولت بیان در ۱۰۰ ضرب و به درصد بیان می‌کنند. هرچا که باروری بیشتر و میزان مرگ و میر کودکان کمتر باشد، اندازه این ضریب بیشتر خواهد بود و به همین دلیل از آن به عنوان یکی از ویژگی‌های توسعه یافتگی نیز استفاده می‌کنند. هر جمعیتی که ضریب جوانی آن ۴۰ درصد و بیشتر باشد به عنوان جمعیت دارای ساختار جوان نامیده می‌شود و قرار گرفتن این نماگر در سطح ۲۰ درصد و کمتر نشانه سالخوردگی جمعیت است. جمعیت‌هایی که ضریب جوانی آن‌ها بین ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد دارای ساختارهای در حال گذار می‌باشند و این گذار معمولاً از جوانی به سالخوردگی است.

نفر و سهم آنان از کل جمعیت استان نیز، ۶۹/۱ درصد است. سهم جمعیت میانسال استان در سال ۱۳۶۵، معادل ۵۰/۷ درصد بوده است. بررسی این ارقام نشانگر افزایش میانسالی جمعیت استان در سال یاد شده است. بدین ترتیب مشخص می‌شود که بیشترین حجم از جمعیت استان، در دوره میانسالی به سر می‌برند. رتبه استان قم به لحاظ درصد جمعیت واقع در سن کار و نیروی بالقوه فعال (جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله)، ۱۹ می‌باشد.

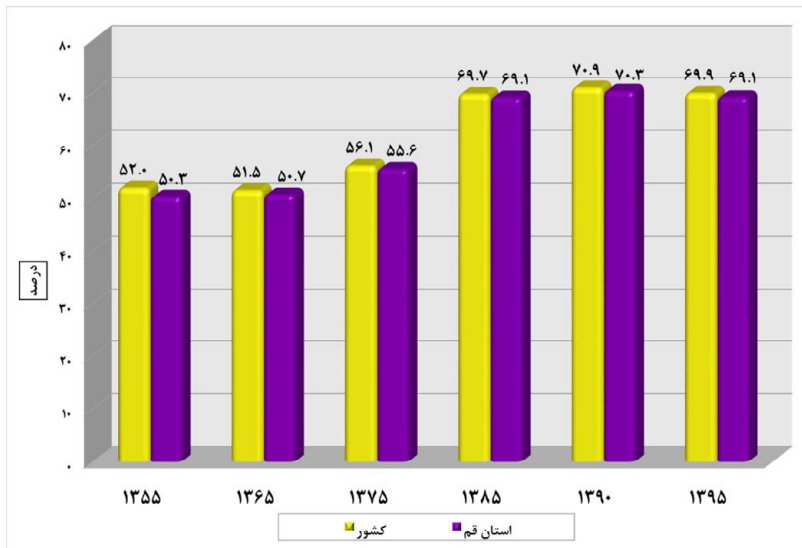
جدول ۶۳- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان قم و کشور بر حسب گروه‌های عمده سنی، در سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

شرح	سال	تعداد				توزیع درصد			
		۱۴-۰ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ ساله و بیشتر	جمع	۱۴-۰ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ ساله و بیشتر	جمع
کشور	۱۳۵۵	۱۵۰۰۹۳۶۳	۱۷۵۱۲۹۱۱	۱۱۸۶۴۷۰	۳۳۷۰۸۷۴۴	۲۴/۵	۵۲/۰	۳/۵	۱۰۰
	۱۳۶۵	۲۲۴۷۴۰۱۷	۲۵۴۴۵۵۶۲	۱۵۰۱۷۱۸	۴۹۴۲۱۲۹۷	۲۳/۰	۵۱/۵	۲۵/۵	۱۰۰
	۱۳۷۵	۲۳۷۲۵۵۴۵	۳۳۷۰۲۴۰۶	۲۵۹۵۱۸۱	۶۰۰۲۳۱۳۲	۲۳/۵	۵۶/۱	۴/۳	۱۰۰
	۱۳۸۵	۱۷۶۸۱۶۲۹	۴۹۱۵۷۵۶۲	۳۶۵۵۹۱	۷۰۴۹۵۷۸۲	۲۵/۱	۶۹/۷	۵/۲	۱۰۰
	۱۳۹۰	۱۷۵۶۱۷۷۸	۵۳۲۴۴۸۰۰	۴۲۹۶۷۶۹	۷۵۱۰۳۳۴۷	۲۳/۴	۷۰/۹	۵/۷	۱۰۰
	۱۳۹۵	۱۹۱۹۲۶۶۵	۵۵۸۶۲۰۸۷	۴۸۷۱۵۱۸	۷۹۹۲۶۲۷۰	۲۴/۰	۶۹/۹	۶/۱	۱۰۰
استان قم	۱۳۵۵	۱۳۵۵۳۴	۱۴۷۶۷	۱۰۳۱۹	۲۹۳۶۲۰	۴۶/۲	۵۰/۳	۳/۵	۱۰۰
	۱۳۶۵	۲۸۵۰۳۷	۳۱۲۸۰۰	۱۹۱۲۶	۶۱۶۹۶۳	۴۶/۲	۵۰/۷	۳/۱	۱۰۰
	۱۳۷۵	۳۴۴۶۷۲	۴۷۳۹۵۷	۳۴۴۱۵	۸۵۳۰۴۴	۴۰/۴	۵۵/۶	۴/۰	۱۰۰
	۱۳۸۵	۲۷۶۲۲۹	۷۲۳۱۳۳	۴۷۳۷۵	۱۰۴۶۷۳۷	۲۶/۴	۶۹/۱	۴/۵	۱۰۰
	۱۳۹۰	۲۸۷۰۷۱	۸۰۹۷۲۶	۵۴۷۰۵	۱۱۵۱۶۷۲	۲۴/۹	۷۰/۳	۴/۸	۱۰۰
	۱۳۹۵	۳۳۵۲۳۲	۸۹۳۳۷۵	۶۳۶۷۶	۱۲۹۲۲۸۳	۲۵/۹	۶۹/۱	۴/۹	۱۰۰

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

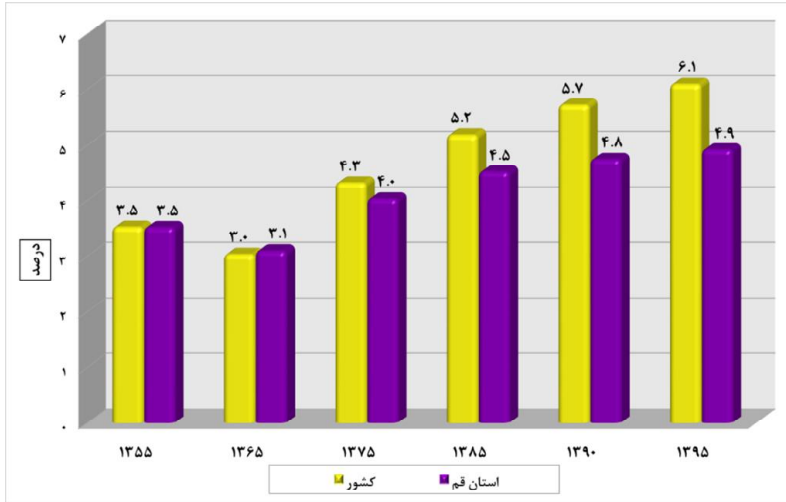

نمودار ۱۹- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان قم و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۲۰- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان قم و کشور، در سال های ۹۵-

۱۳۵۵

نمودار ۲۱- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان قم و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۵۵

۳-۳-۴-۸- نسبت جنسی جمعیت

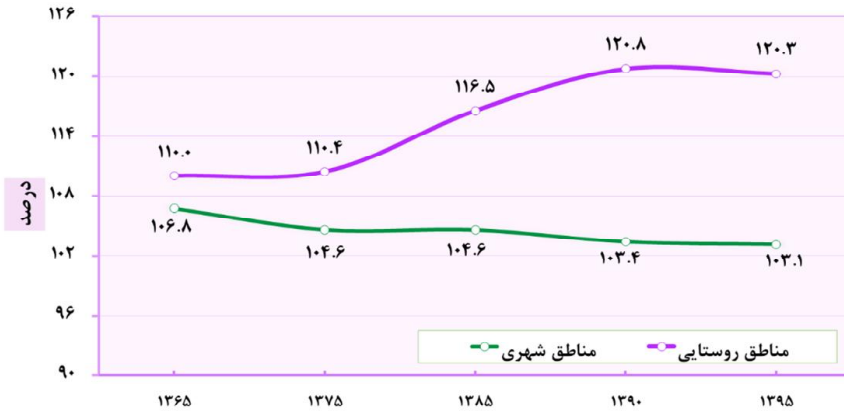
نسبت جنسی یک از شاخصه های ترکیب جمعیت است که از نسبت مردان به زنان به ازای هر صد زن بدست می آید. بر مبنای یافته های زیست شناختی، نسبت جنسی در سال های اولیه زندگی در بالاترین حد خود و در حدود ۱۰۴ تا ۱۰۶ است و با افزایش سن کاهش می یابد. مقدار ۱۰۰ در حدود ۲۰ سالگی مشاهده می شود و سپس کاهش ادامه می یابد تا به سطح ۵۰ یا ۶۰ در سنین سالخوردگی می رسد. این الگو، به استثنای حالات شدید دخالت انسان یا وجود یک اختلال، باید در اکثر جمعیت ها به وقوع پیوندد. بنابراین، چنانچه شرایط خاصی رخ ندهد (مثل مهاجرت شدید یا مرگ و میر بیشتر برای یک جنس) انتظار می رود نسبت جنسی همانند روند مورد انتظار باشد. افزایش یا کاهش نسبت جنسی جمعیت می تواند تبعات و آثار بسیاری را در زمینه های مختلف اجتماعی و اقتصادی جامعه داشته باشد. با توجه به اهمیت این شاخص، بررسی آن و تغییرات حاصله طی پنج دوره مورد بررسی مفید خواهد بود.

با توجه به اطلاعات ارائه شده از سوی مرکز آمار ایران و همانگونه که در جدول ذیل نمایش داده شده است طی پنج دوره مورد بررسی شاخص نسبت جنسی در استان تغییرات قابل توجهی داشته است، این شاخص از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ روندی کاهشی طی کرده است، در سال ۱۳۹۵، شاخص نسبت جنسی برابر با ۱۰۳/۹ درصد است. رتبه استان قم به لحاظ شاخص نسبت جنسی ۷ می باشد، عبارتی این استان در رده استان های با نسبت جنسی بالا در مقایسه با بیشتر استان های کشور می باشد.

جدول ۶۴- نسبت جنسی جمعیت استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال های ۹۵-۱۳۶۵

سال					جنس/نسبت جنسی	شرح	وضع سکونت	
۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵				
۴۰۴۹۸۴۴۲	۳۷۹۰۵۶۶۹	۳۵۸۶۶۳۶۲	۳۰۵۱۵۱۵۹	۲۵۲۸۰۹۶۱	مرد	کشور	کل	
۳۹۴۲۷۸۲۸	۳۷۲۴۴۰۰۰	۳۴۶۲۹۴۲۰	۲۹۵۴۰۳۲۹	۲۴۱۶۴۰۴۹	زن			
۱۰۲/۷	۱۰۱/۸	۱۰۳/۶	۱۰۳/۳	۱۰۴/۶	نسبت جنسی			
۶۵۸۵۴۰	۵۸۷۶۶۱	۵۳۶۹۰۴	۴۳۷۱۹۰	۳۱۹۱۱۸	مرد	استان قم		
۶۳۳۷۴۳	۵۶۴۰۱۱	۵۰۹۸۳۳	۴۱۵۸۵۴	۲۹۷۸۴۵	زن			
۱۰۳/۹	۱۰۴/۲	۱۰۵/۳	۱۰۵/۱	۱۰۷/۱	نسبت جنسی			
۲۹۸۴۱۴۱۴	۲۷۰۲۳۶۳۸	۲۴۵۷۶۴۴۲	۱۸۸۰۵۰۲۳	۱۳۷۶۹۶۱۷	مرد	کشور		نقاط شهری
۲۹۳۰۵۴۳۳	۲۶۶۲۳۰۲۳	۲۳۶۸۳۵۲۲	۱۸۰۱۲۷۶۶	۱۳۰۷۴۹۴۴	زن			
۱۰۱/۸	۱۰۱/۵	۱۰۳/۸	۱۰۴/۴	۱۰۵/۳	نسبت جنسی			
۶۲۴۵۰۹	۵۵۷۱۳۲	۵۰۲۶۵۱	۳۹۷۶۳۸	۲۸۰۴۴۶	مرد	استان قم		
۶۰۵۴۵۵	۵۳۸۷۳۹	۴۸۰۴۴۳	۳۸۰۰۳۹	۲۶۲۶۹۳	زن			
۱۰۳/۱	۱۰۳/۴	۱۰۴/۶	۱۰۴/۶	۱۰۶/۸	نسبت جنسی			
۱۰۶۵۷۰۲۸	۱۰۸۸۲۰۳۱	۱۱۲۸۹۹۲۰	۱۱۷۱۰۱۳۶	۱۱۵۱۱۳۴۴	مرد	کشور		
۱۰۱۲۲۳۹۵	۱۰۶۲۰۹۷۷	۱۰۹۴۵۸۹۸	۱۱۵۲۷۵۶۳	۱۱۰۸۹۱۰۵	زن			
۱۰۵/۳	۱۰۲/۵	۱۰۳/۱	۱۰۱/۶	۱۰۳/۸	نسبت جنسی			
۳۴۰۳۱	۳۰۵۲۹	۳۴۲۵۳	۳۹۵۵۲	۳۸۶۷۲	مرد	استان قم		
۲۸۲۸۸	۲۵۲۷۲	۲۹۳۹۰	۳۵۸۱۵	۳۵۱۵۲	زن			
۱۲۰/۳	۱۲۰/۸	۱۱۶/۵	۱۱۰/۴	۱۱۰	نسبت جنسی			

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۲۲- مقایسه نسبت جنسی جمعیت استان قم به تفکیک وضع سکونت، در سال های ۹۵-
۱۳۶۵

۳-۳-۴-۹- متوسط بعد خانوار

خانوار به افرادی که زیر یک سقف زندگی می کنند و معیشت آن ها با هم مشترک است، گفته می شود. بعد خانوار که تسامحاً به جای خانواده نیز به کار می رود، بیشتر یک مفهوم آماری و جمعیت شناختی است. عواملی همچون مهاجرت، ورود زنان به بازار کار، سنت ها و ارزش های رایج در گروه های قومی و نژادی مختلف، سطح توسعه اقتصادی و ساختار اقتصادی، نرخ مرگ و میر و زاد و ولد بر اندازه خانوار تأثیر دارند. بررسی و شناخت بعد خانوار کاربردهای بسیاری در برنامه ریزی ها و سیاست گذاری های بخش های اجتماعی و مسکن، اشتغال، خدمات و تسهیلات کودکان در شهرها، امنیت غذایی و غیره در شهرها و روستاها دارد. بر این اساس در این بند به بررسی و تحلیل بعد خانوار پرداخته شده است.

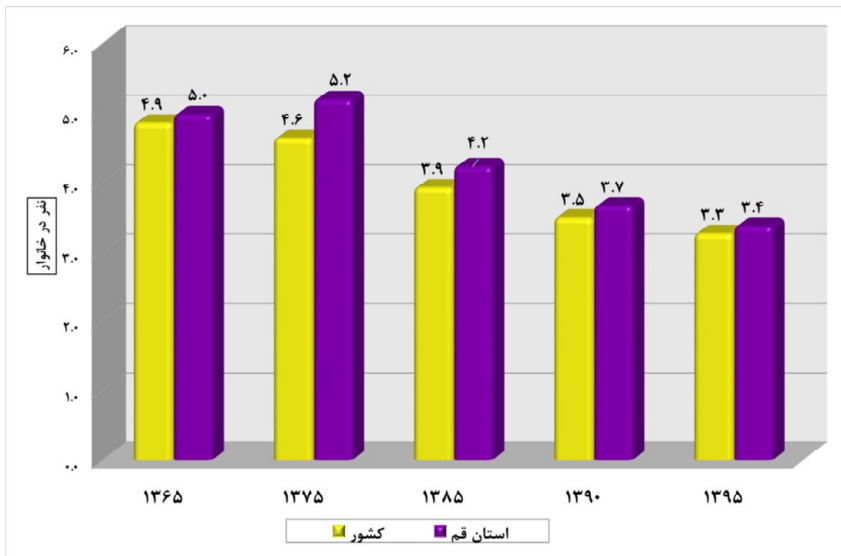
متوسط بعد خانوار در استان قم در سرشماری سال ۱۳۶۵ حدود ۵ نفر به ازای یک خانوار شهری و حدود ۴/۷ نفر به ازای یک خانوار روستایی بوده که در سرشماری های بعد به سرعت روند نزولی طی کرده و به ۳/۴ نفر به ازای یک خانوار شهری و ۳/۴ نفر به ازای یک خانوار روستایی در سال ۱۳۹۵ رسیده است. همچنین بر اساس آخرین نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، متوسط بعد خانوار در استان قم از کشور، کمی بیشتر می باشد.

بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۱/۱ درصد از خانوارهای استان قم (۴۲۴۹۲ خانوار) زن سرپرست می‌باشند و از کل خانوارهای زن سرپرست این استان؛ بیش از ۴۵ درصد، یکنفره (خودسرپرست) می‌باشند، نسبت خانوارهای یکنفره در میان خانوارهای مردسرپرست استان معادل ۳ درصد بوده است. لازم به ذکر است که رتبه استان قم به لحاظ نسبت خانوارهای زن سرپرست ۲۵ است، عبارتی این استان در مقایسه با دیگر استان‌های کشور، حجم کمی از خانوارهای دارای سرپرست زن بوده‌اند اما با این حال، نسبت خانوارهای زن سرپرست و به‌ویژه زنان خود سرپرست ساکن در استان قم گواه بر لزوم توجه بیشتر به این دسته از خانوارها و مسائل و چالش‌هایی که پیش‌روی آنان است، می‌باشد.

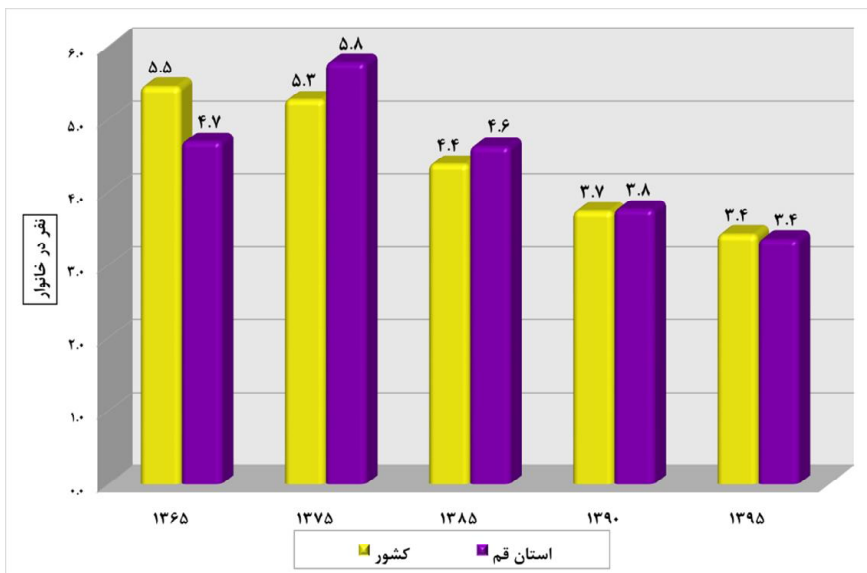
جدول ۶۵- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

تعداد خانوار						
شرح	جنس	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کشور	کل	۹۶۷۲۴۷۷	۱۲۳۸۷۳۴۵	۱۷۳۵۲۶۸۶	۲۱۱۱۰۴۸۱	۲۴۱۹۶۰۳۵
	نقاط شهری	۵۵۲۷۴۷۵	۷۹۴۳۱۸۹	۱۲۲۸۲۹۲۶	۱۵۴۶۵۸۹۲	۱۸۱۲۵۴۸۸
	نقاط روستایی	۴۱۴۵۰۰۲	۴۴۰۵۸۱۴	۵۰۶۹۷۶۰	۵۷۴۴۵۸۹	۶۰۷۰۵۴۷
استان قم	کل	۱۲۴۷۹۳	۲۱۳۵۷۰	۲۷۹۵۹۷	۳۳۷۲۶۸	۳۷۷۴۲۳
	نقاط شهری	۱۰۹۰۶۶	۱۰۹۳۷۳	۱۶۸۹۴۹	۲۱۷۹۷۷	۲۵۶۸۹۵
	نقاط روستایی	۱۵۷۰۰	۱۰۳۷۲۱	۱۱۰۶۴۸	۱۱۹۲۹۱	۱۲۰۵۲۸
متوسط بعد خانوار						
کشور	کل	۵/۱	۴/۸	۴/۱	۳/۶	۳/۳
	نقاط شهری	۴/۹	۴/۶	۳/۹	۳/۵	۳/۳
	نقاط روستایی	۵/۵	۵/۳	۴/۴	۳/۷	۳/۴
استان قم	کل	۴/۹	۵/۵	۴/۴	۳/۷	۳/۴
	نقاط شهری	۵	۵/۲	۴/۲	۳/۷	۳/۴
	نقاط روستایی	۴/۷	۵/۸	۴/۶	۳/۸	۳/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۲۳- متوسط بعد خانوارهای نقاط شهری استان قم و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۶۵

نمودار ۲۴- متوسط بعد خانوارهای نقاط روستایی استان قم و کشور، در سال های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۱۰- موازنه مهاجرتی

مهاجرت به عنوان یکی از عوامل اصلی پویایی جمعیت، سبب تغییر در ساختار سنی و جنسی و متوسط رشد سالانه جمعیت و تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مبدأ و مقصد می‌گردد. خالص مهاجرت از تفاضل مهاجرت به یک منطقه (مهاجرپذیری) و مهاجرت از همان منطقه (مهاجرفرستی) به دست می‌آید. به عبارت دیگر، میزان خالص مهاجرت بر اساس تفاوت بین آن‌هایی که به یک جمعیت می‌پیوندند و آن‌هایی که آن جمعیت را ترک می‌کنند، محاسبه می‌شود.

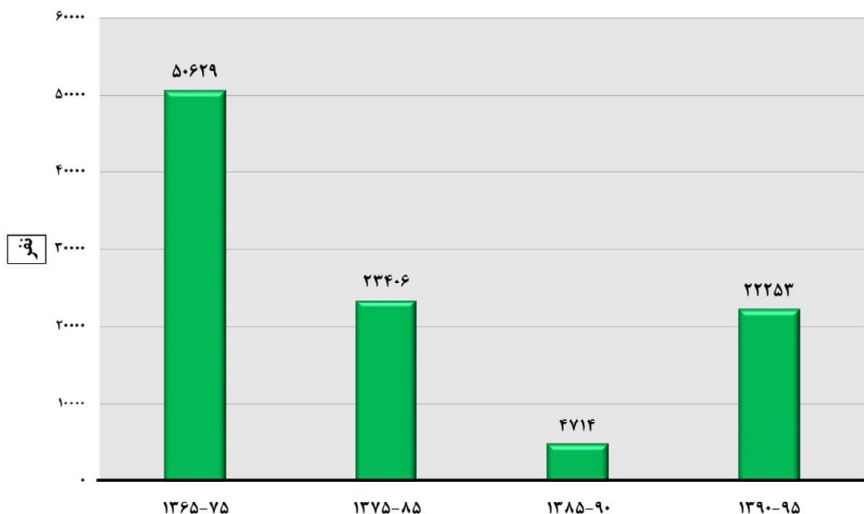
بر اساس جدول زیر همچنان که نمایان است خالص مهاجرت استان قم^{۱۱} در تمامی دوره‌های مورد بررسی مثبت بوده است. نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده طی آخرین دوره سرشماری (۱۳۹۰-۹۵) حاکی است که به ازای هر صد نفری که از استان خارج شده، حدود ۱۵۴ نفر به استان وارد شده است. به علاوه آخرین آمار در دسترس در مورد علت مهاجرت‌ها حاکی است که جدای از بحث پیروی از خانوار؛ تحصیل و دلایل اقتصادی (انتقال شغلی، جستجوی کار و جستجوی کار بهتر) بیشترین علت مهاجرت به استان قم ذکر شده است.

جدول ۶۶- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵

دوره	مهاجران وارد شده	مهاجران خارج شده	خالص مهاجرت	نسبت خالص مهاجرت به جمعیت استان (درصد)	نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده (درصد)
۷۵-۱۳۶۵	۱۰۶۷۵۴	۵۶۱۲۵	۵۰۶۲۹	۵/۹	۱۹۰/۲
۸۵-۱۳۷۵	۱۲۰۶۸۸	۹۷۲۸۲	۲۳۴۰۶	۲/۲	۱۲۴/۱
۹۰-۱۳۸۵	۴۵۶۴۴	۴۰۹۳۰	۴۷۱۴	۰/۴	۱۱۱/۵
۹۵-۱۳۹۰	۶۳۸۶۱	۴۱۶۰۸	۲۲۲۵۳	۱/۷	۱۵۳/۵

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۱۱. جدول مربوط به خالص مهاجرت استان قم برای تمامی دوره‌های مورد بررسی، منهای مهاجران درون استانی می‌باشد.

نمودار ۲۵- خالص مهاجرت استان قم، طی سرشماری‌های ۱۳۷۵-۹۵

به منظور نشان دادن سهم مهاجرت نسبت به سهم مولید و مرگ و میر (عوامل طبیعی) در تغییرات تعداد جمعیت استان، از شاخص نسبت مهاجرت به جمعیت استفاده می‌شود. در پنج ساله ۱۳۹۰-۹۵ تعداد مهاجران وارد شده^{۱۲} به استان قم ۷۷۸۱۳ نفر بوده که ۷۳۲۶۱ نفر از آن‌ها در نقاط شهری و ۴۵۵۲ نفر باقی مانده نیز در نقاط روستایی استان سکونت گزیده‌اند به عبارتی دیگری طی دوره مورد بررسی ۶ درصد از جمعیت ساکن در نقاط شهری و ۷/۳ درصد از جمعیت ساکن در نقاط روستایی استان، مهاجر بوده‌اند. گفتنی است که میزان مهاجرپذیری استان در دوره ۱۳۹۰-۹۵، در مقایسه با ۲۰ ساله‌ی قبل به شدت افت داشته است. البته کاهش دوره سرشماری را نباید نادیده انگاشت. بالاترین میزان مهاجرپذیری نقاط شهری مربوط به دوره ۱۳۶۵-۷۵ و بالاترین میزان مهاجرپذیری نقاط روستایی مربوط به دوره‌ی ۱۳۷۵-۸۵ بوده است، در این دوره‌ها به ترتیب، ۱۶/۳ درصد از جمعیت نقاط شهری و ۱۹/۱ درصد از جمعیت نقاط روستایی، مهاجر بوده‌اند.

۱۲. جابه‌جایی‌های داخل استان در جدول زیر لحاظ شده است.

جدول ۶۲- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری های ۹۵-۱۳۶۵

دوره	شرح	تعداد			نسبت مهاجرپذیری (به ازای صد نفر جمعیت کل شهری/روستایی)		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۷۵-۱۳۶۵	کشور	۸۷۱۸۷۰	۶۱۲۲۶۷۵	۲۵۹۶۰۹۵	۱۴/۵	۱۶/۶	۱۱/۲
	استان قم	۱۳۷۲۱۸	۱۲۶۹۸۸	۱۰۲۳۰	۱۶/۱	۱۶/۳	۱۳/۶
۸۵-۱۳۷۵	کشور	۱۲۱۴۸۱۴۸	۸۹۹۹۷۰۹	۳۱۴۸۴۳۹	۱۷/۲	۱۸/۶	۱۴/۲
	استان قم	۱۶۴۵۷۹	۱۵۲۴۲۴	۱۲۱۵۵	۱۵/۷	۱۵/۵	۱۹/۱
۹۰-۱۳۸۵	کشور	۵۵۳۴۶۶۶	۴۳۰۲۰۸۶	۱۲۳۲۵۸۰	۷/۴	۸	۵/۷
	استان قم	۶۸۲۰۲	۶۴۷۳۲	۳۷۰	۵/۹	۵/۹	۶/۲
۹۵-۱۳۹۰	کشور	۴۳۰۰۹۸۸	۳۵۶۴۷۳۵	۷۳۶۲۵۳	۵/۴	۶	۳/۵
	استان قم	۷۷۸۱۳	۷۳۲۶۱	۴۵۵۲	۶	۶	۷/۳

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

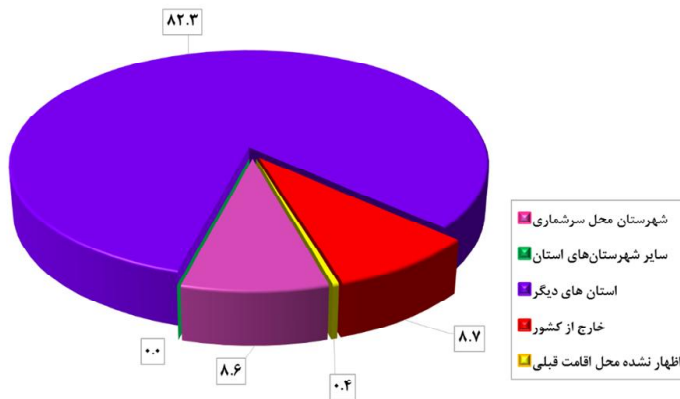
۳-۳-۴-۱۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران

مهاجرت های داخلی خود به انواع مختلفی از قبیل مهاجرت های شهر به شهر، روستا به شهر، روستا به روستا، شهر به روستا، بین استانی، داخل استانی و ... قابل تقسیم هستند که هر کدام از منظر خاصی به موضوع مهاجرت می پردازند. در این بخش از گزارش، مهاجران استان قم برحسب محل اقامت قبلی آنان مورد مطالعه قرار گرفته اند و علت پرداختن به این موضوع آگاهی از حجم مهاجرت های درون استانی و برون استانی می باشد. آگاهی از سهم مهاجرت های بین استانی و درون استانی می تواند نقش عمده ای در سیاست گذاری های جمعیتی و مهاجرتی یک منطقه داشته باشد.

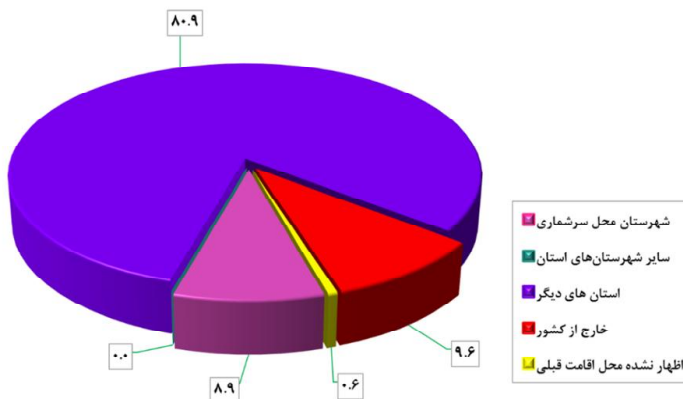
مطابق با نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ از کل مهاجران وارد شده به استان قم؛ مبدأ اقامت ۸۲/۳ درصد، مهاجران بین استانی (مربوط به استان های دیگر) بوده اند. مهاجران مربوط به شهرستان محل سرشماری با ۸/۶ درصد در مرتبه دوم قرار گرفته اند و سهم مهاجران وارد شده از خارج از کشور در مراتب بعدی قرار دارد؛ بنابراین این

استان در زمره استان‌هایی است که سهم مهاجرت‌های برون استانی آن، زیاد است. عمده مهاجران برون استانی وارد شده به استان قم به استان‌های تهران، خوزستان و اصفهان هستند.

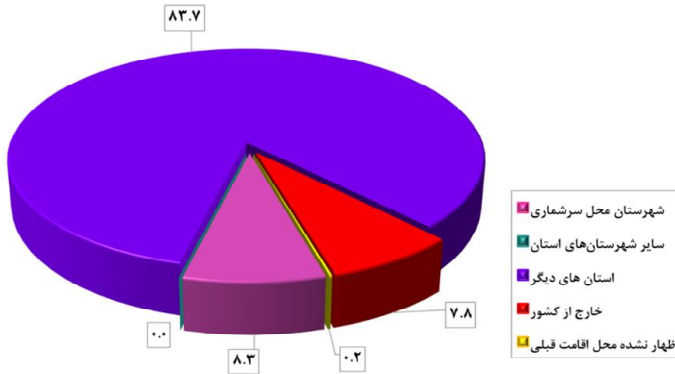
با توجه به نمودارهای زیر می‌توان گفت که جابه‌جایی‌های درون استانی در میان زنان استان بسیار بالاتر از مردان می‌باشد و در سال ۱۳۹۵ نزدیک به ۶۰ درصد از جابه‌جایی‌های زنان استان قم درون استانی می‌باشد، این رقم برای مردان حدود ۴۹ درصد بدست آمده است.

نمودار ۲۶- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۷- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۸- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان قم، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

۳-۳-۴-۱۲- الگوی مهاجرت

بررسی آمار و اطلاعات مهاجرتی، طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ نشان می‌دهد حجم قابل توجهی از مهاجران وارد شده به استان قم، مبدأ اقامت قبلی‌شان شهر بوده و به شهرهای استان نیز وارد شده‌اند (۷۶/۱ درصد از کل مهاجران). حجم مهاجرت‌های روستا به شهر با ۹/۶ درصد از کل مهاجران، در مرتبه دوم قرار گرفته است. به علاوه سهم مهاجران خارجی وارد شده به استان قم با ۸/۷ درصد حائز اهمیت است. بیشترین مهاجران خارجی وارد شده به استان قم مربوط به کشورهای افغانستان، پاکستان و عراق می‌باشد.

جدول ۶۸- تعداد و توزیع درصد مهاجران وارد شده به استان قم بر حسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جابجایی انجام شده)، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

الگوی مهاجرت							شرح
جمع	اظهار نشده محل اقامت قبلی	خارج از کشور	شهر به روستا	روستا به روستا	روستا به شهر	شهر به شهر	
۷۷۸۱۳	۲۸۷	۶۷۷۸	۳۴۳۳	۶۴۶	۷۴۶۹	۵۹۲۰۰	تعداد
۱۰۰	۰/۴	۸/۷	۴/۴	۰/۸	۹/۶	۷۶/۱	توزیع درصد

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۳- ولادت‌های ثبت شده

ولادت یکی از شاخص‌های پویای جمعیتی است. فراوانی ولادت‌ها بیانگر جامعه‌ای است که جمعیت آن قابلیت باروری دارد، مطالعه باروری و ولادت را نمی‌توان از یکدیگر جدا کرد. اما علل و همچنین نتایج این دو پدیده جمعیتی همواره یکسان نیستند و اگر ولادت را بتوان یک پدیده جمعیتی و یا بیولوژیک دانست، عوامل گوناگونی چون عوامل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در امر باروری موثر هستند (مبانی جمعیت‌شناسی، شهلا کاظمی پور).

در سال ۱۳۸۵ تعداد ۱۸۰۸۰ ولادت برای استان قم ثبت شده بود که این رقم به ۲۶۴۴۵ ولادت در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته و طی دو سال بعد (۱۳۹۷) به ۲۳۲۲۶ ولادت کاهش یافته است. همان‌طور که در جدول ملاحظه می‌شود در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰، میزان خام ولادت‌های ثبت شده در استان با اختلافی ناچیز، کمتر از متوسط کشوری بدست آمده است و در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۷ بر میزان خام ولادت‌های ثبت شده کل کشور، پیشی گرفته است. افزایش تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ را می‌توان به مولید مربوط به دهه ۶۰ دانست که در این بازه زمانی به سن ازدواج و فرزندآوری رسیده‌اند.

جدول ۶۹- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۸-۱۳۸۵

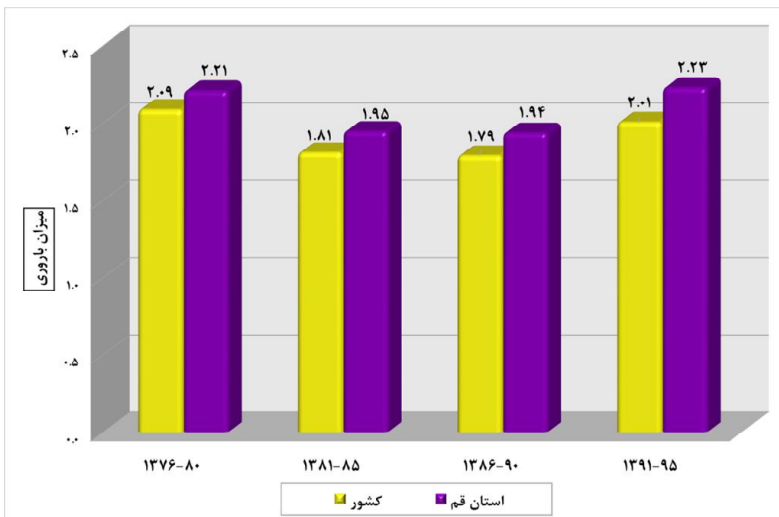
سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل شهری/روستایی		
		جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی	جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۱۲۵۳۹۱۲	۸۴۵۰۵۰	۴۰۸۸۶۲	۱۷/۸	۱۷/۵	۱۸/۴
	استان قم	۱۸۰۸۰	۱۷۴۵۲	۶۲۸	۱۷/۳	۱۷/۸	۹/۹
۱۳۹۰	کشور	۱۳۸۲۲۲۹	۱۰۸۷۹۸۸	۲۹۴۲۴۱	۱۸/۴	۲۰/۳	۱۳/۷
	استان قم	۲۱۰۸۰	۲۰۹۰۱	۱۷۹	۱۸/۳	۱۹/۱	۳/۲
۱۳۹۵	کشور	۱۵۲۸۰۵۳	۱۱۷۶۰۳۲	۳۵۲۰۲۱	۱۹/۱	۱۹/۹	۱۶/۹
	استان قم	۲۶۴۴۵	۲۵۸۵۸	۵۸۷	۲۰/۵	۲۱/۰	۹/۴
۱۳۹۷	کشور	۱۳۶۶۵۱۹	۱۰۴۷۹۲۵	۳۱۸۵۹۴	۱۶/۶	۱۷/۱	۱۵/۴
	استان قم	۲۳۲۲۶	۲۳۰۶۵	۱۶۱	۱۷/۲	۱۸/۰	۲/۶

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۴-۱۴- میزان باروری کل

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های باروری، میزان کل باروری است. میزان کل باروری عبارت است از شمار فرزندی که یک زن در طول دوران باروری خود با توجه به سن باروری (۴۹-۱۵ سال)، بدون به شمار آوردن مرگ و میرهای فرزندان بدنیا می‌آورد.

تغییرات میزان باروری کل استان قم و کشور برحسب دوره‌های ۵ ساله، از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۵ در جدول ذیل نمایش داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود روند باروری هم در کشور و هم در استان قم از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۰، روندی کاهشی بوده است و در دوره ۹۵-۱۳۹۱ نسبت به دوره‌های قبل، اندکی افزایش یافته است. همان‌طور که در نمودار نیز قابل مشاهده است تمامی سال‌های مورد بررسی؛ میزان باروری کل در استان با اختلاف از میانگین میزان باروری کل کشور بالاتر است. در دوره ۹۵-۱۳۹۱ رتبه استان قم به لحاظ این شاخص ۱۳ می‌باشد و جزء استان‌های با باروری بالا محسوب می‌شود.

نمودار ۲۹- میزان باروری کل استان قم و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶

۳-۴-۱۵- مرگ و میرهای ثبت شده

یکی دیگر از عوامل و مؤلفه‌های تاثیرگذار بر روند رشد جمعیت میزان مرگ و میر است و دسترسی به آمار دقیق، صحیح و به روز این رویداد بسیار حائز اهمیت می‌باشد. این واقعه برای همه افراد و به صورت ناهمزمان در طول زندگی آنها اتفاق می‌افتد.

میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای استان قم در سال ۱۳۸۵ برابر با ۴/۵ مرگ به ازای هزار نفر جمعیت بوده که طی سال‌های بعد با روندی سینوسی به ۴/۳ مرگ کاهش یافته است. در سال ۱۳۹۷ میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده استان، کمی پایین‌تر از متوسط کشوری گزارش شده است.

جدول ۷۰- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان قم و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل شهری/روستایی		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۴۰۸۵۶۶	۲۵۷۴۳۶	۱۵۱۱۳۰	۵/۸	۵/۳	۶/۸
	استان قم	۴۶۶۹	۴۵۶۱	۱۰۸	۴/۵	۴/۶	۱/۷
۱۳۹۰	کشور	۴۲۲۱۳۳	۳۰۵۴۷۵	۱۰۹۶۲۸	۵/۶	۵/۷	۵/۱
	استان قم	۴۸۶۴	۴۷۰۰	۷۸	۴/۲	۴/۳	۱/۴
۱۳۹۵	کشور	۳۶۹۷۵۱	۲۷۴۸۷۰	۹۴۷۸۸	۴/۶	۴/۶	۴/۶
	استان قم	۵۵۴۸	۵۴۵۴	۹۴	۴/۳	۴/۴	۱/۵
۱۳۹۷	کشور	۳۵۷۶۸۷	۲۶۷۳۸۴	۹۰۳۰۳	۴/۴	۴/۴	۴/۴
	استان قم	۵۷۲۵	۵۴۱۲	۳۱۳	۴/۳	۴/۲	۵/۰

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۳-۴-۱۶- امید به زندگی

امید به زندگی به عنوان یکی از اندازه‌های خلاصه سلامت جمعیت، به همراه سایر شاخص‌های بهداشتی، نتیجه عملکردهای نظام سلامت را جهت تعیین اولویت‌ها، تخصیص منابع و ارزشیابی برنامه‌های سلامت مشخص می‌کنند. بررسی مقادیر امید به زندگی یک جمعیت در طول زمان یا در مکان‌های مختلف با زمان‌های مشابه، امکان مقایسه برآیند نهایی عوامل خطر منتهی به مرگ و عوامل پیشگیری‌کننده از مرگ و میر را فراهم می‌سازد. به همین جهت یکی از بخش‌های اصلی مورد بررسی در استان قم، میزان امید به زندگی آن در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ می‌باشد.

همراه با افزایش خدمات پزشکی و امکانات بهداشتی و ظهور درمان‌های نوین، روند افزایشی در میزان امید به زندگی رخ داده است. در طول سه دوره مورد بررسی میزان شاخص امید زندگی استان قم نیز با نوساناتی بوده

است. در استان قم و همینطور کل کشور، همواره امید به زندگی زنان بیشتر از مردان بوده و البته سرعت رشد این شاخص در زنان نیز بیشتر از مردان بوده است.

در سال ۱۳۹۵ امید به زندگی برای زنان و مردان استان به ترتیب برابر با ۷۵/۶ و ۷۱/۵ سال بوده است و شاخص امید به زندگی در میان زنان استان و زنان کشور، نسبتاً برابر می‌باشد. به طور کلی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، امید به زندگی زنان استان، حدود ۱/۷ سال افزایش یافته اما امید به زندگی مردان استان؛ تقریباً بدون تغییر باقی مانده است.

جدول ۲۱- مقایسه امید به زندگی کل کشور و استان قم به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ (سال)

سال	کل کشور		استان قم	
	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۸۵	۷۱/۷	۷۳/۶	۷۱/۴	۷۳/۹
۱۳۹۰	۷۱/۵	۷۴	۷۱/۸	۷۴/۷
۱۳۹۵	۷۲/۵	۷۵/۵	۷۱/۵	۷۵/۶

مأخذ: بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۷- پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵

برای انجام پیش‌بینی از روش «ترکیبی پیش‌بینی جمعیت» بهره گرفته شده است. در این روش که متداول‌ترین روش پیش‌بینی جمعیت می‌باشد بر اساس عملکرد مجموعه عوامل موثر بر تغییر و تحولات جمعیت یعنی باروری، مرگ و میر، مهاجرت و ترکیب سنی و جنسی جمعیت استفاده شده است.

بر اساس پیش‌بینی مرکز آمار ایران، جمعیت استان قم تا سال ۱۴۱۵ به ۱ میلیون و ۷۴۲ هزار نفر خواهد رسید، عبارتی از سال ۱۳۹۵ تا ۱۴۱۵، به ازای هر یک سال حدود ۲۲۵۰۰ نفر به جمعیت استان اضافه خواهد شد. به علاوه، برآوردها حاکی است که در سال ۱۴۱۵ جمعیت ساکن نقاط شهری استان قم حدود ۹۶/۵ درصد از کل جمعیت را شامل می‌شود و نسبت جمعیت شهرنشین استان، بیش از ۱۶ واحد بیشتر از میانگین نسبت جمعیت شهرنشین در کل کشور خواهد بود.

جدول ۷۲- پیش‌بینی تعداد جمعیت کشور و استان قم، بر اساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵

سال	شرح	جمع			نقاط شهری			نقاط روستایی		
		مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن
۱۴۰۰	کشور	۸۴۹۷۱۰۰۰	۴۲۰۳۴۰۰۰	۴۲۹۳۷۰۰۰	۶۴۳۹۷۰۰۰	۳۲۵۳۶۰۰۰	۳۱۸۶۱۰۰۰	۲۰۵۷۵۰۰۰	۱۰۴۰۱۰۰۰	۱۰۱۷۳۰۰۰
	استان قم	۱۴۲۳۰۰۰	۷۲۲۰۰۰	۷۰۱۰۰۰	۱۳۵۹۰۰۰	۶۸۹۰۰۰	۶۷۰۰۰۰	۶۴۰۰۰۰	۳۲۰۰۰۰	۳۲۰۰۰۰
۱۴۰۵	کشور	۸۹۱۲۱۰۰۰	۴۴۹۵۰۰۰۰	۴۴۱۷۱۰۰۰	۶۸۹۸۲۰۰۰	۳۴۷۸۸۰۰۰	۳۴۱۹۵۰۰۰	۲۰۱۳۹۰۰۰	۱۰۱۶۳۰۰۰	۹۹۷۶۰۰۰
	استان قم	۱۵۳۹۰۰۰	۷۷۷۰۰۰	۷۶۱۰۰۰	۱۴۷۴۰۰۰	۷۴۵۰۰۰	۷۲۹۰۰۰	۶۵۰۰۰۰	۳۳۰۰۰۰	۳۲۰۰۰۰
۱۴۱۰	کشور	۹۲۴۶۰۰۰۰	۴۶۵۶۲۰۰۰	۴۵۸۹۸۰۰۰	۷۲۸۷۷۰۰۰	۳۶۶۹۴۰۰۰	۳۶۱۸۳۰۰۰	۱۹۵۸۳۰۰۰	۹۸۶۸۰۰۰	۹۷۱۵۰۰۰
	استان قم	۱۶۴۳۰۰۰	۸۲۷۰۰۰	۸۱۶۰۰۰	۱۵۸۰۰۰۰	۷۹۵۰۰۰	۷۸۵۰۰۰	۶۲۰۰۰۰	۳۱۰۰۰۰	۳۱۰۰۰۰
۱۴۱۵	کشور	۹۵۲۷۸۰۰۰	۴۷۹۰۸۰۰۰	۴۷۳۷۰۰۰۰	۷۶۳۴۷۰۰۰	۳۸۳۸۱۰۰۰	۳۷۹۶۵۰۰۰	۱۸۹۳۲۰۰۰	۹۵۲۷۰۰۰	۹۴۰۵۰۰۰
	استان قم	۱۷۴۲۰۰۰	۸۷۳۰۰۰	۸۶۹۰۰۰	۱۶۸۱۰۰۰	۸۴۳۰۰۰	۸۳۸۰۰۰	۶۱۰۰۰۰	۳۱۰۰۰۰	۳۰۰۰۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۸- جمع‌بندی

- استان قم، با جمعیتی بالغ بر ۱ میلیون و ۳۹۸ هزار نفر (برآورد مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۹۹)، ۱/۷ درصد از جمعیت کشور را شامل می‌شود و از نظر جمعیتی در جایگاه ۲۰مین استان کشور قرار دارد. از جمله شاخص‌های قابل توجه در این استان بالا بودن نسبت جمعیت شهرنشین در مقایسه با دیگر استان‌های کشور است، بطوریکه بر اساس برآورد مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۹، بیش از ۹۵ درصد جمعیت استان را شهرنشینان تشکیل می‌دهند و در سطح کشور، رتبه ۱ را به لحاظ نسبت جمعیت شهرنشین به خود اختصاص داده است.
- ساختار سنی جمعیت کنونی استان قم بیانگر این موضوع است که سهم قابل توجهی از جمعیت در سنین جوانی و میانسالی (فعال بالقوه) قرار دارد؛ میانگین سنی جمعیت (۲۹/۶ سال) و بالا بودن سهم جمعیت ۶۴-۱۵ ساله (۶۹/۱ درصد از کل جمعیت) گواه این مطلب هستند.
- استان قم سیزدهمین استان در سطح کشور به لحاظ درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله (میزان جوانی جمعیت) محسوب می‌شود و برآورد جمعیت استان در سال ۱۳۹۹ حاکی است که بیش از ۲۷ درصد از جمعیت این استان در سنین ۱۴-۰ سال واقع قرار داشته‌اند.
- بالا بودن رشد سالانه جمعیت از جمله موهبت‌های جمعیتی در این استان محسوب می‌شود.

- پیش‌بینی‌های مرکز آمار حاکی است که اگر جمعیت استان با این روند ادامه پیدا کند در سال ۱۴۱۵ جمعیت برابر با ۱ میلیون و ۷۴۲ هزار نفر خواهد بود.
- میزان خام ولادت‌های ثبت شده و میزان باروری کل در استان قم رضایت بخش است بنابراین در برنامه‌ریزی‌های مربوط به پیشرفت و آبادانی استان در سال‌های آینده، این موضوع می‌بایست مبنای توجه قرار گیرد.
- استان قم در رده استان‌های با میزان باروری مطلوب در سطح کشور، قرار دارد، در دوره ۹۵-۱۳۹۱ رتبه استان به لحاظ این شاخص، ۱۳ می‌باشد.
- آمار مهاجرت استان (با کسر مهاجرت‌های داخل استانی) نشان می‌دهد که جمعیت مهاجر وارد شده به استان (طی دوره ۹۵-۱۳۹۰) حدود ۵/۵ درصد جمعیت از استان و بدون کسر مهاجرت‌های درون استانی نیز تقریباً ۶ درصد از جمعیت استان را شامل می‌شود.
- عمده مهاجران برون استانی وارد شده به استان قم متعلق به استان‌های تهران، خوزستان و اصفهان هستند.
- سهم مهاجران خارجی وارد شده به استان قم با ۸/۷ درصد حائز اهمیت است. بیشترین مهاجران خارجی وارد شده به استان قم مربوط به کشورهای افغانستان، پاکستان و عراق می‌باشد.
- الگوی مهاجرت استان نیز حاکی است که حدود ۷۶/۱ درصد جابه‌جایی‌های جمعیتی در استان شهر به شهر بوده است و میزان مهاجرت روستا به شهر با حدود ۹/۶ درصد در مرتبه دوم قرار گرفته است.
- تراکم جمعیت در استان قم برابر با ۱۱۵ نفر در هر یک کیلومتر می‌باشد و این استان پنجمین استان پرتراکم در سطح کشور محسوب می‌شود.
- میزان خام مرگ و میر در استان قم، پایین‌تر از متوسط کشوری گزارش شده است و امید زندگی زنان در استان با امید زندگی زنان کل کشور، نسبتاً برابر است
- در خصوص متوسط بعد خانوارهای ساکن در این استان باید گفت که بعد خانوار کمی بالاتر از میانگین کشوری گزارش شده است و نکته حائز اهمیت در مورد خانوارهای استان این است که؛ بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۱/۱ درصد از خانوارهای استان (معادل ۴۲۴۹۲ خانوار) زن سرپرست هستند و از کل خانوارهای زن سرپرست بیش از ۴۵ درصد یک‌نفره (خود سرپرست) می‌باشند.

۳-۳-۵- وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی - عمومی در استان قم

۳-۳-۵-۱- تعلیم و تربیت رسمی - عمومی

آموزش عمومی شامل دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه عمومی و فنی و حرفه‌ای می‌باشد و مسئولیت اجرای آن با وزارت آموزش و پرورش است. شایان ذکر است که از سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ با تغییر نظام آموزش عمومی مقاطع تحصیلی شامل ابتدایی، متوسطه دوره اول و متوسطه دوره دوم است. در این بخش تلاش خواهد شد، در ابتدا آمار بخش تعلیم و تربیت رسمی عمومی با تمرکز بر استان قم ارایه شود و در نهایت ضمن احصاء مهم‌ترین مسائل و چالش‌های آموزش عمومی راهکارهایی برای بهبود این وضعیت پیشنهاد خواهد شد.

۳-۳-۵-۱-۱- آمار و اطلاعات

- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ از مجموع ۲۶۲۲۶۴ دانش‌آموز مشغول به تحصیل در سطح استان، ۱۶۲۱ نفر در دوره آموزش استثنایی (۰/۶۱ درصد و ۱/۰۴ درصد دانش‌آموزان استثنایی کشور)، ۹۷۳۵ نفر در دوره پیش‌دبستانی (۳/۷۱ درصد دانش‌آموزان)؛ ۱۴۴۳۳۷ نفر در دوره ابتدایی (۵۵/۰۳ درصد و بالاتر از میانگین کشوری با ۵۴/۶ درصد)، ۵۷۸۴۰ نفر در دوره متوسطه اول (۲۲/۰۵ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۲۲/۷ درصد)، ۴۴۵۹۵ نفر در دوره متوسطه دوم (۱۷/۰۰ درصد و بالاتر از متوسط کشوری با ۱۸ درصد) و ۴۰۹۶ دانش‌آموز در دوره بزرگسال (۱/۵۶ درصد) مشغول به تحصیل بوده‌اند.
- از کل دانش‌آموزان استان ۴۹/۳۰ درصد را پسران و ۵۰/۷ درصد را دختران تشکیل می‌دهند.
- پوشش تحصیلی در دوره ابتدایی در این استان ۹۸/۵ درصد، در دوره متوسطه اول ۹۸ درصد، در دوره متوسطه دوم ۹۵ درصد است.
- بر اساس آمار سازمان نوسازی، توسعه و تجهیز مدارس کشور، سرانه مطلوب فضای آموزشی در کشور ۸/۴ متر مربع است. سرانه متوسط فضای آموزشی در کشور نیز ۵/۱۸ متر مربع است^{۱۳}. در استان قم سرانه فضای آموزشی ۴/۲ متر می‌باشد و پایین‌تر از میانگین کشوری است. بر اساس این آمار، فضای آموزشی در استان قم ۲۰۰ تا ۲۵۰ هزار متر کسری تا رسیدن به سطح متوسط کشوری دارد.
- بر اساس آمار حدود ۵۰ درصد از مدارس استان قم نیازمند تعمیر و مقاوم‌سازی هستند.
- بر اساس اطلاعات سالنامه آماری سال ۱۳۹۸ استان قم حدود ۵۲۱۲ نفر شاغل در آموزش و پرورش هستند که شامل گروه معلمان (آموزگار، دبیر، هنرآموز و استادکار)، گروه مدیریت (مدیر، معاون پرورشی، معاون

^{۱۳} در فضای آموزش شهری سرانه ۴،۹۶ متر مربع و در فضاهای آموزش روستایی سرانه ۵،۸۱ متر مربع است.

فناوری، معاون اجرایی، معاون امور عمومی و معاون آموزشی) و گروه کیفیت بخشی (شامل مشاور، مربی امور تربیتی پرورشی، مراقبت سلامت، سرپرست بخش، سرپرست آموزش، سرپرست شبانه روزی، مسئول سوادآموزی مجتمع، مسئول توانبخشی و متصدی سایت رایانه) می باشد. استان قم با کمبود حدود ۲ هزار معلم روبرو است.

- بر اساس آمار اداره کل آموزش و پرورش استان، حدود ۷۰ درصد دانش آموزان استان قم به سامانه شاد دسترسی دارند. آن دسته از دانش آموزانی که به شبکه شاد دسترسی ندارند تعدادی در کلاس های حضوری (دانش آموزان روستایی)، تعدادی از آموزش های تلویزیونی و تعدادی نیز از درسنامه ها و محتواهای درسی تولید شده از سوی مدارس، استفاده می کنند.

جدول ۷۳- آمار و اطلاعات بخش آموزش و پرورش استان قم

سال و مقطع تحصیلی	جمع	پسر	دختر	معلم	مدیریت و کیفیت بخشی	تعداد آموزشگاه	تعداد کلاس درس
۹۹-۱۳۹۸	۲۶۲۲۶۴	۱۲۹۳۰۹	۱۳۲۹۵۵	۸۱۱۶	۳۶۸۹	۱۵۲۳	۹۷۹۱
آموزش استثنایی	۱۶۲۱	۶۵۹	۹۶۲	۲۵۴	۱۰۰	۴۷	۲۲۳
پیش دبستانی	۹۷۳۵	۴۸۸۹	۴۸۴۶	۰	۰	۲۹۵	۵۴۵
ابتدایی	۱۴۴۳۳۷	۷۰۴۵۰	۷۳۹۲۷	۳۰۴۷	۱۵۸۸	۶۳۸	۵۰۹۳
متوسطه دوره اول	۵۷۸۴۰	۲۸۴۲۰	۲۹۴۲۰	۲۲۵۲	۹۷۲	۲۶۶	۲۰۳۸
متوسطه دوره دوم	۴۴۵۹۵	۲۲۸۶۸	۲۱۷۲۷	۲۵۵۴	۹۴۵	۲۰۶	۱۸۹۲
بزرگ سال (دوره اول متوسطه)	۴۸۲	۲۶۵	۲۱۷	۰	۰	۱۵	۰
بزرگ سال (دوره دوم متوسطه)	۳۶۱۴	۱۷۵۸	۱۸۵۶	۰	۱۹	۵۶	۰

۳-۵-۱-۲- مهم ترین مسائل آموزش و پرورش استان قم

۱. کمبود فضای آموزشی در استان؛
۲. کمبود نیروی انسانی (۲ هزار معلم)؛
۳. فرسوده و غیراستاندارد بودن ۵۰ درصد از مدارس و تجهیزات آموزشی آنها؛

۴. عدم دسترسی حدود ۳۰ درصد دانش‌آموزان به سامانه شاد به دلیل در دسترس نبودن اینترنت و گوشی‌های هوشمند؛
۵. عدم ساماندهی درست و حساب شده وضعیت مهدکودک‌ها؛

۳-۳-۱-۵-۳- راهکارهای پیشنهادی

به منظور بهبود وضعیت تشریح شده در بالا و انجام اقدامات مقتضی در خصوص مسایل احصائی راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

۱. تأمین، تجهیز و نوسازی فضای آموزشی در سطح استان؛
۲. تأمین نیروی انسانی مورد نیاز در سطح استان از طریق مبادی و مجاری قانونی؛
۳. بهبود وضعیت دسترسی به آموزش‌های مجازی (سامانه شاد) از طریق ایجاد زیرساخت‌ها و .....؛
۴. سامان‌دهی وضعیت مهدکودک‌ها در سطح استان و صدور مجوز برای مراکز صلاحیتدار توسط مرجع ذیصلاح؛

۳-۳-۲-۵-۳- وضعیت سواد در استان قم

وضع سواد در بین افراد جامعه یکی از معیارهای مهم در تعیین میزان توسعه‌یافتگی کشورها بشمار می‌آید و بررسی روند تغییرات آن بیانگر چگونگی پیشرفت و توسعه نیروی انسانی در آن جامعه است. یکی از مهمترین شاخص‌ها در این زمینه میزان باسوادی است. به طور کلی، بررسی این شاخص در سال‌های بعد از انقلاب حاکی از روند افزایشی آن و توجه به مسئله آموزش عمومی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های کشور است. با این مقدمه کوتاه در این بخش تلاش خواهد شد تا وضعیت سواد در استان قم مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت دلالت‌های این مطالعه برای تدوین برنامه‌های راهبردی استان استخراج شود.

جدول ۲۴- وضعیت نرخ باسوادی در استان قم

جنس / سکونت‌گاه	نرخ باسوادی (درصد)
مردان	۹۱/۶
زنان	۸۵/۷
شهری	۸۹/۲
روستایی	۷۹/۵
نرخ کلی سواد	۸۸/۶۰

۳-۳-۵-۲-۱- آمار و اطلاعات

بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ میزان باسوادی مردان و زنان ۶ ساله و بیشتر استان به ترتیب معادل ۹۱/۶ درصد (بالتر از متوسط کشوری با ۹۱ درصد) و ۸۵/۷ (بالتر از متوسط کشوری با ۸۴/۲) بوده است. میزان باسوادی در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۸۹/۲ درصد (بالتر از متوسط کشوری با ۹۰/۸) و ۷۹/۵ درصد (بالتر از متوسط کشوری با ۷۸/۵) درصد بوده است. فاصله باسوادی مردان و زنان در سطح استان حدود ۶ درصد و فاصله باسوادی در نقاط شهری و روستایی حدود ۱۰ درصد می باشد. به طور کلی استان قم فقط در شاخص سواد شهری از سطح متوسط کشور پایین تر می باشد. به طور کلی بر اساس شاخص های کلی سواد، قم در جایگاه ششم کشوری قرار می گیرد.

بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، در بازه سنی ۱۰ تا ۴۹ سال حدود ۲۷ هزار و ۶۰۰ نفر بی سواد بوده اند که حدود ۱۳ هزار نفر آن ها اتباع خارجی هستند... در سال ۱۳۹۸ نیز حدود ۴۲۴۲ نفر در دوره های سه گانه سوادآموزی، تحکیم و انتقال شرکت کرده اند.

بر اساس آخرین آمار معاونت سوادآموزی اداره کل آموزش و پرورش قم، حدود ۴ مرکز یادگیری محلی در استان وجود دارد که در کنار آموزش سواد پایه به سوادآموزان این استان مواردی شامل حرفه آموزی و ایجاد اشتغال و تولید نیز جزء فعالیت آن ها است. بر اساس آمار سازمان نهضت سوادآموزی حدود ۵۱۲ مرکز یادگیری محلی در کشور وجود دارد که سهم استان قم حدود ۰/۷۸ درصد می باشد.

۳-۳-۵-۲- مهم ترین مسائل سوادآموزی

۱. بی سوادی مهاجران و اتباع خارجی؛
۲. نبود آمار دقیق در خصوص بیسوادان استان قم و اطلاعات اسمی آن ها؛
۳. انگیزه پایین برای سوادآموزی به دلیل فقر اقتصادی و فرهنگی؛
۴. انگیزه حرفه ای پایین آموزشیاران و در نتیجه افت کمیت و کیفیت آموزش؛

۳-۳-۵-۲- راهکارهای پیشنهادی

- ۱- بهبود وضعیت ارایه خدمات سوادآموزی به اتباع خارجی به خصوص افغانی ها؛
- ۲- استفاده از ظرفیت سایر دستگاه های اجرایی برای شناسایی اسمی افراد بی سواد؛
- ۳- انجام اقدامات فرهنگی و انگیزه بخش برای ایجاد گرایش به سوادآموزی در افراد بیسواد؛
- ۴- بهبود بخشیدن به وضعیت استخدامی آموزشیاران در جهت ارتقای انگیزه حرفه ای آن ها؛

۳-۵-۳- وضعیت آموزش عالی در استان قم

۳-۵-۳-۱- داده‌ها و اطلاعات

- در حوزه آموزش عالی با توجه به تقسیم‌بندی‌های صورت گرفته مبتنی بر سیاست‌ها و ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران (مصوبه جلسه ۷۷۶ مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۱۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی) استان قم در منطقه ۴ جایابی شده است: منطقه ۴ شامل استان‌های همدان، مرکزی، قزوین و قم و دانشگاه‌های بین‌المللی امام خمینی (ره)، بوعلی سینا، ملایر، سید جمال‌الدین اسدآبادی، صنعتی همدان، اراک، تفرش، صنعتی اراک، حضرت معصومه (س)، صنعتی قم و قم است.
- در سال ۹۹-۹۸ تعداد کل دانشجویان استان برابر ۶۰۱۰۵ نفر بوده است که ۳۰۸۲۳ نفر (۵۱/۲۸) درصد مرد و ۲۹۲۸۲ نفر (۴۸/۷۲) درصد زن بوده‌اند.
- از کل دانشجویان ۶/۶ درصد در مقطع کاردانی (۴۰۰۲ دانشجوی)، ۶۳/۳۷ درصد در مقطع کارشناسی (۳۸۶۹۰ دانشجوی)، ۲۱/۸۲ درصد در مقطع کارشناسی ارشد (۱۲۷۹۲ دانشجوی)، ۷/۶۸ درصد در دکتری حرفه‌ای و تخصصی (۴۶۲۱ دانشجوی) تحصیل می‌کنند.
- بر اساس آمار، از تعداد کل دانشجویان استان:
  ۱. ۴/۸ درصد (۲۸۸۷ دانشجوی) در گروه پزشکی (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۷/۲۶ درصد)؛
  ۲. ۶۵/۴۶ درصد (۳۹۳۵۰ دانشجوی) در گروه علوم انسانی (بالا‌تر از متوسط کشوری با ۴۸/۵ درصد)؛
  ۳. ۵/۸۵ درصد (۳۵۲۱ دانشجوی) در گروه علوم پایه (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۶/۲ درصد)؛
  ۴. ۱۷/۸۸ درصد (۱۰۷۴۷ دانشجوی) در گروه فنی مهندسی (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۲۶/۵ درصد)؛
  ۵. ۰/۴۵ درصد (۲۷۱ دانشجوی) در گروه کشاورزی و دامپزشکی (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۳/۷۶ درصد)؛
  ۶. ۵/۵۳ درصد (۳۳۲۹ دانشجوی) در گروه هنر (بالا‌تر از متوسط کشوری با ۳/۳۷ درصد) مشغول به تحصیل بوده‌اند.
- دانش‌آموختگان دوره‌های تحصیلی مختلف در سال ۹۸-۱۳۹۷، ۱۱۵۱۵ نفر بوده‌اند که از این تعداد:
  ۱. ۱۷/۰۰ درصد مربوط به دوره کاردانی (۱۹۵۸ نفر)؛
  ۲. ۵۴/۷۵ درصد مربوط به دوره کارشناسی (۶۳۰۵ نفر)؛
  ۳. ۲۴/۴۸ درصد مربوط به دوره کارشناسی ارشد (۲۸۲۰ نفر)؛
  ۴. ۰/۶۷ درصد مربوط به دکتری حرفه‌ای (۷۸ نفر)؛

۵. ۳/۰۷ درصد مربوط به دکتری تخصصی (۳۵۴ نفر)؛

- بر اساس آمار ارایه شده در سال ۱۳۹۵ در استان قم ۵۲ موسسه آموزش عالی وجود دارد (۱/۸ از موسسات آموزش عالی کشور) که شامل ۵ واحد دولتی (وزارت عتف)، ۳ واحد دانشگاه پیام نور، ۲۰ واحد علمی-کاربردی، ۳ واحد دانشگاه فرهنگیان، ۲ موسسه فنی و حرفه‌ای، ۴ دستگاه اجرایی، ۱ واحد وزارت بهداشت، ۱۲ موسسه غیردولتی- غیرانتفاعی و ۲ واحد دانشگاه آزاد می‌باشد.
- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸، تعداد آموزشگران دانشگاهی تمام وقت مؤسسات آموزش عالی، ۱۴۸۴ نفر بوده است. ۸۱ درصد (۱۲۰۴) از آموزشگران مرد و ۱۹ درصد (۲۸۰) زن بوده‌اند.
- نسبت دانشجو به استاد بر اساس آمار وزارت عتف حدود ۵۰/۲۵ می‌باشد که نسبت به متوسط کشوری که ۴۹/۷ نفر می‌باشد در سطح بالاتری قرار دارد.
- بر اساس آمار آمایش آموزش عالی سهم شاغلان با تحصیلات عالی به کل شاغلان استان حدود ۲۱/۲۷ درصد است و سهم شاغلان با تحصیلات عالی استان به کل شاغلان عالی کشور ۱/۴۲ درصد می‌باشد.

۳-۳-۵-۲- مهم‌ترین مسائل آموزش عالی

بر اساس گزارشات و تحلیل‌های ارایه شده مهم‌ترین مسائل آموزش عالی استان به شرح ذیل می‌باشد:

۱. عدم وجود فضای کالبدی مناسب و کافی برای ارائه خدمات به دانشجویان؛
۲. مدرک گرایی و بی توجهی به مهارت افزایی به خصوص در خصوص دانشگاه علمی- کاربردی؛
۳. توسعه نامتناسب فضای مجازی به خصوص در مواجهه با دوران کرونا؛
۴. عدم تناسب رشته‌ها با نیازهای بازار کار، شرایط بومی منطقه و مزیت‌های نسبی موجود کشور به دلیل فقدان آمایش آموزش عالی؛

۳-۳-۵-۳- راهکارهای پیشنهادی

۱. ارتقای وضعیت کمی و کیفی فضاهای آموزشی؛
۲. ماموریت گرایی و مهارت محور نمودن رشته‌های علمی و استفاده از راهکار تغییر از عرضه محوری به تقاضا محوری به منظور کاهش بیکاری؛
۳. توسعه متناسب فضای مجازی (دو فضای نمودن متناسب امور اجرایی، آموزشی و پژوهشی دانشگاه)؛
۴. انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان و کشور؛

۳-۴- بررسی نظام اقتصادی و تولید

بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، جمعیت استان قم ۱۲۹۲۲۸۳ نفر (۵۱ درصد مرد و ۴۹ درصد زن) که در مقایسه با سرشماری سال ۱۳۹۰، متوسط رشد سالانه جمعیت استان، ۲/۳۳ درصد بوده است. سهم جمعیت استان از کشور ۱/۶ درصد است و در رتبه ۲۰ استان‌های کشور قرار دارد. بیش از ۹۵ درصد از جمعیت استان شهرنشین هستند و از این حیث استان در رتبه ۱ استان‌های کشور قرار دارد. سطح بالای نرخ شهرنشینی و همچنین تراکم بالای جمعیت در استان قم نسبت به دیگر استان‌های کشور نشان دهنده سطح توسعه یافتگی و جذابیت در استان قم و مخصوصاً شهر قم بالاتر از دیگر نقاط کشور است و این موضوع یکی از دلایل جذب جمعیت در استان قم است. در واقع استان قم پایین‌ترین میزان جمعیت روستا نشین کشور را دارد. در سال ۱۳۹۸ بر اساس نتایج آماگیری از نیروی کار، حدود ۳۵/۴ درصد از جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر استان، از نظر اقتصادی فعال بوده اند. که نرخ بیکاری در میان این گروه جمعیتی ۱۰/۱ درصد بوده که نرخ بیکاری مردان ۸/۲ درصد و زنان ۲۰/۳ بوده است. همچنین در سال ۱۳۹۸ نرخ بیکاری جمعیت ۲۴-۱۵ سال ۲۳/۱ درصد و نرخ بیکاری جمعیت ۳۵-۱۸ سال ۱۹/۵ درصد بوده است. نرخ بیکاری در مناطق شهری و روستایی استان کمتر از متوسط کشوری است که این موضوع نیز حاکی از وجود ظرفیت‌های بالاتر در اشتغال استان نسبت به متوسط کشوری است. بررسی بار تکفل نشان می‌دهد که بار تکفل خالص و ناخالص استان در سطح بالایی قرار دارد. بررسی میزان متوسط درآمد سالانه خانوار در مناطق شهری پایین‌تر از مناطق روستایی است با توجه به اینکه جمعیت استان قم حدود ۹۵ درصد شهرنشین است و تنها ۵ درصد از جمعیت استان در نواحی روستایی ساکن هستند، کیفیت عمومی زندگی و سطح رفاه اجتماعی مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی از نظر درآمدی در سطح پایینی قرار دارد. بر اساس نتایج طرح نیروی کار در سال ۱۳۹۸، توزیع نسبی شاغلان بخش‌های مختلف اقتصادی عبارت است از ۴/۳ درصد بخش کشاورزی، ۴۰/۱ درصد بخش صنعت و ۵۵/۶ درصد بخش خدمات. بررسی سهم اشتغال در بخش‌های مختلف نشان می‌دهد که درصد کمی از جمعیت شاغلین در بخش کشاورزی شاغل هستند با توجه به اینکه ارزش افزوده بخش کشاورزی نسبت به دیگر بخش‌ها پایین‌تر است و با بهبود سطح توسعه سهم اشتغال بخش کشاورزی کمتر و بخش خدمات بیشتر می‌شود؛ لذا می‌توان گفت که استان قم نسبت به دیگر استان‌های کشور از سطح توسعه یافتگی بالاتری برخوردار است. درآمد سرانه خانوار شهری در استان کمتر از متوسط کشوری است اما پایین‌تر بودن ضریب جینی در منطق شهری از متوسط کشوری، نشان می‌دهد که درآمد به صورت عادلانه‌تر از متوسط کشوری در استان توزیع شده است. میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی در استان بسیار کم است. با توجه به اینکه استان قم به پایتخت کشور نزدیک است و در مرکز کشور قرار دارد و ظرفیت جمعیتی و درآمدی

بالایی در این استان وجود دارد، انتظار می‌رود سرمایه‌گذاری خارجی بیشتری جذب این استان شود. این استان از نظر سرانه تولید ناخالص داخلی در مقایسه با متوسط کشوری در سطح پایین و روند رشد کندتری در مقایسه با متوسط کشوری از سال ۹۲ تا ۹۶ داشته است. استان قم به دلیل شرایط اقلیمی در چند سال اخیر با کاهش نیروی انسانی روبه‌رو بوده است و یکی از استان‌ها با نرخ پایین مشارکت اقتصادی است.

جدول ۲۵- نمای کلی وضعیت استان قم در مقایسه با کشور در سال ۹۸

رتبه	کشور	قم	بخش	شاخص
۲۰	۱۰۰	۱/۶	سهم جمعیتی (۱۳۹۵)	اندازه بازار خانگی
۱۴	۱۰۰	۲/۱	سهم جمعیت شهری (۱۳۹۵)	
۳۱	۱۰۰	۰/۳	سهم جمعیت روستایی (۱۳۹۵)	
۵	۵۱	۱۲۰	تراکم نسبی جمعیت (نفر در کیلومتر مربع)	
۱	۷۵/۱	۹۵/۳	میزان شهرنشینی	نرخ اشتغال
-	۸۸/۲	۸۹/۷	مناطق شهری	
-	۹۲/۷	۹۳/۴	مناطق روستایی	سهم اشتغال
	۱۷/۷۵	۴/۳	کشاورزی	
	۳۱/۹۵	۴۰/۱	صنعت	
	۵۰/۲۵	۵۵/۶	خدمات	نرخ بیکاری
۱۶	۱۰/۶	۱۰/۱	جمعیت کل	
۲۲	۱۱/۸	۱۰/۳	مناطق شهری	
۱۶	۷/۳	۶/۶	مناطق روستایی	
۶	۲/۰۹	۲/۵۲	مناطق شهری	بار تکفل خالص
۶	۲/۷۱	۳/۰۸	مناطق شهری	بار تکفل ناخالص
۱۲	۵۴۱۰۰۷	۴۷۳۹۹۳	متوسط درآمد سالانه یک خانوار شهری	درآمد
۵	۲۹۷۰۲۲	۳۶۱۷۶۵	متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی	
۱۷	۰/۳۸۲۸	۰/۳۱۵۴	مناطق شهری	ضریب جینی
۸	۰/۳۵۳۹	۰/۳۳۷۶	مناطق روستایی	
۲۷	۳۹/۹	۳۵/۴	جمعیت کل	نرخ مشارکت اقتصادی
۲۷	۳۹/۲	۳۵/۲	مناطق شهری	
۱۷	۴۲/۳	۴۱/۵	مناطق روستایی	
۲۰	۵۱۰۴۶۴۲	۲۰۱۹۷	میزان جذب سرمایه (هزار دلار) (۱۳۹۷)	سرمایه‌گذاری خارجی
۲۶	۳۱/۴	۳۱/۳	-	نرخ رشد سپرده‌های بانکی
۲۳	۱۸۴۵۸۴	۱۳۰۲۰۴	هزار ریال به نفر (۱۳۹۶)	سرانه تولید ناخالص داخلی استان

تولید ناخالص داخلی

بررسی تولید ناخالص داخلی استان قم نشان می‌دهد که به طور متوسط استان قم در حدود از ۱ درصد از تولید ناخالص داخلی بدون نفت ایران را طی دو دهه گذشته داشته است. سهم تولید ناخالص داخلی بدون نفت استان قم از کشور در دوره مورد بررسی به طور متوسط ۱/۱۶ درصد است. با توجه به سهم ۱/۶ درصدی جمعیت استان انتظار می‌رود که سهم تولید ناخالص داخلی استان از تولید ناخالص داخلی کشور بهبود پیدا کند و جایگاه فعلی قابل قبول نیست.

جدول ۷۶- تولید ناخالص داخلی (میلیون ریال)

سال	تولید ناخالص داخلی			تولید ناخالص داخلی بدون نفت		
	کل کشور	قم	سهم درصدی	کل کشور	قم	سهم درصدی
۱۳۷۹	۶۳۰۰۳۸۶۲۳	۵۸۸۷۷۶۸	۰.۹۳	۵۱۲۳۴۰۲۰۰	۵۸۸۱۵۱۴	۱.۱۵
۱۳۸۰	۷۳۸۹۰۸۹۸۲	۷۳۸۳۲۷۶	۱.۰۱	۶۱۴۱۷۶۶۷۶	۷۳۶۷۶۲۶	۱.۲۰
۱۳۸۱	۹۵۴۴۰۲۷۳	۹۶۳۸۴۸۲	۱.۰۱	۷۷۸۸۵۶۴۵۴	۹۶۰۲۶۵۲	۱.۲۳
۱۳۸۲	۱۱۸۹۳۸۶۸۷۹	۱۱۷۷۳۱۲۰	۰.۹۹	۹۶۵۷۵۷۱۳۱	۱۱۷۱۸۷۰۱	۱.۲۱
۱۳۸۳	۱۵۵۴۸۱۰۸۹۴	۱۵۳۴۵۲۱۱	۰.۹۹	۱۲۳۱۵۱۳۰۳۷	۱۵۲۸۱۵۹۳	۱.۲۴
۱۳۸۴	۱۹۴۱۱۸۷۵۸۴	۱۸۰۱۷۲۱۶	۰.۹۳	۱۵۰۱۳۲۰۴۰۶	۱۷۹۳۳۳۷۸	۱.۱۹
۱۳۸۵	۲۳۸۲۶۷۴۸۱۸	۲۱۴۳۷۱۱۶	۰.۹۰	۱۸۵۸۸۳۹۹۶۹	۲۱۲۹۳۲۹۹	۱.۱۵
۱۳۸۶	۳۰۷۲۶۱۵۴۲۹	۲۷۵۸۳۳۵۱	۰.۹۰	۲۲۷۰۸۰۶۱۹۲	۲۷۲۴۵۱۳	۱.۱۵
۱۳۸۷	۳۵۵۱۹۵۴۷۲	۳۳۴۰۶۵۶۴	۰.۹۱	۲۹۳۲۶۰۱۴۷۳	۳۳۲۷۰۹۹۵	۱.۱۳
۱۳۸۸	۳۸۹۴۲۳۷۷۸	۳۷۲۶۶۵۶۰	۰.۹۶	۳۲۹۶۵۷۹۴۷۶	۳۷۱۲۵۱۷۸	۱.۱۳
۱۳۸۹	۴۵۵۵۶۲۲۱۱	۴۵۳۳۵۴۱۰	۰.۹۳	۴۰۱۰۲۲۰۵۷۲	۴۵۱۷۳۴۴۴	۱.۱۳
۱۳۹۰	۶۸۶۸۱۱۱۴۷	۵۶۴۱۴۵۸۶	۰.۸۲	۵۰۹۷۴۸۶۰۰۹	۵۶۳۰۹۰۲۱	۱.۱۰
۱۳۹۱	۸۵۳۳۹۱۸۳۰	۷۰۰۳۲۹۳۹	۰.۸۲	۶۵۷۸۱۰۳۵۳۷	۶۹۷۸۴۸۱۷	۱.۰۶
۱۳۹۲	۱۱۸۰۴۸۸۶۲۶۵	۱۰۰۰۹۹۳۵۵	۰.۸۵	۸۹۹۷۹۸۵۹۳۷	۹۹۵۷۴۷۳۳	۱.۱۱
۱۳۹۳	۱۲۵۵۰۹۶۰۰۲۶	۱۱۲۲۰۶۴۸۶	۰.۸۹	۱۰۳۶۸۷۹۰۷۵۸	۱۱۱۶۴۸۸۰۴	۱.۰۹
۱۳۹۴	۱۳۱۸۰۰۱۶۱۲۹	۱۳۱۲۷۵۵۴۲	۱.۰۸	۱۰۷۹۸۱۵۸۷۸۱	۱۳۰۴۹۹۰۰۰	۱.۲۱
۱۳۹۵	۱۴۹۰۶۳۵۷۵۳۴	۱۶۱۲۱۷۶۵۸	۱.۰۸	۱۲۸۶۴۲۸۹۲۴۹	۱۶۰۷۴۱۸۴۴	۱.۲۵
۱۳۹۶	۱۷۹۷۱۸۷۱۱۵۳	۱۷۵۰۲۰۳۵۳	۰.۹۷	۱۵۱۹۴۴۹۲۴۳۷	۱۷۳۹۹۴۴۵۷	۱.۱۵
۱۳۹۷	۲۵۸۲۹۷۱۲۴۲۶	۲۳۹۳۷۱۵۵۲	۰.۹۳	۲۰۸۷۰۳۲۹۲۲۴	۲۳۷۵۰۱۲۰۳	۱.۱۴

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش افزوده به تفکیک بخش‌های اقتصادی استان قم در مقایسه با کشور

بررسی میزان ارزش افزوده تولید شده در قم نشان می‌دهد که در تمامی سال‌های مورد بررسی کمتر از یک درصد بوده است و از این رو سهم استان از تولید ارزش افزوده کل کشور در سطح پایین و رتبه استان به طور متوسط ۲۵ بوده است.

بخش کشاورزی و معدن

بررسی ارزش افزوده بخش کشاورزی نشان می‌دهد که سهم ارزش افزوده استان در بخش کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری کمتر از ۱ درصد از کل کشور بوده است. این استان با تولید کمتر از یک درصد از ارزش افزوده کل کشور در بخش کشاورزی رتبه آخر در زمینه تولید ارزش افزوده بخش کشاورزی در میان استان‌های کشور را دارد. مشکلات اقلیمی و کمبود آب یکی از مهم‌ترین معضلات استان در زمینه توسعه بخش کشاورزی است. بررسی زیر بخش‌های بخش کشاورزی نشان می‌دهد که مزیت نسبی استان در بخش گاوآورداری صنعتی است که به طور متوسط ۵ درصد از ارزش افزوده کشور در این بخش را در دوره مورد بررسی به خود اختصاص می‌دهد. همچنین بخش‌های دام سستی مرغداری، جنگلداری و پرورش حیوانات در رتبه‌های بعدی قرار دارند و نشان از وجود مزیت در این بخش‌ها دارد. بخش جنگلداری سهمی کمتر از ۱ درصد از ارزش افزوده جنگل‌کاری کشور در دوره مورد بررسی را دارد. سهم بخش معدن در استان بسیار کم است و عملاً مزیت خاصی در این بخش در استان دیده نمی‌شود. در بخش معدن نیز میزان تولید ارزش افزوده از روندی ثابتی داشته است و استان قم در رتبه ۲۵ از نظر تولید ارزش افزوده بخش معدن در کشور را دارد.

جدول ۷۷- سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن استان قم از کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۰.۷۶	۰.۸۳	۰.۸۹	۰.۹۴	۰.۸۸	۰.۸۰	۰.۹۲	۰.۸۷	کشورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری
۰.۴۶	۰.۴۵	۰.۴۹	۰.۵۸	۰.۵۲	۰.۵۰	۰.۵۲	۰.۵۱	زراعت و باغداری
۱.۹۵	۲.۳۸	۲.۵۶	۲.۳۷	۲.۲۲	۱.۹۳	۲.۱۰	۲.۰۸	پرورش حیوانات
۳.۷۸	۳.۵۸	۴.۶۷	۴.۵۳	۵.۲۱	۵.۴۲	۵.۹۷	۶.۰۰	گاوآورداری صنعتی
۱.۳۰	۱.۴۷	۱.۵۷	۱.۳۸	۱.۴۳	۱.۴۹	۱.۵۸	۱.۵۴	دام سستی
۳.۳۸	۶.۰۷	۶.۳۳	۶.۵۴	۴.۳۰	۱.۷۲	۱.۸۷	۱.۷۷	مرغداری
۰.۴۵	۰.۴۸	۰.۳۳	۰.۴۹	۰.۵۲	۰.۴۲	۰.۴۳	۰.۷۸	پرورش زنبور عسل، گرم‌پریش، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی
۰.۷۹	۰.۷۳	۰.۸۸	۰.۷۵	۰.۶۸	۰.۶۹	۰.۷۶	۰.۶۳	جنگلداری
۰.۱۶	۰.۱۶	۰.۱۷	۰.۲۰	۰.۲۳	۰.۲۵	۰.۲۴	۰.۲۵	سامیگیری
۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۱	استخراج معدن
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معدن
۰.۱۳	۰.۱۷	۰.۲۶	۰.۳۳	۰.۳۲	۰.۳۵	۰.۴۷	۰.۵۶	استخراج سایر معادن

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بررسی زیر بخش‌های کشاورزی که در جدول فوق نیز نشان داده شد سهم ارزش افزوده بخش‌های گاوآورداری صنعتی، بخش‌های دام سستی مرغداری و پرورش حیوانات در استان قم نسبت به دیگر بخش‌ها بالاتر است اما سرانه تولید گوشت قرمز، گوشت مرغ و آبزیان در استان پایین است و در رتبه آخر استان‌های کشور قرار می‌گیرد تنها در تولید سرانه شیر رتبه استان ۲۲ از بین استان‌های کشور است. به طور کلی شاخص‌های بخش معدن هم وضعیت مناسبی در استان ندارند.

جدول ۲۸- وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور

رتبه در کشور	کشور	قم	شاخص
۲۵	۱۰/۳۴	۸/۷۱	سرانه تولید گوشت قرمز (کیلوگرم به نفر)
۲۲	۱۳۲/۴۳	۱۰۴/۷۳	سرانه تولید شیر
۲۳	۳۲/۹۰	۲۴/۶۵	سرانه تولید گوشت مرغ
۲۸	۱۵/۴۴	۱/۲۵	سرانه تولید آبیان
۲۹	۱/۱۱	۰/۲۳	نسبت تعداد شاغلان بخش شیلات (آبزی پروری) به کل جمعیت
۲۹	۰/۰۳	۰/۰۲	نسبت مساحت جنگل کاری به مساحت استان
۱۳	۱۰۰	۲/۸۵	سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت فشار (۱۳۹۷)
۲۷	۱۰۰	۰/۰۰	سهم استان از اراضی تحت پوشش شبکه‌های آبیاری و زهکشی (۱۳۹۷)
۲۷	۱۰۰	۱/۱	سهم آب مصرف شده استان از منابع آب کشور
۲۸	۱۰۰	۱	سهم استان از آب مصرف شده در بخش کشاورزی
۲۳	۵/۹۹	۴/۹۰	نسبت تعداد معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (۱۳۹۷)
۲۷	۱۰۰	۱/۳۴	سهم استان از معادن در حال بهره‌برداری
۲۵	۱۲۱/۴۸	۴۱/۵۰	نسبت تعداد شاغلان معدن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)
۲۶	۴/۸۱	۰/۳۹	سرانه ارزش تولیدات معدن در حال بهره‌برداری (میلیون ریال به نفر)
۲۵	۳۷۵۲/۱۰	۲۹۷/۳۵	سرانه ارزش افزوده معدن در حال بهره‌برداری (هزار ریال به نفر)
۲۷	۲۳۷/۲۷	۳۸/۷۲	نسبت سرمایه‌گذاری (ارزش تغییرات اموال سرمایه‌ای) معدن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت (هزار ریال به نفر)
۲۶	۱۰۰	۰/۵۶	سهم استان از شاغلان معدن در حال بهره‌برداری

منبع: مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها در مقایسه با کشور

بخش صنعت و ساختمان

بخش صنعت یکی از محورهای توسعه استان شناخته می‌شود که نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی استان سهم قابل توجهی در تولید ارزش افزوده در کشور دارد. رتبه استان طی بازه زمانی مورد بررسی ۱۸ بوده است. به طور متوسط سهم ارزش افزوده بخش صنعت در استان قم به ارزش افزوده بخش صنعت در کشور در طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ کمتر از ۱/۵ درصد است. بررسی زیر بخش‌های بخش صنعت نشان می‌دهد که تولید چرم و فرآورده‌های وابسته، تولید سایر تجهیزات حمل و نقل، تولید مبلمان و چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده و ساختمان نسبت به دیگر زیربخش‌های صنعتی استان سهم بیشتری در ارزش افزوده کشور دارند و در واقع استان در این بخش‌ها از مزیت بیشتری برخوردار است.

جدول ۷۹- سهم ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان استان قم از کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۱.۲۹	۱.۲۴	۱.۳۷	۱.۳۹	۱.۲۶	۱.۲۷	۱.۲۴	۱.۲۱	صنعت
۱.۰۳	۱.۱۵	۱.۲۸	۱.۳۱	۱.۰۸	۱.۲۳	۱.۱۹	۱.۰۹	تولید محصولات غذایی
۰.۲۰	۰.۲۰	۰.۲۳	۰.۱۷	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۷	۰.۰۸	تولید انواع آشپزینها
۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	تولید فرآوردهای توتون و تنباکو
۱.۵۲	۱.۶۸	۱.۳۵	۱.۴۹	۱.۷۰	۱.۶۵	۱.۶۵	۱.۶۸	تولید منسوجات
۰.۹۰	۰.۸۷	۰.۸۹	۰.۹۲	۰.۹۲	۰.۹۱	۰.۹۱	۰.۹۴	تولید پوشاک
۴.۴۹	۵.۱۶	۴.۳۴	۴.۱۹	۳.۷۷	۴.۵۳	۴.۱۹	۳.۵۷	تولید چرم و فرآوردهای وابسته
۱.۶۵	۱.۶۷	۱.۶۷	۱.۶۷	۱.۷۲	۱.۷۱	۱.۷۰	۱.۶۷	تولید چوب و محصولات چوبی به جز مبلمان، خمیر و مواد خمیر بافی
۱.۷۰	۲.۶۷	۲.۰۴	۱.۹۵	۱.۴۴	۱.۴۳	۱.۵۵	۱.۷۰	تولید کاغذ و فرآوردهای کاغذی
۲.۳۱	۲.۳۰	۲.۲۸	۲.۳۱	۲.۴۱	۲.۶۳	۲.۶۴	۲.۵۱	چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده
۰.۵۲	۰.۵۱	۰.۲۳	۱.۲۳	۰.۶۹	۰.۳۱	۰.۲۸	۰.۱۱	تولید کتک، فرآوردهای حاصل از پالایش نفت
۱.۲۴	۱.۰۱	۱.۱۵	۱.۲۷	۰.۹۷	۱.۰۲	۰.۸۸	۱.۰۸	تولید مواد شیمیایی و فرآوردهای شیمیایی
۰.۱۵	۰.۱۲	۰.۱۷	۰.۱۶	۰.۱۱	۰.۱۳	۰.۱۴	۰.۱۰	تولید داروها و فرآوردهای دارویی و شیمیایی و گیاهی
۲.۲۹	۱.۷۷	۲.۹۷	۱.۶۳	۲.۰۳	۱.۹۶	۱.۵۹	۱.۵۳	تولید فرآوردهای لاستیکی و پلاستیکی
۲.۱۳	۲.۰۷	۲.۲۰	۲.۵۲	۲.۵۱	۲.۵۵	۲.۵۵	۲.۶۴	تولید سایر فرآوردهای معدنی غیرفلزی
۰.۶۵	۰.۷۱	۱.۰۵	۰.۸۷	۰.۶۰	۰.۷۶	۰.۶۵	۰.۳۹	تولید فلزات پایه
۲.۱۱	۱.۶۹	۱.۴۸	۱.۲۴	۱.۳۳	۱.۶۸	۱.۲۷	۱.۴۵	تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جز ماشین‌آلات و تجهیزات
۰.۷۴	۰.۷۵	۰.۶۹	۰.۷۲	۱.۶۰	۰.۷۵	۰.۸۸	۰.۶۸	تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نوری
۱.۹۰	۱.۲۷	۱.۵۰	۱.۸۵	۰.۷۷	۰.۸۲	۰.۶۹	۰.۶۰	تولید تجهیزات برقی
۰.۶۱	۰.۶۷	۰.۵۶	۰.۴۰	۰.۶۲	۰.۶۹	۰.۶۶	۰.۹۵	تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر
۰.۸۵	۰.۴۲	۰.۴۲	۰.۵۲	۰.۳۹	۰.۶۴	۰.۶۳	۰.۳۷	تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر
۳.۰۲	۴.۰۸	۶.۳۳	۴.۶۹	۱.۰۲۷	۴.۱۷	۳.۵۴	۵.۷۱	تولید سایر تجهیزات حمل و نقل
۳.۶۶	۳.۴۵	۳.۳۴	۳.۲۲	۳.۶۴	۳.۷۳	۳.۴۷	۳.۳۱	تولید مبلمان
۲.۲۸	۲.۹۱	۱.۴۵	۱.۵۵	۱.۶۶	۱.۰۲	۱.۱۸	۱.۰۴	تولید سایر مصنوعات
۱.۲۸	۱.۱۹	۱.۲۴	۱.۲۷	۱.۲۰	۱.۱۹	۱.۱۵	۱.۲۰	تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات
۰.۲۷	۰.۴۴	۰.۶۱	۰.۶۰	۰.۳۶	۰.۲۹	۰.۳۶	۰.۵۸	تأمین برق، گاز، بخار و تپوئه هوا
۱.۱۸	۱.۳۳	۱.۶۶	۱.۵۴	۰.۹۹	۰.۹۹	۰.۹۸	۲.۰۹	تولید، انتقال و توزیع برق
۰.۰۸	۰.۱۶	۰.۲۶	۰.۴۷	۰.۳۱	۰.۲۴	۰.۳۰	۰.۴۱	تولید و توزیع گاز طبیعی
۱.۴۲	۱.۴۸	۱.۷۳	۱.۴۶	۱.۴۴	۱.۵۰	۱.۴۴	۱.۰۹	ابرسانی، مدیریت، پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه
۱.۷۰	۱.۴۵	۲.۴۲	۱.۹۳	۱.۳۲	۱.۸۷	۱.۱۲	۱.۳۵	ساختمان
۱.۷۹	۱.۸۲	۱.۷۷	۱.۸۲	۱.۵۲	۱.۳۳	۱.۳۵	۱.۶۷	ساختمان‌های مسکونی
۱.۶۶	۱.۳۴	۲.۵۸	۱.۹۶	۱.۲۵	۲.۱۱	۱.۰۲	۱.۲۳	سایر ساختمان‌ها

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

استان قم از نظر نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر نسبت به کل جمعیت در سطح بالاتری نسبت به متوسط کشور قرار دارد. از نظر این شاخص، استان قم در رتبه ۷ قرار دارد. نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی خصوصی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت استان نیز از متوسط کل کشور بیشتر است و در این زمینه نیز استان قم در جایگاه ۷ نسبت به سایر استان‌ها قرار گرفته است. نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی عمومی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت در رتبه ۴ استان‌های کشور قرار دارد. سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر در حدود ۱/۸ درصد در مقایسه با کل کشور است و رتبه ۱۶ در بین سایر استان‌های کشور را دارد. همچنین آب مصرف شده در بخش صنعت حدود ۰/۳ درصد کشور است و نشان

می‌دهد که صنایع استان مصرف آب کمی دارند و با توجه به اقلیم استان این موضوع در مسیر توسعه استان است. استان قم در مقایسه با سایر استان‌های کشور در متغیر سهم استان از آب مصرف شده در بخش صنعت در جایگاه ۳۰ قرار دارد.

جدول ۸۰- وضعیت شاخص‌های بخش صنعت در مقایسه با کشور

رتبه	کشور	قم	شاخص
۷	۳/۷۴	۵/۶۳	نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۶)
۷	۳/۷۲	۵/۵۹	نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی خصوصی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر)
۴	۲/۲۷	۴/۵۴	نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی عمومی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۵)
۱۰	۲۱/۹۳	۲۴/۲۳	نسبت تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت (تعداد به ده هزار نفر) (۱۳۹۶)
۲۹	۲۶/۷۰	۴/۴۱	سرانه ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر (میلیون ریال به نفر) (۱۳۹۶)
۱۹	۱۰۰	۰/۹۷	سهم استان از ارزش تولید کارگاه‌های صنعتی (۱۳۹۶)
۱۳	۱۰۰	۲/۴۵	سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر (۱۳۹۶)
۱۹	۱۰۰	۰/۹۹	سهم استان از ارزش افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر (۱۳۹۶)
۱۶	۱۰۰	۱/۸۰	سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر
۳۰	۱۰۰	۰/۳	سهم استان از آب مصرف شده در بخش صنعت

منبع: مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها در مقایسه با کشور

بخش خدمات

زیربخش سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو با سهم تقریباً ۱۲ درصدی از ارزش افزوده این زیربخش در کشور مهم‌ترین زیربخش خدمات استان را تشکیل می‌دهد. زیربخش‌های پست و پی‌ک، املاک و مستغلات و فعالیت‌های دامپزشکی سهم بالای ۱/۵ درصد از ارزش افزوده این زیربخش‌های در کشور را به خود اختصاص می‌دهند. لذا می‌توان گفت استان قم در این زیربخش‌های مزیت نسبی دارد. زیربخش‌های مربوط به حمل و نقل، تأمین جا (اقامتگاه) و عمده فروشی و خرده فروشی با توجه به وجود اماکن مقدس مذهبی و گردشگر مذهبی در استان قم، این بخش‌ها نیز سهم نسبتاً بالایی در ارزش افزوده کشوری زیربخش مربوط به خود دارند و می‌توانند موجب رشد بخش خدمات در استان قم شوند.

جدول ۸۱- سهم استان قم از ارزش افزوده بخش خدمات کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۱.۱۲	۱.۱۲	۱.۱۱	۱.۱۲	۱.۱۲	۱.۱۳	۱.۱۲	۱.۱۲	عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۵	۱.۱۵	عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۷۰	عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۰.۹۷	۱.۰۳	۰.۹۷	۰.۹۲	۰.۹۶	۰.۹۸	۰.۷۲	۰.۸۲	حمل و نقل و انبارداری و پست
۱.۱۰	۱.۱۵	۱.۰۹	۱.۰۳	۱.۰۷	۱.۱۰	۰.۷۸	۰.۹۱	حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله
۰.۶۲	۱.۳۳	۰.۶۱	۰.۶۰	۰.۳۲	۰.۴۹	۰.۶۰	۰.۶۵	حمل و نقل از طریق راه آهن بین شهری
۱.۱۳	۱.۱۷	۱.۱۳	۱.۰۶	۱.۱۱	۱.۱۴	۰.۸۰	۰.۹۴	سایر حمل و نقل زمینی
۰.۳۲	۰.۳۷	۰.۳۷	۰.۳۹	۰.۴۴	۰.۴۰	۰.۳۶	۰.۴۰	حمل و نقل از طریق لوله
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل آبی
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	حمل و نقل هوایی
۰.۱۲	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۱	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۱۰	۰.۱۰	انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل
۱.۷۱	۱.۷۱	۱.۷۱	۱.۷۱	۱.۷۱	۱.۷۱	۱.۷۱	۱.۷۱	فعالیت‌های پست و پیسک
۰.۵۱	۰.۵۱	۰.۴۹	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۵۲	فعالیت خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا
۱.۱۸	۱.۱۹	۱.۱۸	۱.۱۸	۱.۱۸	۱.۱۸	۱.۱۸	۱.۱۸	تأمین جا(اقامتگاهها)
۰.۳۹	۰.۳۹	۰.۳۸	۰.۳۸	۰.۳۹	۰.۳۸	۰.۳۷	۰.۳۷	فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشپزخانه(هستوران ها و...)
۰.۴۸	۰.۴۳	۰.۴۴	۰.۴۲	۰.۳۸	۰.۳۸	۰.۳۷	۰.۳۶	اطلاعات و ارتباطات
۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	ارتباطات
۰.۷۷	۰.۶۹	۰.۷۶	۰.۷۵	۰.۷۶	۰.۷۶	۰.۷۶	۰.۷۰	سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات
۰.۸۹	۰.۸۵	۰.۶۲	۰.۶۱	۰.۶۴	۰.۶۵	۰.۷۹	۰.۷۴	فعالیت‌های مالی و بیمه
۰.۹۰	۰.۸۹	۰.۴۷	۰.۵۱	۰.۵۷	۰.۷۱	۰.۸۰	۰.۸۰	بانک و موسسات مالی
۱.۲۵	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۱۱	۰.۹۵	۱.۰۰	۰.۹۵	بیمه
۰.۳۶	۰.۳۶	۰.۳۷	۰.۳۰	۰.۲۸	۰.۴۱	۰.۳۳	۰.۲۳	سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه
۱.۶۷	۱.۴۴	۱.۷۲	۱.۷۱	۱.۳۶	۱.۲۷	۱.۲۷	۱.۴۶	املاک و مستغلات
۱.۸۶	۱.۴۴	۱.۹۱	۱.۹۱	۱.۶۰	۱.۳۱	۱.۳۶	۱.۶۰	خدمات واحدهای مسکونی شخصی
۱.۸۴	۱.۸۴	۱.۸۷	۱.۸۷	۱.۲۹	۱.۵۰	۱.۴۱	۱.۵۹	خدمات واحدهای مسکونی اجاری
۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۲	۰.۷۲	خدمات واحدهای غیرمسکونی
۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۵۱	۰.۵۲	۰.۵۳	۰.۶۰	۰.۶۴	۰.۶۴	خدمات دولانی مستغلات
۰.۸۹	۰.۹۵	۱.۱۳	۰.۹۹	۱.۰۳	۰.۹۲	۰.۸۳	۰.۸۲	فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۰.۲۷	۰.۶۹	۱.۰۷	۰.۹۰	۱.۰۳	۰.۵۹	۰.۲۲	۰.۱۷	تحقیق و توسعه
۰.۹۹	۰.۹۸	۱.۱۲	۰.۹۷	۱.۰۰	۰.۹۸	۰.۹۷	۱.۰۱	سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۱.۵۳	۱.۸۵	۱.۷۲	۱.۹۴	۱.۷۰	۱.۵۴	۱.۴۲	۱.۴۸	فعالیت‌های دامپزشکی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول سهم استان قم از ارزش افزوده بخش خدمات کشور

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۱.۵۱	۱.۶۰	۱.۶۷	۱.۷۷	۱.۸۹	۱.۹۲	۱.۹۲	۱.۹۳	فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی
۱.۳۸	۱.۳۳	۱.۲۷	۱.۱۰	۱.۱۳	۱.۱۵	۱.۰۱	۱.۱۱	اداره امور عمومی، خدمات شهری و تامین اجتماعی
۱.۷۰	۱.۸۰	۱.۶۹	۱.۳۰	۱.۳۷	۱.۳۷	۱.۱۳	۱.۳۵	امور عمومی و خدمات شهری
-۰.۸۳	-۰.۸۶	-۰.۶۶	-۰.۷۲	-۰.۷۶	-۰.۸۰	-۰.۶۶	-۰.۹۹	امور عمومی
۳.۱۶	۳.۲۹	۳.۱۷	۱.۵۷	۱.۶۳	۱.۶۴	۱.۳۷	۱.۵۸	خدمات شهری
-۰.۸۷	-۰.۸۸	-۰.۸۶	-۰.۸۸	-۰.۸۶	-۰.۸۷	-۰.۸۸	-۰.۹۱	امور دفاعی و انتظامی
۱.۰۰	۱.۰۰	۱.۰۰	۱.۰۰	۱.۰۰	۱.۰۰	۱.۰۰	۱.۰۰	امور دفاعی
-۰.۶۰	-۰.۶۱	-۰.۵۸	-۰.۶۰	-۰.۵۹	-۰.۵۹	-۰.۶۰	-۰.۶۸	امور انتظامی
-۰.۹۱	-۰.۸۷	-۰.۸۳	-۰.۹۳	-۰.۸۹	-۰.۹۹	-۱.۰۵	-۱.۰۵	تامین اجتماعی اجباری
۱.۵۴	۱.۶۷	۱.۵۶	۱.۳۶	۱.۳۹	۱.۳۶	۱.۳۸	۱.۳۷	آموزش
۱.۵۴	۱.۹۲	۱.۴۳	۱.۵۳	۱.۳۹	۱.۳۸	۱.۴۳	۱.۴۷	آموزش ابتدایی
۱.۵۳	۱.۹۳	۱.۴۱	۱.۵۲	۱.۳۷	۱.۳۷	۱.۴۲	۱.۴۶	آموزش ابتدایی دولتی
۱.۷۰	۱.۷۰	۱.۷۰	۱.۷۰	۱.۷۰	۱.۷۰	۱.۷۰	۱.۷۰	آموزش ابتدایی خصوصی
۱.۵۵	۱.۳۹	۱.۴۷	۱.۵۷	۱.۴۶	۱.۴۱	۱.۴۵	۱.۳۶	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای
۱.۵۷	۱.۴۲	۱.۵۴	۱.۶۴	۱.۵۳	۱.۴۹	۱.۴۶	۱.۲۸	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی
۱.۳۸	۱.۰۴	-۰.۳۶	-۰.۳۴	-۰.۳۱	-۰.۱۳	۱.۲۵	۱.۰۵	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی
۱.۶۳	۱.۸۴	۱.۹۲	-۰.۹۹	۱.۰۸	۱.۰۵	۱.۳۶	۱.۴۴	آموزش عالی
۱.۹۶	۳.۲۷	۳.۶۸	۱.۰۱	-۰.۹۹	-۰.۹۳	۱.۲۸	۱.۶۳	آموزش عالی دولتی
۱.۰۷	-۰.۹۶	-۰.۹۶	-۰.۹۵	۱.۲۰	۱.۲۲	۱.۲۳	۱.۱۲	آموزش عالی خصوصی
-۰.۶۹	-۰.۶۶	-۰.۷۸	-۰.۸۱	-۰.۷۲	-۰.۵۳	۱.۲۲	۱.۲۹	آموزش بزرگسالان
-۰.۹۱	-۰.۸۵	۱.۱۶	۱.۱۳	-۰.۸۸	-۰.۶۰	۱.۰۹	۱.۰۹	آموزش بزرگسالان دولتی
-۰.۵۵	-۰.۵۴	-۰.۵۰	-۰.۵۴	-۰.۵۵	-۰.۴۶	۱.۳۶	۱.۵۳	آموزش بزرگسالان خصوصی
-۰.۹۲	۱.۱۷	-۰.۹۱	-۰.۹۵	-۰.۹۴	-۰.۹۵	۱.۰۱	۱.۰۳	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
-۰.۹۳	۱.۱۹	-۰.۸۸	-۰.۹۶	-۰.۹۵	-۰.۹۵	۱.۰۳	۱.۰۵	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان
۱.۲۱	۱.۲۷	۱.۱۸	۱.۲۳	۱.۲۲	۱.۲۱	۱.۱۵	۱.۲۹	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی
-۰.۶۸	۱.۱۲	-۰.۶۵	-۰.۷۵	-۰.۷۷	-۰.۷۸	-۰.۹۴	-۰.۷۶	فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی
-۰.۷۷	-۰.۷۸	۱.۵۳	-۰.۷۹	-۰.۷۸	-۰.۸۲	-۰.۸۱	-۰.۷۷	مددکاری اجتماعی
۳.۳۲	۳.۰۶	۳.۷۰	۳.۶۷	۳.۳۷	۳.۷۸	۳.۶۸	۱.۳۸	فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات
۱.۰۸	-۰.۹۹	-۰.۹۴	۱.۰۳	۱.۰۴	۱.۰۳	-۰.۹۸	-۰.۹۹	هنر، سرگرمی و تفریح
۱۴.۸۷	۱۲.۹۴	۱۱.۰۶	۱۱.۴۰	۱۴.۳۱	۱۶.۶۰	۱۰.۳۶	۳.۱۱	سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو
۱.۴۱	۱.۴۱	۱.۴۱	۱.۴۱	۱.۴۰	۱.۴۰	۱.۴۰	۱.۳۹	تعمیر راه و کالاهای شخصی و خانگی
-۰.۷۸	-۰.۷۸	-۰.۷۸	-۰.۷۸	-۰.۷۸	-۰.۷۸	-۰.۷۸	-۰.۷۸	سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی استان قم

بخش کشاورزی و معدن

به طور متوسط بخش کشاورزی در دوره مورد بررسی ۷/۳۹ درصد از ارزش افزوده استان را تشکیل داده است. بخش زراعت و باغداری ۳/۱۰ درصد از ارزش افزوده استان را به خود تخصیص می‌دهد و بخش پرورش حیوانات ۱۴/۴ درصد از ارزش افزوده استان سهم دارد. بخش معدن نیز سهم بسیار ناچیزی (کمتر از ۰/۵ درصد) از ارزش افزوده استان را به خود اختصاص می‌دهد.

جدول ۸۲- ارزش افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۷۰۵	۷۲۸	۷۲۹	۸۳۷	۸۲۹	۷۳۶	۷۶۱	۵۸۰	کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری
۳۰۶	۲۸۶	۳۰۰	۳۷۱	۳۵۴	۳۳۰	۲۹۲	۲۴۰	زراعت و باغداری
۳۸۴	۴۳۸	۴۳۵	۴۵۰	۴۵۷	۳۸۹	۴۵۲	۳۲۷	پرورش حیوانات
-۰۹۶	-۰۷۶	-۰۹۱	-۰۹۹	۱۲۳	۱۲۲	۱۵۲	۱۱۱	گاوداری صنعتی
۱۷۵	۱۸۶	۱۸۵	۱۸۳	۲۰۶	۲۰۷	۲۳۴	۱۷۰	دام سنتی
۱۱۲	۱۶۳	۱۴۸	۱۶۳	۱۳۳	-۵۶	-۶۳	-۴۲	مرغاری
-۰۰۲	-۰۰۳	-۰۰۲	-۰۰۵	-۰۰۵	-۰۰۳	-۰۰۳	-۰۰۴	پرورش زنبور عسل، گرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی
-۰۰۵	-۰۰۶	-۰۰۶	-۰۰۶	-۰۰۶	-۰۰۵	-۰۰۶	-۰۰۵	جنگلداری
-۰۰۱	-۰۰۹	-۰۰۸	-۰۰۱	-۰۱۲	-۰۱۲	-۰۱۱	-۰۰۸	ماهیگیری
-۰۲۱	-۰۲۴	-۰۲۲	-۰۲۱	-۰۲۷	-۰۳۲	-۰۵۲	-۰۵۰	استخراج معدن
-۰۰۵	-۰۰۵	-۰۰۲	-۰۰۲	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معادن
-۰۱۶	-۰۱۸	-۰۱۹	-۰۲۰	-۰۲۷	-۰۳۲	-۰۵۲	-۰۵۰	استخراج سایر معادن

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش صنعت و ساختمان

به طور متوسط بخش صنعت در استان قم سهم ۲۰/۶۴ از ارزش افزوده کل استان را در دوره مورد بررسی به خود اختصاص می‌دهد. زیربخش‌های ساختمان، تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیرفلزی، تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی، تولید محصولات غذایی و تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هوا به ترتیب بیشترین سهم را از ارزش افزوده بخش صنعت استان قم به خود اختصاص می‌دهند. در زیر بخش ساختمان نیز ارزش افزوده بخش ساختمان‌های مسکونی و سایر ساختمان‌های مسکونی ارزش افزوده بالایی دارند.

جدول ۸۳- ارزش افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۲۱۱۶	۱۹۲۳	۱۸۷۹	۱۸۰۰	۲۰۹۱	۲۲۱۱	۲۲۸۷	۲۱۱۳	صنعت
۲۳۲	۲۰۶	۲۱۷	۲۴۱	۲۵۰	۲۷۲	۳۱۲	۲۱۵	تولید محصولات غذایی
-۰۲	-۰۲	-۰۲	-۰۲	-۰۲	-۰۲	-۰۱	-۰۱	تولید انواع آستین‌بندی
-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	-۰۰۰	تولید فرآورده‌های نئون و نیتارکو
-۰۰	-۰۳	-۰۷	-۰۷	۱۰۲	۱۰۸	۱۱۶	۱۲۲	تولید مسوجات
-۲۲	-۱۸	-۲۲	-۲۲	-۲۶	-۲۳	-۲۶	-۲۷	تولید پوشاک
-۸۱	-۷۹	-۶۱	-۷۰	-۷۲	-۸۲	-۹۹	-۷۸	تولید چرم و فرآورده‌های وابسته
۱۶۱	۱۱۱	-۸۳	-۶۶	۱۳۷	۱۳۸	۱۳۸	۱۲۵	تولید چوب و محصولات چوبی به جز مسلمان، حصر و مواد حصر باغی
-۹۱	-۵۱	-۳۹	-۴۰	-۳۰	-۳۰	-۲۹	-۲۹	تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی
-۲۷	-۲۶	-۲۱	-۲۵	-۲۸	-۳۳	-۳۸	-۳۴	چاپ و تکثیر رساله‌های فست شده
-۶۵	-۶۵	-۱۸	-۲۷	-۳۹	-۴۴	-۴۷	-۴۰	تولید کتک، فرآورده‌های حاصل از پالایش نفت
۳۳۵	۲۶۶	۲۸۱	۲۶۰	۲۸۶	۳۱۰	۲۶۶	۲۷۳	تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی
-۰۵	-۰۴	-۰۶	-۰۶	-۰۴	-۰۴	-۰۴	-۰۳	تولید داروها و فرآورده‌های دارویی و شیمیایی و گشایی
۱۶۱	-۹۲	۱۲۲	-۸۰	۱۱۷	-۶۶	-۹۵	-۸۴	تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی
۳۶۵	۳۵۵	۳۶۶	۳۰۶	۳۶۶	۴۶۵	۵۵۸	۵۵۰	تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیرفلزی
۱۹۳	۱۹۲	۱۹۲	۱۳۳	۱۳۵	۳۰۳	۱۸۷	-۵۹	تولید فلزات پایه
۱۵۸	۱۴۰	۱۳۸	۱۱۲	۱۲۶	۱۵۹	۱۹۳	۱۷۳	تولید محصولات فلزی ساخته شده به جز مسلمان و تجهیزات
-۱۱	-۱۶	-۱۳	-۱۲	-۱۹	-۱۲	-۱۵	-۱۳	تولید محصولات (ایلمن) الکتریکی و نوری
-۷۱	-۴۹	-۵۴	-۶۲	-۳۳	-۳۲	-۳۱	-۲۷	تولید تجهیزات برقی
-۹۱	-۳۸	-۲۰	-۱۷	-۲۸	-۲۹	-۳۱	-۲۹	تولید ماشین‌آلات و تجهیزات ظریف‌ساز شده در جای دیگر
-۲۶	-۳۳	-۵۰	-۳۸	-۴۷	-۴۲	-۴۰	-۳۸	تولید ماشین‌آلات غیر فلزی، تراش و تراش و تراش و تراش
-۹۹	-۴۲	-۷۹	-۵۹	-۷۰	-۳۰	-۳۳	-۳۳	تولید سایر تجهیزات حمل و نقل
-۷۲	-۸۱	-۷۶	-۶۷	-۷۱	-۷۱	-۷۸	-۸۵	تولید مسلمان
-۲۶	-۴۰	-۱۵	-۲۰	-۲۲	-۱۳	-۲۳	-۱۷	تولید سایر مصنوعات
-۱۱	-۰۰	-۰۸	-۰۷	-۰۳	-۰۳	-۰۴	-۰۴	تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات
۱۹۳	۲۷۰	۳۴۰	۲۲۷	۲۲۱	۱۸۷	۲۱۱	۳۵۵	تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هوا
۱۶۵	۱۸۷	۲۳۳	-۷۱	-۵۰	-۶۶	-۵۲	۱۲۵	تولید، انتقال و توزیع برق
-۸۸	-۷۳	-۱۰۸	-۱۶۶	-۱۷۱	-۱۹۱	-۱۵۷	-۲۳۰	تولید و توزیع گاز طبیعی
-۴۰	-۴۳	-۴۲	-۴۲	-۴۳	-۴۰	-۵۱	-۴۹	ایرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه
۶۵۵	۵۷۵	۶۵۹	۷۶۸	۶۵۲	۹۰۱	۶۱۲	۸۲۷	ساختمان
۲۲۲	۱۵۵	۱۳۳	۱۶۹	۱۹۲	۱۹۸	۲۳۰	۲۷۸	ساختمان‌های مسکونی
۴۳۳	۴۲۰	۴۲۶	۴۱۷	۴۶۲	۷۰۳	۳۸۲	۵۵۰	سایر ساختمان‌ها

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش خدمات

بخش املاک و مستغلات به طور متوسط ۱۸/۶۱ درصد ارزش افزوده استان را در دوره مورد بررسی به خود تخصیص می‌دهد. بخش‌های عمده فروشی و خرده فروشی نیز مانند سایر استان‌ها ارزش افزوده بالایی را در بخش خدمات استان قم به خود اختصاص می‌دهد. بخش‌های حمل و نقل و انبارداری و پست، فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی، اداره امور عمومی، خدمات شهری و تأمین اجتماعی و آموزش در رتبه‌های بعدی بیشترین سهم از ارزش افزوده استان در بخش خدمات قرار دارند.

جدول ۸۴- ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۱۳۸۳	۱۳۰۷	۱۱۳۴	۱۲۲۲	۱۴۹۷	۱۵۵۵	۱۵۲۰	۱۴۶۸	عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۱۳۲۸	۱۲۵۰	۱۰۷۹	۱۱۶۵	۱۴۴۳	۱۵۰۶	۱۴۶۸	۱۴۱۵	عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۰۵۴	۰۵۷	۰۵۵	۰۵۷	۰۵۴	۰۴۸	۰۵۲	۰۵۳	عمده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت
۶۳۴	۷۰۱	۶۳۹	۶۵۱	۷۰۷	۶۴۴	۵۰۳	۵۲۴	حمل و نقل و انبارداری و پست
۶۲۱	۶۹۴	۶۲۵	۶۳۹	۷۰۳	۶۳۳	۴۹۱	۵۱۴	حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله
۰۰۸	۰۱۸	۰۰۷	۰۰۸	۰۰۴	۰۰۶	۰۰۹	۰۱۰	حمل و نقل از طریق راه‌آهن بین شهری
۶۰۸	۶۶۹	۶۱۱	۶۲۳	۶۹۱	۶۱۹	۴۷۴	۴۹۶	سایر حمل و نقل زمینی
۰۰۵	۰۰۷	۰۰۷	۰۰۸	۰۰۹	۰۰۸	۰۰۸	۰۰۸	حمل و نقل از طریق لوله
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	حمل و نقل آبی
۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	۰۰۰	حمل و نقل هوایی
۰۰۷	۰۰۷	۰۰۷	۰۰۵	۰۰۵	۰۰۴	۰۰۵	۰۰۵	انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل
۰۰۷	۰۰۹	۰۰۷	۰۰۷	۰۰۷	۰۰۸	۰۰۷	۰۰۷	فعالیت‌های پست و پیچ
۰۰۶۳	۰۰۶۲	۰۰۶۰	۰۰۶۹	۰۰۶۸	۰۰۶۴	۰۰۶۴	۰۰۵۹	فعالیت‌های خدماتی مربوط به تأمین جا و غذا
۰۰۲۳	۰۰۲۱	۰۰۲۰	۰۰۲۴	۰۰۲۳	۰۰۲۳	۰۰۲۴	۰۰۲۵	تأمین جلااقمگاه‌ها
۰۰۴۰	۰۰۴۱	۰۰۴۰	۰۰۴۵	۰۰۴۵	۰۰۴۲	۰۰۴۰	۰۰۳۴	فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشامیدنی‌ها رستوران‌ها و ...
۰۰۸۷	۰۰۸۹	۰۰۸۱	۰۰۷۷	۰۰۷۵	۰۰۶۹	۰۰۶۸	۰۰۶۹	اطلاعات و ارتباطات
۰۰۲۷	۰۰۳۳	۰۰۳۲	۰۰۳۴	۰۰۴۱	۰۰۳۸	۰۰۳۹	۰۰۳۳	ارتباطات
۰۰۵۹	۰۰۵۶	۰۰۴۹	۰۰۴۲	۰۰۳۵	۰۰۳۱	۰۰۲۹	۰۰۲۷	سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات
۲۰۳۴	۱۵۷	۱۱۶	۱۰۳۶	۱۰۴۵	۱۰۹۰	۲۰۳۷	۲۰۳۴	فعالیت‌های مالی و بیمه
۱۰۳۰	۰۹۲	۰۴۵	۰۵۹	۰۶۴	۰۸۹	۱۰۴۸	۱۰۷۲	بانک و موسسات مالی
۰۰۸۶	۰۰۵۳	۰۰۵۷	۰۰۵۴	۰۰۶۵	۰۰۵۷	۰۰۷۵	۰۰۵۱	بیمه
۰۰۱۸	۰۰۱۳	۰۰۱۴	۰۰۱۲	۰۰۱۵	۰۰۴۳	۰۰۱۴	۰۰۱۰	سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه
۱۹۸۶	۱۸۱۳	۲۰۴۳	۲۱۳۱	۱۷۰۷	۱۶۰۸	۱۷۵۱	۱۸۴۹	املاک و مستغلات
۱۲۳۹	۱۰۳۸	۱۳۰۴	۱۳۶۴	۱۱۱۲	۹۲۷	۱۱۳۰	۱۱۸۳	خدمات واحدهای مسکونی شخصی
۶۲۶	۶۵۲	۶۱۹	۶۳۲	۴۴۸	۵۳۷	۴۶۸	۵۲۷	خدمات واحدهای مسکونی اجاری
۱۰۳۳	۱۰۲۴	۱۱۱	۱۰۲۶	۱۰۳۸	۱۰۳۳	۱۰۳۵	۱۰۳۳	خدمات واحدهای غیر مسکونی
۰۰۸	۰۰۹	۰۰۹	۰۰۹	۰۰۹	۰۱۲	۰۱۷	۰۱۶	خدمات دالان مستغلات
۰۰۸۷	۱۰۰۲	۱۰۰۵	۱۰۰۱	۰۰۹۹	۰۰۸۱	۰۰۷۷	۰۰۸۳	فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۰۰۰۴	۰۰۱۳	۰۰۱۳	۰۰۱۷	۰۰۱۸	۰۰۱۱	۰۰۰۴	۰۰۰۴	تحقیق و توسعه
۰۰۷۸	۰۰۸۳	۰۰۸۷	۰۰۷۹	۰۰۷۶	۰۰۶۶	۰۰۶۹	۰۰۷۴	سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی
۰۰۰۴	۰۰۰۶	۰۰۰۵	۰۰۰۶	۰۰۰۵	۰۰۰۴	۰۰۰۴	۰۰۰۴	فعالیت‌های دامپزشکی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

داده جدول ارزش افزوده بخش خدمات نسبت به استان

۱۳۹۷	۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	فعالیت
۰.۵۷	۰.۷۶	۰.۷۱	۰.۷۸	۰.۸۱	۰.۷۳	۰.۷۵	۰.۷۵	فعالیت های اداری و خدمات پشتیبانی
۳.۸۴	۴.۴۱	۴.۰۴	۳.۴۱	۳.۶۳	۳.۳۹	۴.۸۸	۶.۰۴	اداره امور عمومی، خدمات شهری و تامین اجتماعی
۰.۶۵	۰.۷۴	۰.۵۰	۰.۵۸	۰.۵۹	۰.۶۳	۰.۵۳	۰.۹۳	امور عمومی و خدمات شهری
۳.۱۹	۳.۶۷	۳.۵۴	۲.۸۲	۳.۰۴	۲.۷۷	۲.۱۷	۲.۳۶	امور عمومی
۱.۹۰	۲.۱۱	۱.۹۱	۱.۹۲	۱.۸۳	۱.۶۶	۲.۰۵	۲.۶۱	خدمات شهری
۱.۴۸	۱.۶۵	۱.۶۶	۱.۵۲	۱.۳۹	۱.۲۸	۱.۶۲	۲.۰۵	امور دفاعی و انتظامی
۰.۴۲	۰.۴۵	۰.۴۵	۰.۴۰	۰.۴۴	۰.۳۸	۰.۴۲	۰.۵۶	امور دفاعی
۰.۱۷	۰.۱۹	۰.۱۶	۰.۲۰	۰.۱۵	۰.۱۱	۰.۱۲	۰.۱۳	امور انتظامی
۴.۴۴	۵.۹۴	۵.۱۷	۴.۵۱	۴.۱۳	۳.۶۱	۵.۴۱	۵.۵۸	تامین اجتماعی اجباری
۱.۸۸	۱.۵۷	۱.۴۷	۱.۲۳	۱.۱۱	۱.۱۱	۱.۶۴	۱.۶۰	آموزش
۱.۳۹	۲.۳۱	۱.۴۸	۱.۳۸	۱.۱۵	۱.۰۵	۱.۵۸	۱.۵۶	آموزش ابتدایی
۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۴	آموزش ابتدایی دولتی
۱.۵۹	۱.۷۷	۱.۷۸	۱.۹۷	۱.۶۶	۱.۵۲	۲.۱۷	۱.۹۲	آموزش ابتدایی خصوصی
۱.۴۹	۱.۶۷	۱.۷۶	۱.۹۴	۱.۶۴	۱.۵۱	۲.۰۹	۱.۸۳	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه ای
۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۸	۰.۰۹	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه ای دولتی
۱.۳۱	۱.۸۰	۱.۷۴	۰.۹۹	۱.۱۵	۰.۹۱	۱.۳۸	۱.۷۹	آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه ای خصوصی
۰.۹۹	۱.۴۱	۱.۳۶	۰.۶۰	۰.۶۱	۰.۴۷	۰.۸۶	۱.۲۷	آموزش عالی
۰.۲۳	۰.۲۹	۰.۳۸	۰.۳۹	۰.۵۴	۰.۴۴	۰.۵۱	۰.۵۲	آموزش عالی دولتی
۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۷	۰.۲۲	۰.۲۶	آموزش عالی خصوصی
۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۱۰	۰.۱۲	آموزش بزرگسالان دولتی
۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۱۲	۰.۱۴	آموزش بزرگسالان خصوصی
۳.۶۱	۵.۶۹	۴.۱۱	۴.۷۴	۴.۴۱	۳.۷۴	۴.۱۹	۳.۷۶	فعالیت های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی
۳.۷۷	۵.۵۲	۳.۷۸	۴.۵۴	۴.۲۱	۳.۵۳	۳.۹۵	۳.۵۳	فعالیت های مربوط به سلامت انسان
۲.۳۵	۲.۵۵	۲.۱۷	۲.۴۷	۲.۱۷	۱.۸۱	۱.۸۷	۲.۳۶	فعالیت های مربوط به سلامت انسان دولتی
۱.۵۲	۲.۹۷	۱.۶۱	۲.۰۷	۲.۰۴	۱.۷۲	۲.۰۸	۱.۱۷	فعالیت های مربوط به سلامت انسان خصوصی
۰.۱۴	۰.۱۶	۰.۲۳	۰.۲۰	۰.۲۰	۰.۲۱	۰.۲۴	۰.۲۳	مددکاری اجتماعی
۲.۴۴	۲.۸۵	۲.۳۰	۲.۵۲	۲.۳۱	۳.۵۸	۲.۸۳	۱.۴۷	فعالیت های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات
۰.۳۶	۰.۳۳	۰.۳۱	۰.۴۰	۰.۴۲	۰.۴۱	۰.۴۴	۰.۳۹	هنر، سرگرمی و تفریح
۲.۰۹	۲.۱۶	۱.۶۸	۱.۷۹	۲.۵۵	۲.۸۶	۲.۰۵	۰.۶۶	سازمان های مذهبی و سازمان های دارای عضو
۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی
۰.۲۵	۰.۲۰	۰.۲۶	۰.۲۸	۰.۲۸	۰.۲۶	۰.۲۹	۰.۲۷	سایر فعالیت های خدماتی شخصی

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

۳-۵- نظام سکونتگاهی

۳-۵-۱- نظام شهرنشینی

بر اساس نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن طی ۴۰ سال یعنی از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۹۵، جمعیت کشور از ۳۳,۷۰۸,۷۴۴ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۷۹,۹۲۶,۲۷۰ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است و افزایش ۲۳۷ درصدی را تجربه کرده است. به این ترتیب، در این مدت ۴۶,۲۱۷,۵۲۶ نفر و در هر دهه بیش از ۱۱/۵ میلیون نفر بر جمعیت کشور اضافه شده است. اوج گذار جمعیتی مدرن در کشور ما طی دهه ۱۳۵۵-۱۳۶۵ رخ داده و در ۱۰ سال بیش از ۱۵ میلیون نفر بر جمعیت کشور افزوده شده است. از دهه ۷۵-۱۳۶۵ به دلیل آغاز دوباره سیاست کنترل جمعیت (با شدتی بیشتر) از آهنگ افزایش جمعیت کاسته شد؛ به طوری که کشور ما در فاصله

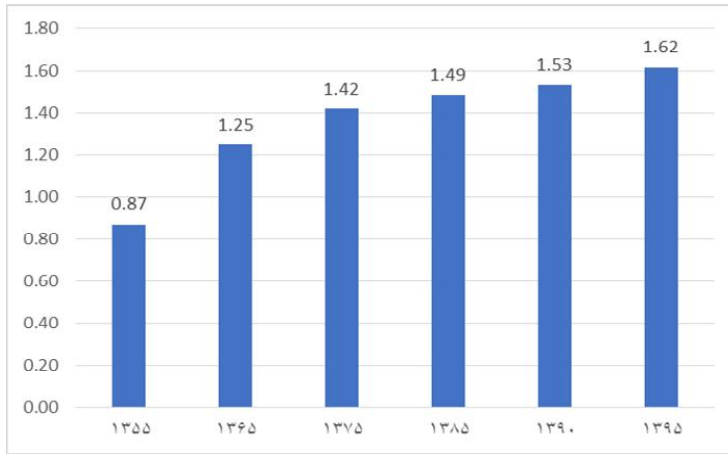
سال‌های ۷۵-۱۳۶۵ حدوداً ۱۱ میلیون نفر افزایش جمعیت را تجربه کرده است که نسبت به دهه پیش از آن کاهش نسبتاً قابل توجهی است.

مشابه با کشور، استان قم نیز این گذار مدرن جمعیتی را تجربه کرده و در دوره ۴۰ ساله، ۹۵-۱۳۵۵ از ۲۹۳۶۲۰ نفر در سال ۱۳۵۵ به ۱۲۹۲۲۸۳ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. به این ترتیب در این مدت ۹۹۸۶۶۳ نفر و سالانه حدود ۲۴۹۶۶ نفر بر جمعیت استان افزوده شده است که از این تعداد ۳۲/۳ درصد (۳۲۳۳۴۳ نفر) مربوط به سال‌های ۶۵-۱۳۵۵ می‌باشد. یکی از دلایل افزایش شدید جمعیت در این دوره، سیاست تشویقی دولت به زادوولد و برداشتن سیاست تنظیم خانواده به دلیلی همچون جنگ تحمیلی، میل روانی به داشتن فرزند بیشتر در زمان جنگ و مسائل فقهی بود. از شهریور سال ۱۳۶۷ و پس از برگزاری سمیناری در مشهد توسط سازمان برنامه و بودجه وقت، و با موافقت امام خمینی (ره) در آبان ماه همان سال، طرح کنترل جمعیت در دستور کار قرار گرفت. بدین ترتیب از سال ۱۳۶۸، سیاست رسمی "تنظیم خانواده" اتخاذ شد و سیاست تعدیل موالید تا حد ۳ فرزند در پیش گرفته شد و اقداماتی همچون گسترش مشارکت اقتصادی زنان، بالابردن سطح آگاهی‌های اجتماعی توسط مراجع، کاهش مرگ و میر اطفال، کودکان و مادران صورت گرفت. در سال ۱۳۷۲ نیز قانون تنظیم خانواده تصویب گردید و بر اساس آن تمامی امتیازات متعلق به فرزندان بعد از سوم، لغو گردید. برآیند چنین اقداماتی، آهسته تر شدن رشد جمعیت کشور و استان‌ها بود. چرا که در دهه ۷۵-۱۳۶۵، از رشد انفجاری جمعیت استان‌ها و من جمله قم کاسته شد. با این حال در این دوره، ۲۳۶۰۸۱ نفر (۲۳/۶ درصد) و در دهه ۸۵-۱۳۷۵، ۱۹۳۶۹۳ نفر (۱۹/۳ درصد) و در فاصله بین سال‌های ۹۰-۱۳۸۵، ۱۰۴۹۳۵ نفر (۱۰/۵ درصد) و در دهه ۹۵-۱۳۹۰، ۱۴۰۶۱۱ نفر (۱۴ درصد) به جمعیت استان قم نسبت به سال پایه ۱۳۵۵ اضافه شده است، مرور این ارقام نشانگر تغییر در روند رشد جمعیت در دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ است که متناسب با سیاست‌های افزایش جمعیت کشور است.

جدول ۸۵- مقایسه تغییرات جمعیت کشور و استان قم طی سال‌های ۱۳۵۵-۹۵

سهم جمعیت استان از کشور (درصد)	استان				کشور				سال
	شاخص تغییرات ۱۳۵۵=۱۰۰	افزایش هر دوره		جمعیت	شاخص تغییرات ۱۳۵۵=۱۰۰	افزایش هر دوره		جمعیت	
		نسبی	مطلق			نسبی	مطلق		
۰/۸۷	۱۰۰			۲۹۳۶۲۰	۱۰۰			۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۳۵۵
۱/۲۵	۲۱۰/۱	۱۱۰/۱	۳۳۳۳۴۳	۶۱۶۹۶۳	۱۴۶/۷	۴۶/۷	۱۵۷۳۶۲۶۶	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۳۶۵
۱/۴۲	۲۹۰/۵	۳۸/۳	۲۳۶۰۸۱	۸۵۳۰۴۴	۱۷۸/۲	۲۱/۵	۱۰۶۱۰۲۷۸	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۳۷۵
۱/۴۹	۳۵۶/۴	۲۲/۷	۱۹۳۶۹۳	۱۰۴۶۷۳۷	۲۰۹/۱	۱۷/۳	۱۰۴۱۷۳۵۸	۷۰۴۷۲۸۴۶	۱۳۸۵
۱/۵۳	۳۹۲/۲	۱۰/۰	۱۰۴۹۳۵	۱۱۵۱۶۲۲	۲۲۲	۶/۶	۴۶۷۶۸۳۳	۷۵۱۹۶۶۶۹	۱۳۹۰
۱/۶۲	۴۴۰/۱	۱۲/۲	۱۴۰۶۱۱	۱۲۹۲۲۸۳	۲۳۷	۶/۳	۴۷۷۶۶۰۱	۷۹۹۲۶۲۷۰	۱۳۹۵

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۳۰- روند تحولات سهم جمعیت استان از کل کشور طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار فوق، افزایش نسبی جمعیت استان قم و کشور طی دوره‌های مختلف سرشماری را نشان داده است. همان‌طور که مشاهده می‌کنید روند رشد جمعیت از سال ۱۳۶۵ هم در استان و هم در سطح کشور آغاز شده است. بطوری که در استان از ۱۱۰ درصد افزایش نسبی جمعیت بین دوره‌های سرشماری ۶۵-۱۳۵۵ به ۱۲/۲ درصد افزایش نسبی بین سال‌های ۹۵-۱۳۹۰ رسیده است. نکته شایان ذکر این است که درصد افزایش نسبی جمعیت استان قم همواره از کشور بالاتر بوده است. به بیانی، رشد جمعیت در استان قم همواره شتابی بیشتر از کشور داشته است. به این دلیل است که سهم جمعیت استان قم از کشور، روندی افزایش را طی کرده و از ۰/۶۷ در سال ۵۵ به ۱/۶۲ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

نمودار ۳۱- مقایسه تطبیقی افزایش نسبی جمعیت استان و کشور، ۹۵-۱۳۶۵

به تبعیت از روندهای جهانی، جمعیت شهری کشور نیز در حال افزایش است و از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۹۵ بیش از ۳۷۳ درصد رشد داشته و از ۱۵۸۵۴۶۸۰ در سال ۱۳۵۵ به ۵۹۱۴۶۸۴۷ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

نکته شایان ذکر این است که اوج افزایش شهرنشینی در کشور که به دنبال مهاجرت‌های شدید روستا شهری و همچنین سیاست‌های تشویقی سیاست‌مداران وقت رخ داده است مربوط به دوره ۱۳۶۵-۱۳۵۵ است. در این دوره، جمعیت کل کشور با افزایش نسبی ۶۹ درصد از ۱۵۸۵۴۶۸۰ به ۲۶۸۴۴۵۶۱ نفر رسید که بالاترین درصد تغییرات در سال‌های سرشماری بوده است؛ چون در این مدت تقریباً ۱۱ میلیون نفر بر جمعیت شهری کشور افزوده شد. در فاصله سال‌های ۷۵-۱۳۶۵؛ ۹،۹۷۳،۲۲۸ نفر بر جمعیت شهری کشور و ۱۱،۴۲۷،۲۸۶ نفر در دهه ۸۵-۱۳۷۵ و ۵،۴۰۱،۵۸۶ نفر در فاصله سال‌های ۹۰-۱۳۸۵ و ۵،۵۰۰،۱۸۶ در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۹۰ بر جمعیت شهری کشور اضافه شده است. به‌طور کلی در فاصله بین سال‌های ۹۵-۱۳۵۵؛ ۴۳،۲۹۲،۱۶۷ نفر جمعیت شهری کشور افزایش داشته است.

مشابه با روندهای حاکم بر کشور، جمعیت شهری استان قم نیز در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۵۵ یعنی در طول ۴۰ سال گذشته ۹۷۴۱۳۲ نفر افزایش داشته است که از این تعداد ۳۰/۸ درصد (۳۰۰۲۷۷ نفر) مربوط به دهه ۶۵-۱۳۵۵ می‌باشد و در فاصله سال ۷۵-۱۳۶۵؛ ۲۳۶۹۵۵ نفر بر جمعیت استان اضافه گردید. این جمعیت در فاصله سال‌های ۸۵-۱۳۷۵ و ۹۰-۱۳۸۵ به ترتیب ۱۹۰۷۳۷ و ۱۱۲۰۷۰ نفر و در دهه ۹۵-۱۳۹۰، ۱۳۴۰۹۳ افزایش داشته است. به‌طور کلی علاوه بر افزایش طبیعی جمعیت می‌توان عوامل تأثیرگذار دیگری از جمله ایجاد شهر شدن نقاط روستایی (مانند سلفچگان)، جذب جمعیت از نقاط روستایی به شهرها، مهاجرت و ... به‌عنوان عوامل افزایش جمعیت شهری نام برد.

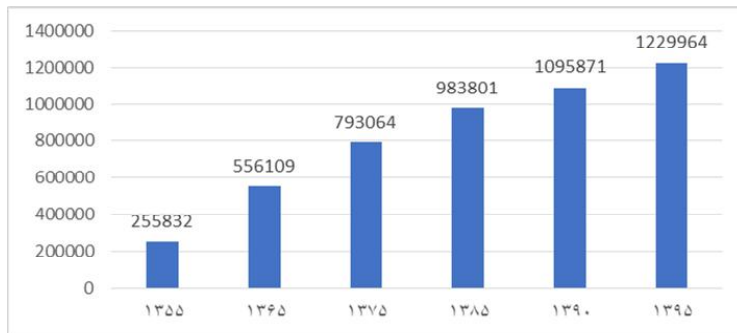
مقایسه افزایش نسبی جمعیت دوره‌های سرشماری کشور و استان نشان می‌دهد که در سرشماری سال ۱۳۶۵، تقریباً میزان افزایش جمعیت شهری در استان قم دو برابر کشور بوده است. با این حال، از این سال به بعد، سرعت رشد جمعیت شهری استان همواره آرام‌تر از کشور بوده است. این امر موجب شده است که سهم جمعیت استان یک‌بار از ۱/۶ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۲/۰۷ درصد در سال ۱۳۶۵ برسد و روند آرام را در سال‌های بعدی طی کند به طوری که در سال ۱۳۹۵ سهم جمعیت شهری استان از کشور برابر با ۲/۰۸ بوده است.

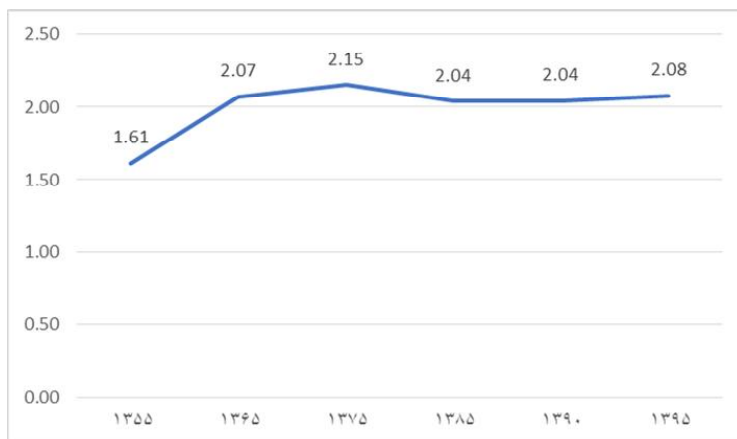
جدول ۸۶- مقایسه تغییرات جمعیت شهری کشور و استان قم طی سال های ۱۳۵۵-۹۵

سهم جمعیت شهری استان از کشور (درصد)	استان				کشور				سال
	شاخص تغییرات ۱۳۵۵=۱۰۰	افزایش هر دوره		جمعیت شهری	شاخص تغییرات ۱۳۵۵=۱۰۰	افزایش هر دوره		جمعیت شهری	
		نسبی	مطلق			نسبی	مطلق		
۱/۶۱	۱۰۰			۲۵۵۸۳۲	۱۰۰	-		۱۵۸۵۴۶۸۰	۱۳۵۵
۲/۰۷	۲۱۷/۴	۱۱۷/۴	۳۰۰۲۷۷	۵۵۶۱۰۹	۱۶۹/۳	۶۹/۳	۱۰۹۸۹۸۸۱	۲۶۸۴۴۵۶۱	۱۳۶۵
۲/۱۵	۳۱۰/۰	۴۲/۶	۲۳۶۹۵۵	۷۹۳۰۶۴	۲۳۲/۲	۳۷/۲	۹۹۷۳۲۲۸	۳۶۸۱۷۷۸۹	۱۳۷۵
۲/۰۴	۳۸۴/۵	۳۴/۱	۱۹۰۷۳۷	۹۸۳۸۰۱	۳۰۴/۳	۳۱/۰	۱۱۴۲۷۲۸۶	۴۸۲۴۵۰۷۵	۱۳۸۵
۲/۰۴	۴۲۸/۴	۱۱/۴	۱۱۲۰۷۰	۱۰۹۵۸۷۱	۳۳۸/۴	۱۱/۲	۵۴۰۱۵۸۶	۵۳۶۶۶۶۶۱	۱۳۹۰
۲/۰۸	۴۸۰/۸	۱۲/۲	۱۳۴۰۹۳	۱۲۲۹۹۶۴	۳۷۳/۱	۱۰/۳	۵۵۰۰۱۸۶	۵۹۱۴۶۸۴۷	۱۳۹۵

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۳۲- تغییرات جمعیت شهری استان طی سال های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۳۳- روند تغییر سهم جمعیت شهری استان از جمعیت کل کشور طی سال های ۹۵-

۱۳۵۵

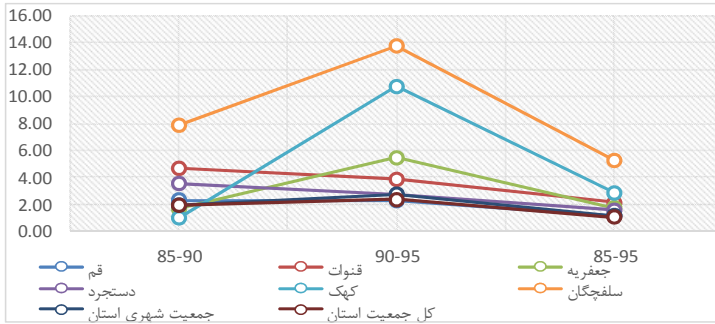
۳-۵-۱-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان قم

استان قم در سال ۱۳۹۵ دارای شش کانون شهری به نام‌های جعفریه، دستجرد، قم، قنوت، کهک و سلفچگان بوده است که شهر قم به عنوان مرکز استان در سال ۱۳۹۵ جمعیتی برابر با ۱۲۰۱۱۵۸ نفر داشته است، از این رو این شهر در زمره کلان‌شهرها قرار می‌گیرد، دومین شهر استان شهر قنوت نام دارد که در همین سال ۱۱،۶۶۷ نفر جمعیت داشته است و در زمره شهرهای بسیار کوچک به حساب می‌آید. شهر جعفریه نیز با داشتن جمعیتی معادل ۹،۳۸۷ نفر به عنوان سومین شهر این استان در قالب روستا- شهرهای بزرگ طبقه بندی شده است. همچنین لازم به ذکر است که دیگر شهرهای استان با داشتن جمعیتی کمتر از پنج هزار نفر در زمره روستا- شهرهای کوچک به شمار می‌آیند. در تمامی سال‌های سرشماری نرخ رشد جمعیت استان از نرخ رشد جمعیت شهری استان پایین‌تر بوده است و در این میان طی دوره پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ شهرهای سلفچگان، کهک و جعفریه به ترتیب بیش‌ترین میزان نرخ رشد جمعیت را به خود اختصاص داده‌اند. مقایسه شاخص نرخ رشد کل جمعیت استان با نرخ رشد جمعیت شهری آن بیانگر این واقعیت است که رشد سالیانه جمعیت استان در نقاط شهری و روستایی بسیار متفاوت از یکدیگر بوده است؛ چرا که با مهاجرت‌های روستا شهری، ادغام یک یا چند آبادی به عنوان شهر جدید و جذب آبادی‌های استان در نقاط شهری از جمعیت روستایی کاسته شده و به تبع آن جمعیت شهری افزایش یافته است و طی دوره ۱۰ ساله ۹۵-۱۳۸۵ همیشه رشد جمعیت شهری در استان مثبت بوده است. با توجه به بررسی‌های انجام شده در خصوص روند تغییرات جمعیتی در کانون‌های شهری استان سه نکته حائز اهمیت در این خصوص، به شرح زیر ارائه شده است: شهر قم حدود ۹۳ درصد از جمعیت استان و بیش از ۹۷ درصد از جمعیت شهری استان را داراست؛ آمار جمعیتی شش شهر استان قم، حاکی از فاصله و شکاف عمیق به لحاظ جمعیت پذیری بین آن‌ها بوده است که نماد الگوی بسیار متمرکز رشد شهری در سطح استان می‌باشد؛ نقش پراهمیت شهر قم در افزایش جمعیت شهری استان.

جدول ۸۷- میزان جمعیت و نرخ رشد جمعیت کانون‌های شهری استان قم

نام شهر	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۹۰-۸۵	۹۵-۹۰	۸۵-۹۵
قم	۹۵۷۴۹۶	۱۰۷۴۰۳۶	۱۲۰۱۱۵۸	۲/۳۲	۲/۲۶	۱/۱۴
قنوت	۷۶۹۳	۹۶۶۲	۱۱۶۶۷	۴/۶۶	۳/۸۴	۲/۱۰
جعفریه	۶۶۳۵	۷۲۰۳	۹۳۸۷	۱/۶۶	۵/۴۴	۱/۷۵
دستجرد	۱۱۲۱	۱۳۳۴	۱۵۲۵	۳/۵۴	۲/۷۱	۱/۵۵
کهک	۲۷۶۶	۲۹۰۶	۴۸۳۷	۰/۹۹	۱۰/۷۳	۲/۸۳
سلفچگان	۵۰۰	۷۳۰	۱۳۹۰	۷/۸۶	۱۳/۷۵	۵/۲۵
جمعیت شهری استان	۹۷۵۷۱۱	۱۰۷۴۰۳۶	۱۲۲۹۹۶۴	۱/۹۴	۲/۷۵	۱/۱۶
کل جمعیت استان	۱۰۴۶۷۳۷	۱۱۵۱۶۷۲	۱۲۹۲۲۸۳	۱/۹۳	۲/۳۳	۱/۰۶

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۳۴- روند تغییرات نرخ رشد جمعیت کانون‌های شهری استان در مقایسه با استان قم

۳-۵-۱-۲- وضعیت نخست شهری در استان قم

طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ شاخص‌های نخست شهری نشان‌دهنده وجود پدیده نخست شهری در استان قم هستند و روند این دوره نشان از پدیده نخست شهری در استان قم دارد که عمدتاً ناشی از رشد جمعیت شهر قم است. بر اساس شاخص نخست شهری جفرسون میزان نخست شهری ۰/۹۸ است که نشان می‌دهد شهر اول ۹۸ درصد جمعیت نقاط شهری استان را در خود جای داده است؛ و روند تقریباً ثابتی از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ داشته است. این روندها برای سایر شاخص‌ها نیز وجود دارد. نکته قابل توجه این است که مقایسه شرایط واقعی و شرایط مطلوب شاخص رتبه اندازه نشان می‌دهد که تغییرات این شاخص‌ها به سمت عدم تعادل شاخص‌های نخست شهری در استان است.

جدول ۸۸- شاخص‌های نخست شهری در استان قم در سال ۱۳۹۵

شاخص	مفروضات	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
نخست شهری جفرسون	شرایط واقعی	۰/۹۸	۰/۹۸	۰/۹۸
دو شهر	شرایط واقعی	۱۲۴/۴۶	۱۱۱/۱۶	۱۰۲/۹۵
کینزبرگ	شرایط واقعی	۵۶/۰۱	۵۴/۳۲	۴۶/۳۹
چهار شهر مهتا	شرایط واقعی	۰/۹۸	۰/۹۸	۰/۹۸

۳-۱-۵-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان

بر اساس اطلاعات سرشماری‌های نفوس و مسکن انجام‌شده در کشور در دوره‌ی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۸۵، وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی استان قم در هر رده به‌صورت زیر نشان داده شده که شرح آن به‌صورت زیر است:

الف - کلان‌شهرها (بیش از یک‌میلیون نفر): با توجه به اینکه در این رده‌بندی کلان‌شهر به شهرهای با جمعیت بیش از یک میلیون نفر اطلاق می‌شود در سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ شهر قم در این جایگاه قرار داشته است.

ب - شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر جمعیت): با توجه به نتایج سرشماری تنها شهر قم در سال ۱۳۸۵ در زمره شهرهای بسیار بزرگ طبقه‌بندی شده است.

پ - شهرهای بزرگ (۵۰۰-۲۵۰ هزار نفر جمعیت): طی دوره ۱۰ ساله ۱۳۹۵-۱۳۸۵ هیچ یک از شهرهای استان قم در این طبقه جمعیتی قرار نداشته است.

ت - شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر جمعیت): هیچ یک از شهرهای استان در این رده جمعیتی قرار ندارند.

ث - شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر جمعیت): هیچ یک از شهرهای استان در این رده جمعیتی قرار ندارند.

ج - شهرهای کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر جمعیت): هیچ یک از شهرهای استان در این رده جمعیتی قرار ندارند.

چ - شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر جمعیت): در سال ۱۳۹۵ شهر قنات یا داشتن جمعیتی معادل ۱۱۶۶۷ نفر جزو این رده جمعیتی بوده است.

ح - روستا - شهرهای بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر جمعیت): بیشترین تغییرات و جابه‌جایی شهرها در این رده اتفاق افتاده است به طوری که در دوره‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ شهر قنات در این گروه جمعیتی قرار داشته است و همچنین در طی ۱۰ سال اخیر (۹۵-۱۳۸۵) شهر جعفریه نیز در زمره روستا-شهرهای بزرگ به حساب آمده است.

خ - روستا - شهرهای کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر): در مقایسه با سایر رده‌ها بیشترین تعداد شهرها در این رده جمعیتی واقع شده‌اند به طوری که در سال سه شهر سلفچگان، کهک و دستجرد به این گروه تعلق داشته‌اند.

جدول ۸۹- روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۵

سال	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کلان‌شهرها (بیش از ۱ میلیون نفر)	-	قم	قم
شهرهای بسیار بزرگ (۱۰۰۰-۵۰۰ هزار نفر)	قم	-	-
شهرهای بزرگ (۲۵۰-۵۰۰ هزار نفر)	-	-	-
شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)	-	-	-
شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر)	-	-	-
شهرهای کوچک (۲۵-۵۰ هزار نفر)	-	-	-
شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر)	-	قنوات	قنوات
روستا - شهر بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر)	جعفریه-قنوات	جعفریه-قنوات	جعفریه
روستا - شهر کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر)	دستجرد-کهک-سلفچگان	دستجرد-کهک-سلفچگان	دستجرد-کهک-سلفچگان
تعداد شهر	۶	۶	۶

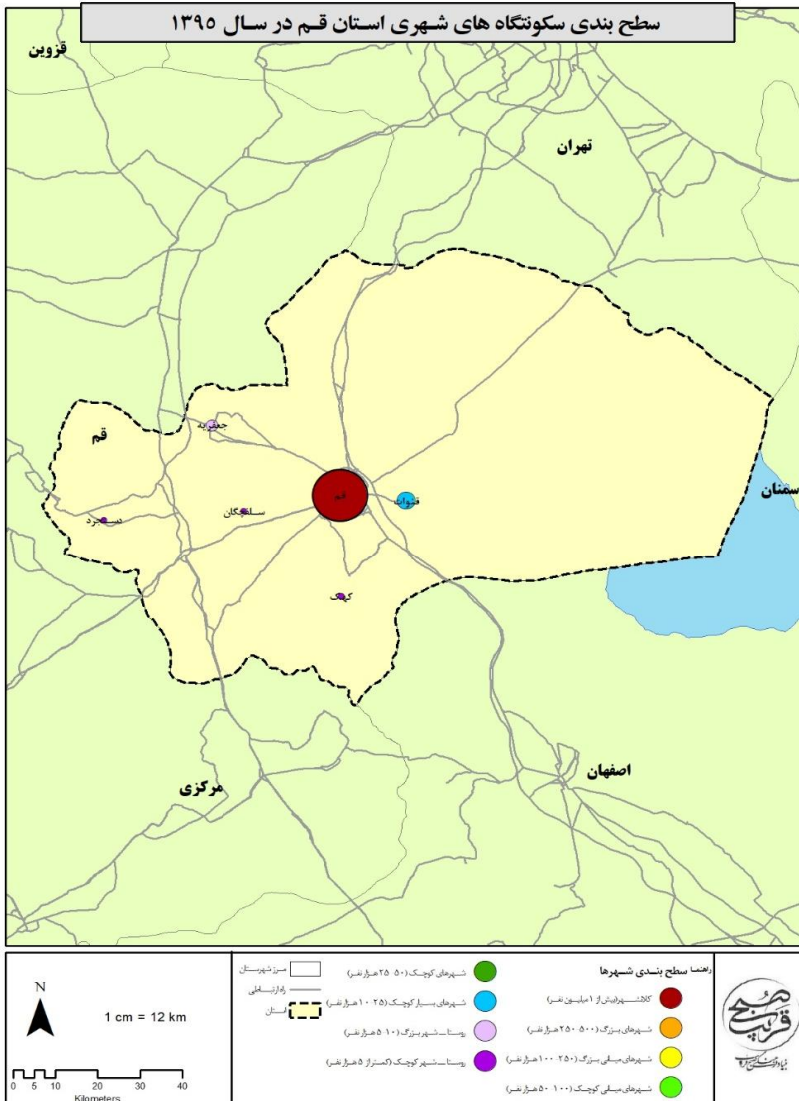
بررسی وضعیت توزیع جمعیت شهری در سلسله مراتب اندازه شهری بیانگر چهار موضوع مهم به شرح زیر است:

- تنها طبقه روستا-شهرهای کوچک (کمتر از پنج هزار نفر) است که طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ دارای سهم ثابت جمعیتی بوده است؛

- کاهش سهم جمعیتی در روستا - شهر بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر) طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ به علت قرارگیری شهر قنوات به طبقه جمعیتی بزرگتر در سال ۱۳۹۵ (شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر))؛

- روند افزایشی جمعیت شهر قم طی دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ به نحوی که این شهر در سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ در زمره کلان‌شهرها قرار گرفته است.

- در تمامی سال‌های سرشماری شهرهای بزرگ (۲۵۰-۵۰۰ هزار نفر)، شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)، شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر) و شهرهای کوچک (۲۵-۵۰ هزار نفر) فاقد سکونتگاه‌های شهری می‌باشند، که این امر حاکی از عدم تعادل در پخش‌شمار جمعیت شهرهای استان قم است.

نقشه ۱۴ - سطح بندی سکونتگاه های شهری استان قم

در مجموع سه حالت کلی الگوهای خطی شمالی-جنوبی و شرقی-غربی، الگوی تجمع شهری حول شهر قم را در تعیین الگوی فضایی نظام شهری استان می توان در نظر گرفت.

الگوهای خطی

به پیروی از شکل کالبدی استان که متبادر کننده یک الگوی مستطیلی است، می‌توان گفت اغلب الگوهای شهری استان حول الگوهای خطی قرار گرفته اند... به طور کلی در استان قم سه الگوی خطی اصلی را در شکل گیری نظام فضایی شهری استان به شرح زیر می‌توان شناسایی کرد:

- الگوی خطی شمالی-جنوبی تهران-ساوه-اصفهان؛
- الگوی خطی شمالی-جنوبی تهران-قم-اصفهان؛
- الگوی خطی شرقی-غربی سمنان-قم-اراک (که جدیدتر از سایر محورها است)؛

مهمترین و قدیمی‌ترین تجمع شهری استان حول دو محور تهران-قم-اصفهان و تهران-ساوه-اصفهان به صورت شمالی-جنوبی ایجاد شده است که در ادامه‌ی این الگو، الگوی شرقی-غربی سمنان-قم-اراک با هدف اتصال مرکز کشور به غرب شکل گرفته است سابقه طولانی از نظر قدمت ندارد. لازم به ذکر است که طول محورهای شمالی-جنوبی پیش گفته در داخل استان کمتر از ۱۰۰ کیلومتر است و تمامی شهرهای استان حول این دو محور شمالی جنوبی با فاصله کمتر از ۲۰ کیلومتر قرار گرفته اند و اما شهر قم در محل تقاطع محور شمالی=جنوبی و شرقی غربی تازه تاسیس و شهر سلفچگان نیز در محل تقاطع محور تهران-ساوه-اصفهان با محور شرقی غربی تازه تاسیس قرار گرفته است.

اما سومین تجمع شهری استان که به شکل محور شرقی-غربی است و سابقه آن نیز بسیار کم است دارای الگوی شرقی-غربی است و استان سمنان را به غرب کشور متصل می‌کند و شهرهای استان در فاصله کمتر از ۲۰ کیلومتری از این محور قرار دارند.

الگوی تجمع شهری حول شهر قم

سازمان فضایی هر منطقه در بردارنده اجزاء و عناصر مختلفی است که سه عنصر اساسی آن مرکز(منطقه میانی)، حاشیه(منطقه پیرامونی) و رابطه آن‌ها یا کنش متقابل است. تمرکز خدمات، امکانات و مجموع کارکردهای متنوع در شهرهای اصلی باعث پیوند و ارتباط از سایر کانون‌های شهری، جهت استفاده از خدمات و امکانات تعریف شده در کانون‌های اصلی می‌گردد. تدام چنین روندی باعث تسلط بیشتر کانون‌های اصلی و شهرهای مرکزی می‌گردد. از این منظر مرکز یا نواحی مرکزی به هر کانون یا قلمروی تاثیر گذاری اطلاق می‌شود که بسته به نوع و درجه فعالیت‌هایی که در آن استقرار یافته است بر روی شعاع خاصی از نواحی پیرامون (یا دامنه) خود اثر می‌گذارد.

از این رو علاوه بر الگوهای خطی پیش گفته با تکامل ساختار نظام شهری استان، الگوی دیگری با مرکزیت شهر قم در نظام شهری استان شکل گرفته است. بنابراین می توان گفت که استقرار در پیرامون شهر قم و بهره‌مندی از شبکه ارتباطی مناسب، استفاده از زیرساخت‌ها و خدمات شهری مطلوبتر در کنار هزینه‌های زیست کمتر به ویژه در زمینه‌های اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی تأثیرات ویژه‌ای بر نواحی روستایی و کانون‌های پراکنده سکونتگاهی در این استان داشته و به اشکال مختلف زمینه ساز تغییرات جمعیت روستاها و نیز استفاده از مزیت‌های همجواری با این کانون اصلی جمعیت در این استان بوده است. الگوی مذکور با مرکزیت شهر قم، تجمعی از نقاط شهری کوچک در شعاع حدود ۶۰ کیلومتری شهر قم را نشان می‌دهد. در این تجمع شهری هشت شهر وجود دارد که پرجمعیت‌ترین شهر این تجمع، شهر قم است و هفت شهر باقی مانده شامل جعفریه، دستجرد، سلفچگان، کهک و قنات در استان قم و دو شهر ساوه، آوه در استان اراک است که تنها حدود ۱۵۰ هزار نفر جمعیت را در بردارند.

بررسی فوق نشان می‌دهد که علاوه بر تغییر مصوبات قانونی در زمینه تبدیل روستاها به شهرها، تغییرات جمعیتی و جذب جمعیت مهاجر از سایر نقاط استان به این شهرها از عوامل اصلی شهرشدن این کانون‌ها به شمار می‌رود. افزایش جمعیت روستایی در پیرامون شهر قم و نیز تبدیل شدن آن‌ها به کانون‌های شهری و نیز رشد مهاجرت به این منطقه در سال‌های اخیر بازتابی مهم از اثرات مرکز بر پیرامون در استان قم است. این ناحیه به عنوان یکی از نواحی مقصد مهاجرت‌های درون استانی تحت تأثیر گسترش فیزیکی شهر قم و تغییرات عمده‌ای که در وضعیت استفاده از اراضی در مقیاس‌ها و کارکردهای مختلف می‌باشد قرار دارد. توسعه شهرک‌ها و نواحی صنعتی و تمرکز آن در این ناحیه و بدنبال آن اختصاص بخش عمده‌ای از اراضی پیرامون شهر قم در سال‌های اخیر به کاربری‌های خدماتی و کارگاهی در شدت این پدیده موثر بوده است.

۳-۵-۱-۴- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان

مناسب بودن موقعیت طبیعی که شهر در آنجا پا می‌گیرد، از جمله عوامل مهم جغرافیایی در پیدایی شهر است و عامل ارتفاع به عنوان یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های محیط طبیعی بر موقعیت محیط طبیعی شهر تأثیرگذار است. استان قم را به لحاظ ناهمواری می‌توان به سه قسمت به شرح زیر تقسیم کرد:

- نواحی کوهستانی که عموماً در جنوب غربی، غرب و جنوب استان متمرکز است. مساحتی اندک از شمال و شمال شرق استان نیز با کوه‌های سیاه، مره و کورابلاغ پوشیده شده است. در جنوب استان ارتفاعات اردغال با قله‌هایی بیش از ۳۰۰۰ متر کشیده شده است. در غرب استان نیز بخش‌هایی از

دامنه‌های شرقی ارتفاعات تفرش با قله‌هایی به بلندی بیش از ۲۵۰۰ متر، قرار دارد. در جنوب غرب، نیز ارتفاعاتی با بیش از ۲۵۰۰ متر وجود دارد که کوه سخت حصار به ارتفاع ۲۷۵۶ متر و کوه خستک به ارتفاع ۲۷۷۷ متر، بلندترین آن‌ها به شمار می‌آیند. در شمال غرب، غرب و شمال شهر قم نیز کوه نمک به بلندی ۱۲۳۵ متر، کمر کوه به ارتفاع ۱۶۰۹ متر و کوه چرخ سفید به ارتفاع ۱۰۰۰ متر قرار دارند.

- نواحی پای کوهی استان که غالباً در دامنه کوه‌های جنوب و غرب استان دارای بلندی بیشتری هستند و به شکل مخروطه افکنه‌های بزرگ و کوچک و از رسوبات ریز و درشت تشکیل یافته و دارای سفره‌های غنی آب‌های زیرزمینی هستند. نواحی پای کوهی، به ویژه به سبب امکان حفر قنات در آن‌ها از مناطق قابل سکونت و مساعد برای توسعه کشاورزی استان به شمار می‌آیند.
- نواحی هموار استان که دشت‌ها و قسمت وسیعی از ناهمواری‌های استان را در بر می‌گیرند. این دشت‌ها عبارت‌اند از دشت قم، دشت سلفچگان و نیزار که در جنوب غرب استان قرار دارد، دشت جعفریه در شمال غرب، دشت کَهک در جنوب و دشت خلجستان در غرب از دشت‌های حاصلخیز استان قم هستند که از طریق چند رودخانه که به قم رود یا قره چای می‌پیوندند آبیاری می‌شوند. سرانجام دشت مسیله که پست‌ترین قسمت استان است و در غرب دریاچه نمک و در منطقه‌ای با آب و هوای بیابانی واقع شده است.

از نظر توزیع سکونتگاه‌های شهری نیز هیچ یک از شهرهای استان در ارتفاع بالاتر از ۱۸۰۰ متر واقع نشده است و سه شهر قم، قنات و جعفریه هر یک با داشتن ارتفاعی در حدود ۹۰۰ متر از سطح دریا در بازه ارتفاعی کمتر از ۱۰۰۰ متر قرار گرفته‌اند. همچنین سه شهر سلفچگان، کهک و دستجرد به ترتیب با داشتن ارتفاعاتی برابر با ۱۳۸۵ متر، ۱۴۲۹ متر و ۱۷۴۶ متر از سطح دریا در بازه ارتفاعی کمتر از ۱۸۰۰ متر از سطح دریا قرار گرفته‌اند. همان‌طور که مشخص است مهم‌ترین بازه ارتفاعی استان بازه ارتفاعی کمتر از ۱۰۰۰ متر از سطح دریا بوده چراکه ۹۹ درصد از جمعیت شهری استان. به عبارتی سه شهر اول جمعیتی را در خود جای داده است.

عمده جمعیت شهرهای استان در فاصله کمتر از پنج کیلومتری منابع آب‌های سطحی واقع شده‌اند و به موازات افزایش فاصله از رودخانه‌های اصلی، از تعداد جمعیت شهرها به طرز قابل توجهی کاسته شده است. بیشترین سهم جمعیتی استان یعنی حدود ۹۹ درصد آن در فاصله کمتر از پنج کیلومتری رودخانه‌های استان قرار گرفته است البته این سهم جمعیتی بالا نشأت گرفته از قرارگیری شهر قم در این پهنه است. با توجه به آنچه گفته شد می‌توان به نقش حائز اهمیت منابع آب در شکل‌گیری کانون‌های شهری استان و نحوه استقرار جمعیت در استان قم پی‌برد.

افزون بر نقش پراهمیت دسترسی به منابع آب، تداوم زندگی جمعی وابسته به تدبیر تأمین مواد غذایی سکونت‌گاه‌های انسانی بود. بنابراین سکونت‌گاه‌های اولیه شهر در جهت پاسخ به این نیاز در منطقه‌ای با آب کافی و خاک حاصلخیز شکل می‌گرفتند و وجود اراضی حاصلخیز در پیرامون شهرها به عنوان یک عامل مؤثر در جریان پیدایش و استمرار زندگی شهری ایفای نقش می‌کرد. اهمیت وجود منابع آب و خاک حاصلخیز در شکل‌گیری استقرارگاه‌های اولیه تا آن اندازه بود که تأثیرات آن در تار و پود زندگی شهرها به نحو برجسته‌ای نمود داشت. ساختار کالبدی سکونت‌گاه‌ها نیز علاوه بر انطباق با شرایط جغرافیای محیط طبیعی، در مسیر جریان آب و در نزدیکی بلوک‌های اراضی مزروعی شکل می‌گرفت.

شهرهای استان قم نیز بر اساس همین قاعده شکل گرفته و استمرار یافته‌اند به طوریکه تمامی شهرهای استان به در نزدیکی اراضی کشاورزی شکل گرفته‌اند. البته لازم به ذکر است که استان قم به دلیل برخورداری از ارتفاع اندک، بارش ناچیز و اقلیم نامساعد و زمین‌های شور، بخشی از کویر مرکزی ایران به شمار می‌آید و از نظر کشاورزی استفاده از زمین، مطلوبیت چندانی ندارد. مکان‌گزینی بیش از ۹۹ درصد از جمعیت شهرهای استان در فاصله کمتر از دو کیلومتری اراضی کشاورزی بوده و به موازات افزایش فاصله از اراضی کشاورزی از تعداد شهرها و جمعیت آن‌ها بشدت کاسته شده است. بطوریکه تنها شهر استان که در فاصله بیش از دو کیلومتری اراضی کشاورزی قرار دارد، شهر سلفچگان در فاصله چهار متری از اراضی کشاورزی می‌باشد. به این ترتیب می‌توان گفت، یافته‌های حاصل از این تحلیل حاکی از آن است که نزدیکی به اراضی کشاورزی نقش قابل توجهی در شکل‌گیری شهرهای استان قم داشته است و با افزایش فاصله از اراضی کشاورزی از جمعیت شهری و تعداد شهرها کاسته می‌شود.

از آنجا که شبکه راه‌ها پیوند دهنده اجزای خدماتی، صنعتی، کشاورزی و بازرگانی هستند، از زیرساخت‌های بااهمیت در شکل‌گیری و توسعه شهرها به شمار می‌آیند. از این رو عامل راه و نزدیکی به آن نقش مهمی در شکل‌گیری نظام شهری استان ایفا کرده است و برخی از شهرها با نقش گره‌ای در مسیر تقاطع راه‌ها و جاده‌ها شکل گرفته‌اند.

از مهم‌ترین راه‌های اصلی این استان می‌توان به بزرگراه قم - تهران، جاده قم - تهران، بزرگراه قم - کاشان و راه اصلی قم - سلفچگان اشاره نمود. سهم قابل توجهی از جمعیت شهری استان در فاصله کمتر از ۱۰ کیلومتر قرار گرفته است و به موازات افزایش فاصله از راه‌های اصلی استان هم از تعداد نقاط شهری و هم جمعیت آن به شدت کاسته شده است به طوری که تنها شهر کهک با داشتن جمعیتی در حدود پنج هزار نفر (۰/۴ درصد از جمعیت شهری استان) در فاصله بیش از ۱۰ کیلومتری راه‌های اصلی قرار گرفته است.

۳-۵-۲- نظام روستانشینی

جمعیت در نقاط روستایی کشور تا سال ۱۳۷۵ همواره در حال افزایش بوده است و طی دوره ۱۳۵۵-۱۳۶۵ جمعیت روستایی کشور افزایش شتابانی را تجربه کرده است و از ۱۷,۸۵۴,۰۶۴ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۲۲۶,۰۴۴۹ نفر در سال ۱۳۶۵ رسیده است؛ یعنی رشد ۲۷ درصدی. با این وجود، از سال ۱۳۷۵ به بعد به دلایلی چون مهاجرت‌های گسترده روستاشهری، تبدیل روستاها به شهر یا طبقه‌بندی جدید نقاط و تبدیل آن‌ها به شهر، گسترش محدوده شهرها و ادغام برخی از نقاط روستایی نزدیک شهرها به مجموعه شهری، تغییر در تعریف شهر و همچنین سیاست‌های کنترل جمعیت، تعداد جمعیت روستایی و عشایری کشور کاهش پیدا کرده است.

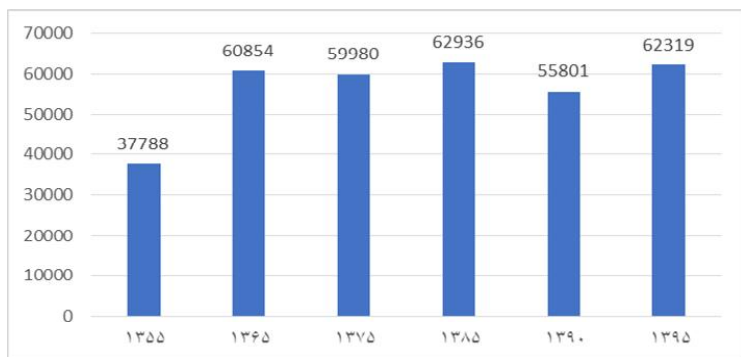
مشابه با روندهای حاکم بر جمعیت روستایی کشور، جمعیت روستایی استان قم نیز طی دوره ۱۳۵۵-۱۳۹۵ روند نزولی را طی کرده است. نکته قابل توجه این است که این روند نزولی، در استان قم از سال ۱۳۶۵ و زودتر از کشور آغاز شده است، در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ متوقف شده، که علت آن را می‌توان تبدیل شدن شهرستان قم به استان یاد کرد و اکنون نیز طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ آمار بیانگر رشد جمعیت روستایی استان است. به طوری که در طول ۴۰ سال ۲۴۵۳۱ نفر بنا افزایش داشته است. بررسی سهم جمعیت روستایی استان از کشور نشان دهنده روند افزایش آرام افزایش سهم جمعیت روستایی استان از جمعیت روستایی کشور است.

جدول ۹۰- مقایسه تغییرات جمعیت روستایی و عشایری کشور و استان قم طی سال‌های

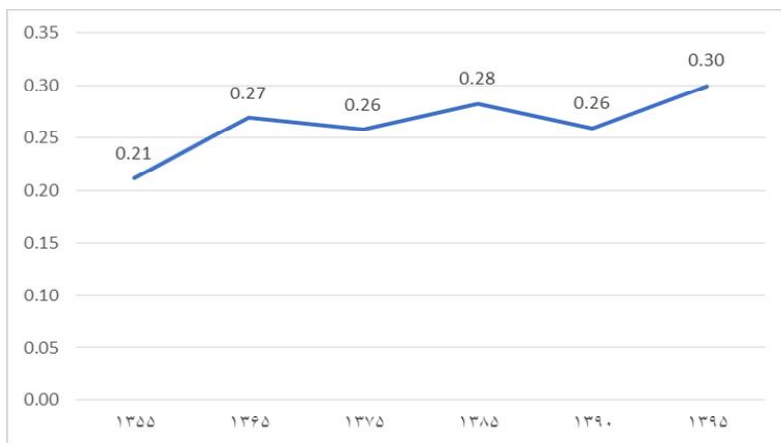
۱۳۵۵-۹۵

سهم جمعیت روستایی استان از کشور (درصد)	استان				کشور			سال	
	شاخص تغییرات = ۱۰۰ ۱۳۵۵	افزایش هر دوره		جمعیت روستایی	شاخص تغییرات = ۱۰۰ ۱۳۵۵	افزایش هر دوره			جمعیت روستایی
		نسبی	مطلق			نسبی	مطلق		
۰/۲۱	۱۰۰			۳۷۷۸۸	۱۰۰	-	۱۷۸۵۲۰۶۴	۱۳۵۵	
۰/۲۷	۲۳/۸	۶۱/۰	۲۳۰۶۶	۶۰۸۵۴	۱۴۲/۵	۴۷۴۶۳۸۵	۲۲۶۰۰۴۴۹	۱۳۶۵	
۰/۲۶	۲۳/۴	-۱/۴	-۸۷۴	۵۹۹۸۰	۱۴۶/۶	۶۳۷۲۵۰	۲۳۲۲۷۶۹۹	۱۳۷۵	
۰/۲۸	۲۴/۶	۴/۹	۲۹۵۶	۶۲۹۳۶	۱۴۰/۲	-۱۰۰۹۹۲۸	۲۲۲۲۷۷۱	۱۳۸۵	
۰/۲۶	۲۱/۸	-۱۱/۳	-۷۱۳۵	۵۵۸۰۱	۱۳۵/۶	-۷۲۴۷۶۳	۲۱۵۰۳۰۰۸	۱۳۹۰	
۰/۳۰	۲۴/۴	۱۱/۷	۶۵۱۸	۶۲۳۱۹	۱۳۱/۱	-۲۲۳۵۸۵	۲۰۷۷۹۴۲۳	۱۳۹۵	

منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰.

نمودار ۳۵- تغییرات جمعیت روستایی و عشایری کشور طی سال‌های ۹۵-۱۳۵۵

نمودار ۳۶- سهم جمعیت روستایی و عشایری استان از کشور طی سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۵۵

۳-۶- نظام زیربنایی

نظام زیربنایی استان در دو بخش نظام حمل و نقل و ارتباطات و نظام زیربنایی انرژی مورد بررسی قرار گرفته است.

۳-۶-۱- نظام حمل و نقل و ارتباطات

حمل و نقل استان قم بر پایه دو حوزه حمل و نقل جاده‌ای، حمل و نقل ریلی استوار است، که در ادامه به بررسی این زیربخش‌ها پرداخته می‌شود.

۳-۶-۱-۱- حمل و نقل جاده‌ای استان قم

استان قم در زمینه زیرساخت های حمل و نقل جاده‌ای با محدودیت‌هایی رو به رو است؛ بر اساس آمار ارائه شده

- نسبت طول آزادراه و بزرگراه به جمعیت ۳۵/۷ کیلومتر به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر است که وضعیت این شاخص نامناسب‌تر از میانگین کشور است؛
- نسبت طول راه های شریانی به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر جمعیت برابر با ۴۲ کیلومتر است که از این نظر استان جایگاه نامناسب تری نسبت به میانگین کشور دارد؛
- نسبت طول راه های ترانزیتی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت برابر با ۲۶/۸ کیلومتر است که جایگاه استان نسبت به کشور نامناسب تر است؛
- نسبت طول راه‌های روستایی به جمعیت روستایی ۱۰۸۵ کیلومتر به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر است که از نظر این شاخص استان وضعیت نامناسب‌تری نسبت به کشور دارد.
- استان از نظر تعداد پایانه های مسافربری و تجهیزات راهداری نسبت به میانگین کشوری وضعیت مناسب‌تری دارد ولی وضعیت تعداد پایانه های باربری نسبت به میانگین کشوری وضعیت استان نامناسب تر است.
- استان از نظر تعداد کشته شدگان جاده‌ای نسبت به جمعیت با ۶ نفر کشته شده در تصادفات جاده‌ای به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر جمعیت دارای وضعیتی مناسب‌تری از میانگین کشور است.

جدول ۹۱- مقایسه شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای استان و کشور

شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای در سال ۱۳۹۸	کشور	قم	وضعیت نسبت به کشور
نسبت طول آزادراه و بزرگراه به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۲۵/۸	۳۵/۷	مناسب تر
نسبت طول راه های شریانی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۷۵/۶	۴۲/۱	نامناسب تر
نسبت طول راه های ترانزیتی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۳۱/۶	۲۶/۸	نامناسب تر
نسبت طول راه های روستایی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت روستایی (کیلومتر به نفر)	۶۴۵/۲	۱۰۸۴/۸	مناسب تر
طول کل راه ها نسبت به ماشین آلات و تجهیزات راهداری (کیلومتر به دستگاه)	۱۵/۰	۱۰/۵	مناسب تر
نسبت راه های ترانزیتی به پایانه های باربری (کیلومتر به پایانه)	۳۰۴/۵	۰/۰	نامناسب تر
پایانه مسافربری به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (پایانه به ازای نفر)	۰/۴۲	۰/۶۲	مناسب تر
تعداد کشته شدگان جاده‌ای به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت	۱۴/۰	۱۲/۱	مناسب تر

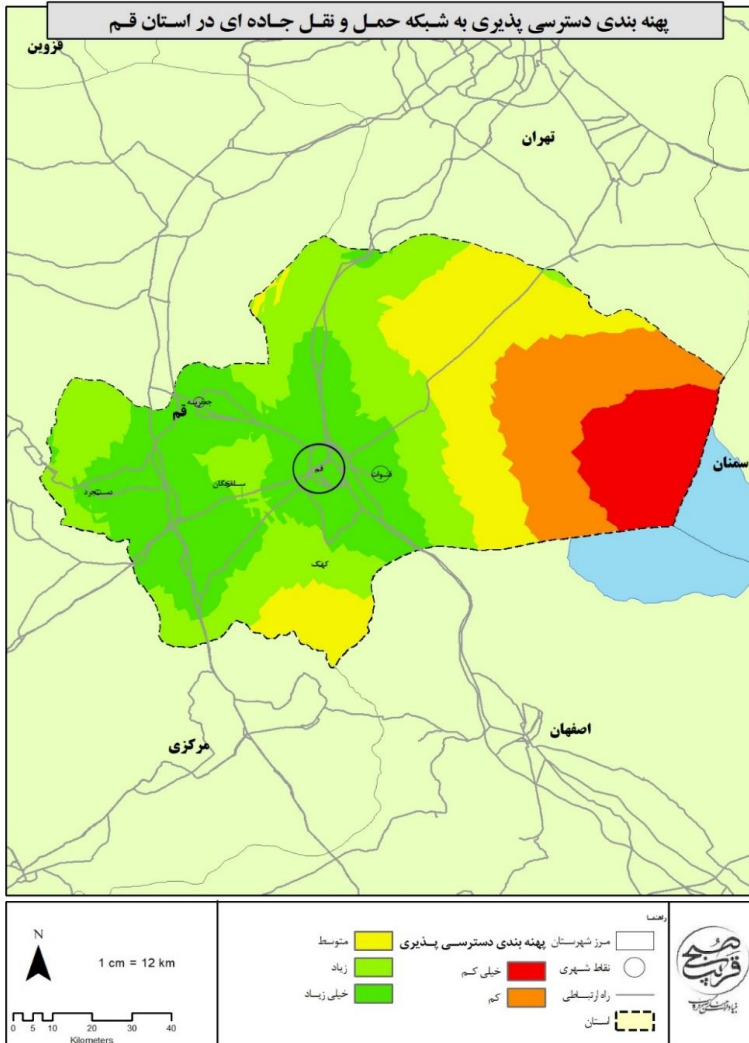
منبع: سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای کشور، ۱۳۹۸

عوامل مختلفی در شکل‌گیری شبکه راه‌های استان قم تأثیر داشته است که در اینجا به خلاصه‌ای از مهمترین این عوامل اشاره شده است.

- شکل طبیعی زمین و وجود دشت‌های کویری در شرق استان که محدودیت توسعه محورهای جاده‌ای را ایجاد کرده است به طوری که تنها محور ارتباطی شرق قم با استان سمنان و شهر گرمسار است و شاهد تجمع محورهای ارتباطی در غرب استان هستیم.
- موقعیت جغرافیایی استان و قرارگیری بر مسیر کریدورهای بین‌المللی و ترانزیتی کشور زمینه‌ساز عبور شبکه‌های جاده‌ای و ریلی از این استان است، این کریدورها غرب کشور را از یکسو به مرکز کشور و استان‌های غربی و شمالی و از سوی دیگر به مرکز کشور پیوند می‌زند، از این رو استان به عنوان یکی از گره‌گاه‌های کریدورهای شرقی-غربی و شمالی-جنوبی تبدیل شده است و این موضوع یکی از مهمترین عوامل شکل‌گیری شبکه ارتباطی استان است.

۳-۶-۱-۲- پهنه‌بندی دسترسی پذیری

بررسی وضعیت دسترسی‌پذیری استان نشان می‌دهد، الگوی دسترسی‌پذیری استان بر اساس الگوی مرکز-پیرامون با مرکزیت شهر قم و آزادراه-تهران-قم شکل گرفته است و پهنه‌های غربی و مرکزی استان دارای دسترسی‌پذیری بیشتر و پهنه شرقی استان به واسطه فاصله طولانی با مرکز و عدم دسترسی به راه‌های اصلی و موقعیت کویری کمتری دسترسی‌پذیری را دارد.

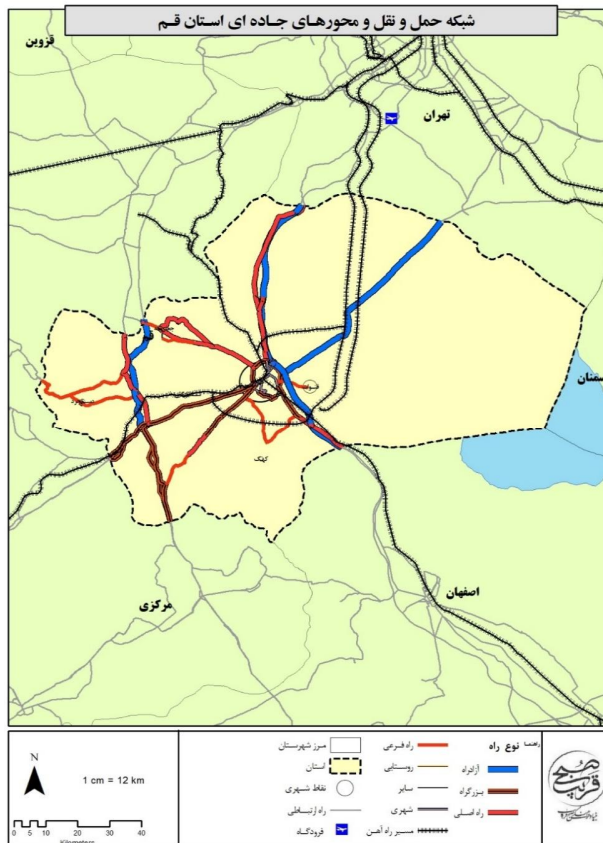

نقشه ۱۵- پهنه بندی دسترسی پذیری در استان قم

۳-۱-۵-۳- حمل و نقل ریلی

استان قم از ۵۰۸ کیلومتر خط اصلی، ۳۰ کیلومتر خط فرعی و ۱۵ ایستگاه باری و مسافری بهره‌برداری می‌نماید. ایستگاه راه آهن قم، گار مانوری و ایستگاه راه آهن محمدیه مهمترین ایستگاههای این استان می‌باشند، ایستگاه راه آهن قم در سال ۱۳۱۷ تاسیس و یکی از قدیمی ترین ایستگاه‌های راه آهن کشور محسوب میشود این ایستگاه

اخیرا بعنوان آثار میراث فرهنگی ثبت شده است. در حال حاضر، روزانه حدود ۵۵۰۰ نفر مسافر از طریق ایستگاههای راه آهن قم و محمدیه جهت عزیمت به شهرهای تهران، مشهد، اصفهان، شیراز، تبریز و اهواز و سایر شهرها و بالعکس مسافرت می نمایند که اکثرا زائرین داخلی و خارجی کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه (س) هستند. راه آهن قم با قرار گرفتن در تقاطع کریدورهای شمال-جنوب و شرق-غرب از اهمیت خاصی برخوردار بوده و نقش حیاتی در فعالیت این کریدورها و حمل و نقل بار راه آهن بعهده دارد ورود و خروج بیش از ۳۲۰۰۰ واگن باری در ماه به ایستگاه گار مانوری نمونه ای از این نقش مهم است. شبکه راه آهن قم از یک طرف با خطوط اداره کل راه آهن اصفهان، اداره کل راه آهن مرکزی و از طرف دیگر و از طریق دو محور جدید و قدیم به خطوط اداره کل راه آهن تهران متصل و مرتبط است بیش از نیمی از خطوط این اداره کل با بار محوری ۲۵ تن و بقیه ۲۰ و ۵.۲۲ تن طراحی و احداث شده است.

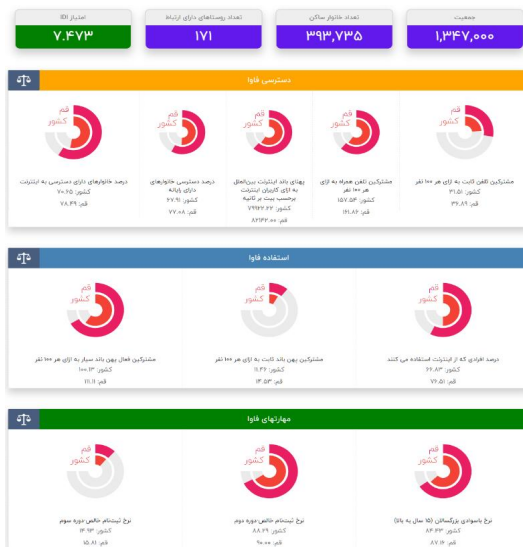

نقشه ۱۶- شبکه حمل و نقل استان قم

۳-۵-۱-۴- فناوری اطلاعات و ارتباطات

بررسی وضعیت استان قم از نظر شاخص IDI در اسفند سال ۱۳۹۹ نشان دهنده جایگاه ششم استان در بین استان‌های کشور است؛ که بررسی زیرشاخص‌ها برای استان نشان می‌دهد، استان در زیرشاخص مهارت استفاده از فناوری اطلاعات دارای رتبه چهارم، در زیرشاخص دسترسی به خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه هفتم و در زیرشاخص میزان استفاده از خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه دهم در بین استان‌های کشور قرار دارد. لذا این استان جز استان‌های برخوردار کشور از نظر دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات است.

شکل ۱- شاخص فناوری اطلاعات در استان قم ۱۳۹۹

منبع: درگاه پایش جامعه اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹

۳-۶-۲- نظام انرژی و تأمین آب

با توجه به این که استان فاقد میادین نفت و گاز است در ادامه وضعیت نظام انرژی و تأمین آب استان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۶-۲-۱- زیرساخت‌های مرتبط با برق

تنها نیروگاه قم، نیروگاه سیکل ترکیبی است، نیروگاه سیکل ترکیبی قم در کیلومتر ۱۵ جاده قم - اراک در زمینی به مساحت ۲۲۰ هکتار در سال ۱۳۷۰ احداث شده است. این نیروگاه دارای چهار واحد گازی مدل

MW701D هریک به توان ۱۲۸/۵ مگاوات و دو واحد بخاری مدل ABB هریک به توان ۱۰۰ مگاوات که جمع کل توان نصب شده ۷۱۴ مگاوات می‌باشد. واحدهای گازی نیروگاه قم در سال ۱۳۷۲ و واحدهای بخاری در سال ۱۳۷۶ به بهره‌برداری رسیدند.

در سال ۱۳۹۸، تولید ناخالص انرژی برق ۴۳۰۹ میلیون کیلو وات ساعت بوده است که نسبت به سال قبل ۲/۴ درصد رشد داشته است. در سال ۱۳۹۸ کل مشترکین برق استان ۵۷۵۷۸۰ مشترک بوده است که سهم مشترکین خانگی حدود ۸۰ درصد بوده که تنها حدود ۳۶ درصد برق فروش رفته استان در این سال متعلق به مشترکان خانگی بوده است. بر اساس آمار تمامی خانوارهای شهری و روستایی استان به شبکه برق دسترسی دارند.

۳-۲-۶-۳- زیرساخت‌های نفت و گاز

گازرسانی به شهرهای استان قم از سال ۱۳۵۸ با نصب ۶۰۰ انشعاب و ۶ کیلومتر شبکه تغذیه و شهری با فشارهای ۲۵۰ و ۶۰ پوند آغاز شد، در مجموع تا سال ۱۳۹۸ تعداد ۶ شهر و ۱۴۹ روستا در استان قم گازرسانی شده است و تعداد کل انشعاب گاز حدود ۱۷۵ هزار انشعاب می‌باشد. از تعداد ۴۱۱۱۵۴ مصرف کننده گاز در استان تعداد ۳۸۳۹۵۵ آن به بخش خانگی تعلق دارد. در سال ۱۳۹۸، میزان مصرف گاز طبیعی برابر با ۲۵۷۸ میلیون متر مکعب است.

۳-۲-۵-۳- استحصال و تأمین آب

بخش عمده‌ای از استان قم در منطقه خشک و بیابانی است و دو رودخانه قمرود و قره چای از حوزه آبخیز دریاچه نمک در آن جریان دارد. میزان آب ورودی از این رودخانه‌ها به استان، تا قبل از احداث سدهای ۱۵ خرداد و غدیر ساوه، معادل ۶۹۸ میلیون متر مکعب بوده که با احتساب جریان‌های سطحی حاصل از بارندگی، کل حجم آب‌های سطحی استان به ۷۵۰ میلیون متر مکعب می‌رسیده است. حجم آب‌های خروجی از این حوزه، در محل ایستگاه کوه سفید، تا قبل از سدهای مذکور ۲۶۱ میلیون متر مکعب بوده، در حالی که بعد از احداث دو سد به ۶۶ میلیون متر مکعب تقلیل یافته است. با احداث این دو سد، آب ورودی توسط رودخانه‌های قمرود و قره چای به استان قم به حداقل ممکن، کاهش یافته است و مشکلات اراضی پایین دست تشدید شده است؛ بر اساس آمار ۹۵ درصد آب استان قم از خارج این استان تأمین می‌شود، جمعیت شهری قم از آب شرب مناسب بهره‌مند هستند.

در سال آبی ۹۸-۱۳۹۷، میزان تخلیه سالانه منابع آب زیرزمینی، ۵۸۵ میلیون متر مکعب بوده است. در سال ۱۳۹۸ میزان فروش آب حدود ۱۰۴ میلیون متر مکعب بوده است. تعداد انشعابات آب در سال ۱۳۹۸ به حدود ۳۳۰

هزار انشعاب رسیده است. بیشترین انشعاب، در بخش خانگی با ۹/۹۱ درصد بوده که حدود ۹/۷۳ درصد حجم کل فروش آب نیز در این بخش ثبت شده است.

جدول ۹۲- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲

مقدار	واحد	عنوان
منابع آب سطحی		
۱۰۹	میلیون مترمکعب	حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده
۸	میلیون مترمکعب	حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان بیا ورودی به دریاچه ها، کفه ها و کویرها)
۶۰	میلیون مترمکعب	حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان
منابع آب زیرزمینی		
۱۶۵	میلیون مترمکعب	حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده
۷۰۰	میلیون مترمکعب	حجم برداشت سالانه آب از چاهها
۱۸	میلیون مترمکعب	حجم سالانه تخلیه از چشمهها
۱۶۴	میلیون مترمکعب	حجم سالانه تخلیه از قنوت
میزان کل برداشت و مصارف		
۸۴۴	میلیون مترمکعب	میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی
۳۵	میلیون مترمکعب	اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی
۹۴	میلیون مترمکعب	میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان
۹۳۸	میلیون مترمکعب	حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)
۸۵۱	میلیون مترمکعب	مصارف سالانه کشاورزی
۸۸	میلیون مترمکعب	مصارف سالانه شرب
۹	میلیون مترمکعب	مصارف سالانه صنعت

منبع: دفتر مطالعات پایه منابع آب، وزارت نیرو، ۱۳۹۲

بررسی میزان مصرف منابع در سال ۱۳۹۲ نشان دهنده سه موضوع اساسی است، نخست سهم برداشت از منابع زیرسطحی ۹۰ درصد و برداشت از منبع آب سطحی ۱۰ درصد آب مصرفی استان است. دوم استان در وضعیت اضافه برداشت بیش از ۴ درصد از منابع آب زیرزمینی قرار داد و سوم سهم بالای مصرف در بخش کشاورزی و شرب است، به طوری که بیش از ۹۰ درصد منابع سطحی و زیرسطحی در بخش کشاورزی مصرف شده است و سهم بخش صنعت به کمتر از ۱ درصد منابع محدود بوده است و حدود ۹ درصد مربوط به مصارف شرب بوده است.

۳-۷- بررسی نظام مدیریتی

۳-۷-۱- وضع موجود و مدل مفهومی

در این قسمت از مطالعات سیستم مدیریتی حاکم بر استان قم بررسی و تحلیل می گردد. این سیستم همچون بستر (Platform) و چارچوبی است که کلیه فرآیندها و اقدامات توسعه‌ای، هم در حوزه نرم‌افزاری (سازمانی، اداری، حقوقی و ...) و هم در حوزه سخت‌افزاری (اجراء، تدرکات، نظارت و ...)، از طریق این سیستم و نظام

موجود صورت می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت توسعه پایدار و متوازن استان از یک سو، به کلیه برآوردها، تحلیل‌ها و راهکارهای فنی و تخصصی توسعه استان و از سوی دیگر به نحوه اجرای نتایج و محصول مطالعات آمایش که حاصل کارآمدی و اثربخشی نظام مدیریتی است، وابسته است. دستیابی به اهداف طرح آمایش استان نیازمند استفاده حداکثری از ظرفیت‌های قانونی و حقوقی موجود در نظام مدیریتی و شناسایی خلأها و کمبودهای قانونی و اداری و رفع آنهاست، تا از این طریق امکان تحقق حداکثری پروژه‌ها و اقدامات برنامه‌ریزی شده در مطالعات آمایش استان فراهم گردد.

نظام برنامه‌ریزی و مدیریت در کشور به صورت متمرکز، از بالا به پایین و به صورت بخشی و تخصصی است. به عبارت دیگر، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی اجرایی و بودجه‌ریزی به صورت متمرکز از مرکز و در سطح ملی صورت می‌گیرد و سهم هر یک از وزارت‌خانه‌ها (دستگاه‌های اجرایی تخصصی) مشخص و به آنها ابلاغ می‌شود و آنها نیز به صورت سلسله‌مراتبی به دستگاه‌های متناظر در استان و شهرستان ابلاغ نموده و سپس فرآیندهای اجرایی را مطابق آیین‌نامه‌های سازمان برنامه و بودجه کشور، انجام می‌دهند. نظام پایش و نظارت عملکرد نیز متناسب با همین سیستم سلسله‌مراتبی از سطح خرد به کلان تهیه و جهت برنامه‌ریزی‌های آینده بکار گرفته می‌شود. در این نظام انجام هماهنگی‌های بین بخشی از طریق تشکیل ستادها، کمیته‌ها و کمیسیون‌های متشکل از نمایندگان دستگاه‌ها زیر نظر عالی‌ترین مقام مرتبط ملی، استانی یا شهرستانی، صورت می‌گیرد.

اجرای آمایش سرزمین در مقیاس استان قم و شهرستان‌های آن در چارچوب نظام مدیریتی مذکور با چالش‌هایی مواجه است که مهمترین آنها به شرح زیر است:

- اعتماد بالای مردم استان قم به مسئولان کشوری و استانی به نسبت میانگین کشوری؛
- ۷۰ درصد کارکنان دولت در استان قم مردان و ۳۰ درصد زنان؛
- ضعف در عضویت در انجمن‌های صنفی و مدنی (۶۳ درصد افراد پاسخگو در هیچ انجمن و تشکلی عضو نیستند)؛
- آسیب‌های مهم استان به نسبت کشور، پرونده‌های اعمال منافعی عفت ۴ برابر کشور، ضرب و جرح بیش از ۲ برابر کشور، قتل ۲ برابر کشور، تصرف عدوانی و مزاحمت بیش از ۱/۵ برابر کشور؛
- تأثیر افراد و مراجع مذهبی بر رویکردهای توسعه استان و اجرای پروژه‌ها، در مواردی بیشتر از سند آمایش استان؛
- عمده درآمد شهرداری قم از صدور جواز ساخت و تراکم فروشی؛
- اولویت فرآیندهای مربوط به بودجه نسبت به فرآیندهای برنامه‌ریزی در استان؛

- وجود توانمندی نیروی انسانی اما نبود امکانات و زیرساخت‌های لازم و کافی؛
- قطعیت‌گرایی در تهیه مطالعات آمایش و عدم امکان اعمال تغییرات ضروری؛
- تعارضات تصمیمات آمایشی با تصمیمات بخشی به نفع نقطه نظرات بخشی و عدم اجرای برنامه‌های درازمدت
- تعارض بین مدیران مرکز استان با مراکز شهرستان‌ها؛
- وابستگی قابل توجه توسعه استان به منابع ملی؛
- تأثیرپذیری از رویدادها و فرآیندهای حاکم بر نظام مدیریتی استان تهران؛
- فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛
- نبود نظام یکپارچه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛
- تشتت شدید در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی؛
- تعدد کارگروه‌های شورای برنامه‌ریزی استان و وظایف فراوان (بیش از ۸۰ وظیفه اصلی) آن‌ها و حذف برخی وظایف کلیدی نظیر تلفیق برنامه‌های کوتاه، میان و بلندمدت؛
- عدم توجه جدی شوراهای عالی و ستادهای استانی نظیر شورای عالی شهرسازی و معماری، ستاد بازآفرینی پایدار شهری، ستاد آموزش استان و غیره به آمایش سرزمین در سطح ملی و استانی؛
- نبود نتایج و دستاوردهای آمایش سرزمین به عنوان قوانین لازم‌الاجرا برای نهادهای دولتی و غیردولتی؛
- فقدان متولی جدی، کارآمد، مسئولیت‌پذیر و پاسخگو برای اجرای آمایش استان؛
- نبود نیروهای متخصص و میان‌رشته‌ای در راستای تحقق آمایش در استان؛
- کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم و مدیریت بهینه منابع موجود برای تحقق آمایش استان؛
- نبود ابزارها، سازوکارهای منسجم و نهادهای مسئول پایش و نظارت بر عملکرد آمایش و فرآیندهای آن (سامانه ساترا، اگرچه یک بستر مناسب است اما سازوکار نهادی نیست)؛
- فقدان مشارکت جدی نهادهای غیردولتی و نمایندگان مردم (نمایندگان مجلس شورای اسلامی و اعضای شورای عالی استان، شهرها و روستاها) در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌های برنامه توسعه استان؛
- نبود تقسیم وظایف و مسئولیت‌های نهادی غیردولتی و نهادهای عمومی در برنامه توسعه استان و پاسخگویی آن‌ها؛
- ضعف در مشارکت و همکاری نهادهای قضایی به عنوان ناظر و مدعی العموم در برنامه‌های توسعه استان؛

- فقدان توجه به فرصت‌ها و پتانسیل‌های موجود آمده بعد از تهیه طرح از یک سو، و تغییر در شرایط و ویژگی‌های مکانی و فضایی از سوی دیگر در راستای بازنگری و به روزرسانی برخط برنامه توسعه استان؛
  - نبود سازوکار حفظ و رعایت زمانبندی پروژه‌ها و اقدامات برآمده از برنامه توسعه استان و ایجاد سازوکار رفع مشکلات و موانع اجرایی؛
  - ضعف در شناسایی و توجه جدی به مسائل و مشکلات مردم استان به عنوان مجریان و ذخیلان اصلی توسعه استان و سازوکارهای لازم برای انتقال نظرات و دیدگاه‌ها در برنامه توسعه؛
  - عدم فرآیند برنامه‌ریزی از پایین به بالا و ایجاد شرایط تأثیرگذاری آن بر استراتژی‌های کلی توسعه استان؛
  - نبود نظام کارا و موثر در جهت حفظ کیفیت اجرای برنامه‌ها و اقدامات توسعه‌ای؛
  - تداخل تصمیم‌گیری‌ها در مناطقی با تداخل مسئولیت‌های نهادهای متولی و معجری و وجود خلأهای تصمیم‌گیری؛
  - ضعف در پیش‌بینی و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای امنیتی و ارائه راهکارها برای مواقع بحران با هدف کاهش حداقل تأثیرات بر فرآیند توسعه استان؛
  - نبود سازوکارهای لازم برای کاهش ریسک جهت فعالیت بخش خصوصی و تعاونی؛
- برای رفع موانع نظری و عملی اجرای آمایش استان نیازمند چارچوب نظری مناسب و منطبق با شرایط کشور است، تا از این طریق هم از حداکثر ظرفیت قانونی موجود کشور استفاده شود و هم خلأهای موجود شناسایی شده و فرآیندهای لازم برای ایجاد سازوکارهای قانونی مناسب در آینده برداشته شود. لذا با مطالعه منابع مختلف داخلی و خارجی از جمله ROM، D&E، TQM، KM، PDCA، IMS، PMBOK و سایر مطالب مرتبط، مدل مفهومی نظام مدیریتی آمایش استان مطابق نمودار صفحه بعد پیشنهاد شده است.
- در این مدل کلیه مفاهیم کلیدی مرتبط با اجرای برنامه توسعه آمایش استان دیده شده است. هر یک از این ابعاد، خود یک نظام مدیریتی است که باید توسط نهادهای مرتبط در یک سازوکار اجرایی مناسب انجام شود. لازم به ذکر است که کلیه ۱۴ بعد (نظام) در کنار یکدیگر می‌تواند حداکثر اثرگذاری و کارآمدی را برای نتایج مطالعات آمایش استان داشته باشد. ایجاد خلل جدی در هر یک از این ابعاد، عملاً سایر ابعاد را با چالش جدی در هدایت و راهبری مواجه می‌کند.

نمودار ۳۷- چارچوب مفهومی نظام مدیریت آمایش و توسعه فضایی استان

۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود

استان قم از جمله استان‌های دارای ظرفیت توسعه در کشور به‌ویژه در حوزه‌های های-تک است. بخش قابل توجهی از این ظرفیت به دلیل مدیریت نامطلوب و ناکارآمد در سطوح مختلف استان به کار گرفته نشده است. اجرای با کیفیت طرح آمایش، نیازمند سازوکارهای اجرایی مناسب و سازگار با طرح است، تا از این طریق امکان تحقق و اجرای نتایج طرح آمایش حاصل شده و اثرات مثبت آن در توسعه استان نمایان شود. در حال حاضر استان قم دارای پروژه‌های ناتمام بسیاری است. بنابر اظهار نظر مسئولان استان، استان قم دارای بیش از ۷۰۰ پروژه ناتمام ملی و استانی است. بنابر اعلام سازمان برنامه و بودجه، هیچ دستگاهی از سال ۱۳۹۷ به بعد حق تعریف پروژه جدید نداشته‌اند و باید پروژه‌های نیمه‌تمام به پایان برسد و در این مسیر، اولویت با پروژه‌های با درصد پیشرفت فیزیکی بالای ۸۰ درصد است. همچنین سازمان برنامه و بودجه استان تلاش فراوانی جهت جذب منابع غیردولتی و مشارکت بخش خصوصی داشته است.

در این زمینه می‌توان پروژه‌های متعدد نیمه تمام از جمله طرح توسعه متروی قم، آبرسانی شهر قم، توسعه فرودگاه قم، آبرسانی به روستاهای قم، طرح اشتغالزایی ۵۰۰۰ نفر در استان، خط سریع السیر تهران-قم-

اصفهان نام برد. تأمین بودجه و تکمیل پروژه‌های عمرانی و غیرعمرانی نیمه تمام دولت از مشکلات جدی استان قم است. این امر کلیه امورات مربوط به مدیریت زمان، کیفیت، تغییرات، ریسک، نتیجه‌گرایی و غیره را تحت تأثیر قرار داده و نامشخص کرده است. هیچ سازمان و نهادی نیز مسئولیت این عدم تحقق برنامه را به عهده نگرفته و پیشنهاداتی در خصوص به روزرسانی آن انجام نداده و همه امورات تحقق پروژه‌ها و اقدامات را به بودجه دولت گره زده‌اند. این در حالی است که راه‌حل‌های متنوع و مختلفی تأمین مالی برای اجرای پروژه‌ها می‌توان برنامه‌ریزی و اجرا کرد.

به موارد فوق باید، بخش پروژه‌های غیرعمرانی نظیر پروژه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی را نیز که معمولاً از دید مسئولان مغفول می‌ماند، اضافه کرد. به این ترتیب متوجه مشکلات قابل توجه استان قم با توجه به منابع و ظرفیت‌ها و فرصت‌های فراوان آن خواهیم شد. دولت با در اختیار داشتن نقش‌های مختلف نظارت و ارزیابی، تأمین مالی، انتخاب مجریان و پیمانکاران و تصمیمات اجرایی پروژه‌ها، عملاً به عنوان مجری و متولی اجرا شناخته شده و تا حد زیادی توانمندی و ظرفیت‌های بخش خصوصی را در زمینه‌های مختلف خلاقیت و نوآوری، تأمین مالی، ارتقای کیفی، مدیریت اجرا و بهره‌برداری بهینه و کارآمد نادیده گرفته است.

با نگاهی کوتاه به اجرای پروژه‌ها و برنامه‌ها در استان قم می‌توان چالش‌ها و مشکلات جدی در اجرا و بهره‌برداری آن‌ها را در نظام مدیریت اجرا دانست که مهمترین آن‌ها به شرح زیر است:

۱. عضویت در انجمن‌های صنفی و مدنی بسیار ضعیف است. بیش از ۶۳ درصد افراد (نظرسنجی) در هیچ گروه و انجمن یا تشکل صنفی، سیاسی یا مذهبی عضو نیستند.
۲. مهمترین آسیب‌های استان به نسبت کشور، پرونده‌های اعمال منافی عفت ۴ برابر کشور، ضرب و جرح بیش از ۲ برابر کشور، قتل ۲ برابر کشور، تصرف عدوانی و مزاحمت بیش از ۱/۵ برابر کشور است.
۳. ۳۷ درصد کارکنان دولت در استان قم دیپلم و زیردیپلم هستند و بیشترین تعداد مربوط به افراد دارای لیسانس با ۴۰ درصد می‌باشند. ۱۸ درصد نیز فوق دیپلم هستند. لذا کارکنان با مدرک فوق دیپلم و پایین‌تر برابر ۵۸ درصد می‌شوند.
۴. اعتماد مردم استان قم به مسئولان کشوری و استانی به نسبت میانگین کشوری بیشتر است. میزان مشارکت مردم قم از میانگین کشوری همواره بالاتر بوده است.
۵. بیشترین درآمد شهرداری قم جواز ساخت و تراکم فروشی بوده است.

۶. قطعیت‌گرایی در تهیه مطالعات آمایش موجب شده است که امکان اعمال برای تغییرات وجود نداشته باشد. تعارضات تصمیمات آمایشی با تصمیمات بخشی به نفع نقطه نظرات بخشی انجام شده و برنامه‌ها در درازمدت اجرایی نمی‌شوند.
۷. در استان توانمندی نیروی انسانی وجود دارد ولی از نظر سخت افزاری و زیرساخت‌های لازم فناوری سازوکار مشخصی وجود ندارد.
۸. عملکرد سلیقه‌ای، خارج از برنامه و ناهماهنگ مدیران و کارشناسان دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی با وظایف و مأموریت‌های سازمانی و برنامه‌ریزی برای انجام آن‌ها از معضلات این استان است.
۹. مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان قم همه‌جانبه و فراگیر نیست و کمتر متناسب با وضعیت استان بوده و به بهبود فرایندها توجه دارد. در موارد قابل توجهی مصوبات انجام شده، به مرحله اجرا در نیامده‌اند.
۱۰. ساختار فعلی شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و همچنین سایر شوراهای استان، بسیار عریض و طویل و با کارگروه‌های فراوان زیرمجموعه بوده که عملاً تصمیم‌گیری و اتفاق نظر را با مشکل مواجه می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که این شوراها تأثیر مثبت و بلندمدتی بر توسعه استان نداشته و نیاز به تغییرات ساختاری و عملکردی در این شوراها به صورت جدی احساس می‌شود. همچنین هیچ‌گونه نهاد و سازوکار نظارتی بر عملکرد این شوراها وجود ندارد.
۱۱. عدم مشارکت و بهره‌مندی بخش خصوصی و مردم قم در توسعه استان: متأسفانه اکثر سمن‌ها از مأموریت و وظایف خود آشنا نبوده و از این ظرفیت برای حل بخشی از مشکلات و معضلات استان که در توان همکاری آن‌هاست، استفاده نمی‌شود.
۱۲. نمایندگان مردم استان قم نظیر نمایندگان مجلس شورای اسلامی و مهمتر نمایندگان در شورای عالی استان، شورای اسلامی شهرها و روستاهای استان و نمایندگان صنوف، نقش بسیار اندک و ناچیزی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و کلان استان دارند. در استان قم همواره به دلیل نزدیکی به تهران، مردم دیده نشده‌اند. این در حالی است که در مواقع بحرانی، همیشه این مردم استان بوده‌اند که هزینه و امکان عبور از بحران را فراهم کرده‌اند.
۱۳. در این استان نهادهای نظارتی همچون استانداری، سازمان برنامه و بودجه استان و واحدهای ارزیابی و نظارت دستگاه‌های اجرایی، هیچ‌گونه سیستم اجرایی دقیق و هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده‌ای برای مدیریت زمان پروژه‌های اجرایی را ندارند. همواره در پروژه‌ها بخش CPM پروژه‌ها وجود دارد که

پیشرفت کار را کنترل می‌کند. اما مدیریت زمان یعنی رفع چالش‌هایی که زمان پروژه را با تغییر مواجه می‌کند. تأخیر در اجرای پروژه‌ها تنها به دلیل تأمین منابع مالی نیست، بلکه عمدتاً به دلایل تصمیم‌گیری‌های نادرست و غیرواقع تأمین مالی و تأمین‌کنندگان مالی، نبود راهکارهای رفع چالش‌های قانونی و حقوقی نظیر مالکیت، بروکراسی اعطای مجوزها و صلاحیت‌ها و نظایر آن است. مدیریت زمان اقدامات توسعه‌ای در استان عملاً بدون متولی است.

۱۴. شرایط استان همواره در حال تغییر است. این تغییرات شامل تغییر در داده‌ها به دلایل مهاجرت و جابجایی، تغییر در فناوری، تغییر در پارادایم‌ها و رویکردهای مواجهه با مسئله، تغییر در نیروی انسانی و ماهر، تغییر در بودجه و اعتبارات، تغییر در قوانین و مقررات و موارد مشابه است. سازگار شدن فرآیند توسعه استان و انطباق پروژه‌های کلان و راهبردی که معمولاً بلندمدت هستند با این تغییرات، یک کار کارشناسی، فنی و مدیریتی (تصمیم‌گیرانه) است. در استان متولی رصد تغییرات، اثرات آن بر اقدامات و پروژه‌ها، رفع کمبودها و نیازهای جدید چه ارگان و سازمانی است؟ مدیریت تغییرات یکی از چالش‌های جدی دنیای امروز ماست که نیاز است سازوکار مناسبی برای آن دیده شود.

۱۵. بسیاری از پروژه‌هایی که توسط دولت و یا توسط بخش خصوصی یا تعاونی که دارای صلاحیت لازم یا نظارت کافی نبوده‌اند، اجرا شده‌اند، از کیفیت پایین در بهره‌برداری برخوردارند. بخش قابل توجهی از این پروژه‌ها به اهداف خود نرسیده و با صرف هزینه و زمان زیاد، در واقع ناموفق بوده‌اند. مدیریت کیفیت یک فرآیند است که پیش، نظارت و ارزیابی فناوری، نیروی انسانی، گردش کار، مواد و مصالح و ارائه خدمت را بررسی و مدیریت می‌کند. با نگاهی به کشورهای همسایه این استان، تمرکز بر کیفیت و تأثیر آن بر جذب مخاطب و سرمایه را می‌توان به آسانی مشاهده کرد. مدیریت کیفیت توسعه استان به عهده چه سازمان و ارگانی است؟ لازم است که این امر مهم در سازوکاری مطمئن و فنی پیگیری و اجرایی گردد.

۱۶. هر دستگاه اجرایی و یا نهاد نظارتی و سیاست‌گذاری دارای قلمروهای فعالیتی و عملکردی است. یکی از چالش‌های جدی استان قم تداخل زیاد این قلمروها و عدم انطباق تصمیم‌گیری‌ها در قلمروهای مشترک است. هر دستگاهی برای پیشبرد اهداف و مأموریت‌های سازمانی خود طرح‌ها و برنامه‌هایی را آماده و تصویب می‌کند. این درحالی است که راهکارهای پیشنهادی این طرح‌ها در قلمروهای مشترک، در بسیاری موارد متناقض، متضاد و خنثی‌کننده یکدیگر است به جای آنکه هم‌افزا و دارای سینرژیک باشد.

۱۷. توسعه استان قم بدون توجه به رصد تغییر شاخص‌های توسعه امکان‌پذیر نیست. برای تصمیم‌گیری کارآمد و موثر لازم است که داده‌ها و اطلاعات در طول زمان از رصد شده تا بستر لازم برای تحلیل، چرایی و چگونگی معین گردد. بدون داده‌های کمی و کیفی هدفمند، تصمیم‌گیری، قدم زدن در تاریکی مطلق است و امید داشتن به شانس و اقبال است. اگرچه سامانه‌هایی برای رصد آمایش برنامه‌ریزی شده است اما ایجاد سامانه داده‌ها و اطلاعات به صورت روش‌مند و هدفمند کمک می‌کند که اولویت‌ها، چالش‌ها، میزان عدم قطعیت و قابلیت کنترل و برنامه‌ریزی، دخیلان و ذی‌نفعان و بسیاری موارد موثر دیگر در تحقق توسعه، مشخص گردد. این امر نیازمند مدیریت و سیستم داده‌ها و اطلاعات در درازمدت است. به طوری که با تغییرات مدیران و یا سیاست‌های اجرایی، این نظام مدیریت به کار خود ادامه دهد.

۱۸. برنامه‌ریزی توسعه استان قم به صورت بالا به پایین انجام شده است. در بهترین حالت نظر افراد و گروه‌های غیردولتی دریافت شده است. این امر با ایجاد نظامی که منابع و دارایی‌هایی که قابلیت جذب و به کارگیری در توسعه استان را دارد، بسیار متفاوت است. بخش قابل توجهی از ظرفیت استان قم در اختیار بخش غیردولتی است. ایجاد یک جایگاه پرننگ در برنامه توسعه استان برای این امر ضروری است. همچنین این منابع به شکلی تجمع شده و قابل دستیابی سریع نیست، لذا باید به شیوه‌ای مدیریت شود که در طول زمان به صورت انعطاف‌پذیر اضافه و کسر گردد. منابع و دارایی‌های قم خارج از استان و کشور را نیز به این بخش اضافه شود، پیچیدگی موضوع و ضرورت مدیریت متمرکز آن در استان بیشتر احساس خواهد شد.

۱۹. بررسی تأمین اعتبارات در ۸۰ سال گذشته به روشنی نشان می‌دهد، بودجه‌ریزی با تخصیص اعتبارات دولتی همواره فاصله داشته است. روش‌های مختلفی برای حل این موضوع و جلوگیری از توقف توسعه استان قم وجود دارد. برای مثال ایجاد محرک‌های تشویقی جذب سرمایه‌گذار، ایجاد فضای امن سرمایه‌گذاری، کاهش موانع جذب سرمایه و فعالیت‌های اقتصادی، ایجاد تناسب بین اجرای اقدامات و پروژه‌ها با تخصیص اعتبارات، بهره‌گیری از منابع بانکی و تعاونی و موارد مشابه دیگر کمک می‌کند که مدیریت مالی و پولی توسعه استان قم با کمترین چالش مواجه شود. لازم است از یک سوریسک توسعه کاهش یابد و از سوی دیگر مدیریت مالی به صورت متمرکز در استان انجام شود. منابع مالی مسئولیت اجتماعی صنایع نیز از دیگر منابع قابل برنامه‌ریزی برای توسعه استان است. در حال حاضر هیچ‌کدام از این موارد به دقت اجرایی نشده است.

۲۰. نهادها و دستگاه‌های استان در بخش دولتی و غیردولتی دارای وظایف و آیین‌نامه‌هایی هستند که گاه با یکدیگر مشترک، متداخل و ناهم‌افزاست. این موارد موجب می‌شود که فعالیت‌های تصمیم‌گیری، اعطای مجوزها، اجرای پروژه‌ها و غیره با تأخیر زمانی زیادی صورت گیرد. مدیریت این چالش‌ها تا حد زیادی در داخل استان قم امکان‌پذیر است. لازم است که مدیران عالی این امر را جدی گرفته و سازوکارهای لازم برای مدیریت آن را ایجاد کنند. استفاده از ظرفیت‌های قانونی موجود و ایجاد قوانین و مقررات جدید یکپارچه و هم‌افزا از موضوعات مهم توسعه استان قم است.

۲۱. کلیه فعالیت‌های نهادهای دولتی، حکومتی، مردمی و تعاونی در نهایت باید منجر به توسعه بیشتر استان مطابق با پیش‌بینی‌های برنامه توسعه فضایی استان شود. در بسیاری مواقع نهادها و دستگاه‌ها تنها به دنبال اجرای پروژه‌ها هستند و هیچ‌گونه نگاه راهبردی برای دستیابی به اهداف برنامه نیستند. تصور می‌کنند با اجرای صرف پروژه‌ها در بازه‌های زمانی مختلف می‌توان به توسعه استان رسید که خطایی جدی است. همواره در انجام کنش‌های کوتاه مدت (اجرای پروژه‌ها و اقدامات) باید نگاه راهبردی و بلندمدت داشت تا موانع و مشکلات فعلی و آینده را دید و حل کرد. لذا مدیریت نتیجه‌گرا از جمله مدیریت‌های دیگر مغفول مانده استان، بدون متولی جدی و از چالش‌های پیش‌روست. کلیه فعالیت‌های باید در نهایت منجر به نتیجه گردد. این امر نیازمند مدیریت فرآیند، نتیجه و بهبود است.

۲۲. در نظام برنامه‌ریزی کشور ما، تهیه طرح با اجرای آن دو شق جدا انگاشته شده است. این در حالی است که مدیریت بهبود شامل چهار مرحله اصلی است: برنامه، اجرا، ارزیابی، بازنگری. چگونه می‌توان یک برنامه یا طرح را برای ده یا بیست سال به صورت قطعی و بدون انعطاف تهیه کرد؟ چگونه می‌توان تغییرات مختلف مالی، حقوقی، فنی، طبیعی و غیره را در آن اعمال کرد؟ چگونه می‌توان ریسک اجرای آن را کاهش داد؟ و بسیاری ابهام‌های دیگر، بنابراین لازم است که یک برنامه در فرآیند بهبود تعریف و اجرایی گردد. این امر نیازمند یک مدیریت واحد و متمرکز و آگاه است.

۲۳. در نهایت باید گفت که مدیریت یکپارچه آمایش و توسعه فضایی استان قم بدون توجه به هر یک از ۱۴ بعد گفته شده امکان‌پذیر نیست. عدم توجه و داشتن سازوکار و برنامه برای هر یک از ابعاد منجر به ایجاد اثرات منفی در دیگر بخش‌ها خواهد شد و در نهایت اجرای برنامه را با چالش و مشکل مواجه خواهد کرد. لذا نمی‌توان برای یک یا چند محور چاره‌اندیشید و دیگر محورها را به آینده موکول کرد.

۳-۸- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها

۳-۸-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی

استان قم به‌عنوان یکی از استان‌هایی شناخته می‌شود که با وجود داشتن آب‌وهوای گرم و خشک اما به نسبت از کشاورزی و زمین‌های حاصلخیز خوبی برخوردار است.

قم با تولید سالانه حدود ۸۰۵ هزار تن انواع محصولات کشاورزی از جمله استان‌های پیشرو کشور در پیاده‌سازی طرح جامع تغییر الگوی کشت است که با این روش علاوه بر کاهش مصرف آب و سایر نهاده‌های موردنیاز کشاورزی، میزان تولید محصولات افزایش فراوانی خواهد یافت.

آمارها نشان می‌دهد سالانه در استان قم حدود ۳۰ هزار تُن گندم تولید می‌شود، این موضوع نشان می‌دهد که قم در این بخش از ظرفیت و پتانسیل بالایی برخوردار است. کشاورزان قمی با تمام محدودیت‌ها اعم از آب کم محصولات خود را پرورش می‌دهند و روانه بازار می‌کنند.

استان قم ۴۶ صدم اراضی قابل کشت کشور را در اختیار دارد و با این حال ۵۶ صدم درصد تولید محصولات کشاورزی کشور را نیز انجام می‌دهد.

وجود ۱۱ هزار هکتار باغ پسته در این استان از دیگر ظرفیت‌های کشاورزی قم است، این باغ‌ها عمدتاً با روش‌های نوین آبیاری می‌شوند، و علاوه بر آن در راستای توسعه محصول‌های با مصرف آبی کم نیز در بحث گیاهان دارویی حرکت‌های خوبی صورت گرفته است.

تولید زعفران، زیتون، کشت‌های گلخانه‌ای، پرورش ماهیان سردابی و گرمابی، ماهی‌های زینتی، کشت پنبه، کلزا و جو نیز از دیگر ظرفیت‌های بخش کشاورزی قم به شمار می‌آید.

تولید هشت درصد تخم‌مرغ و ۴٫۲ درصد گوشت قرمز کشور نیز در استان قم صورت می‌گیرد و در سه سال گذشته واحدهای پرورش طیور بسیاری خوبی احداث شده که همه آن‌ها به‌صورت مکانیزه و اتوماتیک فعالیت می‌کنند. در کنار این ظرفیت‌ها، ایجاد صنایع تبدیلی و کارخانه‌های فراوری می‌تواند به توسعه بخش کشاورزی و اقتصاد قم کمک کند.

استان قم در بخش منابع معدنی نیز از ظرفیت گسترده‌ای برخوردار است و می‌تواند مواد اولیه بسیاری از صنایع کشور را تأمین کند. این استان از نظر معادنی همچون طلا، مس و منگنز که در خاورمیانه کم‌نظیر است، دارای قابلیت‌های فراوانی می‌باشد.

در بخش منابع معدنی استان، دریاچه نمک جایگاه ویژه‌ای دارد، چرا که علاوه بر قابلیت گردشگری دارای مواد عالی، کانی و نمک است که می‌توان از آن‌ها به‌عنوان مواد اولیه بسیاری از صنایع استفاده کرد.

دریاچه نمک در ناحیه شرقی استان قم و در حد فاصل سه استان قم، سمنان و اصفهان قرار گرفته و بزرگ‌ترین دریاچه فصلی و فراشور کشور است که حدود ۲۰۰ هزار هکتار وسعت داشته و یک‌سوم آن در محدوده جغرافیایی استان قم قرار گرفته است و دارای ساختار زمین‌شناختی کم‌نظیر شامل پوسته نمکی و حاشیه باتلاقی است. کارشناسان ارزش مواد معدنی در این دریاچه را حدود ۲۰ میلیارد دلار تخمین زده‌اند.

۶۷ معدن فعال با بیش از ۲۷ تنوع معدنی از جمله سنگ‌آهک، سنگ گچ، مرمریت، باریت، سنگ لاشه ورقه، گرانیت، خاک صنعتی و نمک آبی با ذخایر حدود ۹۰۰ میلیون تن و با سرمایه‌گذاری ۲۰ هزار میلیارد ریال در استان قم وجود دارد؛ در معادن استان قم، حدود ۲ هزار تن به‌صورت مستقیم و ۹ هزار تن به‌صورت غیرمستقیم مشغول به فعالیت هستند. از این

معادن سالانه حدود هفت هزار تن محصول به ارزش ۱۱ میلیارد و ۲۵۰ میلیون ریال استخراج می‌شود. این استان با دارا بودن ۸٫۶ میلیون تن ذخیره منگنز بزرگ‌ترین تولیدکننده منگنز در کشور است. معدن منگنز و نارچ بزرگ‌ترین معدن تولید منگنز در خاورمیانه است که در محدوده استان قم قرار دارد؛ این معدن در جنوب غربی شهر قم و در محدوده بخش کهک واقع شده و راه ارتباطی از قم به آن ۳۰ کیلومتر است.

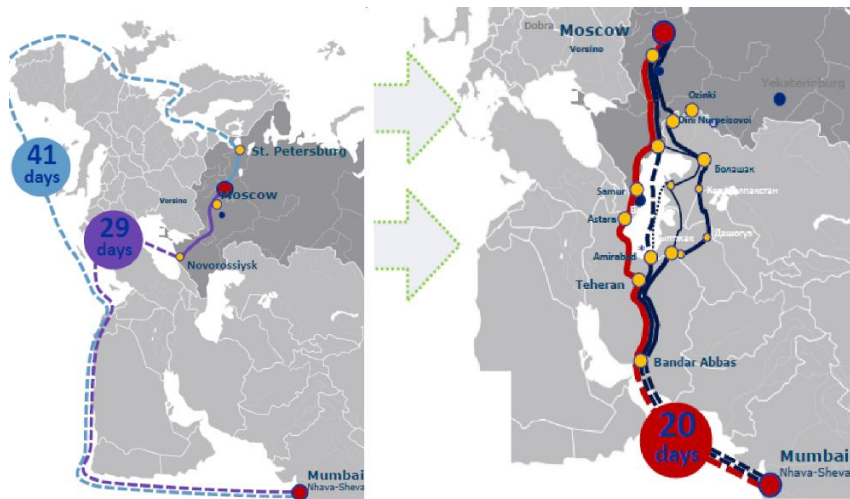
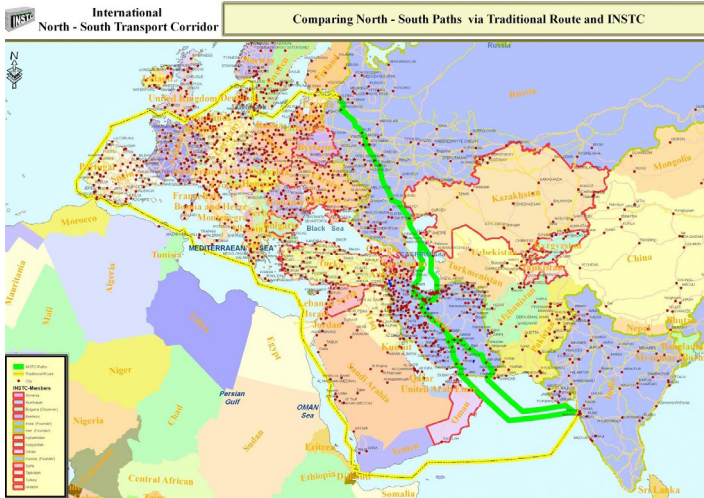
۳-۸-۲- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی

مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی استان قم در دو بخش مزیت‌های مکانی و شبکه ارتباطی و اقتصادی قابل دسته‌بندی هستند که عبارت‌اند از:

۳-۸-۲-۱- موقعیت استان قم در ارتباطات با کریدورهای بین‌المللی

به واسطه مرکزیت استان قم و همجواری با استان تهران و قزوین و مرکزی، این استان از زمینه مناسبی در ارتباطات با کریدورهای عبوری بین‌المللی و منطقه‌ای برخوردار است، که مهمترین آن‌ها عبارت‌اند از:

کریدور حمل‌ونقل بین‌المللی شمال-جنوب (INSTC): کریدور که از هند، عمان (از طریق دریا) به ایران و از مسیر سرزمینی به دریای خزر و سپس به کشور روسیه متصل می‌شود. هدف اصلی این کریدور تسهیل ارتباطات کشورهای جنوب غربی آسیا با کشور روسیه و شمال اروپا است. که مدت زمان حمل و نقل بار را از ۲۹ به ۲۰ روز کاهش می‌دهد.

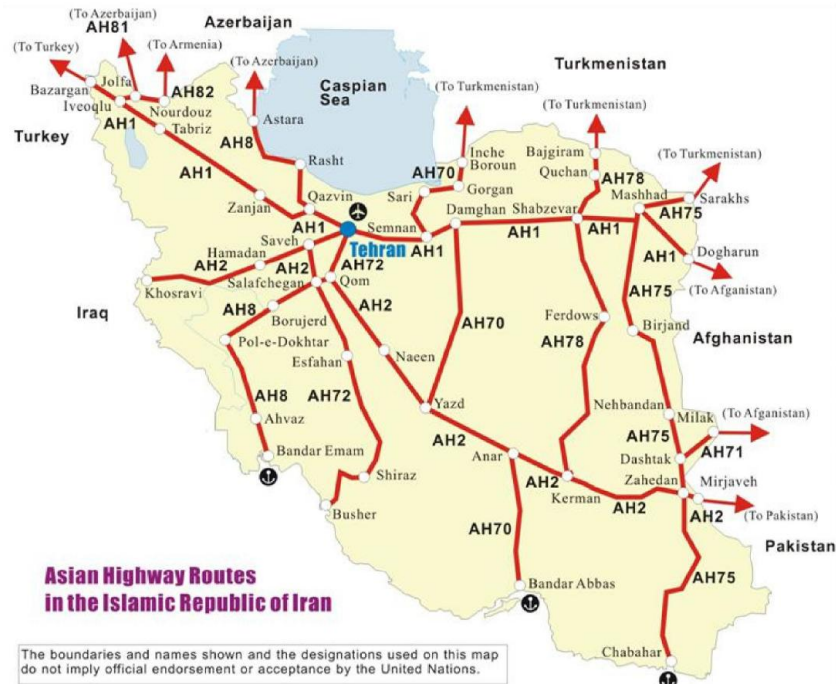

شکل ۲- مسیر فعلی و آتی ارتباط بندر بمبئی و مسکو

طرح توسعه شبکه زیربنای حمل و نقل زمینی آسیا (ALTID): این طرح توسعه هماهنگ راه آهن آسیا (TAR) و توسعه شبکه بزرگراه آسیایی (AH) را در دست اجرا دارد. استان قم در دو مسیر اصلی AH2 و AH72 قرار دارد که مهمترین مسیرهای این شبکه هستند و با عنوان کریدورهای بین قاره‌ای مهمترین عملکرد را دارند.

مسیر AH2: بزرگراهی است که از دنپاسار در جزیره جاوه اندونزی شروع شده و پس از گذشتن از سنگاپور، مالزی، تایلند، میانمار، بنگلادش، هند، نپال و پاکستان، از مرز میرجاوه وارد ایران شده و در مرز خسروی در غرب ایران خاتمه پیدا می‌کند. طول این بزرگراه ۱۳۱۷۷ کیلومتر است.

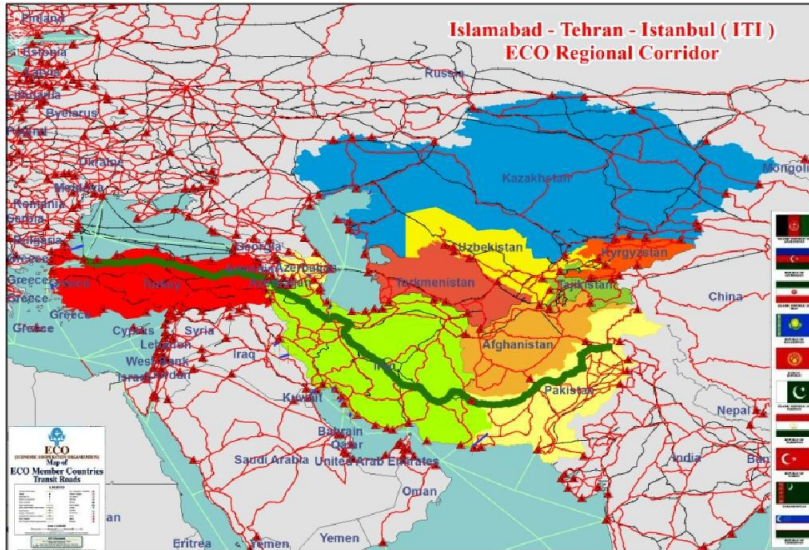
مسیر AH72: بزرگراهی است به طول ۱۱۷۲ کیلومتر که درون ایران، از تهران آغاز و در بوشهر پایان می‌یابد.

شکل ۳- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور

کریدورهای حمل‌ونقلی سازمان همکاری اقتصادی اکو: اکو نام اختصاری سازمان همکاری اقتصادی است که در سال ۱۹۴۸ با عضویت سه کشور ایران، ترکیه و پاکستان اعلام موجودیت کرد. ساختار جدید آن سال ۱۹۹۲ با پذیرش کشورهای افغانستان، تاجیکستان، آذربایجان، ازبکستان، ترکمنستان، قزاقستان و قرقیزستان تعریف شد. بر اساس برنامه‌های این سازمان ۵ کریدور ارتباطی ریلی از کشور عبور می‌کند، که تنها کریدور اسلام آباد-تهران-استامبول از استان قم عبور می‌کند.

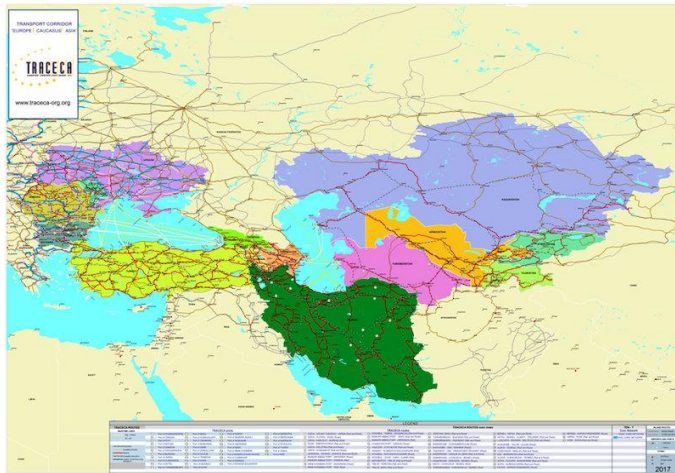

شکل ۴- کریدور منطقه‌ای اسلام آباد-تهران-استانبول (ITI)

کریدور تراسیکا (TRACECA): که شامل سیستم حمل‌ونقل ترکیبی در منطقه آسیای مرکزی، قفقاز و اروپای شرقی است، که نقش مهمی در احیای یکی از مسیرهای راه تاریخی ابریشم ایفا می‌کند. در سال ۲۰۱۸، ۱۳ کشور بلغارستان، مولداوی، رومانی، اوکراین و ترکیه در اروپا، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، و گرجستان در قفقاز جنوبی، ایران، تاجیکستان، ازبکستان، قزاقستان و قرقیزستان در آسیای مرکزی عضو این کریدور هستند.

هدف این کریدور که از طرف اتحادیه اروپا با سرمایه اولیه ۱۵ میلیون یورو پشتیبانی مالی می‌شد، توسعه کریدور حمل‌ونقلی از اروپا، به سمت دریای سیاه، قفقاز، دریای خزر، و آسیای مرکزی بود. به واسطه موقعیت بسته (Land lock) برخی از کشورهای عضو و اهمیت دسترسی به دریای عمان برخی از زیرشاخه‌های این کریدور از استان قم عبور و ارتباط کشورهای عضو را با شمال و جنوب کشور و شرق و غرب کشور برقرار می‌کند. لازم به ذکر است از سال ۲۰۰۹ فعالیت‌های توسعه سازمان مربوطه به حداقل کاهش یافته و ایران از مزیت‌های عضویت در این مجموعه بهره‌ای نبرده است.

شکل ۵- ارتباط ایران با کریدور بین‌المللی ترانسپک و موقعیت استان قم

۳-۸-۲- ظرفیت‌های اقتصادی استان

الف- ظرفیت‌های کشاورزی استان قم: با اینکه استان قم ۰,۴۶ درصد اراضی کشور را در اختیار دارد، بیش از ۴ درصد گوشت قرمز کشور، ۷,۲ درصد تخم مرغ کشور، ۱,۸ درصد شیر و گوشت سفید کشور در قم تولید می‌شود و این نشان از ظرفیت بالای این استان در بخش کشاورزی دارد.

ب- مهمترین مزیت‌های صنایع استان عبارت‌اند از:

۱- قرار گرفتن استان قم در انتهای شعاع ۱۲۰ کیلومتری منطقه ممنوعه سرمایه‌گذاری تهران و همچنین فاصله‌ای کمتر از ۱۲۰ کیلومتر بین مرکز تصمیم‌گیری با منطقه سرمایه‌گذاری، اهمیت استان را نسبت به استان‌های مشابه متمایز می‌نماید.

۲- وجود بازار بزرگ مصرف ایران (تهران) در فاصله ۱۳۰ کیلومتری استان بطوری که حدود ۲۰ درصد از جمعیت ایران در این بازار قرار دارند.

۳- وجود راه‌های مواصلاتی مهم و حیاتی در این استان از قبیل راه آهن سراسری کشور و اتصال راه‌های شمال به جنوب و غرب به شرق کشور و همچنین نزدیکی فرودگاه بین‌المللی امام از مزایای نسبی در روند توسعه صنعتی استان می‌باشد.

- ۴- وجود زیر بناهای مناسب از قبیل خطوط گاز، برق، مخابرات، شهرکهای صنعتی مناسب و همچنین نیروگاه حرارتی مناسب از جمله مواردی است که می تواند هزینه ایجاد زیر بناها را برای سرمایه گذاری کاهش دهد.
- ۵- وجود منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان خصوصا جهت استقرار صنایع صادراتی با استفاده از مواد اولیه وارداتی، یکی از پتانسیلهای استان در جهت توسعه صنعتی می باشد.
- ۶- نزدیکی به بزرگترین مراکز دانشگاهی کشور و وجود نیروهای تحصیل کرده و کاردان زمینه استفاده از این قشر را برای ایجاد صنایع نوین و دانش بنیان فراهم نموده است. خصوصا ایجاد شهرک دانشگاهی و یا شهرک تخصصی IT در این راستا می تواند قرار می گیرند.
- ۷- قرار گرفتن استان قم در مرکز ثقل سه استان صنعتی کشور یعنی تهران، اصفهان و مرکزی و همچنین وجود ۷۰ درصد از صنایع کشور در شعاع ۳۰۰ کیلومتری، این استان را جهت سرمایه گذاری در صنایع تکمیلی و حلقه های مفقوده صنایع دیگر استانها مطلوب می نماید.
- ۸- رتبه دوم استان در زمینه صنعت چاپ و نشر کشور، گسترش و سرمایه گذاری بیشتر در این صنعت را توجیه می نماید. همچنین موقعیت مناسب استان در زمینه نرم افزارهای علوم اسلامی امکان گسترش و توسعه صنعت IT و صنایع وابسته را طلب می نماید.
- ۹- وجود مواد معدنی و محصولات کشاورزی مناسب در استان که در هردو زمینه قابلیت ایجاد صنایع فرآوری مواد معدنی و صنایع تبدیلی کشاورزی در استان وجود دارد.
- ۱۰- صنایع بومی شده در استان نظیر کفش و دمپایی، چوب، سنگ، صنایع پلاستیک لاستیک و صنایع فلزی از دیگر پتانسیلهای صنعتی و معدنی استان هستند که می توان با ایجاد خوشه های صنعتی و ارتقاء تکنولوژی این گونه واحدها نسبت به توسعه و گسترش آنها اقدام نمود.
- ۱۱- بدلیل مرکزیت استان قم در خطوط ریلی و همچنین وجود توانایی های صنایع فلزی و فلز تراش و استفاده از تجربه و دانش موجود در تهران، استان قم می تواند به مرکز توسعه صنایع پشتیبان صنایع حمل و نقل کشور تبدیل شود.
- ۱۲- دارای برند جهانی در صادرات فرش ابریشم و وجود تنوع بسیار زیاد طرح، رنگ و اندازه در محصولات صادراتی فرش استان قم
- ۱۳- بزرگترین تولید کننده و صادر کننده کفشهای ماشینی کشور

ج- ظرفیت‌های توسعه معادن استان عبارت‌اند از:

۱- وجود پتانسیل‌های غنی سنگهای لاشه که در اقصی نقاط استان پراکنده می‌باشند و طرح‌های جدید استفاده بهینه از این مواد معدنی در صنعت ساختمانی و فضا‌های شهری زمینه لازم را برای سرمایه‌گذاری در این بخش چه در امر راه‌اندازی معادن جدید و چه در ایجاد بخش فراوری مربوطه فراهم نموده است.

۲- وجود شورابه‌های دریاچه نمک که یکی از مهم‌ترین پتانسیلهای معدنی استان بوده و در کشور و خاور میانه بی‌نظیر می‌باشد و با ایجاد صنایع فرآوری از این دریاچه تحول عظیمی در سطح منطقه صورت می‌پذیرد. مانند ایجاد واحدهای تصفیه نمک، متناسب با ظرفیتهای معدنی موجود در استان می‌تواند ضمن ایجاد اشتغال باعث رشد و شکوفایی منطقه گردد.

۳- وجود معادن متعدد گچ در استان و پتانسیل‌های غنی دیگری که امکان تبدیل شدن به معادن فعال را دارا می‌باشند، ایجاد کارخانجات گچ مکانیزه در استان ضمن اشتغالزایی در بخش معدن و صنعت، باعث رونق اقتصادی منطقه علی‌الخصوص مناطق محروم، افزایش صادرات برون‌استانی و راه‌اندازی هرچه بیشتر معادن گچ استان خواهد گردید.

۴- وجود پتانسیلهای متعدد سنگ تزئینی در استان قم زمینه لازم را جهت راه‌اندازی معادن و ایجاد کارخانه‌های فراوری سنگهای تزئینی فراهم نموده است.

۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی

مزیت‌های نسبی استان

در بخش صنعتی، شهرهای قم و کهنک صادرکننده محصولات صنعتی هستند و شهرهای جعفریه، دستجرد، قنات و سلفچگان واردکننده محصولات صنعتی هستند. در بخش کشاورزی شهر قم واردکننده و دیگر شهرهای استان صادرکننده محصولات کشاورزی هستند اما در بخش خدمات شهر قم صادرکننده محصولات و دیگر شهرهای استان واردکننده محصولات خدماتی هستند.

جدول ۹۳- سهم مکانی شهرهای استان قم

۱۳۹۰			نام شهر
خدمات	کشاورزی	صنعت	
۰/۷۵	۸/۹۵	۰/۳۸	جعفریه
۰/۸۰	۱۰/۳۸	۰/۳۰	دستجرد
۱/۰۱	۰/۸۳	۱/۰۱	قم
۰/۷۶	۱۰/۰۹	۰/۵۶	قنوات
۰/۸۸	۲/۷۰	۱/۲۹	کپک
۰/۹۰	۵/۱۳	۰/۹۰	سلفچگان

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت‌های رقابتی و نسبی استان

بررسی مزیت نسبی استان نشان می‌دهد که در بخش کشاورزی در زیر بخش‌های گاوآردی صنعتی، پرورش حیوانات و دام سنتی ارزش افزوده بالایی برخوردار است. از این رو این بخش‌ها به عنوان مزیت نسبی استان در بخش کشاورزی شناخته می‌شوند.

سهم استان از مین‌های کشاورزی کشور ۰/۳ درصد است و سهم استان از برداشت از یمن‌ها ۰/۵ درصد است. به عبارتی با توجه به شرایط اقلیمی استان تغییر الگوی کشت و گذار به گشت با کمترین میزان مصرف آب در استان قم ضروری است. در بخش معدن به دلیل وجود دریاچه نکم استان یکی از مهم‌ترین مراکز تولید مواد معدنی همچون نمک، منگنز و منیزیم است. بررسی میزان صادر کننده بودن شهرستان‌های استان نیز نشان می‌دهد که استان در بخش‌های خدمات و صنعت صادر کننده محصولات و در بخش کشاورزی وارد کننده است.

استان قم در بخش ساختمان نیز دارای مزیت نسبی است. بخش صنعتی از محورهای کلیدی در توسعه صنعتی استان است. استان قم در فعالیت‌های صنعتی شامل تولید چرم و فرآورده‌های وابسته، تولید سایر تجهیزات حمل و نقل، تولید مبلمان، تولید فرآورده‌های لاستیکی و پلاستیکی، تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیر فلزی، تولید چوب و محصولات چوبی از مزیت‌های استان در بخش صنعتی است که توان تولید ارزش افزوده بالاتری نسبت به سایر بخش‌های صنعتی استان دارند.

۳-۸-۴- شناخت قابلیت‌های گردشگری قم

فرصت‌های گردشگری مذهبی ایران در مشهد و قم متمرکز است. استان قم به‌ویژه شهر قم یکی از مناطق جهانگردی زیارتی و مذهبی مهم خاورمیانه و ایران بوده است.

جدول ۹۴- جاذبه‌های انسان‌ساخت، طبیعی و فرهنگی - تاریخی استان قم

نوع	عنوان	جاذبه
جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی	مجموعه حرم مطهر حضرت معصومه	حرم، رواق جنوبی، صحن نو، صحن عتیق،
	محللات و خانه‌ها	خانه حضرت امام، خانه حاج قلی خان، خانه ملاصدرای، محله آستانه، محله موسویان، محله سیدان، محله عشق علی، محله الوندیه، محله چهارمردان، محله سنگ بند، محله مسجد جامع، محله اسحاقیه، محله باغ سپند
	مدارس	مدرسه فیضیه، مدرسه غیائیه، مدرسه جهانگیرخان، مدرسه رضویه، مدرسه معصومیه، مدرسه ستیه، مدرسه دارالشفاء، مدرسه آیت الله گلپایگانی، جامعه الرهزا، مدرسه الهادی
	کاروانسراها	کاروانسرای دهکده طلب، کاروانسرای اوه، کاروانسرای قلعه سنگی، کاروانسرای باقرآباد، کاروانسرای پل دلاک، کاروانسرای پاسنگاه، کاروانسرای قلعه صدری، کاروانسرای شاه عباسی، قلعه جمکران، قلعه گبری، قلعه حاجی آباد، قلعه سنگی، قلعه دختر
	بازارها و سراها	بازار قم، راسته بازار کهنه سرای درودگران و نجاران، سردر مدرسه رضویه، مسجد صابونی‌ها، مسجد چهل ستون، ایوان و مناره‌ها، راسته بازار نو، تیمچه بزرگ قم، سراهای پیرامون راسته بازار، سرای صدر اعظم، سرای همدانیه، سرای حاج عسگرخان، سرای شین، سرای حاج عباس قمی، حمام حاج عسگرخان
	مساجد	مسجد امام حسن عسگری، مسجد جامع عتیق، مسجد اعظم، مسجد جمکران، مسجد عشق علی، مسجد حاجی ملاصادق
	آرامگاه‌ها	آرامگاه فتحعلیشاه، آرامگاه محمدشاه، مقبره مهدعلیا، آرامگاه مستوفی، آرامگاه شاه عباس دوم، آرامگاه شاه سلیمان و شاه صفی، گورستان شیخان، چهل اختران، مزار علی بن جعفر، مقبره شاه احمد قاسم، بقعه امام زاده زید، امامزاده حمزه، آرامگاه علی بن بابویه قمی، مقابر گنبد سبز، امامزاده موسی مبرقع، امامزاده شاه حمزه، امامزاده علی بن جعفر، بقعه شیخ اباصلت، امامزاده مدفون،
	موزه‌ها	موزه آستانه مقدسه حضرت معصومه
	جاذبه‌های طبیعی	حیات وحش و مناطق حفاظت شده قم، پارک ملی کویر، تونل‌های روستای قاهان، غار وشنوه، غار کهک، غار سالمستان، قم رود، رودخانه قره چای، دریاچه نمک، آبشار نوقاهان، حوض سلطان، روستای کهک، روستای حمزقان، کوه حضر نبی

جدول ۹۵- مسیرهای گردشگری استان قم

ردیف	مبدأ سفر	مقصد سفر	مسیر سفر	فهرست جاذبه‌ها
۱	قم	بخش کهک	قم - کهک	مدرسه فیضیه، موزه آستانه، گند سبز، مدرسه جهانگیرخان، کوه خضرالنبی، مسجد جمکران، آثار تاریخی و اکوتوریسم بخش کهک، منزل ملاصدرا، میل میم، امامزاده اسماعیل، گورستان و تپه تاریخی صرم، غار و شنوه
۲	قم	جاده گرمسار	قم - جاده گرمسار	کاروانسرای تاریخی دیرگلچین، قلعه سنگی محمدآباد کاج، دریاچه نمک کویر
۳	قم	سلفچگان	قم - جاده قدیم سلفچگان	مدرسه جهانگیرخان، کوه خضرالنبی، بارگاه مقدس امامزاده عبدالله
۴	قم	سلفچگان	قم - سلفچگان (۱)	سد پانزده خرداد، منطقه حفاظت شده پلنگ دره
۵	قم	سلفچگان	قم - سلفچگان (۲)	منطقه نمونه گردشگری دستجرد - گیو
۶	قم	جاده اراک	قم - سلفچگان - جاده اراک	کوه خضرالنبی، میل تاریخی راهجرد، آب انبار تاریخی راهجرد

رویکرد راهبردی

۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی

مسائل راهبردی به رویدادها، وقایع و روندهای کلیدی، پیچیده و بی ساختار اطلاق می‌گردد که با پیامدهای چند رخساره‌ای و چند بعدی اثر چشمگیر بر راهبردهای آتی منطقه و خود منطقه دارند. با توجه به اثرات چشمگیر این مسائل بر منطقه به عنوان یک کل، شناسایی این مسائل یکی از پراهمیت‌ترین گام‌ها در برنامه ریزی راهبردی فضایی می‌باشد (محمدیان مصمم، ۱۳۹۸). در ادبیات جهانی رهیافت‌هایی که تصمیم‌گیران برای شناخت مسائل راهبردی بکار می‌گیرند عبارت‌اند از پوشش محیطی، مدیریت مسائل، صورت بندی مسئله و تشخیص. در این طرح از رهیافت اعتدالی و سپارده برای شناسایی مسائل راهبردی استفاده می‌شود که در واقع با بهره‌گیری از ابعاد و معیارهای رهیافت‌های رایج جهانی است. بدین ترتیب که مسئله‌ای با شفافیت اندک، پیچیدگی، کنگی و عدم قطعیت بالا، اثرات شدیدتر، ماندگارتر و منفی‌تر، غیر عادی و جداگر، چندبعدی بودن و مقیاس اثرگذاری بالاتر و خارج از حوزه قدرت و اختیار و مسئولیت، مسئله‌ای راهبردی تر به شمار می‌رود (محمدیان مصمم، ۱۳۹۷). به منظور مشخص کردن این مسائل، بر اساس متغیرها و جهت آن‌ها کارشناس مربوطه از امتیاز ۱ (کمترین) تا ۱۰ (بیشترین) استفاده کرده و در نهایت با جمع امتیازات مسئله راهبردی استان را مشخص کرده است. در جداول زیر مسائل راهبردی استان در عرصه‌های مختلف مشخص و شرح داده شده است.

در عرصه نظام مدیریتی، نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان، کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش استان، تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی، مشارکت پایین زنان (۷۰ درصد کارکنان دولت در استان قم مردان و ۳۰ درصد زنان)، عدم تمرکز بر حصول نتیجه (دستیابی به هدف) در اجرای برنامه توسعه استان (به جای اجرای صرف تعدادی پروژه)، قطعیت‌گرایی در تهیه مطالعات آمایش و عدم امکان اعمال تغییرات ضروری، اولویت‌های فرآیندهای مربوط به بودجه نسبت به فرآیندهای برنامه ریزی در استان، درآمد ناپایدار نظیر عمده درآمد شهرداری قم از صدور جواز ساخت و تراکم فروشی، مدیریت ناکارآمد در بهره‌مندی از نزدیکی به تهران و تبدیل شدن آن به تهدید و خلاءهای موجود در وظایف، مسئولیت‌ها، تصمیم‌گیری و رفع اختلافات و تضادهای سازمانی مسائل راهبردی استان را شکل داده‌اند.

در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش، مسائل راهبردی استان شامل انواع شرارت‌ها، فقر و محرومیت، سکونتگاه غیررسمی و تراکم بالای جمعیت است.

در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی استان قم با مسائل راهبردی محدودیت های دسترسی به آب در شهرهای استان و برداشت بیش از حد منابع و مخاطرات مربوط به آتیه تأمین آب استان، محدودیت های مربوط به زیرساخت های حمل بار و لجستیک، نرخ منفی رشد جمعیت روستایی و روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی و تمرکز جمعیت در شهر قم و بزرگسری شهر قم مواجه است.

در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست استان با مسائل راهبردی قرار گیری در پهنه خطر زیاد زلزله، تنش و بحران شدید آبی، تغییرات اقلیمی و خشکسالی بلند مدت و آلودگی هوا ناشی از فعالیت های ترافیکی، صنعتی و گرمایشی مواجه است.

در عرصه اقتصادی، روند نزولی سرانه تولید ناخالص داخلی استان، نرخ مشارکت اقتصادی پایین و بهره گیری نامطلوب از مزیت نسبی استان در بخش پرورش حیوانات، مسائل راهبردی استان را تشکیل می دهند.

جدول ۹۶- تعیین مسائل راهبردی نظام مدیریتی

انتخاب‌ها	ابعاد										عنوان مسئله	رتبه	
	منبع مسئله		کشش مسئله		محتوای مسئله		بعد تحلیلی						
	عبارت ربط از نقاط تعارض (استراتژی)	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض	عبارت ربط از نقاط تعارض			
۱۱۸	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱	مدیریت کارآمد در پیوسته سازی از نزدیکی به تهران و تبدیل شدن آن به نهیبد
۱۰۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۲	تناسب کم‌مصوبات شورای برنامه ریزانه استان با وضعیت استان و تصمیم‌گیری در مورد بهبود فرآیندها و حل مشکلات
۱۱۶	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۳	آسیب‌های بالای اجتماعی نظیر افسردگی و غمگین و فرسودگی
۱۱۴	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۴	برنامه ریزی موضوع محور و بخشی و عدم برنامه ریزی بر اساس مسائل اولویت دار استان
۱۱۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۵	نیز عدم سازگاری نشانهای مسائل و اولویت‌های اصلی مردم
۱۱۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۶	فقدان برنامه ریزی از پایین به بالا و اصلاح اهداف و راهبردهای کلان استان بر اساس آن
۷۸	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۷	عدم توجه به آمایش استان در تعیین برنامه توسعه استان
۸۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۸	ضعف در پیش‌بینی و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای آتی و آمیختگی از راه‌های دیگر برای منابع بحران
۹۸	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۹	نیز عدم درگیر کردن و شناسایی به توسعه استان و انعکاس آن در برنامه‌های توسعه استان
۱۱۵	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۸	۱۰	کمبود نیروهای متخصص و میان‌رده‌ای در راستای تحقق آمایش در استان
۱۱۶	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱۱	راستگویی قابل توجه توسعه استان به منابع ملی
۱۱۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۱۲	وجود توانمندی نیروی انسانی اما نبود امکانات و زیرساخت‌های لازم و کافی
۱۰۸	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱۳	عدم توجه جدی به کلیه ظرفیت‌ها و امکانات قطعی (محیطی، فیزی و انسانی) به دلیل برنامه ریزی از بالا به پایین
۱۰۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۴	ضعف در بکارگیری منابع نیرودانی در برنامه ریزی توسعه استان (تایید شده‌های حاکمیتی و مردمی، عمومی و تعاونی)
۱۱۷	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۵	ضعف در فرآیند شناسایی منابع و ظرفیت‌های داخلی و خارج از استان در راستای توسعه استان
۱۱۰	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۶	عدم نظارت بر فعالیت‌ها و مصوبات شوراهای محلی و کمیسیون‌های موجود و فعال در استان
۱۱۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱۷	عریض و طولانی بودن کارگروه‌ها و تعداد زیاد اعضای آن‌ها و مشکلات در گفتگو، تعامل و

جدول ۹۷- شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی

مسئله	ایجاد
تصمیم گیری قلمرو محور	نبود نظام یکپارچه و همه جانبه برنامه ریزی، تصمیم گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان
مالی و پولی	کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش استان
تصمیم گیری قلمرو محور	تثبیت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش های استان با مدیریت بخشی
مشارکتی	۷۰ درصد کارکنان دولت در استان قم مردان و ۳۰ درصد زنان
نتیجه گرا	عدم تمرکز بر حصول نتیجه (دستیابی به هدف) در اجرای برنامه توسعه استان (به جای اجرای صرف تعدادی پروژه)
تغییرات و انطباق	قطعیته گزینی در تهیه مطالعات آمایش و عدم امکان اعمال تغییرات ضروری
کیفیت	اولویت فرآیندهای مربوط به بودجه نسبت به فرآیندهای برنامه ریزی در استان
مالی و پولی	درآمد ناپایدار نظیر عمده درآمد شهرداری قم از صدور جواز ساخت و تراکم فروشی
مسئله محور	مدیریت ناکارآمد در بهره مندی از نزدیکی به تهران و تبدیل شدن آن به تهدید
سازمانی	خلأهای موجود در وظایف، مسئولیت ها، تصمیم گیری و رفع اختلافات و تضادهای سازمانی

جدول ۹۹- شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی-جمعیتی و آموزش

عنوان	شرح

جدول ۱۰۰- مسائل راهبردی در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

امتياز نصاب	ابناد														
	منبع مسئله	كش مسئله	محتواي مسئله (ماهيت مسئله)	بند تطبيقي (دويزي هاي تطبيقي)								محدوديت هاي دسترسي به آب در شهرهاي استان و برداشت نيش از حد منابع و مخاطرات مربوط به آتپه تامين آب استان			
				۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸				
۱۱۴	۶	۳	۹	۸	۵	۹	۲	۵	۸	۶	۴	۵	۶	۸	محدودیت های دسترسی به آب در شهرهای استان و برداشت نیش از حد منابع و مخاطرات مربوط به آتپه تامين آب استان
۷۸	۶	۴	۴	۵	۳	۴	۳	۲	۴	۴	۴	۴	۵	۴	محدودیت های مربوط به زیرساخت های حمل بار و لجستیک
۸۱	۴	۳	۴	۳	۵	۳	۳	۶	۲	۲	۳	۳	۶	۷	نرخ منفي رشد جمعيت روستايي و روند فزاينده توليد جمعيت روستايي
۷۷	۴	۲	۳	۵	۳	۴	۶	۶	۲	۶	۶	۳	۳	۵	عدم توازن در توزیع جمعیت شهری در شهرهای استان
۱۰۶	۷	۴	۶	۶	۳	۷	۷	۶	۷	۵	۵	۳	۷	۵	نمرکز جمعیت در شهر قم و وزرگسری شهر قم

جدول ۱۰۱ - شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

شرح	مسئله
<p>سهم برداشت از منابع زیرسطحی ۹۰ درصد و برداشت از منبع آب سطحی ۱۰ درصد آب مصرفی استان است. دوم استان در وضعیت اضافه برداشت بیش از ۴ درصد از منابع آب زیرزمینی قرار داده و تخلیه بیش از حد منابع آب زیرزمینی در کنار خشکسالی های دوره ای مخاطراتی را در حوزه تأمین آب ایجاد خواهد کرد.</p> <p>با این که استان از موقعیت فوق العاده ای در حوزه ارتباطات جاده‌ای و ریلی برخوردار است اما فاقد زیرساخت های انبارداری و لجستیک است و بر اساس آمار تعداد شهرک ها و پایانه های فعال در حوزه حمل بار صفر است.</p>	<p>محدودیت های دسترسی به آب در شهرهای استان و برداشت بیش از حد منابع و مخاطرات مربوط به آتیه تأمین آب استان</p> <p>محدودیت های مربوط به زیرساخت های حمل بار و لجستیک</p>
<p>مشابه با روند های حاکم بر جمعیت روستایی کشور، جمعیت روستایی استان قم نیز طی دوره ۱۳۵۵-۱۳۹۵ روند نزولی را طی کرده است. نکته قابل توجه این است که این روند نزولی، در استان قم از سال ۱۳۶۵ و زودتر از کشور آغاز شده است، در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ متوقف شده، که علت آن را می توان تبدیل شدن شهرستان قم به استان یاد کرد و اکنون نیز طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ آمار پیاپی جمعیت روستایی استان است. به طوری که در طول ۴۰ سال ۲۴۵۳۱ نفر بنا افزیش داشته است.</p> <p>بر اساس شاخص نخست شهری جفرسون میزان نخست شهری ۰/۹۸ است که نشان می دهد شهر اول ۹۸ درصد جمعیت نقاط شهری استان را در خود جای داده است؛ و روند تقریباً ثابتی از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ داشته است</p>	<p>نرخ منفی رشد جمعیت روستایی و روند فرآینده تخلیه جمعیت روستایی</p> <p>تمرکز جمعیت در شهر قم و بزرگسری شهر قم</p>

جدول ۱۰۲ - تعیین مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط زیست

انتیاز نقشه	ابعاد												مسئله						
	منبع مسئله		کاهش مسئله		محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		بند تحلیلی (ویژگی‌های تحلیلی)												
	منبع مسئله	کاهش مسئله	کاهش مسئله	کاهش مسئله	محتوای مسئله (ماهیت مسئله)	بهره‌مندی بودن	توسعه و ارتباطات زیاد	کنشگری زاینده/جایگزینی با	حفاظت اثر و پیامد	تیروری بودن (محیط)	ماندگاری	بومی بودن		میزان قابلیت در	مدت زمان	تکنیک	پیش‌بینی	مهر مسئله	تاثیر و عدم وضوح
۱۱۰	۵	۳	۶	۵	۷	۸	۷	۳	۷	۶	۵	۹	۶	۶	۳	۶	۹	۶	کم آبی مطلق استان و تنش و بحران شدید آبی
۱۱۳	۸	۸	۷	۸	۷	۷	۸	۶	۸	۷	۹	۸	۵	۵	۴	۶	۸	۶	آسیب پذیری شمال استان در برابر سیل
۱۱۳	۹	۱۰	۹	۸	۵	۵	۵	۳	۵	۱۰	۱۰	۵	۴	۶	۳	۵	۱۰	۵	قرار گیری استان در پهنه خطر بسیار زیاد زلزله
۱۱۰	۵	۴	۶	۵	۸	۸	۷	۴	۷	۶	۵	۸	۵	۶	۴	۶	۸	۶	استفاده ناپایدار از منابع آب زیرزمینی و سطحی
۱۱۹	۸	۶	۵	۵	۱۰	۹	۸	۸	۸	۷	۷	۸	۳	۴	۵	۵	۶	تغییرات اقلیمی و خشکسالی بلند مدت	
۱۰۷	۳	۴	۲	۳	۷	۷	۷	۶	۷	۳	۸	۸	۵	۴	۵	۶	۷	۸	فرسایش شدید خاک
۱۱۳	۹	۱۰	۹	۸	۵	۵	۵	۳	۵	۱۰	۱۰	۵	۴	۶	۳	۵	۱۰	۵	افزایش پسماند های صنعتی و شهری
۱۱۰	۵	۴	۶	۵	۸	۸	۷	۴	۷	۶	۵	۹	۵	۶	۴	۶	۸	۶	آلودگی هوا ناشی از فعالیت های ترافیکی، صنعتی و گرمایشی

جدول ۱۰۵-شرح مسائل راهبردی استان قم در عرصه اقتصادی

عنوان مسئله	شرح مسئله
روند نزولی سرانه تولید ناخالص داخلی استان	بررسی سرانه تولید ناخالص داخلی طی بازه ۹۶-۹۲ نشان می‌دهد که میزان رشد بسیار پایینی را تجربه کرده است. در سال ۹۲ سرانه تولید ناخالص داخلی استان قم ۸۶۹۱۳ هزار ریال به نفر بوده است در همین سال متوسط سرانه کشور ۱۱۶۹۴۵ هزار ریال به نفر بوده است یعنی ۳۳۲۵۲ هزار ریال پایین‌تر از میانگین کشور بوده است و رتبه استان در سال ۹۲ بیست و یکم بوده است. این میزان تولید سرانه در سال ۹۶ به ۱۳۰۲۰۴ هزار ریال به نفر در سال ۹۶ رسیده است یعنی بازه زمانی پنجساله ۴۶۵۱۱ هزار ریال به نفر به سرانه تولید استان اضافه شده است و رتبه استان با تنزل دو رتبه ای به رتبه ۲۳ رسیده است. در همین بازه زمانی زمانی به متوسط سرانه تولید ناخالص داخلی کشور ۶۷۶۳۹ هزار ریال به نفر اضافه شده است. بنابراین سرانه تولید ناخالص داخلی رشد کندی در مقایسه با متوسط کشور را تجربه کرده است.
نرخ مشارکت اقتصادی پایین	بررسی نرخ مشارکت اقتصادی استان نشان می‌دهد قم همواره یکی از استان‌های کشور با سطح پایین نرخ مشارکت اقتصادی بوده است. در سال ۹۷ این استان بعد از سیستان و بلوچستان و استان مرکزی در رتبه سوم پایین‌ترین میزان نرخ مشارکت اقتصادی در کشور بوده است. در سال ۹۸ با احتساب جمعیت ۱۵ سال به بالا نرخ مشارکت اقتصادی استان در رتبه پنجم از نظر پایین‌ترین بوده است. این موضوع برای مناطق شهری استان که بیش از ۹۵ درصد از جمعیت استان را در بر می‌گیرد را شامل می‌شود. از این رو ادامه این روند در کمتر از یک دهه آینده می‌تواند صدمات جبران ناپذیری از نظر توسعه اقتصادی برای این استان ایجاد نماید.
بهره‌گیری نامطلوب از مزیت نسبی استان در بخش پرورش حیوانات	بررسی زبر بخش گاو‌داری صنعت، مرغداری و پرورش حیوانات نشان می‌دهد که یکی از مزیت‌های نسبی استان در این سه بخش است که به طور متوسط ۸/۵۶ درصد از ارزش افزوده کشور در بخش پرورش حیوانات و ماکیان در این استان تولید می‌شود. اما بررسی میزان سرانه‌ها نشان می‌دهد که سرانه تولید گوشت قرمز استان ۸۷۱ درصد است که در مقایسه با سطح کشور پایین‌تر و رتبه استان در جایگاه بیست و پنجم است. همچنین سرانه تولید شیر نیز ۱۰۴/۷۳ لیتر حدود ۲۸ لیتر پایین‌تر از میانگین کشوری و رتبه استان بیست و دوم است. در بخش ماکیان نیز با وجود دارا بودن مزیت نسبی اما سرانه تولید گوشت مرغ ۲۴/۶۵ است که میانگین کشوری ۳۲/۹ است از این رو رتبه استان نیز در این بخش پایین و در رده بیست و سوم قرار دارد. خروج ارزش افزوده در این بخش و فقدان صنایع تبدیلی و نگهداری عامل مهمی در بهره‌گیری نامطلوب از این مزیت نسبی استان است.

۴-۲- تدوین اهداف بنیادین

اهداف بنیادین سند، اهدافی هستند که در جهت حل مسائل راهبردی استان قم در پیش گرفته شده‌اند. در جدول زیر اهداف بنیادین سند به تفکیک محورهای مطالعاتی آورده شده است.

جدول ۱۰۶- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه قم

اهداف بنیادین	محور
صنایع پیشرفته با فناوری‌های پاک با تأکید بر تخصصی شدن استان در رشته‌های صنعتی منطبق بر قابلیت‌های استان و کسب جایگاه مناسب در بهره برداری از ذخایر معدنی حفاظت از محیطزیست و منابع پایه حفظ و نگه داشت سطح فعالیت‌های کشاورزی به همراه ارتقای کیفی و کمی تولی پیش‌گیری و ممانعت از تخریب و آلودگی محیط زیست ایجاد تنوع در منابع انرژی استان و استفاده از آن با رعایت مسائل زیست محیطی	منابع طبیعی و محیط زیست
- افزایش تولید ارزش افزوده بخش‌های مختلف اقتصادی - توسعه صنایع پیشرفته با فناوری بالا - هاب توزیع کالا - گسترش صنایع پاک با سطح آبری کم - مرکز صنعتی معدنی در زمینه صنایع پتروشیمی، صنایع فرآوری از شورابه‌های دریا نمک، معدن منگنز - کشاورزی پایدار و حفاظتی - تخصص‌گرایی و تنوع‌گرایی در ساختار تولید	اقتصادی
- کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی و فرهنگی - توسعه بخش گردشگری در استان - ارتقاء و افزایش خدمات اجتماعی در استان - افزایش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی - کاهش میزان آسیب‌های اجتماعی - بهره‌مندی از زنان در تصمیم‌گیری‌های استان و ارتقاء نقش زنان در استان - برقراری عدالت اجتماعی - بهبود وضعیت سواد عمومی؛ - بهبود وضعیت کیفی آموزش عالی؛ - ایجاد پیوند بین آموزش عالی و جامعه و مسائل آن؛	اجتماعی-جمعیتی
افزایش بهره‌وری آب و توسعه انرژی‌های تجدیدپذیر در استان توسعه زیرساخت‌های لجستیک و انبارداری	زیربنایی
اجرائی نمودن حداکثری برنامه‌ها و پروژه‌ها در همه‌ی حوزه‌ها با اولویت پروژه‌های ناتمام مشارکت حداکثری نهادها در تصمیم‌گیری و اجرا ارتقای مدیریت امنیت و ایمنی در حوزه‌های مختلف توسعه برنامه‌ریزی راهبردی و تمرکز بر مسائل اصلی توسعه استان	مدیریتی-نهادی

اهداف بنیادین	محور
<p>مشارکت بالای مردم قم از میانگین کشوری اعتماد بالای مردم استان قم به مسئولان کشوری و استانی به نسبت میانگین کشوری توانمندی نیروی انسانی در مهارت‌های فنی و تخصصی آشکار و روشن‌سازی مأموریت‌ها و وظایف نهادها و دستگاه‌های فعال در استان مدیریت باثبات و آشنا با وضعیت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی استان و ثبات در تصمیم‌گیری تقویت هماهنگی بین ستادها و کمیته‌های استانی استفاده از آخرین دستاوردهای فنی و تخصصی در مدیریت کیفیت افزایش تحصیلات و تخصص کارکنان دولت انطباق مصوبات شورای برنامه ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن نظارت بر عملکرد شوراها و کمیته‌ها و پرداختن به وظایف اصلی و مهم در تصمیم‌گیری و نه صرفاً هماهنگی مدیریت یکپارچه، بین بخشی، میان‌رشته‌ای و مبتنی بر قلمروهای فضایی فهم صحیح و دقیق مجریان از برنامه‌ها و اهداف تأمین منابع مالی و پولی مناسب و به موقع و کاهش ریسک آموزش نیروهای متخصص و بین‌رشته‌ای جهت راهبری توسعه استان ایجاد نظام پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود برنامه‌ریزی مشارکتی و از پایین به بالا تمرکز مدیریت بر نتایج و بروندها تمرکز مدیریت بر مسئله‌های اولویت‌دار استان الزام قوانین و مقررات پشتیبان اجرای آمایش استان هماهنگی با تغییرات و فرصت‌ها و تهدیدهای جدید</p>	
<p>نظام سکونت و فعالیت متعادل، متوازن، باثبات مبتنی بر ظرفیت زیستی محیط فرهنگی، مذهبی مناسب زیست و فعالیت طبقه خلاق و مولد</p>	نظام سکونتگاهی

۴-۳- تدوین چشم‌انداز

در برنامه ریزی راهبردی، چشم‌انداز محرکی انگیزشی، هدف‌گایی و تصویر و دید شرایط ایده آل، مطلوب و منحصر به فرد منطقه یا سازمان در آینده است که از ویژگی‌های وضوح، خلاصه‌گی، امید، آینده‌سو، چالش‌انگیز، خاطره‌انگیز و تحقق‌پذیر، مطابقت با ارزش‌ها و فرهنگ و زمانبندی برخوردار است. با توجه به اهداف و اسناد فرادست، استان قم:

استان قم به عنوان هاب مذهبی مرکز ثقل کشور، منطقه‌ای است که با ایفای نقش مکمل‌گر و سینرژیک صنعتی-سکونت‌ی در کنار پایتخت کشور، جایگاهی منحصر به فرد در اقتصاد منطقه داشته و با توسعه صنایع نو و دانش‌بنیان و سبز، ضمن تولید محصولات رقابت‌پذیر در عرصه جهانی، معشیت پایدار برای ساکنان خود فراهم ساخته؛ ضمن آنکه از نظر اکولوژیکی نیز پایداری خود را حفظ کرده است.

۴-۴- مأموریت‌های اصلی

مأموریت‌ها در واقع علت وجودی، هدف و شرح کارهای منحصر به فردی است که منطقه برای نیل به چشم‌انداز خود انجام می‌دهد. بنابراین مأموریت‌ها با کلماتی همچون حمایت، بهینه کردن، خلق، درگیری، یاری، کمک، فراهم کردن، برآورده کردن، تأمین ترویج و غیره آغاز می‌شود. در واقع، مأموریت کلان قم، پایدار کردن پیشرفت و آبادانی آن است و در کنار آن موارد زیر نیز به عنوان مأموریت‌های استان مطرح می‌باشد:

- خلق فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی عادلانه برای جمعیت عشایر؛
- رونق و مقاومتی کردن اقتصاد منطقه؛
- ریشه کنی فقر و تأمین معیشت ایمن و باثبات برای تمامی گروه‌ها؛
- بهره‌برداری خردمندان و پایدار از قابلیت‌ها و مواهب خدادادی؛
- کاهش آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات طبیعی و سایر شوک‌های بیرونی؛
- کاهش و یا از بین بردن عدم تعادل‌ها و بی‌عدالتی‌های فضایی؛
- توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی جوان و با فرهنگ، متخصص، مشارکت‌جو، مولد و سالم؛
- حفظ، حمایت و ترویج ویژگی‌های ارزشمند سبک زندگی سال و مولد روستایی و عشایری؛
- برقراری عدالت و دربرگیری اقتصادی، اجتماعی-فضایی؛
- حفظ، ارتقا و ترویج سبک زندگی ایرانی-اسلامی؛
- تأمین نیازهای اساسی همگان و ایجاد برابری در دسترسی به فرصت‌ها و تسهیلات؛
- توانمندسازی و مقتدرسازی محرومان و در حاشیه ماندگان و بی‌صدایان؛
- خلق مدیریت قلمرویی یکپارچه و سبز؛
- ارتقای تعاملات اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی؛

۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید

پس از بررسی و تحلیل و شناسایی مسائل راهبردی، در نهایت به منظور تعیین نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، از روش تحلیل راهبردی (سوات) استفاده شد. این روش در ادبیات برنامه‌ریزی راهبردی، ابزاری مؤثر برای تحلیل، هدایت و کنترل محیط مورد برنامه‌ریزی به شمار می‌آید. این روش بر این اصل استوار است که هر پدیده در یک محیط رقابتی تحت تأثیر سازماندهی ساختار درونی خود و عوامل ناشناخته و خارج از

کنترل در محیط بیرونی (محیط پیرامون) قرار دارد. بنابراین سنجش و تحلیل راهبردی می‌تواند شکاف بین شرایط موجود و مطلوب را به منظور دستیابی به الگوی پایدار، زیست‌پذیر و رقابتی تعیین و سپس ارزیابی نماید. هدف تحلیل راهبردی استان قم، شناسایی عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر آن در دستیابی به اهداف توسعه است که در محورهای مدیریتی-نهادی، اقتصادی، اجتماعی-جمعیتی، منابع طبیعی و محیط زیست، زیربنایی و نظام سکونتگاهی به تحلیل آن می‌پردازد.

محور نظام مدیریتی

جدول ۱۰۷ - عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان

تهدیدها (Threats)	عوامل بیرونی	فرصت‌ها (Opportunities)	عوامل درونی	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)	زمینه
<ul style="list-style-type: none"> - فقدان انگیزش فضایی در تصمیم‌گیری‌ها و چندپارگی نهادهای خدمات‌رسان در سطح ملی و استانی؛ - تأثیر افراد و مراجع منطقی بر رویکردهای توسعه استان و اجرای پروژه‌ها، در مواردی بیشتر از سند آمایش استانی؛ - عدم ایجاد سازوکار لازم برای مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی و اجرای طرح توسعه استان؛ - ضعف در نظارت کیفی بر توسعه استان و اتلاف منابع ملی و استانی؛ - ریسک بالای مشارکت در توسعه استان و اجرای اراضی ناقص برنامه‌ها؛ - ضعف در قوانین پشتیبان جذب منابع و ظرفیت‌های داخلی و خارج از استان؛ - ایجاد پدیده‌های نامطلوب اجتماعی، اقتصادی، محیط زیستی اقدامات و پروژه‌ها به دلیل عدم ارزیابی قبل و حین اثرات و انجام عملیات لازم؛ - بی ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - افزایش طلب رویکرد نخبه‌گرایی به مدیریت و عدم توجه به تصمیم‌گیری مشارکتی با 	<ul style="list-style-type: none"> - تعامل سازنده و دوسویه با نظام مدیریتی تهران و البرز؛ - رفع موانع حقوقی و قانونی در جهت گسترش ارتباطات اقتصادی و فرهنگی با سایر نقاط کشور؛ - استفاده از ظرفیت‌های تخصصی و فنی بخش خصوصی داخلی و خارج از استان جهت تحقق مدیریت یکپارچه در سطح پایش، نظارت، ارزیابی و تصمیم‌سازی؛ - یکپارچه‌سازی داده‌ها و اطلاعات موجود در نهادهای دولتی و غیردولتی و ایجاد سندها، هدایت و کنترل توسعه استان؛ - وضع چارچوب‌های قانونی برای استفاده از ظرفیت‌های مالی و بومی بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری جهت کاهش ریسک سرمایه‌گذاری؛ - وضع قوانین مدیریتی و حقوقی جهت کاهش ریسک فعالیت انحصاری و غیرانحصاری نظیر ارائه مجوزها، تسهیلات، تخفیفات و غیره؛ - هدایت‌ناپذیر بودن و استفاده از مصوبات ستادهای ملی نظیر ستاد بازآزمایی شهری، ستاد اقتصاد مقاومتی، هیات دولت و غیره جهت هماهنگی و تسهیل امور در استان؛ - ایجاد کمیته‌های نظارتی در ابعاد مختلف مدیریت 	<ul style="list-style-type: none"> - عدم اعتماد کافی مردم به مسئولان استان و پایین بودن سطح پاسخگویی، شفافیت و مسئولیت‌پذیری آن‌ها؛ - ۷۰ درصد کارکنان دولت در استان قم مردان و ۳۰ درصد زنان؛ - اولویت فرآیندهای مربوط به توسعه نسبت به فرآیندهای برنامه‌ریزی در استان؛ - ضعف‌گرایان در تهیه مطالعات آمایش و عدم امکان اصرار غیرتخصصی ضروری؛ - تعارضات تصمیمات آمایشی با تصمیمات بخشی به نفع نقطه نظرات بخشی و عدم اجرای برنامه‌های درازمدت؛ - ضعف در عضویت در انجمن‌های صنفی و مدنی؛ - مدیریت ناکارآمد در بهره‌مندی از نزدیکی به تهران و تبدیل شدن آن به تهدید؛ - عدم توجه مدیریت استان به حفظ نجنگان استانی و جذب آن‌ها به استان تهران؛ - تعارض بین مدیران مرکز استان با مراکز شهرستان‌ها؛ - تناسب کم مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن‌ها؛ - توزیع نابرابر فرصت‌ها و منابع در سطح استان قم؛ - عدم نظارت بر فعالیت‌ها و مصوبات شوراهای کمیته‌ها و کمیسیون‌های موجود و فعال در استان؛ - عرض و طویل بودن کار گروه‌ها و تعداد زیاد اعضای آن‌ها و مشکلات در گفتگو، تعامل و تصمیم‌گیری؛ - بی ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛ - عدم توجه مدیریت استان به حفظ نجنگان استانی و ایجاد ثبات سیاسی و مدیریتی؛ 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد سازوکارهای قانونی جهت استقرار تعامل در استان؛ - استقرار از نوآوری و تکیه بر تجربه‌گرایی در نظام اداره استان؛ - اجرای سند ملی توسعه استان و تعیین تکلیف فعالیت‌ها و محورهای توسعه؛ - فعال بودن ستادها و کمیته‌های استانی در جهت بررسی و رفع مشکلات و موانع؛ - تمرکز بر توسعه اقتصادی مبتنی بر فناوری به جای رویکرد صرف استفاده از منابع؛ - وجود قوانین و مقررات نهادهای جهت پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود و نیاز به یکپارچگی صحیح از آن‌ها؛ 	<p>نظام مدیریت</p>		

تهدیدها (Threats)	عوامل بیرونی		عوامل درونی	نقاط قوت (Strengths)	زمینه
	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)			
<p>تهدیدهای ملنی؛ - جذب سرمایه و نیروی انسانی متخصص به استان‌های اطراف؛</p>	<p>آمایش استان در چارچوب اختیارات نهادهای حاکمیتی (استاداری) و تهیه برنامه بهبود؛ - تبادل اطلاعات و تجربیات با سایر استان‌های موفق در اجرای برنامه توسعه آمایش استان؛</p>	<p>- عدم توجه و برنامه ریزی جدی مدیریت استان جهت تکمیل پروژه های ملی، استانی و زیرساختی؛ - تهیه اسناد متعدد توسعه در سطح استان و تعامل تصمیم گیری‌ها در برخی موارد نظیر سند ملی توسعه استان، طرح ناحیه؛ - نبود هماهنگی و هم افزایی مدیریتی در تصمیم گیری‌ها و تعامل قلمروهای مدیریتی؛ - برنامه ریزی توسعه استان بدون تمرکز بر اولویت‌های مسائل استان از نگاه مردم و نهادهای مردمی؛ - ابهام و عدم شفافیت در مسائل امنیتی و اثرات و الزامات آن بر توسعه استان؛ - فقدان برنامه ریزی پایین به بالا و برنامه ریزی با مشارکت مردم و ساینده گان شهری و روستایی آن‌ها؛ - ضعف در ایجاد چارچوب استفاده از منابع و دارایی‌های بخش خصوصی و مردمی در توسعه استان؛ - فقدان نیروهای متخصص و فنن مورد نیاز و کافی برای راهبری توسعه استان؛ - نبود سازو کار منسجم نظارت، ارزیابی و بهبود عملکرد سازمانی در راستای اجرای برنامه توسعه استان؛ - عدم تأمین منابع مالی مورد نیاز با توجه به تولید ناخالص استان؛ - نبود سیستم جامع داده‌ها و اطلاعات جهت رصد توسعه و شناسایی به موقع مشکلات و چالش‌ها؛ - پروژه محور بودن توسعه و عدم توجه به نتایج و پیامدها و سطح دستیابی به اهداف توسعه استان؛ - فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛ - نبود سازو کار پایش زمانی پروژه‌ها و اقدامات و ایجاد تغییرات با توجه به شرایط؛ - عدم توجه به زنجیره و ماتریس نتایج و کاهش کارآمدی اقدامات؛</p>	<p>- عدم توجه و برنامه ریزی جدی مدیریت استان جهت تکمیل پروژه های ملی، استانی و زیرساختی؛ - تهیه اسناد متعدد توسعه در سطح استان و تعامل تصمیم گیری‌ها در برخی موارد نظیر سند ملی توسعه استان، طرح ناحیه؛ - نبود هماهنگی و هم افزایی مدیریتی در تصمیم گیری‌ها و تعامل قلمروهای مدیریتی؛ - برنامه ریزی توسعه استان بدون تمرکز بر اولویت‌های مسائل استان از نگاه مردم و نهادهای مردمی؛ - ابهام و عدم شفافیت در مسائل امنیتی و اثرات و الزامات آن بر توسعه استان؛ - فقدان برنامه ریزی پایین به بالا و برنامه ریزی با مشارکت مردم و ساینده گان شهری و روستایی آن‌ها؛ - ضعف در ایجاد چارچوب استفاده از منابع و دارایی‌های بخش خصوصی و مردمی در توسعه استان؛ - فقدان نیروهای متخصص و فنن مورد نیاز و کافی برای راهبری توسعه استان؛ - نبود سازو کار منسجم نظارت، ارزیابی و بهبود عملکرد سازمانی در راستای اجرای برنامه توسعه استان؛ - عدم تأمین منابع مالی مورد نیاز با توجه به تولید ناخالص استان؛ - نبود سیستم جامع داده‌ها و اطلاعات جهت رصد توسعه و شناسایی به موقع مشکلات و چالش‌ها؛ - پروژه محور بودن توسعه و عدم توجه به نتایج و پیامدها و سطح دستیابی به اهداف توسعه استان؛ - فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛ - نبود سازو کار پایش زمانی پروژه‌ها و اقدامات و ایجاد تغییرات با توجه به شرایط؛ - عدم توجه به زنجیره و ماتریس نتایج و کاهش کارآمدی اقدامات؛</p>		

در محور اقتصادی

جدول ۱۰۸ - عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی

عوامل بیرونی		عوامل درونی		نقاط قوت (Strengths)	زنبینه
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)		
<ul style="list-style-type: none"> - عدم حمایت از تولید ملی - وجود مقررات دست و پاگیر در حوزه بازرگانی - محدودیت زیرساخت‌های نمایشگاهی و گمرکی کشور - روشن نبودن ساز و کار نهادی توسعه خدمات برتر - ضعف سیستم های هوشمند برنامه ریزی حمل و نقل - هزینه های بالای تولید - فقدان پیوند با استراتژی صنعتی ملی 	<ul style="list-style-type: none"> - انتقال بار صنایع غیر پیشرفته استان تهران به استان قم - استفاده از بازار مصرف تهران - امکان ایجاد پیوند بخش صنعتی استان با تهران - امکان صادرات محصولات همچون کنس، صنایع پلاستیک، صنایع فلزی و مبله‌مان - ایفای نقش تمرکز زدایی از مرکز کشور - تخصصی شدن استان در صنایع حمل و نقل - بهره‌گیری از موقعیت ممتاز جغرافیایی استان با توجه به همجوار به تهران و اصفهان. 	<ul style="list-style-type: none"> - متوسط درآمد سلاته بالای خنوار روستایی - بار کفیل خالص و ناخالص بالا - ضریب چینی بالای مناطق روستایی - سرانه تولید ناخالص داخلی پایین استان - رتبه چهارم نرخ پایین مشارکت اقتصادی در کشور - سهم پایین در تولید ارزش افزوده کل کشور - پایین ترین تولید ارزش افزوده بخش کشاورزی در کشور - سهم پایین در تولید ارزش افزوده معدن در کشور - سهم بسیار پایین استان از معادن در حال بهره‌برداری - سهم بسیار پایین استان از شاغلان معدن در حال بهره‌برداری - محدودیت و کمبود جمدی منابع آب - تنوع پایین معادن - وجود معادن متروکه و رها شده - ضعف امکانات صادراتی محصولات معدنی - فقدان برنامه ریزی برای بهره بردن از مزیت‌های نسبی استان 	<ul style="list-style-type: none"> - نرخ بیکاری پایین تر از میانگین کشوری - سهم پایین آب مصرف شده استان از منابع آب کشور - سهم پایین استان از آب مصرف شده در بخش کشاورزی - بالا بودن سهم صنعت در ارزش افزوده کل کشور نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی - رتبه هفتم نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت در کشور - سهم بسیار پایین استان از آب مصرف شده در بخش صنعت 	<p>نظام اقتصادی</p>	

جدول ۱۰۹- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیستی و محیط طبیعی و توسعه فضایی استان
- در محور منابع طبیعی و محیط زیست

عوامل بیرونی		عوامل درونی		نقطة قوت (Strengths)	زمنیه
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	تغییر کاربری اراضی کشاورزی و باغات		
<p>محدودیت منابع آب و کم آبی مطلق استان تغییر اراضی کشاورزی به سایر کاربری‌ها به خاطر عدم صرفه اقتصادی در بخش کشاورزی و شرایط ویژه استان تهدید دائمی خشک‌سالی و کمبود نزولات جوی بالا بودن پتانسیل آلودگی خنثی شهر</p>	<p>توجه کلان به مقوله محیط زیست در کشور حاکم بودن تکرار حفاظت از محیط زیست در سطح مجامع ملی و جهانی وجود قابلیت‌ها و پتانسیل‌های بالقوه در زمینه ورزش کوهستانی</p>	<p>کمبود شدید آب گرمای شدید در فصل زمستان شور بودن آب و خاک توسعه پاینده پیمان زایی در مراکز استان به ویژه در غرب و جنوب غرب ظرفیت‌پذیری محدود در زمینه جذب گردشگر، بهداشتی محدودیت منابع</p>	<p>وجود منابع آب زیرزمینی و چشمه و قنات در برخی روستاهای استان همچون روستای کهنک داشتن آب و هوای مطلوب در فصول گرم سال در برخی محدوده‌های استان</p>	<p>نظام طبیعی و محیط زیست</p>	

در محور اجتماعی-جمعیتی-آموزش

جدول ۱۱۰- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعیتی و آموزشی فضای استان

عوامل بیرونی		عوامل درونی		نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)	زمینه	
<ul style="list-style-type: none"> - میزان بالای مهاجرت به استان و امکان بوجود آمدن تعارضات قومی و فرهنگی - کاهش میزان تعلق و عرق ملی به دلیل شرایط نامناسب اقتصادی - امکان کاهش میزان سرمایه‌های اجتماعی به دلیل افزایش میزان جرائم و شرارت‌ها در استان - میزان بالای سنت‌گرایی و مقابله با نوآوری و نوگرایی - ایجاد ناهنجاری‌های اجتماعی در استان 	<ul style="list-style-type: none"> - امکان اجرای طرح‌های توسعه‌ای بدلیل سطح مشارکت بالا در استان - امکان بهبودی از ظرفیت‌های گردشگران در راستای تقویت گردشگری و توسعه مشاغل مرتبط گردشگری - امکان رونق بازارهای محلی به دلیل وجود حرم مطهر حضرت مصومه - پذیرش بالای مردم استان نسبت به برنامه‌های توسعه‌ای - همجواری به پایتخت و امکان استفاده از ظرفیت‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود بالای جرائم و انواع شرارت‌ها در استان - میزان بالای خودکشی در استان - افزایش میزان سرقت‌ها - میزان بالای قاچاق مواد مخدر و همچنین اعتیاد 	<ul style="list-style-type: none"> - میزان بالای سرمایه‌های اجتماعی در هر سه بعد - مشارکت بالا به نسبت کل کشور - تعلق و عرق ملی بالا - اعتماد سازمانی - احساس امنیت - میزان بالای اعتماد عمومی - میزان بالای رضایت از زندگی - وجود حرم مطهر حضرت مصومه و مسجد چمکران - زیرساخت‌های مناسب در جهت توسعه فرهنگی و مذهبی - اعتقاد به موفقیت نظام در حل مشکلات - اعتقاد به وجود عدالت و برابری در استان 	<p>بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی</p>	<ul style="list-style-type: none"> - وجود حرم حضرت مصومه (س) و چمکران - وجود شهرک‌ها و نواحی صنعتی - وجود معادن و ظرفیت‌های معدنی 	<p>فقر و محرومیت</p>	<ul style="list-style-type: none"> - رشد بالای جمعیت - بیکاری - خشکسالی - مهاجرت روستا-شهری 	<ul style="list-style-type: none"> - مزیت نسبی در گردشگری مذهبی - مزیت نسبی در شبکه آزادراه‌ها و موقعیت 	<ul style="list-style-type: none"> - رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان - فقر معیشتی و تاثیرات نامطلوب بر سلامتی ساکنین استان - خالی شدن روستاها از جمعیت

عوامل بیرونی		عوامل درونی		زینہ
تهدیدها (Threats)	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)	
<ul style="list-style-type: none"> کاهش چشمگیر تولیدات کشاورزی بحران آب 	<ul style="list-style-type: none"> ترانژیتی 	<ul style="list-style-type: none"> مهاجرت برون استانی از استان های همجوار توزیع نامتوازن امکانات در سطح استان عدم استفاده از شیوه های نوین آبیاری کاهش بهره وری کشاورزی کم آبی نزدیکی به تهران و سرریز جمعیت سندسازی بر رودخانه های قره چای و قمرود و خشکسالی حاصل از آن 	<ul style="list-style-type: none"> برخوردار از شبکه آذوقه های ملی و ترانژیتی وجود منطقه ویژه اقتصادی نزدیکی به تهران 	
<ul style="list-style-type: none"> رشد سکو تنگه های غیررسمی در استان افزایش آسیب های اجتماعی بالا رفتن قیمت زمین به دلیل افزایش تقاضا در مناطق شهری افزایش فقر مهاجرت روستا - شهری تخلیه روستاها افزایش مهاجرپذیری برون استانی توزیع نامتعادل جمعیت بحران آب 	<ul style="list-style-type: none"> گردشگری دینی و درآمد حاصل از آن مزیت نسبی در شبکه راه ها و موقعیت ترانژیتی مزیت نسبی در منطقه اقتصادی ویژه اقتصادی 	<ul style="list-style-type: none"> شهرنشینی بی رویه نرخ مشارکت اقتصادی پایین زمان رشد مهاجرت از روستا به شهر کاهش بهره وری کشاورزی توزیع نامتوازن امکانات در سطح استان فقر شهری و روستایی بیگاری عدم تعادل در توزیع جمعیت خشکسالی های پایانی و کاهش منابع آب مهاجرپذیری از استان های همجوار گرانی مسکن و اجاره بها مهاجرپذیری اتباع 	<ul style="list-style-type: none"> وجود حرم حضرت معصومه (س) و چسبران وجود شهرک ها و نواحی صنعتی متعدد وجود منابع و ظرفیت های معدنی وجود منطقه ویژه اقتصادی سلفچکان دسترسی به نیروی متخصص 	<p>حاشیه نشینی و محلات فرودست</p>

زیننه	عوامل درونی		فرصت‌ها (Opportunities)	عوامل بیرونی (Threats)
	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)		
بررسی ویژگی‌های جمعیتی	<ul style="list-style-type: none"> - بالا بودن حجم جمعیت گروه سنی کمتر ۶۴-۱۵ ساله (جمعیت بالقوه فعال) - متداول بودن میزان باروری کل - متداول بودن رشد سالانه جمعیت - بالا بودن میزان خام ولادت - پایین بودن میزان خام مرگ و میر 	<ul style="list-style-type: none"> - نابرابری تعداد جمعیت مردان و زنان در هم سنی و جنسی جمعیت - بالا بودن تراکم جمعیت - بالا بودن درصد جمعیت شهرنشین - مهاجرت پذیری بالا - بالا بودن سهم مهاجران وارد شده به استان با مبدأ اقلیم دیگر استان‌های کشور - بالا بودن سهم خانوارهای زن سرپرست بک‌تفره (نخود سرپرست) 	<ul style="list-style-type: none"> - فراهم بودن نیروی محرک توسعه و بالندگی استان به واسطه نیروی انسانی جوانی که در دسترس قرار دارد. 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد بحران در حوزه‌های مسکن، اشتغال، آموزش و ... به واسطه رشد جمعیت نقاط شهری - افزایش مسائل و آسیب‌های اجتماعی در سطح استان به واسطه بالا بودن نسبت مهاجران برون استانی و مهاجران خارجی
تعلیم و تربیت رسمی عمومی و آموزش بزرگسالان	<ul style="list-style-type: none"> - نرخ پوشش تحصیلی تقریباً کامل - جایگاه ششم کشوری در خصوص وضعیت سواد؛ 	<ul style="list-style-type: none"> - بازماندگی از تحصیل (۱/۵ درصد دانش آموزان)؛ - سرانه نامطلوب فضای آموزشی و کمبود فضای آموزشی؛ - وجود حجم ۵۰ درصدی مدارس تعمیراتی و تخریبی؛ - کمبود نیروی انسانی؛ - عدم دسترسی حدود ۳۰ درصد دانش آموزان به سامانه شاد؛ - وضعیت نابسامان مهد کودک‌ها؛ - پایین بودن شاخص سواد شهری نسبت به متوسط کشوری؛ - بیسوادی اتباع خارجی (افغانی‌ها)؛ - فقدان آمار دقیق از بی سوادان؛ - تقاضای اجتماعی پایین برای سوادآموزی؛ - عدم سامان‌دهی دقیق وضعیت استخوانی آموزشیاران نهضت؛ 	<ul style="list-style-type: none"> - انسداد مادی بی سوادی در نتیجه پوشش تحصیلی بالا 	<ul style="list-style-type: none"> - افت کیفیت خدمات سوادآموزی به دلیل کمبود امکانات؛ - تکویم بی سوادی در نتیجه بازگشت به بی سوادی؛
آموزش عالی	<ul style="list-style-type: none"> - وجود ۵۲ موسسه آموزش عالی دولتی در سطح استان؛ - بیش از ۶۰۱۰۵ دانشجوی شاغل در مقاطع مختلف تحصیلی؛ 	<ul style="list-style-type: none"> - کمبود فضای آموزشی؛ - ملرک گرایی و مهارت پایین و بیکاری فارغ‌التحصیلان؛ - ضعف فضای مجازی؛ - فقدان مطالعات آمایش آموزش عالی؛ 	<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> - عدم ارتباط آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با مسائل زیست بوم؛

- در محور زیربنایی و نظام سکونتگاهی

جدول ۱۱۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان

تهدیدها (Threats)	عوامل بیرونی		عوامل درونی		زیننه
	فرصت‌ها (Opportunities)	نقاط ضعف (Weakness)	نقاط قوت (Strengths)		
مخاطرات ناشی از منابع آب در توسعه شهرها و روستاها	همجاری با استان‌های تهران، مرکزی قراگیری در مسیر کریدورهای بین‌المللی	برداشت بیش از حد از منابع آب	وضعیت مناسب محورهای آزادراهی و ریلی دسترسی به فرودگاه امام خمینی (ره) ظرفیت بالای شهرک‌های صنعتی استان	نظام زیربنایی	
	قراگیری در مسیر کریدورهای بین‌المللی	برداشت بیش از حد منابع آب زیرسطحی	قرارگیری در موقعیت ارتباطی مناسب و دسترسی به کریدورهای بین‌المللی	موقعیت استراتژیکی	
روند کاهش جمعیت روستایی استان به نفع شهرها در دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰	موقعیت مناسب شهر قم به عنوان گروهک ارتباطی بین استان‌های تهران، اصفهان، آراک و سمنان	عدم تناسب در بارگذاری جمعیت در سطح استان و تمرکز جمعیت در شهر قم	وجود اراضی کشاورزی و نیروی انسانی فعال در بخش کشاورزی	سکونتگاهی	
روند فزاینده خروج جمعیت روستایی از روستاهای غربی استان	بهره‌مکانی بالای فعالیت‌های صنعتی در استان و سرمایه‌گذاری مناسب در توسعه شهرک‌های صنعتی	محرومیت شهرها و روستاهای پیرامونی از خدمات و کمبود اشتغال در آن‌ها	موقعیت مناسب استان قم در ارتباط با کریدورهای ملی		
روند فزاینده عدم تعادل در جمعیت روستایی استان	وجود الگوی خوشه‌ای در اندازه و نرخ رشد جمعیت روستایی استان	تمرکز شدید جمعیت در شهر قم	ظرفیت بالای بخش صنعت و تولیدات صنعتی		
گرایش سکونت در مرکز و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر قم	دسترسی شهر قم به فرودگاه بین‌المللی امام خمینی در شمال استان				

تدوین راهبردها و سیاستها

۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها

در این بخش با بهره‌گیری از نتایج تحلیل‌ها در ابعاد مختلف و همچنین مسائل و اهداف راهبردی، راهبردها و سیاست‌های اصلی سند توسعه استان قم تدوین شده است. علاوه بر تدوین راهبردها، سیاست‌های فضایی نیز برای هر یک از راهبردها تدوین گشته تا به‌طور تفصیلی‌تر حوزه‌های کنش را مشخص سازد. این راهبردها و سیاست‌ها بر اساس مسائل راهبردی استان قم و اهداف بنیادین تدوین شده می‌باشد.

در حوزه مدیریتی، ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، دارای‌محور، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان قم، ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی استان قم؛ آموزش و به‌کارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی استان قم؛ تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری راهبردهای منتخب می‌باشد.

در عرصه نظام سکونتگاهی، تمرکززدایی جمعیتی و فعالیتی از شهر قم به نفع شهرهای پیرامون، ایجاد الگوی شعاعی و تقویت محورهای ارتباطی شهر قم با پهنه‌ها و شهرهای کوچک پیرامونی، تأمین خدمات و اشتغال در شهرهای کوچک و روستاهای پیرامونی (به‌خصوص خوشه‌های روستایی و روستاهای غربی) استان، تعدیل و هدایت جریان‌های مهاجرتی به سوی شهرهای کوچک پیرامونی مستعد و کمتر توسعه یافته راهبردها به منظور ساماندهی نظام شهری و روستایی استان می‌باشند.

با توجه به اهمیت تولید و بخش اقتصاد استان قم راهبردهای این حوزه گسترده‌تر بوده و شامل مرکزیت در شبکه روابط منطقه‌ای، تجهیز زیرساخت‌ها و بسترسازی افزایش سهم انرژی‌های تجدیدپذیر در استان، ارتقاء سطح خدمات مورد نیاز منطقه و ایفای نقش به‌عنوان مرکز منطقه‌ای خدمات در منطقه ۶، توسعه آموزش‌های کاربردی و مهارت‌افزایی مستمر نیروی کار بخش، ارتقاء بهره‌وری عوامل تولید، اجرای عملیات بهینه‌سازی مصرف آب و بهینه‌سازی الگوی کشت، استفاده کامل از ظرفیت بنادر خشک و مناطق ویژه استان، ایجاد تحول در بهره‌وری و کارایی صنعت و کشاورزی از طریق تکنولوژی، افزایش سهم پایین انرژی‌های نو و تجدیدپذیر، ارده دهنده دما تجارت نوین، ایجاد نیروگاه خورشیدی، برندسازی کالا، دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی در راستای تکمیل زنجیره‌های صنایع موجود و خوشه‌های صنعتی متناسب با طرح آمایش، تأکید بر توسعه باغات، کشت‌های متراکم و گلخانه‌ای و حمایت، تقویت و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی می‌باشد.

در عرصه زیربنایی راهبردها شامل توسعه پیوندهای درون منطقه‌ای استان، توسعه خدمات لجستیک و ترانزیت در استان توسعه زیرساخت مربوط با آب و انرژی با تأکید بر منابع تجدیدپذیر، توسعه فعالیت‌های دانش‌بنیان و کم‌آب‌بر و تولید انرژی‌های تجدیدپذیر در استان می‌باشد.

در عرصه اجتماعی راهبردها شامل افزایش زیرساخت‌های گردشگری، ارتقای اتکا به سازمان‌های مردم‌نهاد و بهبود روابط با آن‌ها، کاهش فقر و افزایش اشتغال و بهره‌مندی از مزیت‌های اقتصادی و اجتماعی به‌صورت عادلانه، ارتقای سطح عدالت و برابری در بین همه اقشار جامعه، حفظ و ارتقای سطح سرمایه‌های اجتماعی، کنترل و نظارت آسیب‌های اجتماعی در استان، تقویت مشارکت اجتماعی در استان به‌ویژه حضور پررنگ زنان در جامعه، بسترسازی برای افزایش مشارکت، انسجام و اعتماد اجتماعی، اشتغال‌زایی و مهارت‌افزایی، تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری، مدیریت منابع آبی، ایجاد جاذبه در شهرهای مبدأ مهاجرت، ارزیابی تأثیرات اجتماعی، فرهنگی، محیط زیستی پروژه‌های کلان عمرانی، تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب، افزایش توانمندسازی اجتماعی، اشتغال‌زایی و مهارت‌افزایی، پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته، کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین‌پیشگیری از مهاجرت روستاییان، مدیریت منابع آب، مدیریت یکپارچه شهری، نظارت بیش‌تر بر ورود اتباع، ارتقاء میزان باروری، افزایش پوشش تحصیلی و انسداد بازماندگی از تحصیل، ترمیم و تجهیز و افزایش سرانه فضای آموزشی، بهبود وضعیت آموزش مجازی، سامان‌دهی وضعیت مهدکودک‌ها، تأمین نیروی انسانی، بهبود سطح سواد اتباع خارجی، بهبود وضعیت آمار بی‌سوادی در سطح استان، افزایش تقاضا برای سوادآموزی، ارتقای انگیزه حرفه‌ای آموزشیاران، افزایش فضای آموزشی و کالبدی، ارتقای مهارت محوری و کاهش بیکاری، بهبود وضعیت فضای مجازی در دانشگاه‌ها و اعتناء به مطالعات آزمایش آموزش عالی می‌باشد.

در بعد محیط زیستی نیز راهبردهای حفاظت، احیاء و توسعه پوشش گیاهی استان، بهره‌برداری بهینه از آن و جلوگیری از پیشروی کویر و ریزگردها، بهره‌گیری از موقعیت ممتاز جغرافیایی استان و نزدیکی آن با منطقه شهری تهران برای افزایش نقش، و سهم استان در ساختار اقتصاد ملی، مدیریت خشکسالی و بحران آب، کنترل منابع آلاینده آب و خاک، حفاظت محیط زیستی اجتماع-محور، ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات تدوین شده است.

جدول ۱۱۲- راهبردها و سیاست‌های سند توسعه استان قم در محورهای مختلف

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
<p>- تمرکز و یکپارچگی در تصمیم-گیری از طریق تشکیل کمیته راهبری توسعه استان؛</p> <p>- رفع موانع و تعارضات اجتماعی و فرهنگی در نظام مدیریتی استان؛</p> <p>- الزام کلیه ستادها و کمیته‌های استانی به اجرای سند توسعه فضایی استان و ارائه برنامه اجرایی به کمیته راهبری و تأیید و تصویب آن برای اجرا؛</p> <p>- ارجاع کلیه تصمیمات نهادی و ستادی مغایر با سند توسعه فضایی استان و یا ضرورت بازنگری در تعدادی از برنامه‌های سند به کمیته راهبری و تصمیم‌گیری نهایی توسط آن و الزام اجرایی آن؛</p> <p>- مشارکت حداکثری کلیه ذخیلان توسعه فضایی استان در تصمیم‌گیری‌ها؛</p> <p>- تهیه برنامه نظارت کمیته راهبری بر اجرای برنامه توسعه استان؛</p> <p>- استفاده از ظرفیت‌های فنی و تخصصی خارج از نهادهای دولتی به دلیل کمبود نیروی انسانی ماهر و کافی برای رصد توسعه فضایی استان؛</p> <p>- رفع موانع قانونی و حقوقی اجرای سند توسعه فضایی استان؛</p> <p>- شفافیت در الزامات و مقررات امنیتی و سیاسی موثر بر توسعه فضایی استان؛</p> <p>- ارتقای دانش فنی و تخصصی نیروهای فعال در نهادها و ستادها؛</p> <p>- تهیه راهنماها و دستورالعمل‌های اجرایی برنامه توسعه فضایی استان و آموزش دوره‌ای آن به مجریان؛</p> <p>- بکارگیری مشاوران فنی و تخصصی برای راهبری توسعه فضایی استان؛</p> <p>- بودجه‌ریزی مشارکتی؛</p> <p>- تعیین سهم و نحوه تخصیص اعتبارات و بودجه در بخش‌های مختلف؛</p>	<p>ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، دارای محور، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان قم؛</p> <p>ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی استان قم؛</p> <p>آموزش و بکارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی استان قم؛</p> <p>تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری؛</p>	مدیریتی
<p>تقویت خدمات و زیرساخت‌های شهری در شهرهای سلفچگان، جعفریه و قنوت به منظور جذب جمعیت مهاجر؛</p> <p>توسعه فعالیت‌های چاپ و نشر دانشگاهی و حوزوی در شهرک‌های صنعتی تخصصی چاپ و نشر؛</p> <p>تقویت محورهای ارتباطی شهر قم در ارتباط با شهرهای استان؛</p> <p>توسعه محورهای ارتباطی روستایی و افزایش کیفیت راه‌های روستایی؛</p> <p>ایجاد خوشه‌های کشاورزی-صنعتی در پهنه‌های روستایی مستعد؛</p> <p>ایجاد پیوند فعالیتی در شهرها و روستاها و توسعه خدمات پشتیبان کشاورزی در شهرهای جعفریه و دستجرد؛</p> <p>تقویت و سازماندهی مراکز روستایی و توسعه خدمات سطح بالا در روستاهای پرجمعیت شمالی و غربی استان؛</p>	<p>تمرکززدایی جمعیتی و فعالیتی از شهر قم به نفع شهرهای پیرامون</p> <p>ایجاد الگوی شماعی و تقویت محورهای ارتباطی شهر قم با پهنه‌ها و شهرهای کوچک پیرامونی</p> <p>تأمین خدمات و اشتغال در شهرهای کوچک و روستاهای پیرامونی (به‌خصوص خوشه‌های روستایی و روستاهای غربی) استان</p> <p>تعديل و هدایت جریان‌های مهاجرتی به سوی شهرهای کوچک پیرامونی مستعد و کمتر توسعه یافته</p>	نظام سکونتگاهی

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
تقویت خدمات و زیرساخت‌های شهری در شهرهای سلفچگان، جعفریه و قنات به منظور جذب جمعیت مهاجر؛ تقویت زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در شهرهای استان به منظور توسعه مشاغل دورکاری؛		
<ul style="list-style-type: none"> - تأکید بر سیاست‌های رشد درون‌زای منطقه‌ای - توسعه صنعتی به صورت اکوسیستم کارآفرینی - تأکید بر تخریب خلاق در توسعه بخش‌های اقتصادی - افزایش بخش چهارم در تولید ارزش افزوده - توسعه خوشه محور - سالاندهی و تقویت خدمات برتر و دانش بنیان جهت پشتیبانی از توسعه استان - توسعه صنایع بالادستی - توسعه صنایع تخصصی - بهره‌گیری از مزیت‌های ابلهشت در قالب تحلیل اقتصاد فضا 	<ul style="list-style-type: none"> - مرکزیت در شبکه روابط منطقه‌ای - تجهیز زیرساختها و بسترسازی افزایش سهم انرژی های تجدیدپذیر در استان - ارتقاء سطح خدمات مورد نیاز منطقه و ایفای نقش به‌عنوان مرکز منطقه‌ای خدمات در منطقه ۶ - توسعه آموزشهای کاربردی و مهارت افزایی مستمر نیروی کار بخش، ارتقاء بهره‌وری عوامل تولید - اجرای عملیات بهینه‌سازی مصرف آب و بهینه‌سازی الگوی کشت - استفاده کامل از ظرفیت بنادر خشک و مناطق ویژه استان - ایجاد تحول در بهره‌وری و کارایی صنعت و کشاورزی از طریق تکنولوژی - افزایش سهم پایین انرژی‌های نو و تجدیدپذیر - ارده دهنده دما ت تجار نوین - ایجاد نیروگاه خورشیدی - برندسازی کالا - دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی در راستای تکمیل زنجیره‌های صنایع موجود و خوشه‌های صنعتی متناسب با طرح آمایش - تأکید بر توسعه باغات، کشت‌های مترکم و گلخانه‌ای - حمایت، تقویت و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی 	نظام اقتصادی و فعالیت
<ul style="list-style-type: none"> تقویت پیوندهای روستا-شهری تقویت پیوندهای ملی فرا استانی بهبود جایگاه شهر سلفچگان در نظام حمل‌ونقل و ارتباطات بهینه‌سازی و مکانیزاسیون مصرف آب در بخش کشاورزی توسعه نیروگاه‌های تجدیدپذیر استان سرمایه‌گذاری در بخش صنایع دانش بنیان و کم‌آب بر ایجاد کردیورهای و خوشه‌های فعالیتی بر مبنای تحقیق و توسعه و پیوند علم و صنعت 	<ul style="list-style-type: none"> توسعه پیوندهای درون منطقه‌ای استان توسعه خدمات لجستیک و ترانزیت در استان توسعه زیرساخت مربوط با آب و انرژی با تأکید بر منابع تجدیدی پذیر توسعه فعالیت‌های دانش بنیان و کم‌آب بر تولید انرژی‌های تجدیدپذیر در استان 	نظام زیربنایی، حمل‌ونقل و ارتباطات
<ul style="list-style-type: none"> - ارائه طرح‌های تشویقی در جهت توسعه گردشگری در استان - حمایت از موسسات و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه فرهنگ در جهت ارتقای کیفی سطح فرهنگ در استان - تأکید بر صنایع دستی و تولید انبوه آن و ایجاد اشتغال از این طریق 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش زیرساخت‌های گردشگری - ارتقای اتکا به سازمان‌های مردم‌نهاد و بهبود روابط با آنها - کاهش فقر و افزایش اشتغال و بهره‌مندی از 	اجتماعی-فرهنگی

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
<p>- ارتقای سطح فرهنگ مردم در زمینه حضور زنان در مسیر توسعه</p> <p>- کنترل و نظارت بر آسیب‌های اجتماعی و جلوگیری افزایش آن</p> <p>- ارتقای سطح سرمایه‌های اجتماعی و افزایش انسجام و یکپارچگی و اعتماد در استان</p>	<p>مزیت‌های اقتصادی و اجتماعی به صورت عادلانه</p> <p>- ارتقای سطح عدالت و برابری در بین همه اقشار جامعه</p> <p>- حفظ و ارتقای سطح سرمایه‌های اجتماعی</p> <p>- کنترل و نظارت آسیب‌های اجتماعی در استان</p> <p>- تقویت مشارکت اجتماعی در استان به ویژه حضور پررنگ زنان در جامعه</p> <p>- بسترسازی برای افزایش مشارکت، انسجام و اعتماد اجتماعی</p>	
<p>- بهره‌مندی از فرصت‌های گردشگری</p> <p>- افزایش مهارت‌های افراد و برگزاری دوره‌های فنی و حرفه‌ای در زمینه‌های کارآفرینی و مهارت‌های اشتغال و...</p> <p>- توانمندسازی اقتصادی ساکنین</p> <p>- توسعه صنایع و رشته‌های صنعتی</p> <p>- حمایت و تشویق به تشکیل صندوق‌های اعتباری در سطح محلات</p> <p>- تقویت زیرساخت‌های شهری در تمامی مراکز شهری</p> <p>- بهره‌گیری از شیوه‌های نوین آبیاری</p> <p>- تناسب قابلیت زمین با نوع کشت</p> <p>- ارائه تسهیلات به کشاورزان</p> <p>- ارائه تسهیلات مسکن و اشتغال در شهرهای مبدأ مهاجرت</p> <p>- انجام مطالعات لازم در خصوص سدسازی‌ها و تمامی پروژه‌های عمرانی (پیش از اجرای طرح، در حین اجرا و پس از اجرا)</p>	<p>- اشتغال زایی</p> <p>- مهارت‌افزایی</p> <p>- تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری</p> <p>- مدیریت منابع آبی</p> <p>- ایجاد جاذبه در شهرهای مبدأ مهاجرت</p> <p>- ارزیابی تأثیرات اجتماعی، فرهنگی، محیط زیستی پروژه‌های کلان عمرانی</p>	فقر و محرومیت
<p>- گسترش نهادهای مردم نهاد و و دفاتر تسهیلگری به منظور ارتقای توانمندی‌های ساکنین</p> <p>- افزایش تاب آوری اجتماعی، افزایش مشارکت و اعتماد اجتماعی</p> <p>- توسعه مرکز فنی و حرفه‌ای و توسعه مراکز کارآفرینی</p> <p>- ارائه تسهیلات رفاهی و زیربنایی به سکونتگاه‌های غیررسمی</p> <p>- اعمال سیاست‌های تشویقی جهت مقاوم‌سازی مسکن</p> <p>- حمایت بیمه‌ای از محصولات کشاورزی</p> <p>- افزایش بهره‌وری کشاورزی</p> <p>- استفاده از شیوه‌های نوین آبیاری</p> <p>- شبکه‌سازی و هماهنگی در انجام امور توسط مدیران و مسئولین شهری</p> <p>- ارائه اسناد هویتی به اتباع به منظور شناسایی و دسترسی به آن‌ها و ساماندهی فضایی اتباع به منظور پیشگیری از تجمع آنان در یک استان</p>	<p>- تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب</p> <p>- افزایش توانمندسازی اجتماعی</p> <p>- اشتغال زایی و مهارت‌افزایی</p> <p>- پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته</p> <p>- کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین</p> <p>- پیشگیری از مهاجرت روستاییان</p> <p>- مدیریت منابع آب</p> <p>- مدیریت یکپارچه شهری</p> <p>نظارت بیش‌تر بر ورود اتباع</p>	حاشیه‌نشینی و محلات فرودست شهری
<p>- کاهش نرخ بیکاری و ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوانان</p> <p>ارائه تسهیلات کافی به جوانان در زمینه ازدواج و فرزندآوری</p>	<p>- ارتقاء میزان باروری</p>	جمعیتی
<p>- تأمین، تجهیز و نوسازی فضای آموزشی در سطح استان؛</p>	<p>- افزایش پوشش تحصیلی و انسداد بازماندگی از</p>	تعلیم و تربیت رسمی

سیاست فضایی	راهبرد	بعد
<p>- تأمین نیروی انسانی مورد نیاز در سطح استان از طریق مبادی و مجاری قانونی؛</p> <p>- بهبود وضعیت دسترسی به آموزش های مجازی (سامانه شاد) از طریق ایجاد زیرساخت ها و .....؛</p> <p>- سامان دهی وضعیت مهد کودک ها در سطح استان و صدور مجوز برای مراکز صلاحیت دار توسط مرجع ذی صلاح؛</p> <p>- بهبود وضعیت ارائه خدمات سوادآموزی به اتباع خارجی به خصوص افغانی ها؛</p> <p>- استفاده از ظرفیت سایر دستگاه های اجرایی برای شناسایی اسمی افراد بی سواد؛</p> <p>- انجام اقدامات فرهنگی و انگیزه بخش برای ایجاد گرایش به سوادآموزی در افراد بی سواد؛</p> <p>- بهبود بخشیدن به وضعیت استخدامی آموزشیاران در جهت ارتقای انگیزه حرفه ای آن ها؛</p>	<p>تحصیل؛</p> <p>- ترمیم و تجهیز و افزایش سرانه فضای آموزشی؛</p> <p>- بهبود وضعیت آموزش مجازی؛</p> <p>- سامان دهی وضعیت مهد کودک ها؛</p> <p>- تأمین نیروی انسانی؛</p> <p>- بهبود سطح سواد اتباع خارجی؛</p> <p>- بهبود وضعیت آمار بیسوادی در سطح استان؛</p> <p>- افزایش تقاضا برای سوادآموزی؛</p> <p>ارتقای انگیزه حرفه ای آموزشیاران؛</p>	<p>عمومی و آموزش بزرگسالان</p>
<p>- عدم وجود فضای کالبدی مناسب و کافی برای ارائه خدمات به دانشجویان؛</p> <p>- مدرک گرایی و بی توجهی به مهارت افزایی به خصوص در خصوص دانشگاه علمی - کاربردی؛</p> <p>- توسعه نامتناسب فضای مجازی به خصوص در مواجهه با دوران کرونا؛</p> <p>عدم تناسب رشته ها با نیازهای بازار کار، شرایط بومی منطقه و مزیت های نسبی موجود کشور به دلیل فقدان آمایش آموزش عالی؛</p>	<p>- افزایش فضای آموزشی و کالبدی؛</p> <p>- ارتقای مهارت محوری و کاهش بیکاری؛</p> <p>- بهبود وضعیت فضای مجازی در دانشگاه ها؛</p> <p>ابتناء به مطالعات آمایش آموزش عالی؛</p>	<p>آموزش عالی</p>
<p>گسترش بهره برداری از ذخایر معدنی موجود در استان با توجه به تنوع قابلیت های معدنی و کانسارهای موجود استان به ویژه نمک، منگنز و منیزیم (دریاچه نمک) و سنگ ها و مصالح ساختمان</p> <p>برنامه ریزی و اشاعه گردشگری بر مبنای ظرفیت های طبیعی</p> <p>انجام طرح های مطالعات محیط زیست انسانی استان با همکاری مراکز دانشگاهی</p> <p>تعیین و شناسایی زیستگاه ها و روابط بوم شناختی موجود بین گونه های حیات وحش و محیط آن ها</p> <p>تدوین برنامه های مدیریت یکپارچه مخاطرات محیطی و تدوین برنامه ارزیابی راهبردی زیست محیطی</p> <p>توسعه نیروگاه های انرژی نو و تدوین بسته های حمایتی برای جلب سرمایه گذاری در توسعه آن ها</p> <p>اتخاذ تدابیر لازم جهت مدیریت بحران آب و خشکسالی و تأمین آب شرب شهری، روستای و صنعتی</p> <p>تبادل بخشی و حفاظت کیفی آب های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخوان داری و ...</p>	<p>حفاظت، احیاء و توسعه پوشش گیاهی استان، بهره برداری بهینه از آن و جلوگیری از پیشروی کویر و ریز گرد ها</p> <p>هره گیری از موقعیت ممتاز جغرافیایی استان و نزدیکی آن با منطقه شهری تهران برای افزایش نقش و سهم استان در ساختار اقتصاد ملی</p> <p>مدیریت خشکسالی و بحران آب</p> <p>کنترل منابع آلاینده آب و خاک</p> <p>حفاظت محیط زیستی اجتماع - محور</p> <p>ایجاد پایداری و تاب آوری در برابر مخاطرات؛</p>	<p>منابع طبیعی و محیط زیست</p>

منابع و مأخذ

۱. اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق (۱۳۹۶) بنیاد برکت.
۲. امانی، مهدی (۱۳۸۹)، مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات سمت، تهران، چاپ ۹.
۳. ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۹) سکونتگاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشیه‌نشینی، چاپ دوم، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.
۴. برنامه آمایش استان قم، خلاصه نتایج و دستاوردها (۱۳۹۳) مهندسین مشاور شرق‌آیند، معاونت برنامه‌ریزی استانداری قم.
۵. جغرافیای استان قم (۱۳۹۹)، جغرافیای استان قم، تهران: دفتر تدوین و تألیف کتاب‌های درسی (وزارت آموزش و پرورش).
۶. خط فقر در ایران در سال ۱۳۹۵ و مروری بر روش محاسبه آن (۱۳۹۷) معاونت پژوهش‌های اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس.
۷. خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار (تکاپو) استان قم (۱۳۹۶) وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی
۸. دفتر تقسیمات کشوری (۱۳۹۸)، نقشه و جدول تقسیمات کشوری ایران، تهران: وزارت کشور.
۹. سازمان برنامه و بودجه استان قم (۱۳۹۷)، تهیه و بازنگری برنامه آمایش استان قم - تحلیل وضعیت فرهنگی و سرمایه اجتماعی
۱۰. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور ۱۳۹۸-۱۳۹۴، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۱۱. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، سالنامه آماری استان قم ۱۳۹۸، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۱۲. سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)، سالنامه آماری کشور ۱۳۹۷، مرکز آمار ایران، انتشارات: دفتر ریاست، روابط عمومی و همکاری‌های بین‌المللی
۱۳. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۸۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۴. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۰)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۵. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.
۱۶. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۷)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.

۱۷. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۹۷)، اطلس راهنمای استان‌های ایران، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح).
۱۸. سازمان نقشه‌برداری کشور (۱۳۹۴)، اطلس نقشه و اطلاعات مکانی (استان قم)، تهران: سازمان نقشه‌برداری کشور (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور).
۱۹. ستوده، هدایت‌الله (۱۳۷۳). مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی، چاپ دوم، تهران: آوای نور.
۲۰. سرور، رحیم و خلیجی، محمد. (۱۳۹۴). سنجش درجه توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان کهگیلویه و بویراحمد، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال ششم، شماره ۲۱، صص ۸۹-۱۰۲.
۲۱. شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور (۸۶-۱۳۸۵) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
۲۲. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۳)، پیمایش ملی سنجش سرمایه اجتماعی کشور، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
۲۳. شورای اجتماعی کشور (۱۳۹۵)، پیمایش ملی وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی ایران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
۲۴. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۴). ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران (مصوبه جلسه ۷۷۶).
۲۵. شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۴). طرح آمایش آموزش عالی (در چارچوب نقشه جامع علمی کشور).
۲۶. صدیق سروسنانی، رحمت‌اله (۱۳۸۵). آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۲۷. فرهودی، رحمت‌اله، صابری، عطیه سادات (۱۳۸۶) اسکان غیررسمی در شهر قم (مطالعه موردی محله شادقلی)، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی- پژوهشی، سال چهارم، شماره ۱۳، بهار.
۲۸. مرکز آمار ایران (۱۳۵۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۲۹. مرکز آمار ایران (۱۳۶۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۰. مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۱. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۲. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۳. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۴. مرکز آمار ایران (۱۳۹۸). بررسی وضعیت سواد و تحصیل جمعیت زیر ۶ سال و بیشتر بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵-۱۳۹۵.
۳۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). گزارش وضعیت اجتماعی و فرهنگی ایران.

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

در تدوین سند راهبردی انقلاب اقتصادی بر اساس آمایش سرزمین، لزوم شناخت اولیه و پایه از مسائل و مشکلات موجود، جهت برنامه‌ریزی‌های نظام مند؛ مبتنی بر پتانسیل‌ها، استعدادها و مزیت‌های اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی، محیط زیستی و مدیریتی هر استان، ما را ناگزیر به انجام پژوهش در ۳۱ مجلد و برای هر استان یک جلد مجزا نموده است. امید است که پژوهش راهبردی صورت گرفته زیربنای پیشرفت و رشد اقتصادی هر استان در مراحل بعد قرار گیرد.

WWE	6.300	100%	100%
1-20	1.200	19%	19%
MJB	7.500	119%	119%
1-30	1.500	20%	20%
MJZ	7.100	113%	113%
1-30	1.420	20%	20%
MJA	134	2%	2%
1-9	134	2%	2%

۳۶. مسئله شناسی راهبردی توسعه در استان قم (۱۳۹۵) مرکز بررسی‌های استراتژیک، ریاست جمهوری.
۳۷. موسوی، میرنجف و همکاران (۱۳۸۹) تحلیلی بر شاخص‌های کمی و کیفی مسکن در سکونتگاه‌های غیررسمی مطالعه موردی محله شهرک قائم‌شهر قم، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۱.
۳۸. نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران (بی‌تا) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
۳۹. وزارت نیرو (۱۳۹۸)، تغییرات آب سطحی و زیرسطحی در کشور، تهران: انتشارات و مرکز پخش وزارت نیرو.
40. Bryman, A. (2007). Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 8-14.
41. Corbin, J., Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
42. Creswell, J.W. (1994) *Research Design: Qualitative & Quantitative Approaches*, London: SAGE Publications.
43. Hanson, W. E., Creswell, J. W., Clark, V. L. P., Petska, K. S., Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. *Journal of counseling psychology*, 52(2), 224.
44. Johnson, R., Onwuegbuzie, A. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*, 33, 14-12.
45. Johnson, R., Onwuegbuzie, A., Turner, L. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 112-21.
46. Persian Gulf Studies. (2019). *Strategy and Geopolitics of the Persian Gulf*, Tehran: University of Tehran
47. Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
48. The Encyclopedia of The Middle East. (2020). *The Encyclopedia of The Middle East and North Africa*, London: Routledge